องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ"

นวภัทร โตสุวรรณ์

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2567
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ"

นวภัทร โตสุวรรณ์

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชารัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2567
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

วิทยานิพนธ์ เรื่อง "องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ""

ของ นวภัทร โตสุวรรณ์

ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

..... ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระ หวังสัจจะโชค)

..... กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(รองศาสตราจารย์ ดร.วัลลภัช สุขสวัสดิ์)

..... กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(รองศาสตราจารย์ ดร.วัชรพล พุทธรักษา)

..... กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฐานิดา บุญวรรโณ)

อนุมัติ

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.กรองกาญจน์ ชูทิพย์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ"

ผู้วิจัย นวภัทร โตสุวรรณ์

ประธานที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระ หวังสัจจะโชค

ประเภทสารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ปร.ด. รัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2567

คำสำคัญ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม, เหมืองแร่, โปแตซและเกลือหิน, ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการอธิบายการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ในการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และเป็นการตอบคำถามการวิจัยคือ 1) ทำไม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงมีการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน 2) รูปแบบการเคลื่อนไหว และการเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีลักษณะอย่างไร และ 3) การจัดองค์การการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีความสำเร็จและล้มเหลวอย่างไร

ผลการศึกษาพบว่า 1) “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายในการออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินที่ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ในเขตพื้นที่มีความเห็นพ้องร่วมกันว่าโครงการฯ ดังกล่าวจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน ดังนั้นจึงรวมกลุ่มกันของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยที่มีความสำคัญ สองประการ คือปัจจัยเชิงโครงสร้าง พบว่าสาเหตุของการก่อตัวขบวนการเกิดขึ้นภายใต้ความไม่ไว้ใจและความวิตกกังวล ในระบบที่เป็นอยู่ของการเมืองและกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย และปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม นั่นคือปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม แบ่งเป็น 2 ด้านคือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ วัฒนธรรมชุมชน การระดมทรัพยากร และปัจจัยภายนอก ได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง โครงสร้างโอกาสทางสังคม และฝ่ายต่อต้าน

2) รูปแบบการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อาศัยยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวยึดเอายุทธศาสตร์ที่ใช้ในการเคลื่อนไหวต่อต้านได้แก่ ยุทธศาสตร์ด้านกฎหมาย ที่ใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติและการต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตามกฎหมายและ

กระบวนการทางยุติธรรม ยุทธศาสตร์ด้านต่อรองต่อภาครัฐ/เอกชน รูปแบบการขัดขวางท้าทายระบบปกติ และการกดดัน ได้แก่ การเดินขบวนประท้วง รูปแบบการสื่อสารกับสาธารณะ ได้แก่ การรณรงค์ในชุมชนต่างๆ การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อกระแสหลัก การผลิตสื่อของตนเองเพื่อการสื่อสาร และการสร้างเครือข่าย ได้แก่ การสร้างเครือข่ายกับผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง การสร้างเครือข่ายกับบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหา นอกจากนี้ได้ใช้ ยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม ที่อาศัยความเชื่อและบรรทัดฐานของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของชุมชนรอบๆ เหมืองแร่ฯ ในการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม รวมถึงการใช้กลไกทางสังคมที่เป็นลักษณะของการคว่ำบาตรทางสังคม โดยมีเป้าหมายเพื่อแสดงสัญญะ แห่งการประท้วงให้เกิดผลสะเทือนในระดับชุมชนให้เกิดขึ้น

และ 3) ผลการถอดบทเรียนความสำเร็จและล้มเหลวในการจัดองค์การการเคลื่อนไหวได้ก่อให้เกิดผลสะเทือนและเกิดข้อวิพากษ์ของขบวนการเคลื่อนไหว คือ ผลสะเทือนด้านกฎหมาย จนนำมาสู่การต่อสู้ในทางด้านกฎหมายที่เป็นกรณีพิพาทที่มีการต่อสู้ในชั้นศาลจนถึงปัจจุบัน ผลสะเทือนด้านนโยบาย ขบวนการเคลื่อนไหวนั้นไม่ได้เคลื่อนไหวแต่เพียงประเด็นของการต่อสู้ทางกฎหมายเท่านั้น แต่ด้านนโยบายก็มีส่วนสำคัญ โดยการเรียกร้องให้ภาครัฐให้มีการปรับนโยบายที่เกี่ยวข้องคือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ผลสะเทือนด้านขบวนการเคลื่อนไหว สามารถสรุปการเคลื่อนไหวได้ 2 ด้าน คือ ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายในขบวนการ และผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการทั้งต่อระบอบการเมืองและพื้นที่สาธารณะ

Title SOCIAL MOVEMENT ORGANIZATION OF MOVEMENT AGAINST POTASH MINING AND STONE SALT OF THE "KHON RAK BAN KERD BUMNET NARONG CHAIYAPHUM"

Author Nawaphat Tosuwan

Advisor Assistant Professor Weera Wongsatjachock, Ph.D.

Academic Paper Ph.D. Dissertation in Political Science - (Type 1.1), Naresuan University, 2024

Keywords Social Movement Mining Potash and Stone Salt Khon Rak Ban Kerd Bumnet Narong Chaiyaphum

ABSTRACT

This research aims to explain the social movement against the potash and rock salt mininges and to address the following research topics,: 1) What was the motivation behind the “Khon Rak Ban Kerd Bamnet Narong Chaiyaphum” movement against the potash and rock salt mines?, 2) What were the forms of the movement and the connections with external organizations? 3) What were the movement’s achievements and shortcomings as an organization?

According to the study, “Khon Rak Ban Kerd Bamnet Narong Chaiyaphum” is a social movement that seeks to resist the potash and rock salt mining. Local villagers in various communities surrounding the area have a common opinion that the project will cause damage to natural resources and the community’s way of life. Therefore, the social movement group was formed under two important factors: structural factors, which determined that the cause of the movement’s formation occurred under distrust and anxiety towards the existing political system and policy decision-making process; and factors that play a key role for the formation of social movements, known as enabling and reinforcing factors, which can be divided into two aspects: internal factors, such as community culture and resource mobilization; and external factors, like political and social opportunity structures, and opposition.

The movement pattern against the potash and rock salt mines relies on the strategy used in the movement against it, including the legal strategy, which uses the movement pattern through the regular political system and the struggle through the application of legal rights and the legal system, negotiation strategy with the government/private sector, the pattern of obstructing and challenging the regular system, and the pressure in the form of protest marches, the public communication pattern, involving campaigning in various communities, communicating through mainstream media channels, producing one's own media for communication, and networking with people who directly benefit and those who are aware of the issues. In addition, the cultural movement strategy has been used, which relies on the beliefs and customs of the community that are connected to the way of life of the communities surrounding the mine in the cultural movement, including the use of social mechanisms in the form of social boycotts, with the goal of showing symbols of protest to create an impact at the community level.

Lessons acquired from achievements and shortcomings in organizing the movement have caused repercussions and criticisms of the movement, including legal repercussions, leading to ongoing legal battles in court up until the present. For policy consequences, the movement is not only limited to the issue of court cases, but policy is also an important part that urges the government to adjust related policies, such as public participation in the preparation of Environmental Impact Assessment (EIA) reports. The repercussions of the movement can be classified into two aspects: effects within the movement and effects outside the movement, both on the political regime and public spaces.

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความกรุณาและความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระ หวังสัจจะโชค อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง ประธานกรรมการสอบ รองศาสตราจารย์ ดร. วัชรพล พุทธรักษา รองศาสตราจารย์ ดร. วัลลภัช สุขสวัสดิ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ฐานิดา บุญวรรโณ กรรมการสอบในการสอบวิทยานิพนธ์ พร้อมกับชี้แนะประเด็นที่น่าสนใจและคำแนะนำ ตลอดทั้งยังให้ความช่วยเหลือในด้านข้อมูลเอกสารที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบพระคุณ คุณตาเหลี่ยม (เอก) – คุณยายใบ ภูเต้าทอง และคุณพ่อแสงอรุณ – คุณแม่นุชจิรา โพธ์วิรัตน์ ตลอดทั้งญาติๆ ทุกท่าน ที่อบรมเลี้ยงดู ให้กำลังใจ ถามไถ่ และสั่งสอนผู้วิจัยมาตั้งแต่ยังเด็ก

ขอขอบพระคุณ กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อกับงานวิจัยที่อนุเคราะห์ข้อมูล อำนวยความสะดวกในการลงภาคสนามอย่างเป็นกันเอง และขอบคุณบรรดามิตรสหายภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ ที่ได้ร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทางวิชาการ และประสบการณ์การทำงานเพื่อสังคม จนนำมาซึ่งการศึกษาวิจัยเรื่องนี้

ขอขอบคุณ คุณจุฑามาศ สุขเป็ง และเพื่อนๆ ทุกท่านในที่ทำงาน พร้อมทั้งผู้ที่ร่วมกันเดินทางตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงเส้นชัย อาจารย์จาตุรงค์ สุทาวัน (อ.แป๊ก) ที่อยู่ช่วยเหลือทุกอย่างคอยเป็นกำลังใจให้ตลอดมา และขอกล่าวขอบคุณทุกท่านที่มิอาจเอ่ยนามได้หมด ที่ช่วยเติมเต็มในชีวิตให้ตลอดเส้นทางก้าวเดินจากวันนั้นถึงวันนี้

สุดท้ายนี้ประโยชน์ใดที่จะบังเกิดขึ้นจากผลการวิจัย ผู้วิจัยขออุทิศให้แก่วงวิชาการ และขอน้อมรับข้อผิดพลาดทุกประการ แต่เพียงผู้เดียว

นวภัทร โตสุวรรณ์

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ค

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

ประกาศคุณูปการ ..... ช

สารบัญ ..... ซ

สารบัญตาราง ..... ฎ

สารบัญภาพ ..... ฎ

บทที่ 1 บทนำ 13

1.1 ความเป็นมาของปัญหา 13

1.2 คำถามวิจัย 19

1.3 วัตถุประสงค์ในการวิจัย 19

1.4 ขอบเขตของการวิจัย 20

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา 20

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ 20

1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา 21

1.5 ประโยชน์ในการวิจัย 21

1.6 นิยามศัพท์ 21

1.7 การนำเสนอเนื้อหาในการศึกษา 21

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 23

2.1 ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement theory) 23

2.2 ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political Opportunity Structure) 40
2.3 ทฤษฎีรัฐและสังคม (ความสัมพันธ์ถึงขบวนการทางสังคม) 43
2.4 ทฤษฎีรัฐและทุน 49
2.5 แนวคิดประชาสังคม (Civil Society) 52
2.6 แนวคิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท 80
2.7 แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ 84
2.8 แนวคิดวิพากษ์ขบวนการทางสังคม และ NGO 90
2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 98
2.10 กรอบความคิดรวบยอดในการวิเคราะห์ (Conceptual framework) 116
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย 3
3.1 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ 3
3.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล 3
3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล 4
3.4 เทคนิคและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล 5
3.5 การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล 6
3.6 จริยธรรมในการวิจัย 7
บทที่ 4 จุดเริ่มต้น สู่พัฒนาการของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” 9
4.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสู่กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากร เหมืองแร่ 9
4.2 อีสานกับการพัฒนาเศรษฐกิจความมั่นคงของรัฐ 21
4.3 การเกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซ 28

4.4 สาเหตุของปัญหาของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ.....37

4.5 ความขัดแย้งของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ และการก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” 46

บทที่ 5 องค์การการเคลื่อนไหวยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” 63

5.1 การจัดการในองค์การของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” 63

5.2 การจัดองค์การภายในและภายนอกของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” 72

5.3 จากสาเหตุปัญหาสู่ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” 82

บทที่ 6 ผลสะเทือนและข้อวิพากษ์ต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” 112

6.1 ผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” 112

6.2 ข้อวิพากษ์ต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” 134

บทที่ 7 สรุปและอภิปรายผล..... 139

7.1 สรุปผลการวิจัย 139

7.2 อภิปรายผล..... 147

7.3 ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป 152

บรรณานุกรม..... 154

ประวัติผู้วิจัย..... 280

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 แสดงความสัมพันธ์ของ รัฐ ทุน และประชาชน ตามแนวคิดของ Marx, Engels .50

ตาราง 2 องค์ประกอบเชิงกลยุทธ์ในการสร้างประชาสังคม 78

ตาราง 3 การกำหนดรหัส (Coding) และคุณลักษณะของผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูล..... 8

ตาราง 4 สาระสำคัญเกี่ยวกับนโยบายการใช้ทรัพยากรแร่ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.....16

ตาราง 5 ตารางแสดงยุทธศาสตร์และรูปแบบยุทธวิถีในการเคลื่อนไหว 84

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) 117

ภาพ 2 ขอบเขตพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ.....30

ภาพ 3 แผนที่โครงการ “เหมืองแร่โปแตชอาเซียน” อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ32

ภาพ 4 แสดงขอบเขตของพื้นที่คำขอประทานบัตร ที่ส่วนใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ที่เป็นเกลือหินและชั้นโพแทชที่ เป็นแร่คาร์นัลไลต์ และเกลือหินที่พบทั้งซิลไวต์และคาร์นัลไลต์ในพื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์.....33

ภาพ 5 แผนที่มาตราส่วน 1:50,000 ของกรมแผนที่ทหาร ระวาง 5339 IV และระวาง5339 | แสดงตำแหน่ง ที่ตั้งคำขอประทานบัตรที่ 1/2547 หมายเลขหลักหมายเขตเหมืองแร่ที่ 31708.....36

ภาพ 6 รูปแบบโครงสร้างเครือข่ายภายในองค์การ.....74

ภาพ 7 รูปแบบโครงสร้างเครือข่ายภายนอกองค์การ 76

ภาพ 8 ชาวบ้านอำเภอบำเหน็จณรงค์ร่วมตัวกันยื่นหนังสือที่ สถายทูต ทั้ง 5 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ บรูไน สิงคโปร์ และมาเลเซีย.....86

ภาพ 9 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดร่วมกันชุมนุมแสดงออกในการต่อต้านคำสั่งศาลที่หน้าศาลปกครอง จังหวัด นครราชสีมา.....92

ภาพ 10 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดชุมนุม คัดค้านการจัดทำ EIA ในปี 2558.....92

ภาพ 11 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดฯ เดินรณรงค์ให้ชุมชนตื่นตัว.....97

ภาพ 12 ตัวแทน “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” ติดป้ายรณรงค์ต่อต้านในรถยนต์ 97

ภาพ 13 ชาวบ้านและกลุ่ม “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” ร่วมกันทำบุญประเพณีสืบชะตา..... 106

ภาพ 14 ผลสะเทือนของการเคลื่อนไหวที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”..... 112

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

ปัจจุบันเกิดปัญหาเกี่ยวกับความขัดแย้งในการจัดสรรทรัพยากรในประเทศไทย เริ่มมากขึ้น เนื่องด้วยข้อจำกัดของทรัพยากรที่ลดน้อยลง แต่มีการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจที่เริ่มทวีมากขึ้น การแย่งชิงทรัพยากรเกิดขึ้นในทุกด้านที่สามารถพบเห็นไม่ว่าจะเป็นเรื่องของน้ำ ที่ดิน ป่าไม้ และเหมืองแร่ ฯลฯ ทรัพยากรเหล่านี้มักถูกมองในแง่ของคุณค่าในฐานะเป็นทรัพยากรที่ควรนำไปใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ รัฐพยายามเข้าไปจัดการทรัพยากรที่รวมศูนย์ของรัฐเน้นในการจัดทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุด เมื่อพิจารณาในมุมของ ด้านสิ่งแวดล้อม การพัฒนาดังกล่าวมักจะนำไปสู่สภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมทั้งในเรื่องของมลภาวะและการหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แต่เดิม แม้ว่ารัฐบาลพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแต่ก็ไม่สามารถทำให้สำเร็จ จนนำไปสู่การปะทะและความขัดแย้ง ที่เกิดจากการจัดการหรือการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่มาเพื่อพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัญหาที่ไทยกำลังเผชิญ ดังนั้นกลไกทางสังคมจึงมีความพยายามเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น

การจัดการทรัพยากรแร่ในประเทศไทยนั้น รัฐได้วางเป้าหมายในการเพิ่มผลผลิตจากการพัฒนาแร่เพื่อเพิ่มรายได้และเงินตราต่างประเทศให้กับรัฐ จนถึงกับออกคำขวัญ ว่า “แร่คือทรัพยากรป้อนเศรษฐกิจ จงช่วยกันผลิตขึ้นพัฒนาประเทศ” (บุญวงศ์ ไทยอุตส่าห์ และชรัตน์ รุ่งเรืองศิลป์, 2533 : 74) จากการพัฒนาแร่มาใช้ดังกล่าว พบว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับผลกระทบเสื่อมโทรมเรื่อยมา ผลกระทบจากการพัฒนาแร่ก็ยังคงทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากมีการขยายอุตสาหกรรมทำเหมืองอย่างกว้างขวางมากขึ้นจนเกิดผลกระทบรวม (Cumulative Impact) ประชาชนและชุมชนใกล้เคียงโครงการ ได้รับผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย และเกิดความขัดแย้งในสังคมระหว่างการพัฒนากับการคุ้มครองชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น

การสำรวจและศึกษาเริ่มขึ้นในช่วง พ.ศ. 2516 - 2526 ทำให้ทราบว่าพื้นที่ภาคอีสานในส่วนของที่ราบสูงโคราชทั้งแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช คือ แหล่งแร่โปแตซและเกลือหิน สำคัญของประเทศไทย เนื่องจากในอดีตแอ่งทั้งสองเป็นแอ่งเดียวกันและเคยเป็นทะเลปิดน้ำตื้น รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่มีภูมิอากาศแห้งแล้ง ฝนตกน้อยมากจนน้ำทะเลแห้ง และเกิดการตกตะกอนของเกลือและโปแตซ โดยมีชั้นหินปกปิดตอนบนเพื่อกันการถูกละลาย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดเกลือหินและโปแตซ “เกลือ” ถือเป็นทรัพย์ในดินของภาคอีสานที่ธรรมชาติได้สร้างไว้ให้เกือบร้อยละ 70 ของภูมิภาค และ

คนอีสานเองได้รู้จักนำมาใช้เพื่อการผลิตเกลือสินเธาว์มานานและมีการประกอบอาชีพทำเกลือมากจนทำให้มีชุมชนเกิดขึ้นในแหล่งผลิตเกลือต่าง ๆ หลายแห่ง และเป็นที่น่าสนใจว่า ในการจัดการบ่อเกลือของชุมชนที่เคยทำมาแต่ดั้งเดิมจะให้ความสำคัญกับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านจะกำหนดว่าไม่ให้ทิ้งดินเค็มออกนอกบริเวณบ่อ หรือต้องกองไว้กลางบ่อ และยังรวมไปถึงการให้ความสำคัญกับเกลือในฐานะที่เป็นทรัพยากรที่มีค่าและเชื่อว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองอยู่ จึงต้องมีพิธีกรรมในการไหว้ก่อนลงมือต้มเกลือทุกครั้ง แต่ปัจจุบันการจัดการเกลือด้วยวิถีพื้นบ้านดูเหมือนจะได้รับความสนใจจากสาธารณะลดน้อยลงเรื่อย ๆ เพราะเมื่อกาลเวลาผ่านไปความเป็นมาของโครงการเหมืองแร่โปแตซเริ่มมีการเคลื่อนไหวเกิดขึ้น โดยแอ่งทั้งสองจึงกลายเป็นแหล่งแร่สำคัญถึง 2 ชนิด คือ แร่เกลือหินและโปแตซ ซึ่งเป็นแร่ที่มีประโยชน์อย่างมากในการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นอย่างมาก เพราะแร่โปแตซมากกว่าร้อยละ 90 นำไปใช้ในการผลิตปุ๋ยเคมีหรือแม่ปุ๋ยตัวเค ที่เหลือจะนำไปใช้ในอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น สบู่ สารซักฟอก เซรามิก และผลิตระเบิด (อารยา อินต๊ะ, 2558)

โดยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อุตสาหกรรมพื้นฐานของรัฐที่เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาทางด้านทรัพยากรทางธรณี นั้นคือ แหล่งแร่ แหล่งหิน และแหล่งเชื้อเพลิงพลังงาน ที่เป็นส่วนความสำคัญในการใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์ ในปัจจุบันการขยายตัวของประชากรในอัตราสูงอย่างรวดเร็วส่งผลถึงการบริโภคเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้สูงขึ้นเป็นอย่างมาก ความเจริญและการพัฒนาของสังคมค่อนข้างเป็นแนวทางเดียวกันกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ เหล่านี้ การทำเหมืองแร่นั้นเป็นการใช้แร่มาตั้งแต่อดีตยุคก่อนประวัติศาสตร์ เพราะมีการถลุงแร่ใช้ในระดับครัวเรือน จนมาถึงยุคของโรมันในยุโรป ดังปรากฏในประวัติการทำเหมืองแร่ในหลายประเทศแถบยุโรปโดยการขยายตัวอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ที่เกิดขึ้นหลัง จากยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมจัดว่า เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการทำเหมืองที่เริ่มพบผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมตามมาอย่างชัดเจน (จักรพันธ์ สุทธิรัตน์, 2558, หน้า 1) และธุรกิจการทำเหมืองยิ่งนับวันยิ่งมีมากขึ้น ในประเทศไทย โดยเหมืองแร่สร้างความร่ำรวยให้กับประเทศชาติและผู้ประกอบการเอกชนอย่างมาก แต่เบื้องหลังกับสร้างความปวดร้าวให้กับประชาชนเป็นอย่างมหาศาล ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐหลายประการ และรวมทั้งโครงการการจัดการทรัพยากรที่มีอีกมากมายที่รัฐได้ร่วมกับเอกชนหรือกลุ่มทุนทั้งภายในและภายนอกประเทศ เช่น กรณีโครงการเหมืองแร่โปแตซที่จังหวัดชัยภูมิที่ถือว่าเป็นแหล่งแร่โปแตซที่มีขนาดใหญ่ในพื้นที่กว่า 100 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 6,700 ไร่ ถูกจัดการโดยภาครัฐและเอกชนข้ามชาติ

โครงการเหมืองแร่โปแตชเป็นโครงการที่เกิดจากความร่วมมือของประเทศสมาชิกอาเซียน ภายหลังจากการลงนามในปฏิญญาสมานฉันท์เมื่อปี พ.ศ. 2519 ประเทศไทยโดยกระทรวงการคลังและกระทรวงอุตสาหกรรมได้เสนอให้โครงการนี้เป็นพ.ศ.2532 รัฐบาลประเทศไทยได้มีการดำเนินการทำเหมืองแร่และจำสร้างโรงแต่งแร่โปแตช ภายใต้ชื่อ โครงการอุตสาหกรรมอาเซียน (ASEAN Industrial Project) ณ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ต่อมาได้มีการจัดตั้งบริษัทเหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (APMC) และต่อมาในปีพ.ศ. 2534 ได้มีการดำเนินงานภายใต้ความร่วมมือของสมาชิกกลุ่มประเทศอาเซียน ร่วมถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 29 รัฐบาลไทยโดยกระทรวงการคลังร้อยละ 20% โดยที่เหลืออีกร้อยละ 51 เป็นของภาคเอกชน

ทั้งนี้การดำเนินโครงการฯ ได้ถูกชะลอมาระยะหนึ่งเนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี 2543 จนถึงช่วงปลายปี 2557 ได้มีการเคลื่อนไหวพยายามในการฟื้นฟูโครงการเหมืองแร่อาเซียนฯ นี้ขึ้นมาอีกครั้งภายใต้ พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้มอบหมายให้ ม.ร.ว.ปรีดิยาธร เทวกุล รองนายกรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ และนายจักรมณฑ์ ผาสุกวนิช รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม (สุทธิพงษ์ เสษฐรังสี, 2557) กระทรวงอุตสาหกรรมได้อนุญาตประทานบัตรทำเหมืองแร่โปแตช โครงการเหมืองแร่โปแตชของอาเซียน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ให้กับบริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (มหาชน) ประทานบัตรเลขที่ 31708/16118 เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2558 ครอบคลุมพื้นที่ 9,700 ไร่ มีอายุประทานบัตร 25 ปี (ผู้จัดการออนไลน์, 2558)

เมื่อมองความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นเป็นไปในด้านของความขัดแย้งมากกว่าการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยการต่อต้านโครงการเหมืองแร่ฯ เป็นช่วงระยะเวลาที่เกิดขึ้นในห่วงของการเปลี่ยนผ่านการบริหารของรัฐบาลที่มาจากการทำรัฐประหาร รัฐ (ทหาร) ได้มีการข่มขู่กลุ่มชาวบ้านที่ออกมาติดตามการเคลื่อนไหว เช่น เหตุการณ์ปี 2558 ที่ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) บ้านเพชร อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ มีการจัดประชุมคณะกรรมการเฝ้าระวังติดตามความคิดเห็นของประชาชนต่อการประกอบกิจการของ บริษัทเหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (มหาชน) ในกรณีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินขนาด 55 เมกกะวัตต์ เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงในการแยกแร่โปแตช โดยมี รองผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิ ทำหน้าที่เป็นประธานการประชุม พร้อมสมาชิก อบต. 3 ตำบล ได้แก่ อบต.บ้านเพชร, อบต.บ้านตาล และ อบต.หัวทะเล ฝ่ายความมั่นคง และภาคประชาชน เข้าร่วมประชุม บรรยากาศเป็นไปอย่างกดดัน เมื่อเครือข่ายรักษ์บำเหน็จณรงค์ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหินราว 100 คน สวมเสื้อยืดสีขาวสกรีน “ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน” ที่เดินทางมาเข้าร่วมประชุม ถูก รัฐไล่ออกจากห้องประชุม พร้อมขู่นำตัวไปปรับทัศนคติ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ถอดเสื้อออกทันที หรือใส่กลับด้านเพื่อไม่ให้เห็นตัวหนังสือ (ข่าวไทยพีบีเอส, 2558)

รัฐ (ทหาร) ได้กล่าวกับชาวบ้านว่า “การใส่เสื้อคัดค้านเป็นการสร้างความแตกแยก ไม่ปรองดอง ตอนนี้บรรยากาศกำลังอยู่ในความปรองดอง ใส่เสื้อคัดค้านมันผิด ม.44 ซึ่งเกี่ยวกับความ

สงบเรียบร้อย ทำให้คนเขามองมาที่จังหวัดไม่ดี ว่ามีคนคัดค้าน ภาพออกไปก็จะไม่ดี ถ้าใครไม่ถอดเสื้อให้ออกไป ไม่ให้เข้าร่วมประชุม เดี๋ยวจะโดนจับไปปรับทัศนคติ” (ข่าวไทยพีบีเอส, 2558) ปัญหาดังกล่าวเป็นการสร้างความแตกร้าวมากยิ่งขึ้นระหว่างภาครัฐ และกลุ่มชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฯ จนถึงการแจ้งความดำเนินคดี กับรัฐและกลุ่มบริษัทนายทุน แม้นกลุ่มชาวบ้านจะถูกศาลยกฟ้อง เมื่อวันที่ 29 ธ.ค. 2564 ในกรณีที่ชาวบ้านกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์เป็นโจทก์ยื่นฟ้องหน่วยงานรัฐและบริษัทเหมืองแร่โปแตช ปมการใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำโดยมิชอบและการทำ EIA เหมืองแร่สอดไส้โรงไฟฟ้าพลังงานชีวมวลถ่านหิน หลังชาวบ้านยื่นฟ้องคดีต่อศาลปกครองจากการที่หน่วยงานรัฐมีการออกคำสั่งทางปกครองที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายให้แก่บริษัทเหมืองแร่ เมื่อ พ.ศ.2560 โดยการยื่นฟ้องคดีนี้ ศาลได้รับคำฟ้องไว้ 3 กรณี คือ 1. ขอให้เพิกถอนใบอนุญาตให้ใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำลำคันฉู 2. ขอให้เพิกถอนรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมฉบับสมบูรณ์ ที่ได้รับมติเห็นชอบในปี 2557 3. ขอให้เพิกถอนรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2559 จะเห็นได้ว่าการต่อสู้ของชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นเป็นการต่อสู้ที่ยาวนานในกระบวนการต่อสู้ทางด้านกฎหมาย เป็นระยะเวลา 4 ปี แต่อย่างไรก็ตามประชาชนในพื้นที่ที่เป็นผู้ฟ้องร้องคดีความนั้นเป็นการพยายามที่จะแสดงออกให้เห็นถึงความไม่ถูกต้องและไม่เป็นธรรมต่อชาวบ้านในพื้นที่ เช่น เรื่องของการออกใบอนุญาตใช้น้ำที่บริษัทเหมืองแร่ฯ นำมาสอดใส้กล่าวอ้างทั้งที่น้ำในพื้นที่ก็ไม่ได้เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค และภาคการเกษตร เมื่อประชาชนชาวบ้านมีความต้องการใช้น้ำ ต้องรวมตัวกันไปยื่นเรื่องขอที่อ่างเก็บน้ำลำคันฉู และต้องรอเวลาประมาณ 1 เดือนน้ำจึงจะเดินทางมาถึงพื้นที่การเกษตร แต่เหมืองแร่ฯ กลับได้รับอนุญาตให้ต่อท่อตรงสู่เหมืองได้ทันที

จากกรณีที่เกิดขึ้นเห็นได้ถึงว่าไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านรอบๆ พื้นที่ทรัพยากร ยิ่งไปกว่านั้นตัวแทนของชาวบ้านเองยังได้รับการข่มขู่จากผู้นำชุมชนทุถือว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ กรณีที่ผู้ใหญ่บ้านและกำนันในพื้นที่ข่มขู่ประชาชนที่ร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มคัดค้านโรงไฟฟ้าว่า ถ้าใครออกมาคัดค้าน หากมีโครงการใดๆ ของรัฐลงมาในพื้นที่ อาทิ เงินชดเชยภัยแล้ง น้ำท่วม เงินกองทุนหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านและกำนันจะไม่ดำเนินการให้กับคนที่คัดค้านโรงไฟฟ้า และเจ้าหน้าที่ขอให้ยุติการทำกิจกรรมเพราะอ้างว่าการออกมาทำกิจกรรมต่อต้านการทำเหมืองแร่นั้นส่งผลกระทบต่อความมั่นคงชองชาติด้วย (ประชาไท, 2564)

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ในการต่อต้านการทำเหมืองฯ ได้มีการติตามข้อมูลข่าวสารต่างๆ หรือผลกระทบที่เกิดขึ้นของการมีเหมืองแร่ภายในพื้นที่ของชุมชน โดยศึกษาจากขบวนการเคลื่อนไหวของจังหวัดอื่นๆ เช่น กรณีของ ศนรักษ์บ้านเกิดอุดรธานี ที่ได้รับผลกระทบความเป็นพิษที่เกิดขึ้นกับชุมชนของการดำเนินการเหมืองแร่โปแตช ใช้ถูก

หยิบยกเป็นยุทธศาสตร์หลักในการออกมาต่อต้าน อย่างก็ตามการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซของชาวบ้านนั้นมีความไม่เหมือนกับกลุ่มเคลื่อนไหวเหมืองแร่โปแตซในจังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่ในประเด็นพื้นที่มีการกระทบกระทั่งและขัดแย้งกับภาครัฐอย่างเด่นชัด กลุ่มเคลื่อนไหวมีการรวมตัวเป็นรูปธรรมและมียุทธศาสตร์การขับเคลื่อนที่ชัดเจน (กลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา, 2550) ตลอดจนจำนวนคนที่ยังไม่สามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ หรือได้รับความสนับสนุนทั้งในแง่เงินทุนหรือการสร้างแนวร่วมทางอุดมการณ์ในวงกว้าง ชาวบ้านในพื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จึงหันมาอาศัยรูปแบบการใช้สื่อทางสังคมขับเคลื่อนในรูปแบบอื่น อย่างสังคมโซเชียลมีเดีย (Social Media) เพื่อเผยแพร่ข้อมูลและประกาศจุดยืนอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งสร้างความร่วมมือกับกลุ่มอื่น ๆ และตั้งกลุ่มเป็นสาธารณะในแพลตฟอร์ม เช่น เฟซบุ๊ก เพื่อให้บุคคลที่สนใจสามารถเข้าร่วม แสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการอภิปรายหรือกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างเปิดเผย การใช้โซเชียลมีเดียช่วยเพิ่มความเข้มแข็งให้กับการเคลื่อนไหวและขยายฐานสนับสนุนอย่างมีประสิทธิภาพ ดังตัวอย่างของกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านเหมืองแร่โปแตซในจังหวัดชัยภูมิ และกิจการที่เกี่ยวข้อง เช่น “กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” ที่มีจุดยืนในการเคลื่อนไหวหลักอยู่ที่การต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่อาจจะมาพร้อมกับการเดินหน้าเหมืองแร่โปแตซ และกลุ่มเหมืองแร่ชัยภูมิ เป็นต้น (จักรกฤษ กมุทมาศและ ศุภวรรณ คล่องดำเนินกิจ, 2560 : 173-174)

การเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซในจังหวัดชัยภูมิเน้นการใช้สื่อท้องถิ่น เช่น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น เพื่อเผยแพร่ข่าวสารและกระตุ้นความสนใจเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน โดยมีเป้าหมายในการทำให้เรื่องนี้เป็นข่าวและได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง นี้เองถือว่าเป็นยุทธวิถีการเคลื่อนไหวที่แสดงออกถึงความพยายามที่จะช่วงชิงพื้นที่สื่อสาธารณะ ให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับประเด็นความเดือดร้อน และความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และเป็นกระแสทางสังคม มากกว่าจุดหมายว่าจะสามารถแทรกแซงกระบวนการนโยบายสาธารณะที่ตัดสินจากรัฐหรือขับไล่บริษัทกลุ่มทุนให้ออกจากพื้นที่ได้อย่างแท้จริง และกลยุทธ์การพยายามที่จะเปิดโปงที่นายทุนและขุดคุ้ยความไม่ชอบมาพากลต่างๆ ตั้งแต่การคอรัปชั่นที่เกิดขึ้นของ รัฐกับนายทุน นั้นถือเป็นการอุดช่องโหว่ ของกลุ่มชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้าน เพราะตัวของชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านนั้นก็ไม่สามารถที่จะอ้างถึงความชอบธรรมในการออกมาเคลื่อนไหวฯ ได้อย่างเต็มปาก เนื่องจากการเคลื่อนไหวต่อต้านเป็นการเคลื่อนไหวลักษณะที่เรียกกันว่าการออกมาต่อต้านก่อนการที่จะเกิดความเสียหายนั้นเอง ชาวบ้านกลุ่มเคลื่อนไหวจึงหาช่องโหว่เพื่อเป็นการทำลายความน่าเชื่อถือ สะท้อนข้อมูลต่างๆ ที่กลุ่มการเคลื่อนไหวนำมาเสนอต่อสาธารณะ ผ่านสังคมโซเชียลมีเดียอย่างต่อเนื่อง เป็นการสร้างการรับรู้และ

รวมกันตรวจสอบของประชาชนในวงกว้าง นี้เอง การออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านของชาวบ้านนนั้น ล้วนแต่ท้องถิ่นของรัฐและกลุ่มทุนอย่างต่อเนื่องมานับตั้งแต่รัฐได้พัฒนาประเทศตามกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกนำความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดรอยแตก รอยร้าวภายใต้โครงสร้างอำนาจที่เหลื่อมล้ำจนปะทุเป็นความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และแร่ธาตุระหว่างรัฐและกลุ่มทุนกับชุมชนท้องถิ่นที่สั่งสมพอกพูน แตกแขนง เป็นปัญหาในมิติต่าง ๆ เกี่ยวพันกันจนกลายเป็นปมปัญหาที่สลับซับซ้อน พร้อมกับการปรากฏตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมซึ่งเป็นการกระทำร่วมของกลุ่มชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นผู้ไร้ซึ่งอำนาจ ไร้สิทธิ ไร้เสียงและมักเป็นกลุ่มคนชายขอบที่ถูกกีดกันออกจากพื้นที่ทางการเมือง ในกระบวนการตัดสินใจต่อการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอันเป็นฐานทรัพยากรในการดำรงชีพของตนเองทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วงนี้มีความแตกต่างจากขบวนการในช่วงก่อน กล่าวคือ ไม่ใช่เป็นการเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้า อย่างเช่น เรื่องค่าเช่าที่นา หรือราคาผลผลิตทางการเกษตร ฯลฯ แต่เป็นการเคลื่อนไหวในปัญหาที่หยั่งรากลึกลงไปในมิติของความขัดแย้งด้านทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และ (แร่ธาตุ-ผู้เขียน) ที่สัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงในด้านการใช้และเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาตินับตั้งแต่ยุคของการพัฒนา (วิเชิด ทวีกุล, 2548)

ดังนั้น กรณีการคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน มีความสนใจในมุมมองของภาคประชาชนที่เสียเปรียบ จึงจำเป็นต้องคิดค้นทางเลือกใหม่ โดยมีเป้าหมายสำคัญถือการสร้างอำนาจใหม่ของประชาชนเองขึ้นมาให้ได้ เพื่อเป็นพลังทางสังคมที่สำคัญในการผลักดันให้ปัญหาของตนเองได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังและต่อเนื่องทางเลือกเท่าที่เห็นและเป็นไปได้ สอดคล้องกับเงื่อนไขสังคมปัจจุบันก็คือ การสร้างการเมืองภาคประชาชน หรือสร้างขบวนการภาคประชาชนขึ้นมา เพื่อไม่ให้อำนาจการเมืองผูกขาดโดยพรรคการเมือง หรือกลุ่มนักการเมือง นักธุรกิจการเมือง และการลิ่วล้อบริวารทั้งหลาย โดยผ่านกลไก รัฐสภาซึ่งเป็นระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนเท่านั้น ขบวนการภาคประชาชนจึงจำเป็นสิ่งจำเป็นที่แท้จริง ที่ต้องร่วมกันผลักดันให้เกิดขึ้นจริงและมีพลังเข้มแข็งให้ได้หากต้องการเป็นส่วนหนึ่งของพลังอำนาจในสังคมไทยที่คู่ขนานไปกับอำนาจของรัฐและนายทุน (จำลอง อินทะวงษ์, 2546: 93-94)

ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจในบางแง่มุมของการเมืองภาคประชาชน โดยหยิบยกเอาการเคลื่อนไหวการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ดำเนินมาเป็นเวลาเกือบ 3 ทศวรรษนับตั้งแต่มีการรับรองจากที่ประชุมอาเซียน ขึ้นมาเป็นกรณีศึกษา

ทั้งนี้เนื่องมาจากขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวปรากฏการณ์เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่มีในท้องถิ่นของตนอย่างต่อเนื่อง และร่วมเป็นส่วนหนึ่งในตรวจสอบ เรียกร้องและสื่อสารประเด็นปัญหาออกไปสู่สาธารณะพร้อมๆ กับการพัฒนาองค์กรการเคลื่อนไหว สร้างกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอก ปรับเปลี่ยนคิดค้นนวัตกรรมการต่อสู้รูปแบบใหม่ๆ เพื่อตอบโต้ต่อสถานการณ์และเงื่อนไขที่แปรผันอยู่โดยตลอด รวมจนถึงการแสวงหาเครือข่ายความร่วมมือจากภายนอกเพื่อระดมทรัพยากรเข้าหนุนเสริมขบวนการเคลื่อนไหว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ทำให้ชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหว สามารถสร้างอำนาจและอิทธิพล ในการดึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจโครงการให้ลงมาสู่เวทีปัญหาได้ และนำไปสู่การเจรจากันอย่างเสมอหน้าเท่าเทียม แม้ปัจจุบันกระบวนการผลักดันโครงการดังกล่าวจะยังไม่มีที่ท่าจะยุติลงโดยง่าย แต่การเคลื่อนไหวชาวบ้าน เท่าที่ผ่านมาก็ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและสร้างแรงสั่นสะเทือนในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็น ในมิติด้านองค์กรการเคลื่อนไหวที่เติบโตขึ้นมาเป็นลำดับ หรือในมิติของกระบวนการตัดสินใจโครงการๆ ที่ทำให้บริษัทเหมืองแร่โปแตซ ยินยอมยกเลิกรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ฉบับเดิมที่ละเมิดกฎหมายและมีข้อบกพร่องในรายงานจำนวนมาก ซึ่งถือเป็นพื้นที่ปัญหาแรกๆ ของประเทศที่กลุ่มชาวบ้านผู้ด้อยอำนาจสามารถกดดันให้มีการยกเลิกรายงาน (EIA) ที่ขาดดการมีส่วนร่วมจากประชาชน ทว่าอย่างไรก็ตามการศึกษางานชิ้นนี้คาดหวังให้เกิดการสร้างความเข้าใจของความขัดแย้ง อันนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

1.2 คำถามวิจัย

1) ทำไม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงมีการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน

2) รูปแบบการเคลื่อนไหว และการเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีลักษณะอย่างไร

3) การจัดองค์การการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีความสำเร็จและล้มเหลวอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1) เพื่อศึกษาสาเหตุการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

2) เพื่อศึกษารูปแบบการเคลื่อนไหวของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

3) เพื่อศึกษาบทเรียนความสำเร็จและล้มเหลวในการจัดองค์การการเคลื่อนไหวของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ในการศึกษาการรวมกลุ่มการต่อต้านการทำเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านต่าง ๆ ไว้ดังต่อไปนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในส่วนขอบเขตด้านเนื้อหาในงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในเรื่องของสาเหตุการรวมตัวหรือการก่อรูปของขบวนการเคลื่อนไหวและกลุ่มเคลื่อนไหว การขับเคลื่อนกลุ่มให้ไปสู่เป้าหมายได้อย่างไร กระบวนการในการระดมทรัพยากรของกลุ่มเป็นอย่างไร มีปัจจัย หรือเงื่อนไขและปัญหาใดบ้างที่ส่งผลต่อการให้ขับเคลื่อนของกลุ่ม เพื่อการต่อสู้กลุ่มบนพื้นที่เวทีสาธารณะเป็นอย่างไร

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

ในส่วนของขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ในการศึกษาคือ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ อย่างไรก็ตามในจังหวัดชัยภูมิ หากพิจารณาจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์ พื้นที่จังหวัดชัยภูมิ ไม่เหมาะทำการเกษตรกรรมเท่าใดนัก เพราะมีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไป ของจังหวัดชัยภูมินั้นเป็นพื้นที่ราบสูง โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นป่าไม้ ซึ่งมากถึงร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด (สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ, 2558) โดยการศึกษาครั้งนี้จะเน้นพื้นที่เพียง อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อย่างไรก็ดี อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิเป็นเพียงการเสริมความเข้าใจเรื่องของกระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อสิทธิของชุมชน เป็นต้น

1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา

ในส่วนด้านขอบเขตด้านเวลา จะศึกษาเฉพาะการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2554-2563 เท่านั้น เป็นช่วงระยะเวลาของการต่อสู้ของชาวบ้าน

1.5ประโยชน์ในการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจถึงการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

2. ทำให้ทราบรูปแบบการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

3. ทำให้ทราบถึงวิธีการจัดองค์การในการเคลื่อนไหว เพื่อนำไปสู่การสร้างเป็นคู่มือในการต่อสู้ของขบวนการอื่นๆ

1.6 นิยามศัพท์

การเมืองภาคประชาชน หมายถึง การเคลื่อนไหวทางการเมืองในเรื่องของทรัพยากรของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ใช้วิธีการเดินขบวน ชุมชุมประท้วง เพื่อกดดันให้ภาครัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่เกิดขึ้นและสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรที่เท่าเทียมกัน

การต่อต้าน หมายถึง ลักษณะ วิธีการของการแสดงออกของการรวมกลุ่มในการแสดงออกในประเด็นที่อาจส่งผลกระทบต่อตนเองในพื้นที

เหมืองแร่ หมายถึง อุตสาหกรรมการทำเหมืองแร่โปแตซในเขตพื้นที่ครอบคลุม 4 ตำบลคือ บ้านตาล บ้านเพชร บ้านชวน และหัวทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ

ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ

1.7 การนำเสนอเนื้อหาในการศึกษา

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแล้งแบ่งเนื้อหาการนำเสนอออกเป็น 6 บท มีรายละเอียดการนำเสนอในแต่ละบท ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 เป็นการนำเสนอบทนำ ความเป็นมาของปัญหา คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ของการศึกษา ขอบเขตของการวิจัย ประโยชน์ในการวิจัย นิยามศัพท์ และการนำเสนอเนื้อหาวิทยานิพนธ์ทั้งหมด

บทที่ 2 เป็นการนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้นำเสนอทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ทฤษฎีรัฐและสังคม ทฤษฎีรัฐและทุน

แนวคิดประชาสังคม แนวคิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ แนวคิดวิพากษ์ขบวนการทางสังคม งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบความคิดรวบยอดในการวิเคราะห์ เพื่อเป็นเครื่องมือและแนวทางในการศึกษา และทบทวนวรรณกรรม และเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 เป็นการนำเสนอวิธีดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย พื้นที่ในการวิจัย หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล เทคนิคและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล และการประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 4 เป็นการนำเสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับ จุดเริ่มต้น สู่พัฒนาการของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” เริ่มจากการนำเสนอจากการศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสู่กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรเหมืองแร่ ที่เชื่อมโยง อีสานกับการพัฒนาเศรษฐกิจความมั่นคงของรัฐ และการเกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซ ที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของ สาเหตุของปัญหาของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ นำไปสู่ความขัดแย้งของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ และการก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

บทที่ 5 เป็นการนำเสนอโดยเน้นการวิเคราะห์ เพื่อตอบวัตถุประสงค์เกี่ยวกับรูปแบบและทฤษฎีต่างๆ ขององค์การการเคลื่อนไหว ที่เป็นยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

บทที่ 6 เป็นการนำเสนอผลสะเทือนและข้อวิพากษ์ ต่อความสำเร็จและความล้มเหลวขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” โดยเน้นการศึกษาบริบทเชิงโครงสร้างการพัฒนาการของการเคลื่อนไหว และยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของการเคลื่อนไหว ซึ่งได้ทำการศึกษามาแล้วในบทที่ 4 และ 5 มาเป็นฐานในการวิเคราะห์ โดยจะทำให้เห็นชัดเจนถึงกระบวนพัฒนาการของกลุ่มฯ และผลการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวต่อด้านเหมืองแร่

บทที่ 7 เป็นการนำเสนอบทสรุปการศึกษา ขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” และข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

บทที่ 2
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องโดยการสำรวจวรรณกรรม (Literature review) นี้มีความมุ่งหมายเพื่อใช้ในการกำหนดกรอบในการวิจัยในแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่จะใช้ในการศึกษาวิจัยวิธีการหรือแนวทางใน การประยุกต์ใช้แนวคิด/ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบในการอธิบาย ขบวนการคลื่อนไหวทางสังคมที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ โดยการนำแนวคิดหรือทฤษฎีมาอธิบายการศึกษาในครั้งนี้ มีข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ในการศึกษา การสำรวจแนวคิด ทฤษฎีที่จะใช้เป็นกรอบแนวคิดในเชิงนามธรรมและรูปธรรมมาใช้ในการวางฐานกรอบแนวคิดในการศึกษาดังกล่าวมาสังเคราะห์ เพื่อสร้างเป็นกรอบแนวคิด (Conceptual framework) ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษา ดังนี้

2.1 ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement theory)

2.2 ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political Opportunity Structure)

2.3 ทฤษฎีรัฐและสังคม (ความสัมพันธ์ถึงขบวนการทางสังคม)

2.4 ทฤษฎีรัฐและทุน

2.5 แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)

2.6 แนวคิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท

2.7 แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ

2.8 แนวคิดวิพากษ์ขบวนการทางสังคม และ NGO

2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.10 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement theory)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movements) คืออะไรยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่มาก การให้นิยามมีความแตกต่างกันออกไปตามฐานคิดและทฤษฎีต่าง ๆ อย่างไรก็ดีลักษณะพื้นฐานที่เห็นร่วมกันก็คือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันของ อำนาจในกลุ่มสังคม และกลุ่มผู้เคลื่อนไหวท้าทาย โดจะเห็นได้ว่าขบวนการทางสังคมนั้นมีความแตกต่างจากการเป็นพรรคการเมืองหรือเป็นกลุ่มผลประโยชน์ เพราะว่าขบวนการทางสังคมเป็นเรื่องของการระดมทางการเมือง (Tilly, 1985 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2545) ได้นิยามความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movements) ว่าเป็นการกระทำการรวมหมู่ (Collective Action) ที่มีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลง

สังคมในทางที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่องและสร้างสรรค์ ผู้ร่วมขบวนการอาจจะมีหรือไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมตั้งแต่เริ่มแรกก็ได้ แต่เมื่อขบวนการแข็งแกร่งมากขึ้น ขยายออกไปหรือมีความยั่งยืน ก็อาจจะเปลี่ยนระบบคำนิยม (Values) สถาบัน (Institutions) และความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ หรือระหว่างรัฐกับประชาชนได้

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือขบวนการสังคม เป็นคำศัพท์วิชาการสังคมวิทยาและรัฐศาสตร์ หมายถึง การเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลจำนวนมากพอสมควรเข้าด้วยกันเป็นผู้กระทำการรวมหมู่ (A collective actor) โดยที่ปัจเจกบุคคลเหล่านั้นเข้าใจว่าตนมีผลประโยชน์ร่วมกันหรือโดยทั่วไปแล้วมีความมีตัวตนหรืออัตลักษณ์ (Identity) เดียวกัน (พฤทธิสาน ชุมพล, 2550, หน้า 345)

Turner, Ralph H. and Killian, Lewis M. นิยามกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมว่าเป็นการรวมกลุ่มที่ทำงานต่อเนื่องเพื่อเปลี่ยนแปลงหรือยับยั้งการเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือในกลุ่มที่พวกเขาเป็นส่วนร่วม (Turner, Ralph H. and Killian, Lewis M., 1957)

กล่าวโดยสรุป ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคือการรวมตัวของกลุ่มบุคคลที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่ต้องการ โดยมักจะมีการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกและการตื่นตัวในเรื่องนั้นๆ ผ่านการเคลื่อนไหวต่อต้าน ซึ่งสามารถส่งผลต่อระบบค่านิยม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสังคม หรือความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐและประชาชน

ทั้งนี้ Neidhardt 1991 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, (2539) ได้จำแนกพัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ๆ ดังนี้

1. กรอบแนวคิดคิดของสำนักคลาสสิก (Classical Approach) หรือ สำนักพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Approach)

2. กรอบแนวคิดของสำนักการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization)

3. กรอบแนวคิดของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements)

1.1 กรอบแนวคิดของสำนักคลาสสิก หรือสำนักพฤติกรรมรวมหมู่ (Classical Approach) สำนักคลาสสิกนี้ถือได้ว่าเป็นกระแสหลักในยุคแรกๆ ของการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเลยก็ว่าได้ กรอบการมองของสำนักนี้ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาทางจิตวิทยามวลชน มองขบวนการทางสังคมว่าเป็นพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior) ซึ่งพฤติกรรมรวมหมู่นี้ถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นบางครั้งบางคราวในสังคม และเกิดขึ้นโดยไม่ได้มีความตั้งใจไว้ล่วงหน้า ไม่มีบรรทัดฐานทางสังคมรวมไปถึงไม่สามารถหาโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมได้แน่นอน เพราะการรวมตัวกันขึ้นของขบวนการทางสังคมแบบนี้มักเกิดขึ้นจากความคับข้องใจ (Frustration) และความโกรธ (Anger) อันเป็นผลพวงมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ

เศรษฐกิจในภาวะที่เร่งเร้าจนก่อให้เกิดความตรึงเครียดทางสังคมขึ้น ดังนั้นอาจสรุปสาเหตุของการปรากฏตัวขึ้นของขบวนการทางสังคมในรูปแบบนี้ได้จาก

ประการที่หนึ่ง การถูกลิดรอนอะไรบางอย่างของปัจเจก

ประการที่สอง ความต้องการที่จะทำลายล้างกฎระเบียบของสังคม

ประการที่สาม เกิดจากความเชื่อร่วมกันที่ขยายตัวออกไปในอาณาเขตที่กว้างขวางมากขึ้น

ขบวนการทางสังคมในรูปแบบนี้มักจะถูกกล่าวหาว่าเกิดจากสิ่งที่ไร้เหตุผลเป็นอย่างยิ่ง รวมถึงการที่มีเป้าหมายของขบวนการที่คับแคบมุ่งตอบสนองเพียงแค่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักเมื่อนำมาวิเคราะห์เพื่อที่จะใช้เป็นกรอบในการมองขบวนการทางสังคมแบบใหม่แล้ว จะเห็นว่ากรอบคิดนี้ไม่สามารถนำมาอธิบายขบวนการทางสังคมแบบใหม่ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มอย่างไร้เหตุผล หรือในลักษณะของการโต้กลับเพราะถูกลิดรอนหรือความกลัวได้ กรอบการมองขบวนการทางสังคมช่วงต่อมาก็จะหลุดออกจากตรรกะทางจิตวิทยาสังคมอย่างชัดเจน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

1.2 กรอบคิดของสำนักการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) เกิดขึ้นช่วงทศวรรษ 1960 จาก บริบทที่ผู้คนลุกขึ้นมาท้าทายสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมือง ขบวนการต่อต้านสงคราม ขบวนการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ทำให้การวิเคราะห์จากมุมของทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่เสื่อมความนิยมลง เพราะเหตุที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในระยะหลังมิได้เกิดจากพฤติกรรมเบี่ยงเบน หรือไร้เหตุผลดั่งมุมมองของทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ ตรงกันข้ามกลับเห็นว่าเป็นการกระทำที่มีเหตุผลของผู้กระทำการ นับตั้งแต่หลังทศวรรษ 1960 ทฤษฎีการระดมทรัพยากรถูกนำมาใช้วิเคราะห์แทนทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่อย่างสมบูรณ์โดย Mancur Olson นักเศรษฐศาสตร์ผู้เป็นต้นคิดทฤษฎีผู้กระทำการที่มีเหตุผล (Rational Actor Theory) พื้นฐานสำคัญในการพัฒนาทฤษฎีการะดมทรัพยากรของ (Olson, Mancur. 1971) อยู่ที่การอธิบายการคำนวณผลได้-เสียในการเข้าร่วมขบวนการฯ ของปัจเจก ครั้งนั้น มีการศึกษาเรื่อง The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups จนได้ข้อสรุปว่า “ความเดือดร้อนมิได้เป็นต้นเหตุของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” ตรงกันข้ามกลับมองว่าปัจเจกเป็นผู้มีเหตุผลในการเข้าร่วมขบวนการฯ โดยมีการชั่งน้ำหนักระหว่างต้นทุนและผลได้ของการเข้าร่วม และจะตัดสินใจกระทำการเมื่อคาดว่าผลที่ได้จะสูงกว่าต้นทุน

การศึกษาของ Olson เริ่มต้นจากการตั้งคำถามต่อทั้งทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ และทฤษฎีมาร์กซิสต์ ถูกมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยเฉพาะทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ที่อธิบายการเกิดขบวนการฯ ว่ามีสัญชาตญาณความเดือดร้อน และทฤษฎีมาร์กซิสต์

มีข้อจำกัดในการอธิบายการเกิดขบวนการฯ ที่ไม่สามารถก้าวข้ามผลประโยชน์เรื่องชนชั้น ผลจากความพยายามครั้งนั้นทำให้เขาประสพความสำเร็จในการอธิบายสาเหตุของการเข้าร่วมขบวนการฯ ในบางสถานการณ์ ได้ข้อสรุปว่า ปัจเจกจะเข้าร่วมขบวนการฯ ก็ต่อเมื่อมีสิ่งมากระตุ้น โดยสิ่งนั้นอาจจะเป็นการบังคับ การลงโทษ หรือการจูงใจ เช่น การให้รางวัล สิ่งตอบแทน ค่าจ้าง เป็นต้น ดังนั้นในทัศนะของเขาการกระทำรวมหมู่จึงเกี่ยวข้องกับปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือ “แรงกระตุ้นร่วม (Collective Incentives) และแรงกระตุ้นสำหรับปัจเจก (Selective Incentives)” (ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2539) อย่างไรเสียแรงกระตุ้นร่วมเพียงอย่างเดียวซึ่งถือว่ามีอิทธิพลต่อความเป็นขบวนการฯ ยังคงไม่สามารถทำให้เกิดการกระทำร่วมได้ แต่จะต้องอาศัยเหตุกระตุ้นสำหรับปัจเจกเพื่อทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการกระทำการรวมหมู่ด้วย กระนั้นก็ตาม ขบวนการฯ หรือองค์กรในทัศนะของ Olson อาจจะต้องเผชิญกับปัญหาของผู้ได้รับผลประโยชน์จากการเข้าร่วมขบวนการฯ โดยที่ไม่ต้องลงทุน โดยเฉพาะประเด็นที่ปัจเจกคิดว่าไม่มีเหตุผลใดที่จะต้องลงทุนถ้าหากองค์กรจะต้องบรรลุถึงผลประโยชน์นั้นอยู่แล้ว ปัญหาดังกล่าวนี้ Olson เสนอว่าแก้ปัญหาด้วยการให้สิ่งจูงใจหรือผลประโยชน์แก่บุคคล เรียกว่า “Selective Incentives” เป็นรางวัลและบริการจากการเป็นสมาชิกขององค์กร จะเป็นแรงจูงใจสำคัญในการดึงดูดผู้คนเข้ามาร่วมในขบวนการฯ (Olson, Mancur. 1971) ได้แก่ ผลประโยชน์ทางวัตถุ (Material Benefits) คือ รางวัลตอบแทนที่ได้จากการเข้าร่วมในรูปของรายได้หรือบริการที่ประเมินเป็นตัวเงินได้ ผลประโยชน์ทางสังคม (Status Incentives) คือ สิ่งที่ได้รับในมิติางสังคม เช่น ความเคารพนับถือ สถานภาพ มิตรภาพ ฯลฯ และผลประโยชน์ด้านการบรรลุในอุดมการณ์ ความเชื่อ (Purposive or Expressive Rewards) (ประภาส ปิ่นตบแต่ง. ม.ป.ป.)

Oberschall เป็นอีกคนหนึ่งที่ยอมรับความก้าวหน้าทางความคิดของ Olson เขาทั้งสนับสนุนและเห็นด้วยกับ Olson ว่า “พฤติกรรมของมนุษย์เป็นพฤติกรรมที่มีเหตุผลและเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน” (มณีมัย ทองอยู่, 2552) ในขณะที่ข้อเสนอนี้กลับมีผู้ไม่เห็นด้วยจนเกิดการตั้งคำถามว่า หากมนุษย์เป็นผู้กระทำการที่มีเหตุผลบนพื้นฐานของประโยชน์ส่วนตนจริง ย่อมจะไม่เข้าร่วมในการต่อสู้เพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่ออธิบายข้อสงสัยนี้ Oberschall ได้ยกข้อเสนอของ Olson เรื่องแรงกระตุ้นสำหรับปัจเจก (selective incentives) มาอธิบายถึงสาเหตุที่มนุษย์เข้าร่วมขบวนการเพื่อส่วนรวมในขณะที่ยังคำนึงผลประโยชน์ ส่วนตนอยู่ โดยชี้ว่ามีแรงกระตุ้นสำหรับปัจเจกบางอย่างเท่านั้นที่สามารถกระตุ้นให้ปัจเจกผู้มีเหตุผลในกลุ่มกระทำการเพื่อประโยชน์ของขบวนการ นั่นคือผลประโยชน์ที่สำรองไว้เพื่อสมาชิกกลุ่ม ซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่มีผลต่อการเกิดขึ้นขบวนการฯ

ทัศนะของ Oberschall จึงถือว่าผลประโยชน์ส่วนตนและแรงกระตุ้นของปัจเจกผู้เข้าร่วมขบวนการฯ มีผลต่อการเกิดขึ้นของขบวนการฯ หรือนักกิจกรรม และผู้นำขบวนการฯ โดยเฉพาะแรงกระตุ้นที่มีต่อนักกิจกรรมนั้นจะเกิดจากการกระตุ้นโดยผู้นำขบวนการฯ ผู้นำอาจกระตุ้นผู้เข้าร่วมขบวนการฯ ด้วยรางวัล เช่น คำชมเชย หรืออาจสิ่งที่ผู้ร่วมขบวนการให้คุณค่า และในบางกรณีอาจกระตุ้นโดยวิธีการลงโทษด้วย ขณะที่แรงกระตุ้นที่มีต่อผู้นำนั้นผู้นำเองจะได้รับแรงกระตุ้นในลักษณะที่ต่างออกไป นั่นคือการคาดหวังต่อสถานภาพและตำแหน่งทางการเมือง เป็นความหวังของผู้มีอยู่ในสถานภาพการเป็นผู้ถูกกดขี่ข่มเหง สภาพสังคมเช่นนี้การเคลื่อนไหวของพวกเขาจะเป็นการเปิดพื้นที่ให้ได้แสดงความสามารถ และยังเป็นการสร้างความชอบธรรมให้ได้รับการยอมรับและได้รับรางวัลที่ต้องการ แม้จะเป็นผู้สูญเสียน้อยที่สุดแต่ก็มีโอกาสสูงสุดจากการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะกิจกรรมที่เป็นเป้าประสงค์ของฝ่ายต่อต้าน อันจะเป็นแรงผลักสำคัญที่กระตุ้นให้ทำการเคลื่อนไหว ผลคือนอกจากจะทำให้เกิดผู้นำขบวนการฯ แล้วยังเป็นการรักษาต้นทุนหรือความสูญเสียเอาไว้ ทัศนะของ Oberschall การเคลื่อนไหวจึงเป็นความจำเป็นของขบวนการฯ ในทางตรงกันข้ามหากไม่ทำการเคลื่อนไหวต้นทุนหรือความสูญเสียย่อมมีมากขึ้น (มณีมัย ทองอยู่, 2552)

อย่างไรก็ตาม ทัศนะของ Oberschall แม้แรงกระตุ้นจะมีความสำคัญในการอธิบายการเกิดขบวนการฯ แต่ยังคงไม่เพียงพอสำหรับการอธิบายความสำเร็จของขบวนการฯ เขาจึงเสนอว่าหากขบวนการฯ ต้องการบรรลุผลถึงสำเร็จจำเป็นที่จะต้องมีการระดมทรัพยากรมาใช้ให้เกิดผล ในทัศน ของ Oberschall ทรัพยากร (Resource) หมายถึง “ทุกอย่างทั้งที่เป็นทรัพยากรทางวัตถุ เช่น ตำแหน่งงาน รายได้ เงินออม ไปจนถึงสิทธิที่จะได้รับ วัตถุ และบริการต่างๆ และทรัพยากรที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น อำนาจหน้าที่ ความไว้วางใจ มิตรภาพ ทักษะต่าง ๆ” (มณีมัย ทองอยู่, 2552) เมื่อทรัพยากรคือสิ่งที่มีความสำคัญต่อขบวนการฯ ทำให้ Oberschall หันมาให้ความสำคัญในประเด็นนี้ โดยเฉพาะการใช้แนวคิดเรื่องการโยกย้ายทรัพยากรมาอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มุมมองของ Oberschall ทรัพยากรจะมีการสร้าง บริโภค ถ่ายโอน เปลี่ยนมือ จัดสรรใหม่และเปลี่ยนมืออยู่ตลอดเวลา โดยทรัพยากรจะถูกระดมด้วยวิธีการเขยิบที่ (Shift) หรือมีการดึงทรัพยากรบางอย่างกับอีกอย่าง การหยิบยืมทรัพยากรมาใช้เมื่อขาดแคลน และมีการดึงทรัพยากรกลับมาจากการลงทุนครั้งก่อน เป็นต้น (มณีมัย ทองอยู่, 2552)

นอกจากนี้ยังมี John D. McCarthy and Myer N. Zald ที่ได้พัฒนาทฤษฎีต่อจากฐานคิดของ Olson ด้วยข้อเสนอเกี่ยวกับการเข้าร่วมขบวนการฯ ในส่วนแรงกระตุ้นส่วนบุคคลและกลไกที่จะทำให้เกิดการลดต้นทุน ฉะนั้นการวิเคราะห์ขบวนการฯ จึงเกี่ยวข้องกับองค์กรการเคลื่อนไหวทาง

สังคม (Social Movement Organization: SMO) ตามฐานคิดของทฤษฎีการระดมทรัพยากร SMO มีบทบาทสำคัญในการระดมคนและทรัพยากร จะคอยทำหน้าที่ในการจัดสรรทรัพยากรให้กับกิจกรรมการเคลื่อนไหวของขบวนการฯ ทำการแข่งขันกับ SMO อื่นๆ เพื่อแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการกำหนดเป้าหมายและยุทธวิธีให้เหมาะสมกับสถานการณ์การเคลื่อนไหว (Byrne, Paul. 1996) นอกจากนี้ก็มีหน้าที่ในการสร้างกิจกรรมในการระดมทรัพยากร รวมถึงการคิดค้นนวัตกรรมด้านวิธีการต่อสู้ เช่น ยุทธวิธีการระดมผู้สนับสนุน การดึงสาธารณชนและชนชั้นนำให้เปลี่ยนมาเป็นผู้เห็นอกเห็นใจ หรือทำให้ผู้ที่ขัดขวางต่อต้านกลายเป็นผู้ที่เป็นกลางในที่สุด (McCarthy, and Zald, 1977) SMO จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นกลไกในการรวบรวมผลประโยชน์ของขบวนการฯ ซึ่งเท่ากับว่าหากขบวนการฯ ประสงค์ที่จะบรรลุถึงผลสำเร็จจากการเคลื่อนไหวหรือเพื่อดำรงอยู่ต่อไปและคงไว้ซึ่งความแข็งแกร่ง จะขาดเสียซึ่ง SMO ไม่ได้

ในทัศนะของ McCathy and Zald นั้น SMO ถูกมองบนพื้นฐานของแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ คือคล้ายกับธุรกิจหรือองค์กรทางธุรกิจที่คอยสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการ (Demand) โดยอาจเป็นการสร้างความต้องการขึ้นหรือไม่ก็เป็นการกระทำการเพื่อให้ความต้องการนั้นได้รับการตอบสนอง SMO ในส่วนนี้จึงเป็นอุปทาน (Supply) ของสมการอุปสงค์อุปทาน ส่วนอุปสงค์หรือด้านความต้องการนั้น McCathy and Zald เสนอว่ามีความจำเป็นที่จะต้องแยกแยะระหว่างผู้ยอมรับขบวนการฯ และไม่ยอมรับขบวนการฯ กันอย่างชัดเจน ซึ่งเขาได้อธิบายว่า เป้าหมายสำคัญของ SMO คือต้องพยายามดึงผู้คนเข้ามาเป็นผู้ยอมรับขบวนการฯ ให้ได้มากที่สุด ทั้งนี้ผู้ยอมรับขบวนการฯ อาจจะเป็นผู้ที่สนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งความคิด กิจกรรม ให้แก่ขบวนการฯ คนกลุ่มนี้มีความยินดีมอบทรัพยากรให้แก่ขบวนการฯ McCathy and Zald เรียกว่า “ผู้มีศักยภาพที่จะรับประโยชน์” (Potential Beneficiaries) โดยที่พวกเขาจะได้รับประโยชน์โดยตรงจาก SMO และหากขบวนการฯเคลื่อนไหวประสพความสำเร็จก็จะได้รับความต้องการหรืออุปสงค์ (มณีมัย ทองอยู่, 2552)

อย่างไรก็ตาม SMO ที่เปรียบเสมือนองค์กรทางธุรกิจและมีเป้าหมายเดียวกันมักจะรวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายอุตสาหกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Industry: SMI) เพื่อทำงานต่อสู้ให้ได้มาซึ่งทรัพยากรเสมอ และเมื่อขบวนการฯ ต่าง ๆ ที่มีลักษณะเป็นขบวนการฯ เดียวกันมารวมกันเป็นเครือข่ายก็จะนำไปสู่การเป็นภาคส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Sector: SMS) ต้องไปแข่งขันกับภาคส่วนอื่นๆ เพื่อนำมาซึ่งทรัพยากรสาธารณะ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) ดังนั้น หัวใจสำคัญของ SMO ที่ถูกออกแบบให้มีกระบวนการ

ทำงานคล้ายกับองค์กรทางธุรกิจตามแนวทางเศรษฐศาสตร์ของ McCathy and Zald นั้นก็เพื่อการรวมผู้คนและทรัพยากรเข้าเป็นเครือข่ายลักษณะต่าง ๆ ในการสร้างพลังการกระทำร่วมเพื่อบรรลุเป้าหมายของขบวนการฯ นั่นเอง

ความน่าสนใจของ McCathy and Zald อีกประการหนึ่ง ซึ่งเห็นสอดคล้องกับ Oberschall คือ มองเห็นความสำคัญของการนำทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาใช้ในขบวนการฯ ทั้งนี้เขาได้แยกแยะแหล่งที่มาของทรัพยากรภายนอกที่นำมาใช้เป็น 3 ทาง (McCarthy. And Zald, 1977) ได้แก่

1. ทรัพยากรที่ได้มาจากบรรดาผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Beneficiary Constituency)

2. ทรัพยากรที่ได้มาจากบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหานั้น แต่ไม่มีโอกาสรับผลประโยชน์โดยตรง (The Conscience Constituencies)

3. ทรัพยากรที่ได้มาจากบรรดาผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการ แต่ถูกจำกัดบทบาทเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน (The Non constituency Institutional)

ทรัพยากรของ SMO ทั้ง 3 แหล่ง มีคำอธิบายที่สัมพันธ์กัน คือ การเคลื่อนไหวของบรรดาผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง ส่วนใหญ่มักจะเป็นคนด้อยโอกาสหรือไม่มีอำนาจพอที่จะทำการเคลื่อนไหวด้วยตนเอง จึงมักจะแสวงหากลุ่มคนจากภายนอกมาร่วมขบวนการฯ ด้วยนั้นคือบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหาแต่ไม่มีโอกาสรับผลประโยชน์โดยตรง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มสถาบันซึ่งถูกจำกัดบทบาทและไม่ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหว แต่บรรดาคนกลุ่มนี้จะคอยให้การสนับสนุนกับกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงเสมอ

หลังจากมีการพัฒนาทฤษฎีการระดมทรัพยากรโดยนักทฤษฎีช่วงต้นมาแล้วในระยะหนึ่ง Bob Edwards and John D. McCarthy (มณีมัย ทองอยู่, 2552) ก็ได้ร่วมกันพัฒนาผลงานเรื่อง “Resources and Social Movement Mobilization” เพื่อจำแนกทรัพยากรและขยายมุมมองเรื่องทรัพยากรให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยอาศัยฐานคิดจากงานของนักสังคมวิทยา เช่น Pierre Bourdieu และ James Coleman เป็นแนวทางในการพัฒนาผลงาน ครั้งนั้น Edwards and McCarthy ได้จำแนกทรัพยากรด้วยวิธีการเชิงสังคมโดยพิจารณาจากงานเขียนด้านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจำนวนหลายชิ้น คือ งานศึกษาของ Zald and Jacobs (1978), Knoke (1986), Oliver and Marwell (1992), Veerba et al. (1995) and Lahausen (1996) ประกอบกับอาศัยงานของนักวิชาการบางคนเพื่อจำแนกทุนที่มิได้จำกัดแต่ในกรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์อย่าง Bourdieu (1986), Coleman (1988), Putnum (1995) and Lin (2001) มาเพื่อขยายความเข้าใจเรื่อง

ทรัพยากรให้เกิดความกระจ่าง โดยเขาให้ความสำคัญในเรื่องทุนทางสังคมที่สัมพันธ์กับขบวนการฯ และ SMO ทั้งนี้ได้จำแนกทรัพยากรออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. ทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยา (Moral Resource): ประกอบด้วย ความชอบธรรม (Legitimacy) การสนับสนุนร่วมมือ (Solidarity Support) การสนับสนุนกำลังใจ (Sympathetic Support) และการสนับสนุนจากผู้มีชื่อเสียงโด่งดังในสังคม (Celebrity) ทั้งนี้ความชอบธรรมถือเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยากแต่มีความสำคัญที่สุด โดยเฉพาะหากขบวนการฯ ดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวให้สอดคล้องกับประเด็นที่สังคมยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ชอบธรรมโดยสถาบันหลัก ก็สามารถชิงความได้เปรียบต่อขบวนการฯ ที่ไม่สามารถสะท้อนถึงความชอบธรรมได้

2. ทรัพยากรด้านวัฒนธรรม (Cultural Resource) : ถูกให้ความหมายตั้งแต่สิ่งประดิษฐ์และผลผลิตทางวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือทางความคิด (Conceptual Tools) ความรู้เฉพาะเรื่องที่เป็นที่ยอมรับกว้างขวาง รวมถึงความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) เกี่ยวกับการทำงานบางด้านให้บรรลุผล เช่น การจัดกิจกรรมประท้วง จัดแถลงข่าว จัดประชุม จัดตั้งกลุ่มหรือองค์กร จัดงานเทศกาล หรือการค้นหาข้อมูลทางอินเตอร์เน็ต จนถึงองค์ความรู้ทางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี เทคนิคระดมมวลชน จัดตั้งมวลชน ตลอดจนผลิตอุปกรณ์เครื่องมือสื่อสารเพื่อเคลื่อนไหว เช่น ดนตรี วรรณกรรม จดหมายข่าว หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ และวีดีโอ ทั้งนี้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมสามารถเข้าถึงหรือนำมาใช้ได้โดยง่ายเมื่อเทียบกับทรัพยากรด้านหลักธรรมจริยา

3. ทรัพยากรด้านองค์กร-สังคม (Social-Organization Resource): กินความถึงองค์กรที่จงใจจัดตั้ง (Intentional Organization) และองค์กรที่สามารถเข้าถึงได้ (Appropriable Organization) ทั้งนี้องค์กรที่จงใจจัดตั้ง มักจะจัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการให้บรรลุถึงเป้าหมาย ส่วนองค์กรที่สามารถเข้าถึงได้ มักจะจัดตั้งขึ้นเพื่อเป้าหมายอื่นนอกเหนือจากขบวนการฯ อย่างไรก็ตามนักเคลื่อนไหวทางสังคมก็สามารถเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ผ่านองค์กรทั้งสองได้ เพียงแต่มีระดับของการเข้าถึงแตกต่างกัน กล่าวคือ การเข้าถึงทรัพยากรในองค์กรที่สามารถเข้าถึงได้ต้องใช้วิธีการเข้านำใช้ (Co-Opted) ขณะที่องค์กรที่จงใจจัดตั้งมักจะใช้วิธีการร่วมมือเป็นสำคัญ กระนั้นก็ตามการจะเข้าถึงได้มากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับความเหมาะสมระหว่างองค์กรในด้านความชอบธรรม รูปแบบองค์กร เป้าหมาย และยุทธวิธี

4. ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource): เป็นทรัพยากรที่จับต้องได้มากกว่าทรัพยากรที่กล่าวมา นิยามของทรัพยากรมนุษย์มีความหมายตั้งแต่ แรงงาน ประสบการณ์ ทักษะ ความชำนาญ รวมทั้งสภาวะผู้นำ ทรัพยากรมนุษย์ถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคลอยู่แล้ว สามารถใช้ทรัพยากร

ประเภทนี้ได้เมื่อเข้าร่วมขบวนการฯ ที่สำคัญทรัพยากรมนุษย์มีลักษณะเลื่อนไหลตลอดเวลา ดังนั้น SMO จึงสามารถจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของทรัพยากรมนุษย์ได้ตามความเหมาะสม

5. ทรัพยากรทางวัตถุ (Material Resource): คือสิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์เรียกว่าทุนเงินตรา (Financial Capital) และทุนฝีมือมนุษย์ (Physical Capital) เช่น เงิน ทรัพย์สิน สำนักงาน ครุภัณฑ์ วัสดุอุปกรณ์ ฯลฯ ในจำนวนนี้เงินถือว่าสำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งทุกขบวนการฯ ระดมเข้ามาใช้เพื่อการเคลื่อนไหวได้สะดวกกว่าทรัพยากรอื่นๆ

นอกจากนี้ยังพยายามอธิบายให้เห็นถึงกระบวนการที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ เสนอว่ามี 4 รูปแบบ ได้แก่

1. การระดมจากผู้สนับสนุน (Aggregation): คือกลไกที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างกระจัดกระจายตามปัจเจกอื่นๆ ทั้งผู้สนับสนุนที่ได้รับประโยชน์โดยตรง ผู้สนับสนุนเชิงอุดมการณ์ ฯลฯ ถูกแปลงมาเป็นทรัพยากรรวมชุดหนึ่ง แล้วถูกนำมาจัดสรรโดยนักเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวของขบวนการฯ

2. การผลิตเอง (Self - Production): คือกลไกที่ผู้นำขบวนการหรือ SMO สร้างมูลค่าเพิ่มแก่ทรัพยากร ทั้งที่ได้รับอุปถัมภ์หรือระดมมาโดยการผลิตเองภายในขบวนการฯ เช่น กรอบแนวทางการสร้างกิจกรรมรวมหมู่ กลวิธีการดำเนินกิจกรรม ดนตรี วรรณกรรม ตราสัญลักษณ์องค์กร และกิจกรรมรณรงค์ เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม หรือการผลิตสินค้าที่มีตราสัญลักษณ์ขาย เช่น หนังสือ เสื้อยืด ถ้วยกาแฟ โปสเตอร์ฯลฯ รวมถึงการก่อตั้ง SMO การสร้างเครือข่ายพันธมิตร การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยการอบรมการสร้างผู้นำเป็นรุ่นๆ ฯลฯ

3. การเข้านำใช้/การเข้าครอบครอง (Co-Potation): คือการโอนถ่ายกรรมสิทธิ์ครอบครองเหนือทรัพยากรที่ถูกนำมาใช้ ผ่านการหยิบยืมทรัพยากรโดยโปร่งใสและได้รับอนุญาตจากกลุ่มองค์กรซึ่งเป็นผู้ระดมทรัพยากรนั้น โดยการเข้านำใช้มักมีความคาดหวังว่าจะมีการให้ประโยชน์ต่างตอบแทน (Reciprocity) ในอนาคตและมีความเข้าใจโดยนัยยะว่าทรัพยากรนั้นจะถูกนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ตามที่ตกลงร่วมกัน

4. การอุปถัมภ์ (Patronage): คือการที่ทรัพยากรถูกมอบให้แก่ SMO โดยปัจเจกหรือองค์กรที่มีความถนัดในการอุปถัมภ์ โดยเฉพาะการอุปถัมภ์เงิน ผู้อุปถัมภ์ที่อยู่นอก SMO จะให้เงินแก่ SMO ทำนองเดียวกันอาจมีการสร้างอิทธิพลชี้นำการทำงานและตัดสินใจเชิงนโยบาย นอกจากนี้ยังมีการอุปถัมภ์ในรูปของทรัพยากรมนุษย์ เช่น การให้ยืมบุคลากรเป็นการชั่วคราว ตลอดจนอุปถัมภ์ในด้าน

ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ความสำเร็จของ SMO จากการได้รับการยอมรับจากบุคคลหรือองค์กรที่เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม

เห็นได้ว่า หัวใจสำคัญในการอธิบายทฤษฎีการระดมทรัพยากร คือ ต้องการชี้ให้เห็นว่าผู้เข้าร่วมขบวนการฯ มีเหตุผล โดยมีการชั่งน้ำหนักระหว่างต้นทุนและผลได้ของการเข้าร่วมขบวนการ การวิเคราะห์จึงให้ความสำคัญกับองค์กรการเคลื่อนไหว (SMO) ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเป็นกลไกในการระดมคนและทรัพยากรเข้าสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม รวมถึงการคิดค้นนวัตกรรมด้านวิธีการต่อสู้เพื่อบรรลุเป้าหมายของขบวนการฯ

อย่างไรก็ตาม การอธิบายขบวนการฯ ตามแง่มุมของทฤษฎีการระดมทรัพยากรก็ถูกวิจารณ์ไม่น้อย คือ ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเน้นอธิบายเชิงโครงสร้างเป็นหลัก ทำให้ดูเหมือนว่าการระดมผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการฯ มีลักษณะคงที่ (Static) ทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงการตัดสินใจของการเข้าร่วมขบวนการฯ เกิดขึ้นภายในจิตใจของผู้คน นอกจากนี้ขบวนการทางสังคมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะประสพความสำเร็จได้ ก็อาจจะวัดไม่ได้หรือขึ้นอยู่กับการระดมทรัพยากรตามทรรศนะของแนวคิดการระดมทรัพยากรเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะยังมีอย่างอื่นที่เป็นส่วนสำคัญด้วย โดยเฉพาะการสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับสิ่งที่ขบวนการฯ เรียกร้อง

1.3 กรอบคิดของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements) กรอบการอธิบายขบวนการทางสังคมแบบใหม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระแสของนักทฤษฎีสังคมศาสตร์ฟากยุโรป ขณะที่สำนักการระดมทรัพยากร (RM) จากฟากอเมริกา มุ่งตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร (How?) สำนักขบวนการทางสังคมแบบใหม่ (NSM) ได้มุ่งไปที่คำถามว่า “เหตุใด ?” หรือ “ทำไม” (Why ?) ขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้น กล่าวคือ แทนที่จะเน้นเรื่องยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี องค์กรการเคลื่อนไหว และผลสำเร็จหรือล้มเหลวของการเคลื่อนไหว สำนักขบวนการทางสังคมแบบใหม่กลับมุ่งที่จะตอบคำถามว่าเหตุใดหรือทำไมจึงมีขบวนการทางสังคมแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิสตรีและขบวนการอัตลักษณ์ทางเพศ ฯลฯ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2543), สุชิดา ธรรมมณีวงศ์ (2544) ยังได้อธิบายต่ออีกว่าการพัฒนาประเทศในยุคสมัยใหม่ (Modernity) เท่าที่ผ่านมาเกิดการยอมปล่อยให้กลุ่มบุคคลที่มีความรู้ ความชำนาญ เฉพาะด้านหรือพวกเทคโนแครตเข้าบริหาร และแก้ไขปัญหาบ้านเมืองอย่างเบ็ดเสร็จมากเกินไป จนทำให้ผู้คนที่ถูกครอบงำโดยระบบเทคโนแครตของรัฐบาลไม่สามารถที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างอิสระ จึงทำให้เกิดคำถามต่อแนวทางดังกล่าวขึ้น

การตั้งคำถามก็เพื่อการแสวงหาทางออกใหม่ ๆ ในการเข้าจัดการกับปัญหาด้วยตนเองแทนที่จะรอความช่วยเหลือจากรัฐที่ไม่สามารถให้หลักประกันได้ว่า ปัจเจกบุคคลจะมีเสรีภาพ icความเสมอภาค และภราดรภาพอย่างสมบูรณ์ ซึ่งในสังคมปัจจุบันระบบประชาธิปไตยกำลังอยู่ในภาวะเสื่อมถอย รัฐเองก็เป็นรัฐอำนาจนิยมที่ถูกปกครองโดยเทคโนแครต อีกทั้งรัฐเองยังตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของพลังตลาดอีกชั้นหนึ่งด้วย ผู้คนในสังคมจะค่อยๆ ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นผู้บริโภค และระบบตลาดจะเข้าจัดการและกำหนดกิจกรรมวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมโดยไม่รู้ตัว

ในทำนองเดียวกันนักวิชาการอย่าง Habermas เองก็ได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์ที่เป็นจุดแตกหักระหว่างสังคมยุคสมัยใหม่ (Modern) กับสังคมยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modern) ว่านับตั้งแต่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา สังคมตะวันตกเองได้ตระหนักถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นจาก ระบบคุณค่า ค่านิยม การเมืองแบบเก่า ระบบตลาด และอำนาจรัฐ ของสังคมสมัยใหม่ ที่ได้เข้าไปทำลายล้างพื้นฐานชีวิตมนุษย์อย่างกว้างขวาง จนผู้คนต้องตกอยู่ในสภาพอดอยากและหิวโหย โดยเฉพาะในระบบสังคมที่เต็มความแปลกแยก ความไร้อำนาจ และการครอบงำ อย่างหลายประเทศในโลกที่สาม ดังนั้น เพื่อที่จะทำความเข้าใจต่อวิกฤตการณ์เราจึงต้องวิเคราะห์โครงสร้างหลักการของสังคมว่าสังคมของเรามีหลักการอะไรที่ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์เช่นนี้ขึ้น

ประการแรก ระบบทุนนิยมและ Market Society

ประการที่สอง แบบจำลองการพัฒนาประเทศที่มีเศรษฐกิจชักนำ

ประการที่สาม หลักแนวเหตุผลนิยม (Rationality Principle)

ประการที่สี่ อุดมการณ์ที่เน้นความเจริญเติบโตทางวัตถุ

หลักการต่าง ๆที่ได้กล่าวมาเหล่านี้ ได้เข้าครอบงำสังคมสมัยใหม่ผ่านกระบวนทำให้เป็นทันสมัยใหม่ และจะค่อยๆ เข้าเปลี่ยนแปลงค่านิยมต่าง ๆ ของคนในสังคมที่เคยยึดถือร่วมกันพร้อมๆ กับสร้างค่านิยมแบบสมัยใหม่ขึ้นแทนที่ ซึ่งค่านิยมแบบสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจะทำให้ผู้คนเกิดความลุ่มหลงในความเจริญเติบโตทางวัตถุทรัพย์สมบัติ และกำไรสูงสุดเป็นหลักกระทั่งทำให้วิถีชีวิต จิตสำนึกของผู้คนในสังคมมีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคล การใช้ชีวิตรวมหมู่และการทำงานร่วมกันแทบหมดความหมายลง เทคโนโลยีและเทคนิคจะเข้ามามีอิทธิพลมากยิ่งขึ้นในระบบสังคม (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2550)

หรืออาจขยายความต่อไปอีกได้ว่า ท่ามกลางการพัฒนาตามแนวสมัยใหม่ได้ก่อให้เกิดการเข้าไปครอบงำชีวิตทั้งส่วนตัวและชีวิตส่วนที่เป็นสาธารณะของบุคคล (Private and Public Life) ซึ่งบุคคลจะเหมือนตกอยู่ภายใต้อาณานิคม Habermas เรียก Private and Public Life ของบุคคล

ว่า "Life world" (โลกชีวิต) ซึ่ง Life world นั้นครอบคลุมไปถึงบริเวณที่ระบบคุณค่าก่อตัวขึ้น เช่น (ครอบครัว การศึกษา ศิลปะ และศาสนา) Life world ของ Habermas มีความหมายกว้างไกลกว่า Privale และ Public Life แต่เป็นเสมือนโลกของผู้คนซึ่งมี Shared Understanding หรือกระบวนการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ผ่านสิ่งที่เรียกว่า Communicative Acion รวมถึงการที่บุคคลในสังคมได้พูดคุยแลกเปลี่ยน อภิปราย ถกเถียงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงระบบคุณค่า และการดำเนินชีวิต ฯลฯ (ผาสุกพงษ์ ไพจิตร, 2543)

ปัญหาการถูกครอบงำดังกล่าวยังได้เข้าไปสร้างความสับสนเกี่ยวกับระบบคุณค่าที่เคยถือปฏิบัติกันมาของคนในสังคม รวมถึงการเบียดขับวิธีคิดและชุดความรู้ของคนกลุ่มเล็กๆ ในสังคมให้ต้องตกไปอยู่ชายขอบผลที่ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือชีวิตมนุษย์ถูกคุกคามโดยความขัดแย้ง ความยากจน สงคราม ความรุนแรงในหลายรูปแบบ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในสังคมที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้น สำหรับ Habermas วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นฉนวนเหตุที่ผลักดันให้ผู้คนในสังคมลุกขึ้นมาตอบโต้กับระบบที่ครอบงำพวกเขาอยู่ด้วยการ ตรวจสอบท้าท้าย กับวิธีคิดหรืออุดมการณ์ที่ประกาศตัวว่าเป็นความจริงแท้ที่สมบูรณ์เพียงหนึ่งเดียวในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่หลากหลายในยุค Post Moderniy และมันยังแสดงให้เห็นถึงความขัดกันระหว่าง “โลกชีวิต” (ความต้องการของปัจเจกชนที่แสวงหาความเป็นอิสระมากขึ้น) กับ “ระบบ” (ความต้องการของรัฐและทุนนิยมที่ต้องการควบคุมคนมากขึ้น) (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2550)

นอกจากนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในมุมมองของ Habermas ยังเป็นปฏิกิริยาโต้กลับเพื่อนำ Communicative Action กลับมาเพื่อปกป้องตนเองของบุคคล ปกป้องชีวิตประจำวัน ปกป้อง Life world ของบุคคลจากการถูกครอบครองโดยระบบรัฐและระบบตลาดขบวนการทางสังคมจึงเป็นขบวนการสร้างให้มีการตื่นตัว เพื่อสร้างเอกลักษณ์ความเป็นมนุษย์ และสังคมซึ่งปลอดจากการครอบครองของรัฐที่ปกครองโดยกลุ่มบุคคลผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญทางเศรษฐกิจ และควบคุมโดยระบบกลไกการตลาดการสร้างเอกลักษณ์นี้เป็นอีกมุมมองหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการรวมกลุ่มรูปแบบหนึ่งเพื่อท้าทายการใช้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบผิดๆ และเพื่อเปลี่ยนสถาบันการเมืองและเศรษฐกิจ ด้วยจุดประสงค์ของการสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนี้จึงขัดแย้งกับกรอบประเพณีธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันอยู่เดิม ๆ และขัดแย้งกับระบบคุณค่าเดิมด้วย มันจึงเป็น

การต่อสู้เพื่อความเป็นไทของบุคคลภายในสังคมประชา ได้ถูกครอบครองและครอบงำโดยรัฐและตลาดนั่นเอง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545)

ดังนั้นกรอบการศึกษานี้จึงเกิดขึ้นมาเพื่อหาแนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมใหม่ ๆ อันได้แก่ ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสตรี ขบวนการสันติภาพและขบวนการของกลุ่มคนชายขอบ ฯลฯ ที่เกิดขึ้นภายในสังคมสมัยใหม่ (Modernily) จัดได้ว่าเป็นขบวนการที่ท้าทายโครงสร้างทางสังคม ความคิด และวัฒนธรรมที่ลงรากของสังคมอุตสาหกรรม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ๆ เหล่านี้ ได้สร้างปัญหาให้กับวิธีอธิบายตามแนวคิดของวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในช่วงต้นๆ อย่างมาก เพราะไม่ตรงกับหลักการที่เคยยึดถือมาหลายประการ

ประการแรก ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ยึดติดกับชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งอย่างชัดเจน

ประการที่สอง ประเด็นการเคลื่อนไหวไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

ประการที่สาม กระบวนการเรียกร้องไม่ได้สนใจดำเนินการผ่านกลไกของรัฐแต่เป็นการเรียกร้องด้วยตัวเองเป็นหลัก

ประการที่สี่ เป้าหมายของการเรียกร้องไม่ใช่เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐแต่ต้องการสร้างสรรค์กติกาหรือกฎเกณฑ์ใหม่ในการดำรงชีวิต หรือการสร้างความหมายและคำนิยามใหม่มากกว่า (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545 อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

ด้วยเหตุนี้เอง จึงอาจถือได้ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่เหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงทั้ง รูปแบบ ผู้เข้าร่วม และปัญหาที่ผลักดัน ในด้านของรูปแบบนั้น มีลักษณะเด่นชัดว่าเป็นการเรียกร้องด้วยตนเองมากกว่าการทำงานผ่านกลไกของรัฐ เป็นขบวนการที่สร้างสรรค์ มากกว่าโดยเฉพาะกระบวนการ 2 ลักษณะดังต่อไปนี้คือ

กระบวนการสร้างความหมาย (Process of Social Construction) หมายถึงการนิยามความหมายใหม่ๆ เช่น ความหมายของระบบคุณค่าในการดำรงชีวิต ความหมายของสิทธิ แนวทางและทางเลือกในการพัฒนา

กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ (Process of Identity Construction) หมายถึงความพยายามของผู้คนในสังคมที่จะแสวงหาพื้นที่ทางสังคม และแสดงออกทางวัฒนธรรม เพื่อเรียกร้องสิทธิในการดำรงอยู่อย่างแตกต่างและอย่างเสมอภาค

ในด้านของผู้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเพราะในปัจจุบันนั้นมักจะเป็นเรื่องของกลุ่มคนชายขอบที่มักจะถูกกีดกันออกจากศูนย์กลางอำนาจและวัฒนธรรม ประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย และมีความคิดแตกต่างกันอย่างหลากหลาย ในด้านของปัญหาที่ผลักดันในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสมัยใหม่นั้นไม่อาจเชื่อมโยงได้อย่างชัดเจนได้ว่าเป็นเรื่องของเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น เพราะจะเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์อย่างอิสระในทุกๆ ด้านรวมถึงการเรียกร้องความอิสระจากความสัมพันธ์ที่เปรียบเสมือนอำนาจครอบงำทั้งจากอำนาจและความคิดของรัฐ ความคิดที่ยึดติดกับอหังการของวิธีการเชิงเทคนิคและวัฒนธรรมของระบบตลาด เพื่อผลักดันให้สังคมเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่าที่ยึดถือปฏิบัติกันใหม่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

ทว่า ขณะที่กรอบในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่พยายามที่จะอธิบาย ปรากฏการณ์ในสังคมตะวันตก ก็ได้เกิดประเด็นถกเถียงถึงความครอบคลุมของกรอบนี้ในการอธิบายปรากฏการณ์ เนื่องจากเกิดความขัดกันเองระหว่างแนวคิดที่ใช้ในการอธิบายกับปรากฏการณ์ ดังเช่น ในเยอรมันที่ขบวนการสิ่งแวดล้อมได้เข้าสู่ระบบการเมืองปกติซึ่งก็คือการเกิดขึ้นของพรรคกรีน ทำให้เกิดคำถามขึ้นว่าขบวนการเหล่านี้ไม่มีเป้าหมายเพื่อเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองในระบบการเมืองปกติจริงหรือไม่ เนื่องจากในแง่ยุทธศาสตร์การต่อสู้ กรอบศึกษานี้นำเสนอว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่มีลักษณะการต่อสู้ที่ไม่ได้ผ่านกลไกของรัฐหรือการเมืองปกติแต่มีพื้นที่อยู่ที่ประชาสังคม ดังนั้นกระแสการต่อสู้แบบนี้อาจเรียกว่าการเคลื่อนไหวทางอัตลักษณ์ (Idenity Approach) ที่มองการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมแบบคู่ตรงกันข้ามหรือขาวกับดำ คือมีจุดมุ่งหมายที่ต่อต้านการเมืองในระบบ แนวทางดังกล่าวอาจเหมาะในการอธิบายปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมบางอย่าง เช่น ขบวนการสตรี กลุ่มเกย์ ฯลฯ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2539)

เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ได้มีนักวิชาการบางท่าน เช่น ชาร์ล ทิลลี่ (Charles Tilly) ได้เสนอความคิดเพิ่มเติมว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่จำเป็นต้องแยกตัวออกจากระบบการเมือง แต่สามารถรวมกันได้ เนื่องจากการเคลื่อนไหวทางสังคมบางครั้งก็อาจจะซ้อนทับลื่นไหล แทรกซึม หรือปะปน ไปกับปรากฏการณ์ทางการเมือง และอื่น ๆ ในสังคมอยู่ตลอดเวลาแต่ประเด็นที่ต้องให้ความสนใจอย่างมาก คือ การเคลื่อนไหวทางสังคมนี้ “นำกระแสสังคม” หรือว่า “ตามกระแส” ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบชุมชน ขบวนการสิทธิสตรี เป็นต้น เพราะทั้งสองประเด็นนี้ คือ ปัญหาที่ต้องตอบคำถามว่าอย่างไหนจึงจะได้รับการ

สนับสนุนจากสาธารณชน มากหรือน้อยอย่างไร แค่ไหน ระดับใด อาทิ ชุมชน ประเทศ หรือระดับโลก

ความสำคัญในเรื่องเหล่านี้ จะมุ่งไปที่การทำความเข้าใจถึงมิติความสัมพันธ์ทางสังคมของขบวนการเคลื่อนไหว เกี่ยวกับประเด็นความร่วมมือ ความเป็นมิตร การช่วยเหลือเกื้อกูล รวมถึงการไหลเวียนของข่าวสารและความรู้ ระหว่างกันของผู้ที่อยู่ในขบวนการเคลื่อนไหวในภาคสาธารณะและผู้ที่ให้การสนับสนุน ว่าเขาร่วมมือกันอย่างไร ดำเนินกิจกรรมนั้นเช่นไรแล้วค่อยพิจารณาถึงเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของการเคลื่อนไหวในลำดับรองลงมา

นักวิชาการอย่าง Tilly ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ในยุคปัจจุบันนี้จำเป็นต้องพิจารณา “พื้นที่” อันแสดงให้เห็นถึงมิติของความสัมพันธ์ทางสังคม ของขบวนการเคลื่อนไหว และการพิจารณาประเด็นที่กล่าวมานี้ ไม่ได้ละเลยถึงปัญหาปากท้อง ปัญหาความยากจน อำนาจเชิงโครงสร้าง ฯลฯ หากแต่เรื่องดังกล่าวมันเริ่มที่จะมีข้ออ่อนเมื่อจะนำมาใช้อธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในอนาคต (วิริยะ สว่างโชติ, 2548)

อย่างไรก็ตาม การอธิบายการก่อเกิดของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ภายใต้ฐานคิดของนักทฤษฎีฝั่งยุโรป ก็มักจะมีคำถามติดตามมาว่าจะสามารถใช้เป็นแนวทางในการอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศโลกที่สามได้หรือไม่ เนื่องบริบทแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ของประเทศโลกที่สามมีความแตกต่างกับบริบทแวดล้อมของประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าค่อนข้างมาก ดังที่ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545) ได้อธิบายให้เห็นว่า

ความแตกต่างที่สำคัญ ประการแรก ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า เกิดขึ้นจากความไม่พอใจต่อคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำในแทบทุกด้านจึงลุกขึ้นเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่สะท้อนถึงรูปแบบวิถีชีวิตและรสนิยมของชนชั้นกลางใหม่ เช่น การต่อต้านสงคราม อาวุธนิวเคลียร์ การกินอาหารเพื่อสุขภาพ หรือการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม มากกว่าเรื่องของปากท้องอย่างใน ประเทศ “โลกที่สาม” กล่าวอีกนัยหนึ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า “โลกที่สาม” มักมีสาเหตุมาจาก ความไม่ยุติธรรมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และประเด็นที่เคลื่อนไหว ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นความตายของคนในท้องถิ่นชุมชน มากกว่าเรื่องของรสนิยม เช่น การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการตัดไม้ทำลายป่า หรือการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ และความอยู่รอดของท้องถิ่นชุมชนโดยตรง

ความแตกต่างที่สำคัญ ประการที่สองอยู่ที่ความแตกต่างของกลุ่มคนที่เข้าร่วมในขบวนการ กล่าวคือ ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า ชนชั้นกลางใหม่จะมีบทบาทสำคัญในขบวนการในขณะที่ในประเทศ “โลกที่สาม” นั้นตัวแสดงหลักกลับเป็น ประชาชนระดับล่าง เช่น ชาวไร่ คนยากคนจน และบรรดาผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ที่อยู่ริมขอบของสังคม ในอดีตถูกกีดกันมิให้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งจากการเมืองแบบเก่าเนื่องจากไม่มีอำนาจต่อรองในฐานะกลุ่มผลประโยชน์เพราะมักถูกรัฐปราบปรามหรือขัดขวางไม่ให้รวมกลุ่ม และจากวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักที่ไม่มีที่ว่างให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านในกระบวนการพัฒนาเลย

ความแตกต่างที่สำคัญ ประการที่สาม ในประเทศที่ประชาชนธรรมดาและกลุ่มคนที่อยู่ริมชายขอบสังคม มักถูกกีดกันมิให้มีสิทธิมีเสียง และมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเสมอภาคการลุกขึ้นต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มคนเหล่านี้ ในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ยิ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหม่และสำคัญมากยากที่จะผ่านเลยไป ในขณะที่ในประเทศพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนดูออกจะเป็นเรื่อง “ปกติธรรมดา” นอกจากนี้ การที่ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า ที่เรียกร้องในเรื่องของการเคารพในคุณค่าและวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน/พื้นเมือง วัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ฯลฯ จึงถือเป็นการเคลื่อนไหวที่มีความสำคัญยิ่ง ไม่เฉพาะในบริบทของการเมือง (ที่ไม่เชื่อถือศรัทธาความสามารถของรัฐประชาชาติ) เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมด้วย

ดังนั้น จึงมีนักทฤษฎีพยายามที่จะสร้างกรอบในการวิเคราะห์เฉพาะหรือให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเฉพาะที่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สาม ได้ให้น้ำหนักที่ปัญหาของการพัฒนาและประชาธิปไตยในโลกที่สาม แทนเรื่องของความเป็นสมัยใหม่ที่เข้าไปทำลายวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมเหมือนประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในซีกโลกตะวันตก ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในโลกที่สามจึงถูกให้ความหมายว่าเป็นการตอบโต้ของประชาชนอย่างหลากหลายและกว้างขวางต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดจากการพัฒนา ได้เข้าไปรุกรานวิธีชุมชนท้องถิ่น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

Kotari (1984 อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) จึงได้อธิบายปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมในโลกที่สามว่า เป็นความล้มเหลวของระบบการเมืองปกติทั้งสถาบันนิติบัญญัติ สถาบันการบริหารหรือรัฐบาลที่ตั้งอยู่บนทฤษฎีการมีส่วนร่วมแบบที่เน้นการเลือกตั้งซึ่งการมีส่วนร่วมดังกล่าวเป็นเพียงมายาคติ (Myh) เป็นการมีส่วนร่วมในเชิงพิธีกรรม (เช่น การหย่อนบัตรเลือกตั้งที่สร้างความชอบธรรมให้กับระบบเดิม) อันหลอกล่อให้ประชาชนหลงไปว่านั่นคือการพัฒนาการเมืองแล้ว จากนั้นก็เชื่อมโยงการพัฒนาทางการเมือง ดังกล่าวเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การมีส่วนร่วม

ดังกล่าวมิใช่การมีส่วนร่วมจริง ๆ เป็นเพียงวาทกรรมการพัฒนาที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแยกคนออกจากพื้นที่ทางการเมือง (De-Poiticize) เมื่อการพัฒนากระทบกับชีวิตของชาวบ้าน รัฐและทุนบุกเข้าไปในชนบทมากขึ้น บทบาทของรัฐเพิ่มละได้เข้าไปใช้อำนาจควบคุมบังคับ ขบวนการทางสังคมแบบรากหญ้า (Grassroots Movements) จึงเกิดขึ้นซึ่งถือเป็นการแสวงหาเครื่องมือทางการเมืองใหม่ ๆ ของประชาชน ที่ไม่ใช่การมีส่วนร่วมในช่องทางการเมืองปกติ ขบวนการทางสังคมจึงเป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ใหม่ ๆ ทางการเมืองเพื่อเข้าไปต่อสู้ทางการเมือง และเป็นการสร้างค่านิยมทางการเมืองใหม่ด้วยการดึงเอาประเด็นต่าง ๆ ที่ถูกการเมืองเก่าปิดกั้นและกดทับเอาไว้ด้วยการมีส่วนร่วมซึ่งเป็นเพียงโวหาร ขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการบังคับให้ยอมจำนนต่อการเมืองในเวทีที่รัฐไม่ยอมแสดงบทบาทเป็นข้อต่อทางการเมืองในกิจการสาธารณะของสังคมประชาคม (Civil Society) อย่างไรก็ตามขบวนการทางสังคมระดับรากหญ้า ก็ไม่ได้เปิดพื้นที่ในการต่อสู้นอกรัฐ โดยไม่แยแสหรือโค่นล้มรัฐ แต่เป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ของการเมืองนอกเวทีปกติขึ้นมาเป็นทางเลือกทั้งในรูปแบบใหม่ขององค์กร วิธีการต่อสู้ ฯลฯ เพื่อจัดความสัมพันธ์กับรัฐใหม่ และเป็นเครื่องมือในการนำพาออกจากโครงสร้างที่ ครอบงำไปสู่อิสรภาพมากขึ้น

โดยสรุป กรอบการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่นั้นจึงมีจุดเน้นอยู่ที่การทำความเข้าใจการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมใหม่ ๆ ด้วยเงื่อนไขปัญหาเชิงโครงสร้าง แต่กรอบในการวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมประเทศตะวันตกนั้นยังมีมุมมองที่ค่อนข้างจำกัดอยู่มากหากจะนำมาทำความเข้าใจขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในสังคมประเทศโลกที่สามรวมถึง ประเทศไทยเอง ดังนั้นการนำฐานในการวิเคราะห์ขบวนการในโลกที่สามมาขยายมุมมองในการวิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างของประเทศโลกที่สามน่าจะทำให้การศึกษาขบวนการในโลกที่สามมีความชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้ฐานคิดของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ยังมีส่วนช่วยในการเพิ่มมุมมองในส่วนของการทำความเข้าใจต่อลักษณะของขบวนการและแนวทางในการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ด้วยเช่นกัน

ดังนั้น ในงานศึกษานี้ ผู้วิจัยจะนำฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) มาเป็นแนวทางในการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับ ปัญหาเชิงโครงสร้างที่สัมพันธ์กับการปรากฏตัวของกลุ่มอนุรักษ์ฯ และนำฐานคิดการวิเคราะห์ของสำนักระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) และกรอบการวิเคราะห์ของนักทฤษฎีบางท่าน เช่น McCarthy และ Zald (1997) ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรและเครือข่ายแหล่งที่มาของทรัพยากรจากภายนอก หรือ Oberschall ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรภายในองค์กรการเคลื่อนไหว รวมถึง Edwards และ

McCarthy (2007) ที่กล่าวถึงเรื่องทรัพยากรและแนวคิด “มูลค่าเพิ่ม” เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับ องค์กรการเคลื่อนไหวและการระดมทรัพยากร นอกจากนี้ฐานการคิดการวิเคราะห์ของสำนักคิดกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) ยังสามารถนำมาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับบทบาททางการเมืองอันลื่นไหลในมิติของข้อจำกัดและโอกาสที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม จะได้มีบทบาทในการแสดงที่เป็นตัวหลักนั้น ตามแนวทางของทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ในหัวข้อถัดไป

2.2 ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political Opportunity Structure)

“โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” เป็นแนวทางในการอธิบายที่พัฒนาขยายต่อมาจากทฤษฎีการระดมทรัพยากร ในการวิเคราะห์ปัจจัยในการเกิดพัฒนาการและความสำเร็จของขบวนการทางสังคมโดยแทนที่จะวิเคราะห์แต่เพียงปัจจัยกรระดมทรัพยากรขององค์กรการเคลื่อนไหวซึ่งเป็นปัจจัยภายใน หรือความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมหรือเครือข่ายทางสังคม กรอบการวิเคราะห์โครงสร้างโอกาสทางการเมืองได้เปิดมิติการวิเคราะห์ถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายนอกอาณาบริเวณขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม แทนที่จะวิเคราะห์จากมิติด้านองค์กรและการจัดการภายในองค์กรมิติเดียว โดยกรอบการวิเคราะห์โครงสร้างโอกาสทางการเมืองนั้นเป็นการอธิบายว่าขบวนการทางสังคมถูกกำหนดโดยชุดของข้อจำกัดและโอกาสทางการเมือง หมายรวมถึง เหตุการณ์หรือกระบวนการทางสังคม เช่น ระบอบหรือสถาบันทางการเมือง (political regime and institution) เป็นระบบการเมืองปกติในขณะนั้น โดยการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างโอกาสทางการเมืองนี้สามารถส่งผลต่อการเพิ่มขึ้น หรือ ลดลง ของขีดความสามารถในการระดมทรัพยากรขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมได้อีกด้วย (Kitschelt, 1986; ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552, น. 94, 97-98)

ทั้งนี้การศึกษานี้ถือเป็นการริเริ่มหนทางในการศึกษากับแนววิเคราะห์โครงสร้างโอกาสทางการเมือง ปรากฏให้เห็นได้ในงานของนักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน Doug McAdams (1982) โดยศึกษาปัจจัยสำคัญ อันส่งผลให้เกิดการรวมตัวของปัจเจกบุคคลกระทำการทางการเมืองในลักษณะรวมหมู่กรณีขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองของคนผิวสีในสหรัฐอเมริกา ช่วงทศวรรษ 1960-1970 จนได้มาซึ่งสิทธิพลเมืองอย่างเท่าเทียมกันกับ พลเมืองร่วมชาติอื่นๆ ได้ชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จ/ล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการได้แก่

1) ระดับความพร้อมด้านองค์กร (level of organization) ทั้งความพร้อมของด้านแกนนำที่จะสามารถระดมทรัพยากรด้านต่างๆ และสมารถจัดตั้งขบวนการ ชักนำผู้ที่เดือดร้อนในประเด็นที่มีลักษณะเดียวกัน ให้เข้าร่วมต่อสู้กับขบวนการ ตลอดจนความพร้อมของสมาชิกที่ผ่านการคัดสรรผู้ที่มีความพร้อมที่จะร่วมต่อสู้อย่างเป็นกลุ่มก้อน ตลอดจนมีความเป็นเอกภาพอัน เกิดจากแรงจูงใจที่จะเข้ามีส่วนร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการ

2) ระดับความพร้อมด้านจิตสำนึกในการลุกขึ้นต่อสู้ (level of insurgent consciousness) จะเกิดขึ้นได้ โดยการสร้างกระบวนการปลดปล่อยการรับรู้ร่วมกัน (cognitive liberation) เพื่อให้สมาชิกของขบวนการสำนึกรู้ว่าระบบการเมืองที่ตนดำรงอยู่ไม่มีความชอบธรรม จึงสมควรที่ลุกขึ้นสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมไปสู่ระบบการเมืองเปิดที่มีความชอบธรรมมากขึ้น

3) โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) อันจะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถระลึกรู้ได้ถึงตำแหน่งแหล่งที่อยู่ของตนเองในระบบการเมือง ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงโอกาสทางการเมืองของกลุ่มตนในทางที่เอื้ออำนวย/เป็นอุปสรรคขัดขวางความสำเร็จ/ล้มเหลวของขบวนการทางสังคม

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของโอกาสทางการเมืองจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อความเป็นไปได้และการกระตุ้นการผลักดันในการระดมทรัพยากร ทั้งนี้ช่วงเวลาและแนวทางในการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมล้วนขึ้นอยู่กับโอกาสต่าง ๆ ที่ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเชิงสถาบัน (institutional structure) และแนวโน้มทางอุดมการณ์ (ideological disposition) ของผู้ที่ถือครองอำนาจรัฐในช่วงเวลานั้นๆ นอกจากนี้โอกาสทางการเมืองยังสามารถสร้างให้เกิดขึ้นมาได้โดยตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยตัวเองได้อีกด้วย (Lertchoosakul, 2012, p. 26; McAdam, 1985) หากโครงสร้างทางการเมือง “เปิด” (open) หรือเอื้อต่อขบวนการทางสังคม โอกาสที่ขบวนการทางสังคมนั้นจะสามารถระดมทรัพยากร รวมถึงสามารถสร้างหรือเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับเครือข่ายพันธมิตรที่อยู่ในระบบการเมืองปกติ เช่น พรรคการเมือง องค์กรของภาครัฐ ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวผลักดันวาระของตนเองให้บรรลุตามเป้าหมายก็จะสูงมากขึ้นไปด้วย

แต่หากโครงสร้างโอกาส ทางการเมือง “ปิด” (closed) โอกาสที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะสามารถผลักดันวาระของตนเองให้ประสบผลสำเร็จก็จะลดน้อยไป ตัวอย่างเช่นในระบอบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยย่อมจะมี ความอดทนอดกลั้น (tolerate) และมีการตอบสนอง (responsive to citizen demand ต่อข้อเรียกร้องและความต้องการของประชาชนมากกว่าที่จะปราบปรามและจำกัดการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งจะเกิดขึ้นในระบอบหรือสถาบันทางการเมืองที่มีสภาวะแบบ “ปิด” ที่บ่อยครั้งนำมาสู่การใช้กำลังในการปราบปรามและควบคุมการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยตัวระบอบหรือสถาบันนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะประเภทหรือรูปแบบของระบอบทางการปกครองเพียงเท่านั้น แต่ยังหมายถึงระบบกฎหมายและเงื่อนไขของสภาวะ แวดล้อมทางการเมือง (political environmental conditions) อีกด้วย โดยเงื่อนไขหรือปัจจัยเหล่านี้จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการเมือง และรูปแบบของการเคลื่อนไหวทางสังคม (Edwards, 2014, p. 83; Eisinger, 1973, p. 12; Kitschelt, 1986, p. 139)

และ Tarrow (2011) ได้อธิบายถึงนิยามความสัมพันธ์ระหว่างโอกาส (opportunities) ภัยคุกคาม (ข้อจำกัด) (threats) และการเปลี่ยนแปลงระบอบ (regime change) ไว้ว่า โอกาสคือ

ความเป็นไปได้ที่การเคลื่อนไหว (ประท้วง) สังคมจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการได้รับผลลัพธ์ที่ต้องการ ในขณะที่ภัยคุกคาม คือ ด้านกลับของโอกาสของความเป็นไปได้ที่จะประสบผลสำเร็จจากการเคลื่อนไหวที่สัมพันธ์กับความเสี่ยง (risks) และต้นทุน (costs) ของการกระทำ (action) หรือการไม่กระทำการ (inaction) หากความเสี่ยงและตันทุนของการเคลื่อนไหวมีสูงกว่าโอกาสที่จะประสบผลสำเร็จการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น ๆ ก็จะถูกจำกัดลงไป และสุดท้ายคือระบอบ ซึ่งเป็นส่วนที่ประกอบขึ้นมาจากความสัมพันธ์ตามปกติระหว่างรัฐบาล (government) ตัวแสดงทางการเมืองที่สำคัญ (key actor) ผู้ท้าทาย (challenger) ตัวแสดงทางการเมืองภายนอกอื่นๆ โดยการเปลี่ยนแปลงระบอบนั้นอาจหมายถึง การเข้ามาของตัวแสดงใหม่ในระบบความสัมพันธ์ การลดลงทางอำนาจของตัวแสดงทางการเมือง หรือการกำหนดความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างปัจจัยเหล่านี้ โดย Tarow ได้ชี้ไว้ว่าการเปลี่ยนแปลงสมดุลระหว่างโอกาสกับภัยคุกคามทุกครั้งไม่ได้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงของระบอบ แต่การเปลี่ยนแปลงของระบอบในทุกครั้งจะมาจากการเปลี่ยนแปลงของโอกาสและภัยคุกคาม (Tarrow, 2011, pp. 160-161) ได้ทำให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของโอกาสและภัยคุกคามจะส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงของระบอบความสัมพันธ์ทางการเมือง หากมีตัวกระทำเข้ากระทำการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นมาภายในสภาวะที่เอื้ออำนวย (เงื่อนไขสภาวะแวดล้อมทางการเมือง “เปิด”) เนื่องจากหากขาดผู้กระทำ (ใหม่) เข้ากระทำการระบอบย่อมจะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในโอกาสและภัยคุกคามก็ตาม แต่เดิมทีนั้น Tarrow (1991, อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552, น. 101) ได้กำหนดตัวชี้วัดที่จะเป็นสภาวะเงื่อนไขที่ทำให้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองเอื้อต่อความสำเร็จในการเคลื่อนไหวไว้ 4 ด้าน ดังนี้

1. ระดับความเปิดกว้างหรือปิดกั้นทางการเมือง (degree of openness or closure of polity)

2. เสถียรภาพหรือความไม่มั่นคงของแนวทางการเมือง (stability or instability of political alignments)

3. การมีหรือไม่มีเครือข่ายร่วมมือและกลุ่มสนับสนุน (presence or absence of allies and support groups)

4. ความแตกแยกภายในของกลุ่มชนชั้นนำหรือการยอมรับหรือไม่ยอมรับของการเคลื่อนไหวประท้วง (divisions within the elite or its tolerance or intolerance of protest)

ต่อมา Tarow (1999, อ้างถึงใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552, น. 101) ได้กล่าวเพิ่มการอธิบายตัวชี้วัดโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อขบวนการทางสังคมโดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่หนึ่ง โอกาสระดับขั้นต้น (fundamental opportunity) ซึ่งรวมถึงปัจจัยที่คงที่และเปลี่ยนแปลงได้ยาก เช่น โครงสร้างของระบบการเมือง ความเข้มแข็งและความอ่อนแอของรัฐ ความสามารถของรัฐ และรูปแบบการปราบปราม และประเภทที่สอง โอกาสที่เกิดขึ้นอย่าง

ทันทีทันใด (immediate opportunity) ซึ่งเปลี่ยนแปลงได้ง่ายและเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่น การเพิ่มขึ้นของระดับการเข้าถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบและพื้นที่การตัดสินใจทางการเมือง ความขัดแย้งในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง พันธมิตรที่มีอิทธิพล และการปราบปรามหรือการสนับสนุนขบวนการ. การแบ่งประเภทนี้ช่วยให้สามารถวิเคราะห์และเข้าใจปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมได้อย่างชัดเจน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552, น. 101-102)

จากการที่ได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมทำให้พบว่าการศึกษาและทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฯ ของชาวบ้าน “กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จำเป็นต้องอาศัยมิติด้านต่าง ๆ ที่เกื้อกูลกันเกิดเป็นปฏิสัมพันธ์ตั้งแต่การประเมินศักยภาพในองค์กร ปัจจัยแวดล้อมที่เป็นตัวกำหนดความเป็นไปได้ ของความสำเร็จ/ล้มเหลว ความเข้มแข็ง/อ่อนแอขององค์กร และพลวัตภายในองค์กรจากการเปิดพื้นที่ให้บรรดาสมาชิกได้เข้าร่วมกำหนดนิยามปัญหาและแสวงหาแนวทางแก้ไข กล่าวได้ว่า ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory: RM) จะถูกใช้มาอธิบายศักยภาพของการต่อต้านเหมืองแร่ฯ ของชาวบ้าน ในการที่จะระดมสรรพกำลังด้านต่างๆ เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรขับเคลื่อนให้แก่องค์กรเอง

ขณะที่ ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political Opportunity Structure) ได้เผยให้เห็นห้วงจังหวะที่เปิดช่องวางให้กลุ่มชาวบ้านที่ต่อต้านเหมืองแร่ฯ มีโอกาสได้ท้าทายต่อระบบระเบียบการเมืองที่ดำรงอยู่จนกระทั่ง สามารถช่วงชิงความความได้เปรียบในระบบการเมืองและวัฒนธรรม นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีการอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคม (Civil Society) เปรียบใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อหา กลยุทธ์การต่อสู้เพื่อช่วงชิง พื้นที่ในการต่อสู้

2.3 ทฤษฎีรัฐและสังคม (ความสัมพันธ์ถึงขบวนการทางสังคม)

Weiss และ Hobson เสนอตัวแบบที่เรียกว่า "รัฐนิยมยุคใหม่"หรือ Neo-Statism ซึ่งมีพื้นฐานจากความเชื่อที่ไม่ต่างออกไปจากนักวิชาการอื่นในสายรัฐนิยมว่า โครงสร้างสมรรถภาพหรือความเข้มแข็งของรัฐในสังคมโดยทั่วไป รัฐจะมีฐานะเป็นพลังและผู้แสดงบทบาทอิสระในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น ความต้องการ โครงการ และนโยบายของรัฐ จึงสามารถเกิดขึ้นอย่างเป็นอิสระจากแหล่งอำนาจอื่นได้ นั่นคือ กิจกรรมของสถาบันของรัฐในด้านต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องเป็นการสะท้อนข้อเรียกร้องของสังคมหรือปฏิกิริยาตอบโต้ แข่งขันระหว่างประเทศเพียงอย่างเดียวเท่านั้น รัฐนั้นเป็นผู้แสดงบทบาทที่มีอิสระบางส่วน ไม่ได้มีอิสระในเชิงเปรียบเทียบหรือมีอิสระเต็มที่ แต่ในขณะเดียวกันความเป็นอิสระนี้ก็ไม่ได้มีน้อยกว่ากลุ่มอำนาจอื่นๆ ในสังคม รัฐไม่จำเป็นจะต้องเป็นคู่ขัดแย้งกับสังคมเสมอไป รัฐสมัยใหม่มักจะหาทางบรรลุเป้าเหมายของตน โดยอาศัยวิธีการแข่งขันและวิธีการร่วมมือกับกลุ่มอำนาจทั้งหลายในสังคม รัฐในทัศนะนี้จึงมีอิสระค่อนข้างมากแต่ก็เป็นอิสระ

ภายในกรอบจำกัด อันเกิดจากโครงสร้างของรัฐ พลังผลักดันจากกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ในสังคม หรือลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่าง ๆ ที่มีอยู่ ทั้งนี้รัฐจะใช้วิธีการต่าง ๆ ผลักดันนโยบายของตนท่ามกลางข้อจำกัดที่มีอยู่

ในตัวของรัฐสมัยใหม่นั้น รัฐจะมีอำนาจอิสระสูงหรือมีความเข้มแข็งมากเพียงใด ขึ้นอยู่กับอำนาจที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ (Infrastructural power) 3 ด้าน คือ ด้านที่หนึ่ง อำนาจในการแทรกซึมสังคม (penetrative power) อำนาจนี้เกิดจากการที่รัฐสามารถเข้าถึงหรือสัมผัสกับคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม หากรัฐมีอำนาจเช่นนี้สูงการดำเนินนโยบายด้านต่าง ๆ โดยปราศจากการต่อต้านของสังคมจะเกิดขึ้นได้ง่าย ด้านที่สองได้แก่ อำนาจในการสกัดทรัพยากรจากสังคม (extractive power) รัฐจะมีอำนาจเช่นนี้ได้ก็ต่อเมื่อ รัฐสามารถนำเอาทรัพยากรในสังคมในรูปต่าง ๆ อาทิ กำลังคน ภาษีอากร และความร่วมมือมาใช้ในการดำเนินนโยบายของรัฐ แต่อำนาจแบบนี้จะอยู่ได้นานโดยไม่ต้องอาศัยการใช้กำลังบังคับ ก็ต้องมีอำนาจด้านที่หนึ่งเป็นฐานของอำนาจนี้ อำนาจด้านที่สาม คือ อำนาจจากการเจรจาต่อรอง (negotiated power) อำนาจลักษณะนี้ของรัฐเป็นผลจากความสามารถของรัฐในการประสานงานกับสังคม โดยวิธีการเจราจาต่อรองกับกลุ่มต่าง ๆ ผ่านกลไกและสถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ในสังคมปัจจุบันอำนาจของรัฐแบบนี้ถือว่าเป็นอำนาจที่สำคัญที่สุด ซึ่งรัฐจะมีได้ก็ต้องมีอำนาจสองด้านแรกก่อน หากรัฐมีอำนาจที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าว รัฐย่อมจะมีอำนาจอิสระที่เหนียวแน่นและมีความเข้มแข็ง (embedded autonomy) (อนุสรณ์ ลิ่มมณี, 2542)

จะเห็นว่า อำนาจอันเป็นโครงสร้างพื้นฐานของรัฐสมัยใหม่ในทัศนะของ Weiss และ Hobson นั้น ความอิสระและความเข้มแข็งของอำนาจรัฐขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมหากอำนาจทั้งสามด้านของรัฐอยู่ในลักษณะที่รัฐเป็นฝ่ายนำสังคม หรือรัฐใช้วิธีการต่าง ๆ ในการสร้างความสัมพันธ์กับสังคมเพื่อช่วงชิงอำนาจในการแสดงซึ่งความต้องการของรัฐ ที่จะกำหนดหรือผลักดันนโยบายผ่านอำนาจทั้งสามด้านได้แล้วนั้น รัฐก็จะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย ดังนั้นรัฐจึงเป็นตัวแสดงอิสระที่มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมผ่านโครงสร้างอำนาจพื้นฐานของรัฐเป็นเครื่องมือในการช่วงชิงอำนาจในการกำหนดนโยบายประกอบกับหากรัฐใช้การพัฒนาเป็นฐานของอำนาจอันชอบธรรมซึ่งการเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาติประกอบกับการขยายบทบาทการชี้นำและควบคุมสังคมแล้วนั้น รัฐก็สามารถเป็นผู้มีบทบาทนำในการกำหนดนโยบายรวมถึงการกำหนดที่มาของวาระหรือการก่อตัวของประเด็นนโยบาย แต่อย่างไรก็ตามรัฐเองก็มิได้มีอิสระโดยสิ้นเชิงหรือมีอำนาจเบ็ดเสร็จในลักษณะดังกล่าวนี้ตลอดไป เพราะการปฏิสัมพันธ์ของรัฐและสังคมผ่านโครงสร้างอำนาจและการ

พัฒนานั้น ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งประกอบกับในกระบวนการกำหนดนโยบายยังมีเงื่อนไขปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

การเมืองที่ปรับเปลี่ยนบนความเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ประกอบกับการศึกษาการเมืองภาคประชาชนในช่วงกว่าทศวรรษหลังนี้ซึ่งใช้แนววิเคราะห์การเมืองแบบขบวนการทางสังคมและ NSM อันจะสร้างคุณูปการอย่างใหญ่หลวงให้แก่การศึกษาบทบาททางการเมืองของชนชั้นล่างในสังคมไทย กระนั้นก็ตาม จากปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น เราจะพบว่าแนวการวิเคราะห์ดังกล่าวมีจุดอ่อนและข้อจำกัดพื้นฐานสำคัญที่ไม่สามารถอธิบายความย้อนแย้งและความไม่สอดคล้องกันของตัวแปรสองตัว ได้แก่ “การเมืองภาคประชาชน” กับ “การพัฒนาประชาธิปไตย” อาทิเช่น งานในสาย NSM มีลักษณะขาดแคลนในระดับแนวคิด อันเนื่องมาจากการทำเสมือนว่ารูปแบบหรือวิถีของการต่อสู้ทางการเมือง (Mode of Politics) (วิถีของการต่อสู้ทางการเมือง, 2007) ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นล่างมีเพียงแบบเดียวเท่านั้น นั่นคือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ส่งผลให้นักวิชาการในสายนี้ประสบปัญหาและความไม่พอเพียงในเชิงทฤษฎีเมื่อต้องอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นล่างที่มีอุดมการณ์แบบอนุรักษนิยมหรือสนับสนุนเผด็จการทหาร เช่น กรณีที่ประภาสปฏิเสธว่าพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยไม่ใช่ขบวนการทางสังคมของชนชั้นล่างหรือภาคประชาชน และจำต้องใช้แนวคิด “ฝูงชนบ้าคลั่ง” (Madding Crowd) ของนักวิชาการฝ่ายอนุรักษนิยมที่ดูแคลนการลุกขึ้นสู้ของมวลชนในการปฏิวัติฝรั่งเศส (Gustave Le Bon. 1995.) มาใช้ในการอธิบายขบวนการทางสังคมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2551) รวมไปถึงความพยายามปกป้อง NSM ของนักวิชาการมานุษยวิทยา เช่น ยุกติ ที่ชี้ว่า ขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยซึ่งเป็นขบวนการทางสังคมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย ไม่ใช่ NSM แต่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบเก่า (Old Social Movement) ที่มุ่งยึดอำนาจรัฐและไม่มีความเป็นประชาธิปไตย (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2551) การหยิบยืมเอามโนทัศน์อย่างฝูงชนบ้าคลั่งและขบวนการทางสังคมรูปแบบเก่ามาอธิบายขบวนการ “ฝ่ายขวา” ของนักคิด NSM ข้างต้นนี้ สะท้อนอย่างชัดเจนว่านักคิดในสาย NSM และแนววิเคราะห์ NSM ประสบกับความไม่เพียงพอและกำลังเผชิญกับข้อจำกัดในการอธิบายขบวนการทางสังคมที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะที่ไม่ตรงหรือไม่สอดคล้องกับสมมติฐานทางทฤษฎีของ NSM เอง

จากปัญหาดังกล่าว ภายใต้สมมติฐานทางทฤษฎีว่า ขบวนการทางสังคมใดที่ถูกเรียกว่า NSM จะต้องมีอุดมการณ์หรือเป้าหมายของการต่อสู้ที่เป็นประชาธิปไตยหรือสอดคล้องกับการพัฒนาประชาธิปไตยเสมอ ส่งผลให้งานในสาย NSM ละเลยการทำความเข้าใจมิติทางอุดมการณ์ และมิติของ

ความเข้มแข็งและอ่อนแอของการต่อสู้ช่วงชิงทางอุดมการณ์ (Ideological/Hegemonic Struggle) ของขบวนการทางสังคมหนึ่งๆ ซึ่งอยู่ท่ามกลางการไหลเวียนของอุดมการณ์จำนวนมากทั้งที่เป็นอุดมการณ์แบบประชาธิปไตยและปฏิปักษ์ประชาธิปไตย การละเลยมิติทางอุดมการณ์ของ “การเมืองภาคประชาชน” เช่นนี้ ส่งผลให้งานวิชาการในสาย NSM ไม่สามารถอธิบายได้ว่า ทำไมขบวนการทางสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ จึงต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และในอีกช่วงเวลากลับสนับสนุนเผด็จการทหาร หรือในบางช่วงเวลาถึงหยุดต่อสู้ เช่นเดียวกัน เราจะพบว่า ขบวนการทางสังคมที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก NSM มักจะไม่ให้ความสำคัญกับการต่อสู้หรือทำสงครามเพื่อครองอำนาจนำในระดับอุดมการณ์ (Hegemonic War) ที่มีเป้าหมายเพื่อช่วงชิงและผลักดันโครงการทางการเมือง (Political Project) แบบองค์รวมของชนชั้นตนเอง แต่จะมุ่งเน้นการต่อสู้รายวันและประเด็นเฉพาะหน้ามากกว่า รวมไปถึงปฏิเสธมุมมองทางชนชั้นที่เน้นการสร้างขั้วทางชนชั้น ส่งผลให้ขบวนการที่ได้รับอิทธิพลจาก NSM มักจะจบลงด้วยการทำแนวร่วมข้ามชนชั้นในหลายระดับ ไม่เว้นแม้การทำแนวร่วมกับฝ่ายนิยมกษัตริย์ซึ่งเป็นกลุ่มพลังทางสังคมที่มีลักษณะอนุรักษนิยมที่สุดของสังคมไทย

จะเห็นได้ว่าจุดอ่อนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของ NSM คือ การแบ่งแยก “รัฐ” ออกจาก “สังคม” อย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นอิทธิพลของทฤษฎีสังคมศาสตร์ยุค“หลังคอมมิวนิสต์” ส่วนใหญ่ โดยมีสมมติฐานว่า “รัฐ” มีลักษณะเป็นเผด็จการและรวมศูนย์ในตัวของมันเอง และในทางกลับกัน “สังคม” (มักจะเรียกว่า “ชุมชน” หรือ “ประชาสังคม”) โดยธรรมชาติแล้วมีลักษณะเป็นพื้นที่อิสระปราศจากการครอบงำ และเป็นประชาธิปไตย การวัดว่าสังคมการเมืองใดเป็นประชาธิปไตยหรือไม่จึงต้องวางอยู่บนการพิจารณาว่า รัฐเข้มแข็งหรืออ่อนแอแค่ไหน ประชาสังคมหรือชุมชนมีความเข้มแข็งหรือไม่ เป้าหมายทางการเมืองของขบวนการที่ได้รับอิทธิพลจาก NSM จึงมักจะเป็นไปในทิศทางที่ต้องการ “ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจสังคม” ปัญหาที่ตามมาก็คือ การแบ่งรัฐ/สังคมเช่นนี้มีลักษณะเป็นนามธรรมสูง โดยไม่สามารถอธิบายความสลับซับซ้อนของแต่ละพื้นที่คือรัฐและพื้นที่ประชาสังคมเองอย่างที่งานสายมาร์กซิสต์ ผลอีกประการหนึ่งก็คือ นักคิดที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎี NSM ก็ไม่ต่างจากทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันที่มักจะละเลยและไม่สนใจสร้างคำอธิบายหรือทฤษฎีว่าด้วยรัฐเฉกเช่นที่สำนักมาร์กซิสต์ส่วนใหญ่สนใจอีกต่อไป ทำให้งานสาย NSM ละเลยที่จะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในระดับรัฐและกลไกรัฐ อันเป็นผลมาจากการต่อสู้ทางชนชั้นจาก “ล่างสู่บน” (Bottom-Up) (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และ เควิน ฮิววิสัน, 2552)

เมื่อเราพิจารณาถึงปรากฏการณ์ของการเมืองภาคประชาชนในยุครัฐบาลพรรคไทยรักไทย อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการทางสังคมมากเพียงใด แต่ก็มิได้หมายความว่า

การต่อสู้เหล่านั้นจะมีเป้าหมายที่นำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยเสมอไป และเมื่อเรามองบทบาทและการเคลื่อนไหวต่อสู้ของ “ภาคประชาชน” ในช่วงหลังปี 2540 เป็นต้นมา

เราอาจสรุปได้ว่าขบวนการทางสังคมในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากแนวคิด NSM ซึ่งปฏิเสธการรวมตัวทางการเมืองผ่านอัตลักษณ์ “ชนชั้น” โดยหันไปยอมรับอัตลักษณ์แบบ “ชุมชน” และ “ชาติ” ส่งผลให้ขบวนการเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะสร้างแนวร่วมข้ามชนชั้นกับชนชั้นนายทุนและกลุ่มพลังทางสังคมอื่นๆ ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย มากกว่าที่จะเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระ ดังเช่น การเข้าร่วมสนับสนุนพรรคไทยรักไทยก่อนการเลือกตั้งปี 2544 การสนับสนุนพรรคมหาชนและพรรคประชาธิปัตย์ก่อนการเลือกตั้งปี 2548 และการเข้าร่วมกับกลุ่มพลังอนุรักษ์นิยมในเครือข่ายของสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อโค่นล้มรัฐบาลพรรคไทยรักไทยในปี 2548 และ 2549 และหลังจากนั้นอันเนื่องมาจากขบวนการทางสังคมที่ได้รับอิทธิพลจาก NSM มุ่งเน้นการต่อสู้ จัดตั้ง และรวมตัวผ่านยุทธศาสตร์แบบเครือข่ายที่มุ่งเน้นประเด็นย่อย ๆ เฉพาะหน้า ส่งผลให้ขบวนการมีแนวโน้มที่จะหดเล็กลงเมื่อรัฐมียุทธศาสตร์ทางนโยบายที่มีประสิทธิภาพในการลดทอนความขัดแย้งทางสังคมลงไปได้ ดังที่ได้ชี้ให้เห็นไปแล้วทั้งในกรณีที่เป็นขบวนการเกษตรกรในชนบทและขบวนการแรงงานในเมืองภายใต้รัฐบาลพรรคไทยรักไทย นอกจากนี้ การที่ NSM ปฏิเสธการสร้างองค์กรทางชนชั้นในลักษณะที่ถาวรที่มีโครงการทางการเมืองของชนชั้นตนเอง ส่งผลให้ขบวนการเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะพึ่งพิงองค์กร ปัญญาชน ทรัพยากร โครงการทางการเมือง และอุดมการณ์ของชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของอุดมการณ์ “ชุมชนชาตินิยมที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ” ในฐานะที่เป็นเพดานทางความคิดและการทำความเข้าใจโลกทั้งหมดของ “การเมืองภาคประชาชน” ในประเทศไทยนับตั้งแต่หลังปี 2535 เป็นต้นมา ดังที่ปรากฏในช่วงหลังปี 2540 ที่ขบวนการภาคประชาชนส่วนใหญ่อ้างอิงและผลิตซ้ำพระราชอำนาจนำในการแก้ไขวิกฤตผ่านเศรษฐกิจพอเพียงของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างกว้างขวาง และดังที่เราจะเห็นได้ในกรณีการเคลื่อนไหวเพื่อถวายคืนพระราชอำนาจและการเรียกร้อง “การเมืองใหม่” ซึ่งเป็นการเมืองแบบเผด็จการของขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยนับตั้งแต่ปี 2549 ซึ่งเป็นผลผลิตโดยตรงของพัฒนาการของการเมืองภาคประชาชนภายใต้ยุทธศาสตร์ NSM อย่างต่อเนื่องมาก่อนหน้านี้ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2552) กล่าวโดยสรุปแล้ว ขบวนการที่เคลื่อนไหวภายใต้ยุทธศาสตร์แบบ NSM มักจะจบลงด้วยการทำแนวร่วม/พึ่งพิง/ประนีประนอมทั้งในแง่ของมวลชนและอุดมการณ์กับกลุ่มพลังอนุรักษนิยมที่มีอิทธิพลเหนือรัฐ เช่น กองทัพ ศาล และสถาบันพระมหากษัตริย์ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในที่สุด

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เราจะเห็นว่าความสับสนและข้อถกเถียงต่างๆ ในเรื่องประชาสังคมที่สำคัญและเป็นสิ่งที่ผู้เขียนพยายามเป็นส่วนหนึ่งในการฉายภาพเพื่อความเข้าใจ คือ “ตำแหน่งแห่งที่” ของประชาสังคมว่ายืนอยู่จุดไหนของสังคมกันแน่ เพื่อไม่ให้เป็นการเหมารวมว่าภาคประชาสังคม คือ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในการนี้ ผู้เขียนจึงทดลองประยุกต์แนวคิดของ Richard Holloway (Holloway, Richard, 2001.) ประกอบการพิจารณาภายใต้โครงสร้างอำนาจทางสังคมการเมืองซึ่งมักแบ่งออกเป็น 3 ภาคส่วน ได้แก่ ภาครัฐ (Public Sector) หรือรัฐบาล (Government) ภาคเอกชน (Private Sector) หรือตลาด (Market) และภาคพลเมือง (Citizen Sector) โดยมีความแตกต่างกันในบทบาท วิธีการ ตลอดจนแรงจูงใจหรือผลประโยชน์ที่ยึดถือ แต่มีโครงสร้างอำนาจที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันผ่านกระบวนการต่าง ๆ โดยส่วนของภาคประชาสังคมจะทำหน้าที่ถ่วงดุลกำกับหรือตรวจสอบการดำเนินงานของทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจให้เกิดความชอบธรรม รวมทั้งส่งเสริมพลเมืองให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมเพื่อชีวิตและสังคมที่มีคุณภาพที่ดี อย่างไรก็ดีในความเป็นจริงเส้นแบ่งกั้นของภาคส่วนต่างๆไม่ได้ชัดเจนอย่างที่เรามักเข้าใจ แต่มันมีความเลื่อนไหลและพร่าเลือน รวมถึงอาจเหลื่อมซ้อนกัน (Fussy Boundary) เพื่อกล่าวให้ชัดเจนไปกว่านั้น CIVICUS พันธมิตรเพื่อการมีส่วนร่วมของพลเมืองระดับโลก (World Alliance for Citizen Participation) ได้ชี้ภาพของ “ประชาสังคม” ในฐานะที่เป็น “พื้นที่ทับซ้อน” (Overlapping Area) ระหว่าง 3 ภาคส่วนของสังคมที่กล่าวไป อันเป็น “พื้นที่ที่กิจกรรมของรัฐ เช่น นิติบัญญัติ การบริหาร ตุลาการ กิจกรรมของเอกชน และกิจกรรมของพลเมือง มาร่วมกันเพื่อสร้างกฎเกณฑ์/บรรทัดฐาน (Normative) ของประชาธิปไตย (Democracy) ความรับผิดรับชอบต่อสังคม (social responsibility) และ การปกป้อง/คุ้มครองสินค้าสาธารณะ (protection of the public good)” (Holloway, Richard, 2001.)

ในลักษณะนี้ ภาคประชาสังคมจะประกอบด้วยองค์กรหรือสถาบันที่หลากหลาย อาทิ องค์กรประชาสังคม (Civil Society Organization: CSO) สถาบันตุลาการ (The Judiciary) สถาบันสื่อมวลชน (The Press) องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (Local Government) องค์กรอิสระ (Independent Accountability Organizations) เป็นต้น ดังนั้น เงื่อนไขที่พอจะทำให้เราทราบว่าใครเป็นใครในภาคประชาสังคมหรือกล่าวได้ว่าเป็นเงื่อนไขที่กำหนดตำแหน่งแห่งที่ของประชาสังคมจึงขึ้นอยู่กับสาระสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ระบบคุณค่า (Value System) และประโยชน์หรือแรงจูงใจ (Interest) ที่กลุ่มองค์กรเหล่านั้นยึดถือ โดยที่ระบบคุณค่าดังกล่าวย่อมเป็นตัวกำหนดรูปแบบการดำเนินงาน (Hood, Christopher. 1991.) การให้คุณค่าในเรื่องผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม องค์กรที่แสดงออกแตกต่างกันไป และผลประโยชน์นี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ดึงดูดให้สมาชิกของแต่

ละกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ซึ่งผลประโยชน์หรือแรงจูงใจดังกล่าวมีขอบเขตกว้างขวางตั้งแต่ประโยคส่วนตนเป็นหลัก (Private Benefit Organizations) ประโยชน์ของมวลสมาชิกเป็นหลัก (Mutual Benefit Organizations) ตลอดถึงมุ่งประโยชน์สาธารณะเป็นหลัก (Public Benefit Organizations) (Holloway, Richard, 2001.) การตีความและขยายความจากการให้ความหมายของ “ประชาสังคม” ในแง่มุมต่างๆ ที่มีการนำเสนอโดยนักวิชาการต่าง ผนวกกับความเคลื่อนไหวของประชาชนที่ถูกถ่ายทอดขึ้นมาจากพื้นที่ มักชี้ให้เห็นถึงลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคมบางประการ เช่น มีความหลากหลาย มีความเป็นชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ฯลฯ (อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบูรณ์ วิสารทสกุล. 2540) ถึงแม้ว่าลักษณะของประชาสังคมที่นำเสนอนี้ มักเป็นสภาวะหรือธรรมชาติ (nature) ของประชาสังคมซึ่งดูค่อนข้างเป็นนามธรรม แต่กระนั้นก็สามารถใช้เป็นกรอบในการมองหรือกำกับรูปธรรมของการปฏิบัติได้ เช่น “ความหลากหลาย” อาจทำให้เรามองเห็นถึง ฐานเดิมหรือบริบทของประชาคมแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันไปหรือ “ความเป็นชุมชน” มีพื้นฐานมาจากระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมของคนท้องถิ่น ส่วน “องค์ประกอบของประชาสังคม” นั้น เป็นแนวทางหรือยุทธศาสตร์ที่ขบวนการประชาสังคมพึงถือเป็นเงื่อนไขในการปฏิบัติ อันเป็นหนทางนำไปสู่ประชาสังคมที่เข้มแข็งต่อไป

การศึกษาเรื่อง “การเมืองภาคประชาชน” หรือ “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” หรือ “ประชาสังคม” จึงนับเป็นเรื่องน่าสนใจอยู่เสมอ เพราะมันแปรเปลี่ยนและเคลื่อนไหวไปตามการปรับตัวของสังคมที่ขอบเขตของสถาบันต่าง ๆ นับวันเริ่มจะขาดความแน่นอนและเลื่อนไหลอยู่เรื่อย ๆ การพยายามชี้ให้เห็นภาพและนิยามว่าสิ่งที่กล่าวนั้นมีอยู่จริงหรือไม่ และ “หน้าตา/ตำแหน่งแห่งที่” ของมันเป็นอย่างไร จึงเป็นปมปัญหาที่นักวิชาการหรือผู้ที่สนใจพยายามหาคำตอบอยู่เสมอมา ผู้เขียนหวังว่าทรรศนะเสริมนี้จะเป็นเสมือน “ไฟฉาย” ที่ชี้ให้เห็นถึงมุมมองของสิ่งเหล่านี้ในด้านของนิยามและข้อจำกัดของมันที่ดำรงอยู่อีกแง่มุมหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นไฟฉายนี้ที่เดี๋ยวสว่างเดี๋ยวดับก็ตาม

2.4 ทฤษฎีรัฐและทุน

Marx และ Engels มองความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน ประชาชน ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ทุนอยู่เหนือรัฐและสังคม กล่าวคือแม้ นักคิดอย่าง Ralp Miliband กับ Martin Carnoy จะกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า “มาร์กซ์ไม่ได้เขียนเรื่องรัฐขึ้นมาให้เป็นระบบทางทฤษฎี” (Carnoy : 1984 , Miliband : 1987, 45 , 85) แต่ในงานที่เขาเขียนเรื่องรัฐที่พอจะเรียกได้ว่าสมบูรณ์เป็นครั้งแรกคือ German Ideology และใน Communist manufesto (โดยงานทั้งสองนี้เขา เขียนร่วมกับ Engels) เขาได้แสดงออกถึงทัศนะ เรื่องความสัมพันธ์ดังกล่าวมาอย่างชัดเจน คือมองรัฐเป็นเครื่องมือหรือกลไกที่

สนับสนุนนายทุน เพื่อกดบังคับประชาชน โดยเฉพาะใน communist mannufesto นั้นมาร์กซ์ได้ระบุว่า “ผู้บริหารรัฐสมัยใหม่นั้นไม่ได้เป็นอะไรที่มากไปกว่า การเป็นคณะกรรมการสำหรับการจัดการดูแลกิจการของกระฎุมพี โดยรวม” (Carnoy : 1984 , Miliband : 1987-51 , 90) เมื่อพิจารณาจากเหตุผลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า รัฐ หรืออำนาจรัฐที่เรียกกันว่าอำนาจทางการเมืองเป็นเพียงอำนาจที่ถูกจัดตั้งโดยชนชั้นหนึ่ง เพื่อกดขี่ชนชั้นอื่นๆ (oganied power of one class for opperssing another) เท่านั้น ดังนั้นตามตรรกดังกล่าว ทุนจึงเป็นสถาบันที่อยู่เหนือรัฐ และเหนือประชาชน โดยทุนใช้รัฐ เป็นเครื่องมือในการกดขี่ และแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชน

ตาราง 1 แสดงความสัมพันธ์ของ รัฐ ทุน และประชาชน ตามแนวคิดของ Marx, Engels

แนวทางคลาสสิค	รัฐ	ทุน	ประชาชน
Marx, Engels	1 เป็นเครื่องมือของทุนสนับสนุนและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุน	อยู่เหนือรัฐและประชาชนเป็นชนชั้นที่ปฏิปักษ์กับประชาชน	ถูกขูดรีด/กดบังคับจากทุนผ่านกลไกรัฐ
	2 รัฐอยู่เหนือทุนและประชาชนหรือเป็นอิสระจากทุนและประชาชน	เหมือนเสมอภาคกับประชาชนแต่สุดท้ายได้เปรียบเพราะรัฐปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของทุน	เหมือเสมอภาคกับทุนโดยการทำหน้าที่ของรัฐแต่สุดท้ายเสียเปรียบทุน

ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวรรณ บัณฑิต, 2542 : 292

การมองรัฐว่าอยู่เหนือทุนและประชาชน ตามแนวคิด Marx และ Engels ประการต่อมาคือการที่ทั้งสองมองว่ารัฐเป็นปัจจัยในการยึดเหนี่ยวทางสังคม (The factor of cohesion) ตามมุมมองนี้รัฐมีหน้าที่ยึดเหนี่ยวสังคมเอาไว้ เพราะรัฐเป็นสถาบันอย่างหนึ่งที่แยกตัวออกมาและ เกิดขึ้นก่อนที่จะมีความเป็นปรปักษ์ทางชนชั้น รัฐในแง่นี้จึงมีหน้าที่ออกกฎข้อบังคับ ดูแลงานส่วนร่วมให้กับสมาชิกของสังคม ทั้งนี้เพราะทุกสังคมที่มีความซับซ้อนต้องมีการแบ่งงานกันทำ ต้องมีการพึ่งพากันและกันระหว่างปัจเจกชนทั้งหลาย อย่างไรก็ตีวิถีการผลิตแบบใดแบบหนึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้นได้ ซึ่งอาจจะเป็นผลให้การดำเนินงานของรัฐ ในฐานะที่เป็นอำนาจสาธารณะ ถูกความขัดแย้งดังกล่าวกำหนด ถึงขั้นที่ทำให้รัฐกลายเป็นสถาบันทางชนชั้นไป หรือเป็นเครื่องมือของชนชั้นก็ได้

อีกประการที่ Marx และ Engels มองว่ารัฐอยู่เหนือทุน และประชาชน คือความคิดที่ว่ารัฐเป็นกลุ่มของสถาบันที่รวมตัวกัน (A set of institution) การมองแบบนี้จะไม่เห็นลักษณะทางชนชั้น แต่จะเห็นว่ารัฐเป็นอำนาจสาธารณะ (Public power) ที่พัฒนาตัวเองมาจากขั้นตอนที่แน่นอนของการแบ่งงานกันทำ และ เป็นอำนาจที่เกี่ยวพันกับการเกิดขึ้นของระบบการปกครองที่ไม่ใช้อำนาจควบคุมประชาชน (Jessop : 1990 , 27 - 28) จากแนวความคิดที่กล่าวมานั้น เป็นกรอบความคิดที่สะท้อนว่า Marx และ Engels มองว่ารัฐอยู่ เหนือทุน และประชาชน จากการที่รัฐอยู่เหนือกว่าหน้าที่ของรัฐโดยส่วนใหญ่ ในความสัมพันธ์ ดูราวกับว่ารัฐทำหน้าที่จัดสรรความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับประชาชนอย่างเสมอภาค แต่เมื่อพิจารณาถึงที่สุดแล้ว หาได้เป็นเช่นนั้นไม่เพราะจะเห็นว่ารัฐยังทำหน้าที่เอื้ออำนวยให้นายทุนมากกว่าประชาชนอยู่เสมอ

หลังปี 1950 ร่องรอยความคิด เกี่ยวกับรัฐ ตามแนวทางของมาร์ซิสต์ยุคคลาสสิค ได้ถูกนำมาขยายความและพัฒนาขึ้น เป็นกรอบทฤษฎี เกี่ยวกับรัฐขึ้นมา สิ่งที่น่ายินดีก็คือ การพัฒนากรอบคิดเรื่องรัฐครั้งใหม่นี้ มีลักษณะ เป็นงานทางด้านวิชาการมากขึ้น แม้การพัฒนาดังกล่าวจะมีนักคิดสายโซเวียตอยู่บ้างแต่ส่วนใหญ่ เป็นนักวิชาการตะวันตก ที่สนใจและยอมรับวิธีการศึกษาแนวมาร์กซิสต์ ขณะ เดียวกันนักวิชาการ เหล่านี้ก็ต่อต้านความคิดกระแสหลักของบรรดาพรรคคอมมิวนิสต์ทั้งหลาย คนกลุ่มนี้มีบทบาทในการ เสนอทฤษฎีรัฐ ในลักษณะต่าง ๆ ออกมา เป็นผลให้งานเขียนด้านนี้ได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว นักวิชาการเหล่านี้มักเรียกตัวเอง หรือถูกขนานนามว่า “พวกนีโอมาร์กซิสต์” (Neo - Marxist) เพื่อชี้ให้เห็นว่าความคิดของพวกเขาแตกต่างจากพรรคคอมมิวนิสต์และพรรคมาร์กซิสต์ อื่นๆ ซึ่งพวกนีโอมาร์กซิสต์มีวัตถุประสงค์ที่ ในการพัฒนาทฤษฎีรัฐขึ้นมา เนื่องจากพวกเขาต้องการอธิบายว่า ทำไมรัฐจึงต้องตอบสนองผลบระโยชน์ของชนชั้นนายทุน และในการทำหน้าที่ดังกล่าวรัฐดำรงรักษา และทำให้ระบบทุนนิยมขยายตัวไปได้อย่างไร แต่แม้ว่าวัตถุประสงค์ในการศึกษาเหมือนกัน ทว่าทิศทางในการมองรัฐของแต่ละกสุ่มแตกต่างกันไป จึงทำให้มีความยุ่งยากสับสนพอสมควร ในการจัดกลุ่มความคิดของนีโอมาร์กซิสต์ มาทำการศึกษา (อนุสรส์ 2535 : 61-62)

สำหรับนักวิชาการไทยที่สนใจเรื่องนี้ เช่น อนุสรณ์ ลิ่มมณี และ ชัยอนันต์ สมุทรวณิช โดยอนุสรณ์ ลิ่มมณีนั้น ได้แบ่งแนวคิดนีโอมาร์กซิสต์ เพื่อสะดวกในการศึกษาออกเป็น สี่ประเภท คือ การอธิบายในเชิงทุนนิยมผูกขาดโดยรัฐ, การอธิบายในแง่รัฐอิสระ, การอธิบายเชิงตรรกะของทุนและการอธิบายในแง่การต่อสู้ระหว่างชนชั้น โดยมีความสัมพันธ์กันซึ่งทุนเองก็ใช้รัฐ เป็นเครื่องมือแบบชัดเจนไม่ได้แต่ต้อง เข้าไปสัมพันธ์กับรัฐโดยให้ผลประโยชน์ และหวังให้รัฐช่วยเหลือในการสะสมทุน ซึ่งบางครั้งต้องทำถึงขั้นออกระเบียบกฎเกณฑ์ซึ่งทุนเอกชนไม่มีอำนาจในส่วนนี้ ขณะที่กับประชาชนก็

ต้องให้ความสำคัญเพิ่มขึ้น เช่น ยอมรับตัวแทนกรรมกรในโรงงาน หรือในคณะกรรมการไตรภาคี สำสวนภาคประชาชนก็จะมีสิทธิมีเสียงในการเรียกร้องและปกป้องผลประโยชน์มากขึ้น โดยใช้วิธีการทางการเมือง ในรูปต่างๆ แต่ด้วยข้อจำกัดทางโครงสร้างของแต่ละประเทศ ทำให้โอกาสการเข้าไปมีอำนาจโดยตรง ในผู้บริหารรัฐแทบจะเป็นไปไม่ได้ จะทำได้แต่แต่เพียงการกดดันอยู่ภายนอกเป็นหลัก แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น หากเรียกร้องไปกระทบเอาถึงมาตรการหลักๆ ของการสะสมทุน เช่น ให้เปลี่ยนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม คงเป็นเรื่องที่รัฐและทุนเอง แม้แต่ระวังในเรื่องความชอบธรรมก็ยอมไม่ได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของทั้งสามฝ่ายจึงออกมาใช้เชิงที่ภาคส่วนประชาชนเสียเปรียบ อยู่เหมือนเดิม ขณะที่รัฐกับทุนยังคงช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อความได้เปรียบเอาไว้ โดยจากการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของรัฐและทุน ทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นโครงสร้างเศรษฐกิจทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ จนนำมาสู่การเคลื่อนไหว “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่เป็นความพยายามในการเรียกร้องให้มีการยอมรับและรับรองความชอบธรรมของสิทธิชุมชนในการนำไปปฏิบัติ แม้จะไม่ได้มีการอ้างถึงอย่างเป็นระบบ แต่กรอบการกำหนดยุทธศาสตร์ของขบวนการประชาชนแสดงให้เห็นถึงสิทธิของชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นการนำไปสู่การเกิดขึ้นของขบวนการภาคประชาสังคม ในหัวข้อต่อไป

2.5 แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)

ในงานวิจัยครั้งนี้มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายความหมายของคำว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) เป็นศัพท์ที่ค่อนข้างจะหาความลงตัวของความหมายที่ไม่ง่ายนัก เพราะการอภิปรายในทางทฤษฎี ทั้งในแง่ของขอบเขต การก่อตัว และการดำรงอยู่การใช้กรอบคิดเกี่ยวกับประชาสังคมที่ก่อตัวขึ้นในสังคมตะวันตกมาอภิปรายถกเถียงกันในสังคมนอกตะวันตก (Non-western Societies) ยังประสบกับปัญหาไม่น้อยของการให้ความหมายเนื่องจากมโนทัศน์ดังกล่าวนั่นมีแง่มุมในเชิงปทัสถาน (Normative) และเต็มไปด้วยคุณค่าของตะวันตกแฝงฝังไว้อย่างหนาแน่น (ฐิตารีย์ เกี่ยวคุ้มภัย, 2556)

อย่างไรก็ตามการเสนอความคิดเห็นในงานวิจัยนี้เป็นการมองความเป็น ประชาสังคมในมุมมองของการศึกษาที่มุ่งศึกษาถึงการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ในการแก้ปัญหาและจัดการกับวิถีชีวิตของชุมชนภายใต้การต่อสู้ของชุมชนชนบท ว่ามีลักษณะของความเป็นประชาสังคมในลักษณะใด และมีปัจจัย กลไก เงื่อนไข อะไรเป็นตัวผลักดัน ให้ผู้คนในชุมชนมีพฤติกรรมการปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะของความเป็นประชาสังคม และเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงวิถี

แห่งการเรียนรู้ของชุมชนในการดำเนินชีวิต ภายใต้การต่อสู้ของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน เพื่อชี้ให้เห็นถึงศักยภาพในการเรียนรู้ของชุมชนในการต่อสู้กับวิกฤตและปัญหาอันหลากหลายโดยการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อจัดการให้ตนเองและชุมชนของตนอยู่รอด

คำว่า ประชาสังคม ถือว่าเป็นคำใหม่ในสังคมไทย (ปี พ.ศ 2540) อย่างไรก็ตามผู้ศึกษากลับมีความเห็นว่า ถึงแม้จะมีการเรียกชื่อคำนี้ว่าอย่างไร ก็ยังคงเป็นการอธิบายวิถีชีวิตของคนไทย ในการแสดงถึงความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง คือชุมชนที่คนในสังคมยังมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกันช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเห็นใจกัน ไม่เพิกเฉยต่อปัญหาของกันและกัน หันหน้าเข้าหากันร่วมมือกันในการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน เมื่อยามประสบกับปัญหาที่ยากจะแก้ไขได้ด้วยตนเองในระดับบุคคล

เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจเพิ่มขึ้นผู้วิจัยจึงจะขอยกความหมายของ “ประชาสังคม” ในทัศนะของนักวิชาการของภายในประเทศ มาไว้ในเอกสารพอสังเขป

เกษียร เตชะพีระ (ในชูชัย ศุภวงศ์, 2541: 123) ประชาสังคม คือ สถาบันอิสระที่อยู่นอกรัฐ สถาบันที่อยู่นอกรัฐดังกล่าว คือไม่ได้เป็นของประชาชนทั้งหมด มีที่เป็นของเอกชนด้วย ธุรกิจเอกชนก็ร่วมด้วย รากเหง้าหรือที่มาของคำนี้ขอเพียงแต่เป็นเหล่าสถาบันที่อยู่นอกรัฐ ก็นับว่าเป็นประชาสังคม สามารถแยกออกได้เป็น 3 ส่วนคือ

1. ตลาด หมายถึงเป็นเวทีของการบริโภค การซื้อขายจับจ่ายสินค้า ไม่ใช่เรื่องการผลิตเพราะคิดว่า การผลิตเป็นประเด็นของภาคเศรษฐกิจโดยตรง

2. เหล่าสถาบันที่ทำหน้าที่ในการอบรมบ่มเพาะฝึกฝน เลี้ยงดู กล่อมเกลาคนในสังคมขึ้นมาตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน วัด คือมีหน้าที่บ่มเพาะคนรุ่นใหม่ในสังคม

3. ประชาสังคม มีความหมายรวมไปถึง การเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องในประเด็นต่างๆ ด้วย

ประเวศ วะสี (ในชูชัย สุภวงศ์, 2541: 1-36) ประชาสังคม หมายรวมถึง ทุกภาคส่วนของสังคม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน เข้ามาเป็นภาคีร่วมกันคิดร่วมกันทำ เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาสังคมให้เข้มแข็ง

ชูชัย ศุภวงศ์ (2541: 165) ได้ได้สรุปว่าแนวคิดของประชาสังคมในสังคมไทยหมายถึงการที่ประชาชนมองเห็นปัญหาหรือวิกฤตการณ์ที่ซับซ้อนและยากที่จะแก้ไขได้เพียงลำพัง จึงมีการรวมตัวกันเพื่อสร้างจิตสำนึกและวัตถุประสงค์ร่วมกัน ผ่านการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรซึ่งอาจประกอบด้วยภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนในรูปแบบของหุ้นส่วน (partnership) ที่มุ่งเน้นการร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาหรือดำเนินการตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยยึดหลักการของความรัก ความสมานฉันท์

และความเอื้ออาทรต่อกัน ระบบการจัดการของกลุ่มเหล่านี้จะเป็นการเชื่อมโยงกันในลักษณะของเครือข่ายที่มีการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (2549 : 9) ได้เสนอแนวคิดเรื่องประชาสังคมว่า ประชาชนเป็นเจ้าของสังคมเพราะฉนั้น สิทธิการต่อสู้ของประชาชนเพื่อรักษาผลประโยชน์ของเขาก็เป็นสิทธิลำดับแรกๆ ที่สังคมมอบให้ แต่ส่วนช่องทางและกระบวนการที่จะมีการหาข้อยุติให้กับข้อพิพาทใดๆ มันคืออะไร อยู่ตรงไหน และสังคมต้องสามารถยอมรับได้

แต่ในอีกมุมมองหนึ่งซึ่งมีการให้ความหมายที่แตกต่างไปบริบททางสังคม กาญจนา แก้วเทพ (ใน โอภาส ปัญญาและคณะ, 2541: 35-36) ได้ให้ความหมายดังนี้

1. ประชาสังคม คือพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ของประชาชนซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมของชนชั้นกลาง และขยายปริมณฑล ครอบคลุมไปสู่ชนชั้นกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่หลากหลาย และสนใจร่วมพื้นที่สาธารณะนี้ ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่เกิดกิจกรรมมิได้รวมถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมดที่ไม่ได้มีความเคลื่อนไหวสาธารณะ

2. ประชาสังคม คือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นทางการเมืองสาธารณะของตนเองโดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (Political Society) อันประกอบด้วยสถาบันของรัฐต่าง ๆ เช่น รัฐสภา รัฐบาล พรรคการเมือง กฎหมายศาล ฯลฯ หรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจ (Economic Society) ของทุน ดังนั้นประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน

3. ประชาสังคม คือ เวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ฝ่ายต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนนิยมสังคมนิยมโดยรัฐ หรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าวแต่ไม่สามารถครอบงำได้ทั้งหมด เวทีแห่งนี้จึงมีความหลากหลายซับซ้อน ทั้งขัดแย้ง และร่วมมือ ขึ้นอยู่กับการต่อสู้ของฝ่ายต่าง ๆ อาจจะใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์อย่างเดียวกัน ดังเช่นความหมายของ “ความเป็นชุมชน” ที่สำนักชุมชนนิยมใช้

4. ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (Actors) ในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ “ชนชั้น” ที่ใช้ผลประโยชน์ (Economic Interest) เป็นตัวแบ่งตามแนววิเคราะห์มาร์กซิสต์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่กรัมชี่เสนอ คือ “กลุ่มประวัติศาสตร์” (Historical block) ที่เกิดจากกลุ่มต่าง ๆ ของชนชั้นต่าง ๆ มาร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้โดยกลุ่มต่าง ๆ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะพยายามครอบงำ ความเป็นเจ้าของอุดมการณ์ (Hegemony) โดยการครอบงำความคิดของประชาชน และกำหนดวัฒนธรรมหลักในสังคม ดังนั้น จึงมักเห็นการ

เกาะตัวของกลุ่มต่าง ๆ ข้ามชนชั้นมาจากฐานอุดมการณ์ความคิดมากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์เพียงอย่างเดียว

โดยจากการนิยามความหมายของคำว่าประชาสังคมตามแนวคิดของนักวิชาที่ยกมากล่าวนั้น อธิบายแบบย่อว่า ประชาสังคม หมายถึง สังคมของประชาชนที่ผู้คนจากทุกภาคส่วนของสังคมจำนวนหนึ่ง ที่ความคิด อุดมการณ์บ้างอย่างที่มีร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน และมีการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหา หรือกระทำบางอย่างที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยอยู่ภายใต้ระบบการจัดการที่มีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย

และความเป็นประชาสังคมนั้นจะเกิดขึ้นได้ในแต่ละครั้ง ย่อมจะต้องมีการกล่าวถึงพัฒนาการของประชาสังคมโดยจะได้กล่าวในส่วนของพัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่นและพัฒนาการของประชาสังคมในประเทศ ดังต่อไปนี้

พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่น

ประชาสังคม (Civil Society) ในสายตาของคนกลุ่มหนึ่งอาจเป็น "Evil Society" ของคนอีกกลุ่มหนึ่ง (ถ้าพูดในความหมายตรงที่สุดคือ คนพวกหนึ่งมองว่า การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเป็นพวก “เปรตขอส่วนบุญ”) ดังเช่น การระบุว่า พวกสมัชชาคนจนเป็นพวกใช้กำลัง ไม่ใช้ปัญญาในขณะที่ชาวบ้านสมัชชาคนจนกล่าวว่า กลุ่มพวกตนมีข้อมูลปัญหา ความเดือดร้อน อยู่อย่างพร้อมสรรพ หากแต่การเคลื่อนไหวด้วยความ “สมานฉันท์” ผ่านเวทีกลไกในระบบปกติที่รัฐจัดวางไว้ก็มักไม่ได้รับความสนใจ เพราะอำนาจของคนในวงเจรจาไม่เสมอหน้ากัน ดังนั้น การเคลื่อนไหวโดยการชุมนุมประท้วง โดยการนำ “เท้า” จำนวนมากๆ หรือจำนวนผู้คนมากๆ มารวมกันเพื่อสร้างพลังต่อรองจึงเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานที่สุดของประชาสังคมสำหรับผู้คนไม่มีทรัพยากรทางการเมืองในระบบปกติ

คำว่า “ประชาสังคม” ปรากฏในสังคมไทยในราวกลางทศวรรษที่ 2520 ซึ่งมีคำอื่นๆ ที่ใช้ในความหมายเดียวกันคือ “ภาคประชาชน” “ภาคพลเมือง” ปรากฏการณ์ที่นำมาสู่ “ประชาสังคม” หรือ “การเมืองภาคประชาชน” ที่ชัดเจนก็คือ ในยุคที่เริ่มเกิดการเดิน ขบวน เรียกร้องของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง ช่วง ครม.สัญจร ยุครัฐบาลพลเอกชาติชาย ราวปี 2531 กับอีกด้านหนึ่งก็คือ การเกิดปัญหาทุจริต คอร์รัปชัน และการเคลื่อนไหวของสังคมในการตรวจสอบอำนาจและกระแสการปฏิรูปการเมืองในช่วงหลังเหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ 2535

การปรากฏตัวของคำ “ภาคประชาสังคม” และ “ภาคประชาชน” ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายกลุ่มคนที่ไม่ใช่ภาครัฐหรือภาคธุรกิจ ซึ่งเริ่มมีความโดดเด่นตั้งแต่สมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ แนวคิดประชาสังคมจึงเป็นการท้าทายทฤษฎีของ ริกก์ (Riggs. 1970: 68) เกี่ยวกับ “รัฐราชการ”

(Bureaucratic Polity) และข้อจำกัดของแบบภาคีรัฐสังคมแบบเสรี (Liberal Corporatism) โดยอเนก เหล่าธรรมทัศน์ ซึ่งเห็นว่าแม้องค์กรนอกภาครัฐจะเกิดขึ้น แต่กลุ่มที่มีพลังต่อรองและบทบาทสำคัญในกระบวนการนโยบายสาธารณะกลับเป็นภาคธุรกิจ ขณะที่กลุ่มอื่นๆ แม้จะมีอยู่บ้าง แต่ยังคงมีลักษณะเป็นกลุ่มที่จัดตั้งและควบคุมโดยรัฐ

บริบทสำคัญในช่วงทศวรรษ 2520 ที่นำมาสู่การก่อตัวของแนวคิดและขบวนการประชาสังคม ก็คือการเกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้นโดยนักพัฒนาภาคเอกชน (NGO) เป็นนักกิจกรรม นักเคลื่อนไหวทางสังคมที่เริ่มถอยห่างจากอุดมการณ์สังคมนิยม พฤทธิสาณ ชุมพล (2546 : 18) จึงมองว่า “แนวคิดประชาสังคมได้ค่อยๆ ถูกสร้างขึ้นโดย NGO ของไทย เพื่อใช้เป็นเสมือนร่ม หรือโครงกรอบของการจัดสิ่งที่คิดและปฏิบัติอยู่ให้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์ประกอบเพื่อเป็นประโยชน์ทั้งในการอธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงสังคม และการสร้างจินตนาการสังคมในอุดมคติ” นี่ก็คือ การตอกย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ประชาสังคมจึงเป็นแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์

พัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย

องค์กรประชาสังคม (ในสังคมไทยได้เรียกขาน “องค์กรพัฒนาเอกชน” หลายอย่างด้วยกัน เช่น องค์กรประชาสังคม, องค์กรเอกชน, องค์การเอกชนเพื่อการพัฒนา แต่ทั้งหมดมีความหมายเดียวกัน) หรือชื่อที่คนทั่วไปรู้จักกันว่า "องค์กรพัฒนาเอกชน" ในภาษาอังกฤษคือ (Non-Government Organizations : NGOs) ได้ก่อกำเนิดในสังคมไทยมาช้านาน และมีพัฒนาการที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ควบคู่กับพัฒนาการทางสังคม ทั้งนี้การทำความเข้าใจถึงกระบวนการทำงานขององค์กรประชาสังคมย่อมเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจถึงพัฒนาการของสังคมไทย ในรอบศตวรรษ ที่ผ่านมามีวิวัฒนาการที่น่าสนใจดังนี้ เดิมที่ประเทศไทยนั้นมีระบอบปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การตัดสินใจในภาครัฐขึ้นอยู่กับสถาบันกษัตริย์ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 สถาบันกษัตริย์ได้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ แต่ยังทรงอำนาจในฐานะที่สักการะและทรงอยู่เหนือการเมือง สำหรับการปกครองได้ถ่ายไปยังรัฐบาล ในช่วงเริ่มต้น มักมีการรัฐประหารโดยกลุ่มทหารอย่างบ่อยครั้ง เพื่อเข้าสู่อำนาจสูงสุด คือ ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ลิขิต ธีรเวคิน. 2541: 73) โดยต่างเชื่อว่า กลุ่มตนเองและพวกพ้องมีประสิทธิภาพสูงกว่ารัฐบาลชุดเดิมทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามจากประชาชนก็เข้มแข็งขึ้นโดยมีการเคลื่อนไหวที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศครั้งแรกคือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และบทบาทของทหารในการปกครองประเทศค่อยๆ ลดน้อยลง จนกระทั่งการรัฐประหาร คือ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยคณะทหารกลุ่มที่เรียกตนเองว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ

(รสช.) ได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหวัณ แต่ไม่สามารถรักษาอำนาจไว้ได้เมื่อภาคประชาชนชุมนุมประท้วงใหญ่อย่างต่อเนื่อง จนเกิดการปะทะกันระหว่างทหารกับประชาชนในระหว่างวันที่ 17 - 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 และได้ก่อให้เกิดกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ซึ่งประกาศใช้เมื่อ ปี พ.ศ. 2540 ที่มีลักษณะพิเศษคือ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และให้อำนาจกับภาคประชาชนในการตรวจสอบและถ่วงดุลกับภาคการเมือง

ภายใต้บริบททางสังคมดังกล่าวได้มีอิทธิพลโดยตรงต่อองค์กรประชาสังคม ทั้งในด้านของการก่อเกิดกิจกรรม และกระบวนการทำงาน มีแตกต่างกันตามยุค ตามสมัย ทั้งนี้ได้มีผู้จำแนกไว้หลายท่าน (การจำแนกยุคสมัยขององค์กรประชาสังคม ได้มีการจำแนกไว้หลายท่านโดยท่านแรกๆ ที่แบ่งแบบหลวมๆ ได้แก่ ภูมิธรรม เวชยชัย (2527 : 36) แบ่งเป็น 4 ช่วง เอนก นาคะบุตร (2540 : 75) แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่าง 2524 - 2527 ช่วงที่ 2 ระหว่าง 2527 - 2529 และ ช่วงที่ 3 ระหว่าง 2530 เป็นต้นไป เรือง สุขสวัสดิ์ (2540 : 48) แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่าง 2510 – 2520 ช่วงที่ 2 ระหว่าง 2521 - 2530 ช่วงที่ 3 ระหว่าง 2531 – 2540 ในช่วงก่อนทศวรรษที่ผ่านมา คำว่า “องค์กรประชาสังคมหรือองค์กรพัฒนาเอกชน” ยังไม่แพร่หลายมากนัก ดังนั้นจึงเป็นช่วงที่เอกสารดังกล่าวมีไม่มากนัก และการรับรู้ของผู้คนยังจำกัดอยู่ในแวดวงวิชาการ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งคำว่า องค์กรประชาสังคม ได้ถูกบรรจุไว้ในกฎหมายครั้งแรกคือ ใน พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ในกฎหมายดังกล่าวเรียกว่า องค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ในช่วงนี้ความเข้าใจเรื่ององค์กรประชาสังคมจึงเพิ่มมากขึ้น มีการศึกษาวิจัยและเผยแพร่งานวิจัย ทำให้การรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับองค์กรประชาสังคมเพิ่มสูงขึ้น

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2546 : 45-76) มุ่งเน้นตอบคำถามสำคัญดังนี้ องค์กรประชาสังคมในสังคมไทยมีความเป็นมาอย่างไร ในปัจจุบันองค์กรประชาสังคมมีศักยภาพด้านการบริหารจัดการ การดำเนินการ ความมั่นคง ความโปร่งใส และความรับผิดชอบอย่างไร การทำให้นโยบายกฎหมายที่มีอยู่เอื้อต่อการทำงานขององค์กรประชาสังคมได้อย่างไร ตลอดจนการสร้างความเข้าใจและความเชื่อถือจากสาธารณชน อย่างไรก็ตาม สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เน้นเฉพาะการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารงานวิจัย และจำกัดขอบเขตเนื้อหาไว้เพียงประเด็นคำถามข้างต้น จึงอาจไม่ครบถ้วนทุกประเด็น

อย่างไรก็ตามการแบ่งยุคขององค์กรประชาสังคม ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีความนิยมเป็น 7 ยุค ด้วยกัน ได้แบ่งยุคขององค์กรประชาสังคม โดยใช้เครื่องมือสำคัญคือ 1) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านการเมือง และ 2) การเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดขององค์กรประชาสังคม จากนั้นได้แพร่หลายไปยัง

ภาคนิพนธ์ของคณะพัฒนาสังคม ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับองค์กรประชาสังคม และปรากฏในงานเล่มหลังๆ อีกหลายเล่มที่แบ่งยุคขององค์กรประชาสังคมด้วยวิธีดังกล่าว เช่น (เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา. 2545: 75) ซึ่งเพิ่มอีกหนึ่งยุคคือ ก่อนปี 2475 รวมเป็น 8 ยุค (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546: 45-76) คือ

1. องค์กรประชาสังคมยุคแรก: ยุคแห่งการสังคมสงเคราะห์ (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2504)
2. องค์กรประชาสังคมยุคสอง: ยุคแห่งการพัฒนา (พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2516)
3. องค์กรประชาสังคมยุคสาม: ยุคประชาธิปไตยผลิบาน (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2519)
4. องค์กรประชาสังคมยุคสี่: ยุคหลับใหล (พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2522)
5. องค์กรประชาสังคมยุคห้า: ยุคก่อรูปองค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2522 ถึง พ.ศ. 2526)
6. องค์กรประชาสังคมยุคหก: ยุคการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2526
7. องค์กรประชาสังคมยุคเจ็ด: ยุคการเชื่อมร้อยเครือข่าย (พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบัน)
8. อนาคตของประชาสังคม

1. **องค์กรประชาสังคมช่วงแรก** : ยุคแห่งการสังคมสงเคราะห์ (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2504) เหตุที่นับก่อนปี 2504 เป็นช่วงแรกขององค์กรประชาสังคม เพราะเป็นรอยต่อทางประวัติศาสตร์จากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สิ้นสุดลง ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และเปลี่ยนมาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่การพัฒนาประเทศยังคงขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของคนระดับบน เมื่อเปลี่ยนผู้ครองอำนาจแต่ละครั้ง นโยบายรัฐบาลก็จะเปลี่ยนแปลงไป กระทั่งธนาคารโลก (World Bank) และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund : IMF) ได้เข้ามาช่วยเหลือทางด้านวิชาการ โดยช่วยร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 ดังนั้นจึงใช้ก่อนปี พ.ศ. 2504 เป็นช่วงแรกขององค์กรประชาสังคมในประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม ประชาสังคมในระยะแรกเน้นการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม รวมทั้งการทำบุญทำกุศล เป็นงานที่เปิดกว้าง จึงทำให้การดำเนินการของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรประชาสังคมและอาสาสมัคร ค่อนข้างออกมาในรูปแบบการหยิบยื่นให้มากกว่าการเน้นให้ผู้รับบริการสามารถช่วยตัวเองตามปัญหาทางการสังคมสงเคราะห์ ในส่วนของการรวมตัวกันขององค์กรประชาสังคมได้มีการจัดตั้งสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเป็นการประสานงานการส่งเสริมศักยภาพ และพัฒนาศักยภาพขององค์กรประชาสังคมในช่วงดังกล่าว

2. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง : ยุคแห่งการพัฒนา (พ.ศ. 2504 ถึง 14 ตุลาคม 2516) ช่วงที่สองขององค์กรประชาสังคม ได้นับตั้งแต่ช่วงหลังปี พ.ศ. 2504 จนถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เนื่องจากเป็นรอยต่อของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกถึงฉบับที่สาม ช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในยุค “ทหารเป็นใหญ่” เนื่องจากผู้นำกองทัพก็คือ หัวหน้าคณะรัฐบาล ทางด้านสถานการณ์โลกมีการต่อสู้กันระหว่าง “ขบวนการคอมมิวนิสต์สากล” มีประเทศจีน รัสเซีย เป็นแกนนำกับ “ประเทศเสรีนิยม” มีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำ ส่วนภายในประเทศไทยก็มี “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย” ที่ประกาศสงครามปฏิวัติกับรัฐบาลไทย ตามแนวทางสังคมนิยม ประกอบกับคณะรัฐบาลที่เป็นเผด็จการ ได้กดขี่ประชาชนเป็นอย่างมากจนเกิดการเดินขบวนเรียกร้องรัฐธรรมนูญครั้งใหญ่ครั้งแรกของประวัติศาสตร์การเมืองไทย ในช่วงต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และมีการปราบปรามประชาชนครั้งแรกคือวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 แต่ผู้ปราบปราม (ผู้นำรัฐบาลที่สำคัญขณะนั้นได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประกาศ จารุเสถียร พันเอกณรงค์ กิตติขจร) ก็ไม่อาจอยู่ในประเทศไทยได้ ต้องหนีออกนอกประเทศ วันดังกล่าวเรียกว่า “วันมหาวิปโยค” เป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลกดการเติบโตขององค์กรประชาชนทุกรูปแบบ

โดยสรุปการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง เกิดจากเหตุและปัจจัยสำคัญ ดังนี้

1. การนำแนวทางการพัฒนาจากต่างประเทศมาใช้โดยนักวิชาการที่ก้าวหน้าและถ่ายทอดความรู้ด้วยการตั้งองค์กรประชาสังคม

2. การจัดตั้งขององค์กรทางด้านศาสนจักร โดยเฉพาะกลุ่มของศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก

อย่างไรก็ดี องค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ยังมีจำนวนน้อย และไม่สามารถขยายตัวได้มากนัก เนื่องมาจาก

1. ระดับความรู้และความตื่นตัวของประชาชนในเรื่องความจำเป็นที่ประชาชนจะต้องเข้าไปมีบทบาทในการช่วยเหลือพัฒนาสังคม ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในการแก้ปัญหาสังคมยังอยู่ในระดับค่อนข้างจำกัด เพราะประชาชนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ควรเป็นหน้าที่ของหน่วยงานรัฐหรือหน่วยงานราชการเท่านั้น

2. รัฐบาล หน่วยงานราชการ ยังไม่เข้าใจหรือยอมรับในปรัชญาความคิดการพัฒนาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังนั้น รัฐบาลจึงไม่ได้กำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติที่จะระดมประชาชน ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ จากฝ่ายเอกชนให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคมร่วมกัน

การดำเนินการด้านกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง ส่วนใหญ่จะมีเอกสารงานวิจัย บันทึก ฯลฯ ที่แสดงถึงงานด้านสังคมสงเคราะห์มาก แต่กิจกรรมของอาสาสมัครที่ไปทำงานกับชาวบ้านก็มีมากไม่แพ้กัน จะต่างกันก็ตรงที่การรับรู้ของสาธารณชน พอประมวลได้ดังนี้

1. การจัดประชุมชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ กระตุ้นให้ชาวบ้านได้อธิบายปัญหาของตนเอง เพื่อค้นหาว่าชาวบ้านมีปัญหาเช่นใด

2. การทำวิจัยในพื้นที่ เพื่อค้นหาปัญหา แนวทางแก้ไขและนำเสนอต่อหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบให้ดำเนินการ

3. การจัดสัมมนาวิชาการ มักร่วมมือกับกระบวนการของนักศึกษาและปัญญาชน

4. กิจกรรมแจกของกินของใช้ในท้องที่ทุรกันดาร ยังคงได้รับความนิยมอยู่ซึ่งมักไปเป็นหมู่คณะใหญ่ มีชนชั้นสูงหรือบุคคลที่สังคมยกย่องเป็นประธาน มีสื่อมวลชนคอยติดตามทำข่าว

การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ไม่เห็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากนักโดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท เนื่องจากการดำเนินงานหลักยังเป็นกลไกของระบบราชการ แต่จากการเริ่มต้นของ ดร.ป่วย อึ้งภากรณ์ และคณะถือเป็นความพยายามนำเสนอแนวคิดของการพัฒนาเข้าสู่ความเข้าใจของผู้มี อำนาจในการกำหนดนโยบาย อาจจะเรียกได้ว่าเป็นก้าวแรกที่สำคัญของบทบาทการพัฒนาสังคมขององค์การสาธารณประ โยชน์ ซึ่งผลกระทบที่สำคัญประมวลได้ ดังนี้

1. ภาครัฐบาลเริ่มให้ความสนใจในบทบาทขององค์กรประชาสังคม

2. สร้างนักพัฒนาเอกชนที่มีจิตสำนึกและมีคุณภาพขึ้นได้จำนวนหนึ่ง และนักพัฒนาเอกชนที่ถูกสร้างขึ้นในยุคนี้ได้ขยายแนวคิด และก่อตั้งองค์การสาธารณประโยชน์ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

3. สร้างสำนึกที่อิสระในหมู่นักวิชาการ ปัญญาชน และนักกิจกรรม อาจะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตย จนเกิดการเดินขบวนใหญ่ต่อเนื่องจนถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

3. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สาม : ยุคประชาธิปไตยผลิบาน (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2519) การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สาม คือช่วงตั้งแต่หลัง 14 ตุลาคมพ.ศ. 2516 จนถึง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เนื่องจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งแรกของประเทศไทย และประชาชนเป็นฝ่ายชนะมีการขับไล่ผู้นำรัฐบาลออกนอกประเทศ ทำให้ประชาชนที่ถูกกดไม่ให้มีกิจกรรมมานานได้รับการปลดปล่อยมากขึ้น มีการเดินประท้วงบ่อยครั้งขึ้น ได้มีการจัดตั้งสหภาพแรงงาน สมาพันธ์ชาวนาชาวไร่ ฯลฯ

มีการพูดถึงเสรีภาพมากขึ้น จนกระทั่งวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เกิดการล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการเข่นฆ่ากันด้วยวิธีที่รุนแรง มีการใส่ร้ายว่าเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และมีผลต่อการยุติการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนลง

องค์กรประชาสังคมแรกที่ก่อตั้งขึ้นในช่วงนี้ ได้แก่ “สหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน” โดยมีนักวิชาการ นักศึกษา ทนายความ ร่วมกันก่อตั้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2516 (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสมาคมสิทธิและเสรีภาพเพื่อประชาชน หรือ สสส.) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ขจัดการลิดรอนสิทธิและเสรีภาพ ส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นต่างๆ ตื่นตัวในเรื่องของสิทธิเสรีภาพเพื่อกระจายความคิดและการปฏิบัติออกไปจนถึงระดับท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2517 สมาชิกของเภสัชกรรมสมาคมแห่งประเทศไทย ซึ่งประกอบวิชาชีพโดยการเปิดร้านขายยา ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็น “กลุ่มเภสัชชุมชน” (ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปเป็นบริษัทธุรกิจทำการค้าเวชภัณฑ์) เพื่อให้บริการทางวิชาชีพเภสัชกรรมและการสาธารณสุขแก่ประชาชนอย่างถูกต้อง ปลอดภัยและเป็นธรรมตลอดจนร่วมมือและประสานงานกับองค์การ สมาคมและหน่วยงานอื่นๆ ในการพัฒนาสังคมไทย ช่วงเดียวกันก็ได้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย” ในวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2517 เพื่อรองรับปัญหาผู้ลี้ภัยสงครามชาวอินโดจีน (เวียดนาม เขมร ลาว) เป็นการก่อตัวโดยศาสนิกชนชาวคริสต์นิกายโปรแตสแตนท์ เน้นงานด้านเด็กและครอบครัวเป็นการพัฒนาสู่การพึ่งตนเองบรรเทาทุกข์แก่ผู้ประสบภัยและสนับสนุนการเผยแพร่ธรรม

อย่างไรก็ดี บุคคลที่ต้องกล่าวถึงคือ คุณมีชัย วีระไวทยะ (ในปัจจุบัน แม้จะมีภาพลักษณ์ของการเป็นนักการเมือง นักบริหาร แต่ก็ได้รับการยอมรับในแวดวงนักพัฒนาเอกชน) ที่ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน” ในปี พ.ศ. 2517 มีกิจกรรมหลักด้านการวางแผนครอบครัวในระบบอาสาสมัคร โดยเน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินงานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่เป้าหมายให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ทั้งนี้บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จะมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น และสามารถแสดงบทบาทได้อย่างชัดเจน เช่น ด้านการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ด้านการชี้นำรัฐบาล ด้านการพัฒนาประชาธิปไตย รณรงค์ในปัญหาสิทธิมนุษยชนต่าง ๆ และบทบาทส่งเสริมการรวมกลุ่ม

ด้านกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สาม จะเป็นกิจกรรมที่ท้าทายอำนาจของรัฐบาล และมักร่วมรณรงค์กับประชาชน เช่น จัดพิมพ์เอกสารด้านแนวคิดการพัฒนา โปสเตอร์รณรงค์

ต่าง ๆ และจัดตั้งมวลชนโดยมีการปลุกระดมมวลชน โดยผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สามเด่นชัดมากในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาประชาธิปไตย แต่จะถือเป็นผลงานทั้งหมดขององค์กรประชาสังคมเพียงอย่างเดียวไม่ได้ เพราะเป็นกระแสทั้งสังคมที่ทำให้เกิดการตื่นตัว โดยเฉพาะเรื่องประชาธิปไตย และถือว่าเป็นส่วนร่วมในการสร้างคนรุ่น 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งถือว่ามีจิตสำนึกและอุดมการณ์ในการรับใช้ประชาชนอย่างสูงสุด ทั้งนี้คนเหล่านี้ยังคงมีบทบาทอยู่ในสังคมในสถานภาพต่างๆ เช่น นักวิชาการ อาจารย์ นักวิจัย นักการเมือง และนักพัฒนาในองค์กรประชาสังคม

4. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สี่ : ยุคหลับใหล (พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2522) การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่ คือช่วงตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2522 เหตุที่นับช่วงเวลาดังกล่าวเพราะเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 บรรดาเหล่าทหารและถูกเสือชาวบ้านถูกปลุกระดมให้เชื่อว่า นักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์ที่ต้องการล้มล้างสถาบันกษัตริย์ จึงพากันล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนจนสำเร็จ และยังตามไล่ล่าไปยังสถานที่ต่างๆ ทำให้เหล่าปัญญาชนไม่มีทางออก จึงต้องมุ่งหน้าเข้าป่าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และจับอาวุธเพื่อต่อสู้กับรัฐบาล ช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าเป็นการต่อสู้ที่รุนแรงมาก จนกระทั่งหลัง พ.ศ. 2522 มีนโยบาย 66/2523 ความรุนแรงจึงค่อยๆ คลี่คลายลง

แม้ว่าช่วงเวลาระหว่างหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2522 จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ เพียง 3 ปีกว่าๆ แต่ที่ต้องนับเป็นช่วงที่สี่ขององค์กรประชาสังคมนั้น เพราะเป็นช่วงที่สังคมไทยเกิดความสับสนทางการเมือง มีการลอบฆ่าผู้นำชาวนา กรรมกร นักศึกษา ฯลฯ

อย่างแพร่หลาย ทางค้นองค์กรประชาสังคมส่วนใหญ่ไม่กล้าเปิดตัวขึ้นใหม่ อาจจะเรียกช่วงเวลาดังกล่าวนี้ว่าเป็นช่วงที่องค์กรประชาสังคมแตกสลายก็ได้ ถูกเพ่งเล็งจากอำนาจมืดและมีภัยคุกคามนานัปการ ที่สำคัญคือ การประกาศกฎอัยการศึกที่ให้อำนาจแก่ทหาร ตำรวจ ในการจับกุมผู้ที่มีความคิดทางการเมืองแตกต่างไปจากรัฐบาล อย่างไรก็ดี มูลนิธิ สมาคม ที่ดำเนินการ โดยกลุ่มทหาร กลุ่มราชการ และชนชั้นสูง ก็ยังมีกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก

อย่างไรก็ดี พบว่า ยังมีองค์กรประชาสังคมที่ไม่ได้รับผลกระทบจากการล้อมปราบนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อยู่จำนวนหนึ่ง สามารถก่อตั้งและดำเนินงานได้เช่น “มูลนิธิเกียรติร่วมมิตรเพื่อการศึกษา” ที่ตั้งขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2519 เพื่อส่งเสริมการศึกษามุ่งเน้นไปที่เยาวชนโดยเฉพาะพื้นฐานถึงระดับประถม ระดับมัธยม ที่มีอาคารสถานที่ไม่เพียงพอเป็นกิจกรรมด้านการ ให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนที่ขาดแคลน “สมาคมไม้ประดับแห่งประเทศไทย”

ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2519 ที่วังสวนผักกาด โดยมีหม่อมพันธุ์ทิพย์ บริพัตร เป็นนายกสมาคมคนแรก มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ส่งเสริมอาชีพการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ

นอกจากนี้ ยังมีองค์กรด้านศาสนา ได้แก่ “สภาเยาวชนคาทอลิกแห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2520 เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนได้พัฒนาตนเองทางด้านจิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคมอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งสำนึกและตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบต่อตนเอง พระศาสนจักรสังคมและประเทศชาติ อีกองค์กรหนึ่ง ได้แก่ “คณะกรรมการยุติธรรมและสันติแห่งประเทศไทย” ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2520 ตามเจตนารมณ์ของสันตะปาปา สำนักวาติกัน เพื่อส่งเสริมให้ศาสนิกชนมีความตื่นตัวและสนใจปัญหาความ อยุติธรรมที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนในสังคม และ “คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา” ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2522 โดยมีอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ร่วมกับผู้นำศาสนาอื่นๆ เพื่อประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการพัฒนาร่วมกัน “มูลนิธิหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ” ที่ตั้งขึ้นจากเงินบริจาคของคุณกำพล วัชรพล เป็นจำนวนเงิน 1 ล้านบาท เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2522 เพื่อส่งเสริมการศึกษาระดับประถมศึกษา

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่ เป็นช่วงที่ไม่อาจแสดงบทบาทได้ตรงกับความต้องการมากนัก เนื่องจากความไม่สงบเรียบร้อยทางการเมือง มีการกวดขันปราบปรามกันค่อนข้างมาก บทบาทที่แสดงออกมาจึงมักเป็นบทบาทที่เรียบง่าย ไม่ท้าทายต่ออำนาจทางการเมือง

ในการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่มีน้อยมาก เนื่องจากองค์กรประชาสังคมจำนวนมากได้ยุติการดำเนินกิจกรรมลง ส่วนที่ดำรงอยู่ก็ต้องดำเนินงานด้วยความระมัดระวังการเข้าหาชาวบ้านก็ไม่ดีเท่าที่ควร มีความหวาดระแวง เมื่อองค์กรประชาสังคมลงพื้นที่ชาวบ้านก็มักไม่ให้ความร่วมมือ และตั้งข้อสงสัยว่าอาจจะเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์

5. องค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า : ยุคก่อรูปองค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2522 ถึง พ.ศ. 2526) จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้า คือระหว่างปี พ.ศ. 2523 – 2526 เนื่องจากรัฐบาลได้ประกาศนโยบาย 66/2523 ที่เน้นการทำความเข้าใจกันระหว่างผู้ที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยเปิดโอกาสให้มีการวางอาวุธ และกลับคืนสู่เมืองโดยไม่เอาผิด สำหรับนักศึกษาก็ให้เข้ารับการศึกษาต่อ จากนโยบายดังกล่าวได้มี พคท. จำนวนมากวางอาวุธและกลับเข้าสู่เมืองไทยในฐานะ “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” จากปี พ.ศ. 2523 มีผู้ทยอยกลับคืนเมืองเป็นจำนวนมาก และองค์กรประชาสังคมก็เริ่มตื่นตัวขึ้น จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2526 องค์กรประชาสังคมที่ต่างคนต่างทำงาน มีความคิดที่จะทำงานในลักษณะการรวมศูนย์ขึ้น

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า อาจจะเรียกว่าตื่นตัวมาก เช่นในปี พ.ศ. 2523 มีการก่อตั้งองค์กรประชาสังคมหลายองค์กร เช่น “โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชุมชน” เป็นผลสืบเนื่องของการสัมมนาร่วมกันระหว่างข้าราชการ นักพัฒนา นักวิชาการ เพื่อแก้ปัญหาให้กับเกษตรกรรายย่อย เสริมสร้างบุคคล กลุ่มเป้าหมายให้เกิดเป็นเครือข่ายระหว่างพื้นที่ตลอดจนประสานความร่วมมือกับรัฐบาลทางด้านสาธารณสุขก็มีการตั้ง “โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง” โดยเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เชื่อว่าไม่อาจจะพึ่งพาการแพทย์แผนปัจจุบันเพียงอย่างเดียวได้ การใช้สมุนไพรจะเป็นการพึ่งพาภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวไทย ตลอดจนยังสามารถที่จะเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรเพื่อการดูแลรักษาสุขภาพได้ ทางด้านองค์กรสตรีก็มีการก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนหญิง” โดยกลุ่มคนที่เห็นว่าสถานภาพผู้หญิงอยู่ในฐานะผู้ด้อยโอกาสทางสังคมเพื่อที่จะพัฒนาความเชื่อ ค่านิยม ความคิดของสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าหญิงชายย่อมเสมอกันในธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ทางด้านองค์กรต่างประเทศได้สนับสนุนให้มีการตั้ง “มูลนิธิคอลฟิลด์เพื่อคนตาบอด” (ต่อมาได้รับพระกรุณาธิคุณอยู่ในพระราชูปถัมภ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2535) เพื่อส่งเสริมและให้บริการด้านการศึกษาและวิชาชีพนอกระบบแก่คนตาบอดเป็นการกุศล และ “องค์การอนุเคราะห์เด็ก” ซึ่งองค์กรเอกชนในประเทศนอร์เวย์ที่มีชื่อว่า REDD BARNA ได้ตั้งสาขาในประเทศไทย เพื่อดำเนินกิจกรรมที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่จะเน้นเรื่องการสงเคราะห์เด็ก สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างเด็กกับประชาคมโลก

ภูมิธรรม เวชยชัย ชี้ว่า นับแต่ปี พ.ศ. 2522 - 2526 ได้มีหน่วยงานอาสาสมัครเล็กๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งที่จดทะเบียนและไม่ได้จดทะเบียน มีลักษณะการดำเนินงานในแบบต่างคนต่างทำ จนประมาณปี พ.ศ. 2523 จึงมีแนวโน้มการร่วมมือกันมากขึ้น เกิดหน่วยงานและคณะกรรมการขึ้นมามากมาย เช่น คณะกรรมการติดตามผลการสัมมนา คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา คณะกรรมการฝึกอบรมเพื่อการพัฒนา กลุ่มศึกษาทางเลือกการพัฒนา กลุ่มศึกษาปัญหาสลัม เงื่อนไขและปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการขยายตัวขององค์กรประชาสังคม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้า จะเปิดกว้างมากขึ้น มีลักษณะที่อ่อนนุ่มมากขึ้น เมื่อเทียบกับหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีลักษณะประสานงานขอความช่วยเหลือกันมากขึ้นประมวลบทบาทได้ดังนี้

1. บทบาททวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล พอมีให้เห็นอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2526

2.บทบาทการริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นการค้นหาแนวทางการพัฒนาประเทศซึ่งส่วนหนึ่งได้ค้นพบคำตอบว่าแนวทาง “เกษตรทางเลือก” จะเป็นทางออกสำหรับการพัฒนาได้ดังนั้นองค์กรประชาสังคมส่วนหนึ่งจึงนำแนวทางเกษตรทางเลือกออกมาขยายผล

3. บทบาทด้านการให้ความร่วมมือ แทบจะเรียกได้ว่าเป็นบทบาทสำคัญ เช่น การสนับสนุนอาสาสมัคร ไปยังองค์กรพัฒนาแห่งต่างๆ

ส่วนกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมที่ช่วงที่ห้านี้ มีลักษณะพิเศษคือ เป็นกิจกรรมที่แต่ละองค์กรคิดขึ้น และทำงานไปตามแนวทางของแต่ละองค์กร บางกิจกรรมอาจจะซ้อนทับพื้นที่กันบ้าง เรียกได้ว่าเป็นความหลากหลายของแต่ละองค์กร ประมวลได้ดังนี้

1. กิจกรรมพิมพ์เอกสารเผยแพร่ แนวความคิดได้รับความนิยมอีกครั้งหลังจากเสื่อมถอยไประหว่างปี พ.ศ. 2519 - 2522 โดยองค์กรประชาสังคมได้ตั้งสำนักพิมพ์เป็นของตนเอง และนำรายได้จากสำนักพิมพ์มาดำเนินกิจกรรม เช่น มูลนิธิโกมลคีมทอง มูลนิธิหมอชาวบ้าน

2. การสัมมนา อภิปราย กิจกรรมที่จัดขึ้นมักจะได้รับความร่วมมือจากองค์การนักศึกษาสถาบันต่าง ๆ และจัดขึ้นตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ด้านผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2526 ที่สำคัญคือรัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญในบทบาท และคัดสรรนำเอาข้อเสนอขององค์กรประชาสังคมมาเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ คือ

1. รัฐบาลได้พิจารณาเลือกสรรข้อเสนอขององค์กรประชาสังคมมาเป็นนโยบายของรัฐบาล

2. นักพัฒนาเอกชนหลายองค์กรที่ทำงานอย่างหนึ่งอย่างใดต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน จนเกิดความชำนาญฉพาะด้าน

3. เกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในแวดวงราชการและนักวิชาการว่าแนวทางเกษตรทางเลือกจะมีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสังคมไทยหรือไม่

4. ประชาชนเริ่มเข้าใจองค์กรประชาสังคมมากขึ้น และสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมรูปแบบต่างๆ มากขึ้น

6. องค์กรประชาสังคมช่วงที่หก : ยุคการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2526 ถึง พ.ศ. 2533) จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่หก คือระหว่างปี พ.ศ. 2527 – 2533 เหตุที่นับช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่หก เพราะมีการก่อตั้ง “คณะกรรมการประสานงานองค์กร

เอกชนพัฒนาชนบท” (กป.อพช.) เพื่อเป็นศูนย์รวมขององค์กรประชาสังคม มีสมาชิกเป็นองค์กรประชาสังคมมีสิทธิ์ในการเสนอชื่อนักพัฒนาเอกชนมาเป็นผู้บริหารในรูปแบบของคณะกรรมการ มีการเลือกตั้งประธาน และให้ถือว่าเป็นตัวแทนขององค์กรประชาสังคมในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการ และเหตุที่นับเอาปี พ.ศ. 2533 เป็นช่วงปลายเนื่องจากการลดบทบาทลงของ กป.อพช. และได้เกิดรูปแบบการรวมตัวขององค์กรประชาคมอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า เครือข่าย ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2533

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น และเริ่มมีกิจกรรมเชิงประสานงานกันมากขึ้น ใดยมีการก่อตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสาบงานกับเองระหว่างองค์กรประชาสังคม

ในปี พ.ศ. 2533 ศ.ดร.เสน่ห์ จามริก ได้ร่วมกับ ศ.นพ.ประเวศ ก่อตั้ง “สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” เป็นผลสืบเนื่องจากการที่รัฐบาลแคนาดาและรัฐบาล ไทยได้จัดตั้งกองทุน พัฒนาท้องถิ่นไทย (Local Development Assistance Programme : LDAP) โดยจัดสรรเป็นเงินราว 100 ล้านบาท ไปยังโครงการต่างๆ ขององค์กรประชาสังคม ม.ร.ว.นริศรา จักรพงษ์ ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิโลกสีเขียวในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา” เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่ประชาชน บริษัทบางกอก มอเตอร์ เวอคส์ จำกัด ในเครือกลุ่มบริษัทสยามกลการ ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์นิสสันในประเทศไทย โดยคุณพรเทพ พรประภา ได้ร่วมก่อตั้ง สมาคมธิงค์เอิร์ธ (Think Earh) คิดห่วงใยในผืนโลก” เพื่อณรงค์ให้ประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าในสิ่งแวดล้อมบนโลกนี้ โดยฉพาะอย่างยิ่งมุ่งเน้นไปที่การอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติ อันเป็นต้นกำเนิดของความอุดมสมบูรณ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ส่วนเหตุการณ์ที่น่าสลดใจคือ วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2533 คุณสืบ นาคะเสถียร หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี ภายใต้สังกัดกรมป่าไม้ที่สาธารณชนต่างรู้จักกัน โดยทั่วไปว่าเป็นผู้มีอุดมการณ์ แรงกล้าในการรักษาผืนป่า ได้ทำการอัตวินิบาตกรรม บรรดาญาติมิตรและประชาชนทั่วไปจึงได้ร่วมกันก่อตั้ง “มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร” เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์สัตว์ป่า ทรัพยากร ธรรมชาติ และดูแลคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศตามเจตนารมณ์ของคุณสืบ นาคะเสถียร

บทบาทสำคัญขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ มีความโดดเด่นค่อนข้างมาก คือ บทบาทด้านชี้นำรัฐบาล บทบาทด้านการรณรงค์

โดยผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ 6 สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนมากขึ้น เมื่อกระบวนการยกร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 สนับสนุนให้องค์กรประชาสังคมมีบทบาทในการพัฒนาประเทศด้วย สรุปได้ดังนี้ คือ

1. เกิดกระแสอนุรักษ์และหวงแหนธรรมชาติมากยิ่งขึ้น หลังจากคุณสืบ นาคะเสถียร เสียชีวิต

2. ประชาชนรู้จักองค์กรประชาสังคมมากขึ้น และให้ความร่วมมือมากขึ้น เช่น การชี้เบาะแสเกี่ยวกับการใช้แรงงานเด็ก การทรมานเด็ก และเห็นประโยชน์ของการมีองค์กรประชาสังคมมากขึ้น

3. รัฐบาลและหน่วยงานราชการ ยอมรับว่าองค์กรประชาสังคมมีบทบาทมากขึ้น แม้บางรัฐบาลจะไม่ชอบการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมเท่าไรนัก

7. องค์กรประชาสังคมช่วงที่เจ็ด : ยุคการเชื่อมร้อยเครือข่าย (พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบัน) จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด คือระหว่างปี พ.ศ. 2534 – 2541 โดยในปี พ.ศ.2534 องค์กรประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมได้รวมกลุ่มกันทำงาน โดยใช้รูปแบบของเครือข่าย หลังจากนั้นคำว่า “เครือข่าย” ก็ถูกใช้กันในหลายกิจกรรม เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายองค์กรประชาธิปไตย เครือข่ายผู้หญิง เครือข่ายประชาสังคมไทย ฯลฯ

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ มีลักษณะพิเศษกว่าช่วงอื่นๆ คือ นอกจากเป็นการก่อเกิดตามปกติอันเป็นผลต่อเนื่องมาจากปีก่อนๆ ทั้งนี้ จุดเด่นของการก่อเกิดองค์กรประชาสังคมช่วงนี้คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2534 – 2535 ขณะที่นายอานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้มีการตราพระราชบัญญัติเป็นจำนวนมากในส่วนนี้ อ.พนัส ทัศนียานนท์ ได้ร่วมกับนักวิชาการทางกฎหมายก่อตั้ง “มูลนิธิศูนย์กฎหมายสิ่งแวดล้อมไทย” เพื่อสนับสนุนให้มีองค์กรประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะประเด็นกฎหมาย และได้ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535

ขณะเดียวกัน กลุ่มองค์กรประชาสังคมก็เริ่มแสดงความไม่เห็นด้วยกับการยึดอำนาจ พล.อ.ชาติชาย ชุณหวัณ ด้วยวิธีการอันไม่เป็นประชาธิปไตย จึงร่วมกันก่อตั้งเป็น “คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย” (ครป.) และมีบทบาทเป็นแกนนำเรียกร้องให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. 2535

โดยเป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ องค์กรประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมและด้านประชาธิปไตยมีการก่อเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ดร.พิจิตต รัตตกุล ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิ

ป้องกันควันพิษและพิทักษ์สิ่งแวดล้อม” ขึ้นเพื่อรณรงค์เรื่องอากาศเป็นพิษ และรณรงค์ให้ประชาชนรู้จักการป้องกันตนเองจากควันพิษและอากาศเสีย คุณสมพงษ์ พัดปุย ได้ก่อตั้ง “สถาบันการพัฒนาพื้นฐาน” ขึ้นเพื่อสนับสนุนให้ชาวชุมชนแออัดได้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง

ลักษณะบทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด เริ่มเป็นที่แจ่มชัดมากขึ้นกล้าแสดงออกต่อสาธารณะ โดยไม่มีลักษณะการแอบอยู่เบื้องหลัง มีความมั่นใจในบทบาทของตนเองและถือว่าเป็นองค์กรที่มีศักดิ์ศรี ทัดเทียมกับวิชาชีพอื่นๆ ประมวลบทบาทได้ดังนี้

1. การรณรงค์ เป็นบทบาทหลักขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ ที่มักดำเนินการในรูปแบบต่างๆ ตามความพร้อมและลักษณะเฉพาะของแต่ละองค์กร

2. การติดตามเฝ้าระวังการดำเนินงานของรัฐบาล เป็นบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มองค์กรด้านสิทธิมนุษยชน และองค์กรด้านประชาธิปไตย ที่มีบทบาทในการเฝ้าดูการทำงานของรัฐบาล และอาจวิพากษ์วิจารณ์บ้างในกรณีที่รัฐบาลดำเนินการอย่างไม่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ขององค์กรประชาสังคม

3. การผลักดันประชาธิปไตย เป็นบทบาทที่เด่นชัดมากในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ที่องค์กรประชาสังคมได้เรียกร้องให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากไม่เข้าสู่ตำแหน่งตามระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนร่วมผลักดันให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 ขึ้นมาได้

4. การระดมมวลชน เป็นบทบาทอีกด้านหนึ่งที่องค์กรประชาสังคมได้ใช้ในกรณีที่มีข้อเสนอแนะถึงรัฐบาลแล้วไม่ได้รับความสนใจ กรระดมมวลชนอาจจะทำในลักษณะของการชุมนุมประท้วง เช่น พฤษภาคม พ.ศ. 2535 หรือการรวบรวมรายชื่อประชาชน ฯลฯ

กิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ดนี้ จะเป็นกิจกรรมที่มีความหลากหลายมากที่สุด เนื่องจากการเปิดกว้างทางการเมือง เช่น

1. การยื่นหนังสือถึงรัฐบาล ใช้ในกรณี ที่รัฐบาลมีโครงการใดๆ ทางกลุ่มองค์กรประชาสังคมไม่เห็นด้วย ก็จะมีการระดมรายชื่อที่ไม่เห็นด้วยนั้น และนำข้อเสนอนั้นเสนอต่อคณะรัฐบาล

2. การเจรจาต่อรองกับรัฐบาล มักเป็นกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมที่ได้รับการยอมรับว่ามีบทบาทสูง หรือเป็นกลุ่มองค์กรที่มีพลังขับเคลื่อนทางการเมือง เช่น กลุ่มเพื่อนประชาชน สมัชชาคนจน ฯลฯ ที่จะเสนอตัวแทนเข้าเจรจากับรัฐบาลเพื่อเรียกร้องตามความต้องการของแต่ละกลุ่ม

3. การจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ มักใช้กับกรณีที่ต้องการสื่อสารกับสาธารณชนเพื่อให้รับทราบว่าจุดยืนและวิสัยทัศน์เป็นเช่นใด อาจจะอยู่ในรูปของเอกสารเผยแพร่ ใบปลิว ฯลฯ ส่วนองค์กรที่ทำหน้าที่พิมพ์หนังสือก็ยังคงดำเนินการอยู่เช่นเดิม

4. การชุมนุมประท้วง มักเกิดขึ้นหลังจากการยื่นหนังสือถึงคณะรัฐบาล และการเสนอตัวแทนเข้าเจรจาแล้วไม่ได้ผลตอบรับเป็นที่น่าพอใจ ก็จะมีการชุมนุมประท้วง ซึ่งเป็นรูปแบบที่สงบ เปิดเผย และปราศจากอาวุธ

5. การล่ารายชื่อประชาชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางหนึ่งทางใด เช่นการล่ารายชื่อประชาชน 50,000 คน ขององค์กรด้านสาธารณสุขในช่วงปลายปี พ.ศ. 2541 เพื่อให้มีการลงโทษข้าราชการในกระทรวงสาธารณสุขที่คอร์รัปชันเกี่ยวกับยาและเวชภัณฑ์

โดยผลจากการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมที่มองเห็น ได้อย่างชัดเจนในช่วงนี้ประมวลได้ดังนี้

1. พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 เป็นข้อเสนอของกลุ่มองค์กรประชาสังคมในการสัมมนาวิชาการ “สิ่งแวดล้อม 33” และผู้ที่ร่วมร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ มูลนิธิศูนย์กฎหมายสิ่งแวดล้อมไทย

2. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ไทย พ.ศ. 2540 เป็นการผลักดันอย่างต่อเนื่องขององค์กรด้านประชาธิปไตย แม้แต่ผู้ที่เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) หลายท่านก็เป็นนักพัฒนาในองค์กรประชาสังคม

3. การประกาศกฎกระทรวงในเรื่องการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เช่น การห้ามนำเข้าสารพิษทางการเกษตรหลายชนิด การลดสารตะกั่วในน้ำมันเชื้อเพลิง

4. ประชาชนรักและหวงแหนสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เห็นได้จากการเข้าร่วมในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่องค์กรประชาสังคมจัดและมีผู้สนใจเข้าร่วมงานมากขึ้น

5. เกิดการรวมตัวของประชาชนมากขึ้น เกิดจากการที่ประชาชนมีความคิดเห็นใกล้เคียงกันดำเนินกิจกรรมคล้ายๆ กัน ก่อตัวเป็นกลุ่มประชาคมขึ้น

ในปัจจุบันองค์กรประชาสังคมมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในที่นี้ เราจะแบ่งองค์กรประชาสังคมออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ 7 เครือข่าย ดังนี้ (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546: 19-25)

7.1 องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีแยกได้เป็นกลุ่มใหญ่ ตามลักษณะการทำงานและเป้าหมายขององค์กรกลุ่มที่มีบทบาทมากกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่เป็นสมาชิกของสภาสตรี

แห่งชาติซึ่งเดิมใช้ชื่อว่า สโมสรวัฒนธรรมหญิง และจดทะเบียนเป็นสภาสตรีแห่งชาติกับสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2499 ต่อมาเข้าอยู่ภายใต้พระบรมราชินูปถัมภ์และเป็นสมาชิกของ International Council of Women ซึ่งมีสถานภาพเป็นที่ปรึกษา (Consultative Status Category) คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจสังคมของสหประชาชาติ (United Nations Economic and Social Council : Ecosoe) สมาชิกของสภาสตรีฯ ส่วนใหญ่มีกิจกรรมด้านการให้บริการสังคม เมื่อหน่วยงานขององค์การสหประชาชาติหน่วยงานต่าง ๆ ต้องการประสานงานด้านการพัฒนาสตรี สภาสตรีฯ จะทำหน้าที่เชื่อมโยงกับองค์การต่างประเทศ และบางครั้งก็เป็นตัวแทนขององค์การพัฒนาเอกชนด้านสตรีสำหรับประเทศไทย จากการทำงานมายาวนาน ในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา สภาสตรีฯ ได้พยายามปรับปรุงยุทธศาสตร์การทำงานให้เพิ่มมิติของงานพัฒนา นอกเหนือจากองค์กรที่เป็นสมาชิกของสภาสตรีฯ แล้ว ยังมีองค์กรด้านสตรีที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของสภาสตรีฯ ที่มีบทบาทสูงในสังคมไทยอีกหลายองค์กร ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญในช่วง พ.ศ. 2535 - 2540 กลุ่มที่ทำงานด้านรณรงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิทธิรวมตัวเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งรวมองค์การที่จดทะเบียนและองค์กรท้องถิ่นที่ทำงานด้านสตรีด้วย กลุ่มนี้มีบทบาทสูงในการเรียกร้องให้บรรจุประเด็นเรื่องประชาธิปไตยและสิทธิสตรีในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 รายละเอียดจะได้กล่าวถึงต่อไป

7.2 เครือข่ายองค์กรด้านเด็ก มีการรวมตัวกันชัดเจนในรูปของสภาองค์การพัฒนาเด็กและเขาวชน (สอ.ดย.) ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2528 โคยมีคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเด็กและเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) เป็นผู้สนับสนุน ผู้บริหารองค์กรด้านเด็กและนักวิชาการรวมตัวกันร่างโครงการจัดตั้งสภาองค์กรด้านเด็ก เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับองค์กรลูกข่ายต่างๆ และมีมติจัดตั้ง สอ.ดย. โดยมีกรรมการบริหารชั่วคราวชุดแรก 21 คน วัตถุประสงค์เพื่อเป็นองค์กร ประสานงานเกี่ยวกับนโยบายแผนงานและ โครงการขององค์กรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชน เป็นศูนย์ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมด้านเด็ก ส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมและเผยแพร่ ข้อมูลข่าวสารสู่สาธารณะตลอดจนสนับสนุนให้มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานรัฐและหน่วยงานเอกชน สอ.ดย. กำหนดนโยบายในการทำงาน โดยแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ๆ คือ 1) การประสานงาน 2) การวิจัยและติดตามผล 3) การส่งเสริมและสนับสนุน สอ.ดย. มีสมาชิก 63 องค์กร เป็นสมาชิกสามัญ 31 องค์กรและสมาชิกร่วม 32 องค์กร นอกเหนือจากคณะกรรมการบริหาร 14 คน และคณะที่ปรึกษา 12 คน สอ.ดย. มีคณะอนุกรรมาการอีก 11 คน คณะและเจ้าหน้าที่สำนักงานอีก 6 คน

7.3 เครือข่ายองค์กรด้านสังคมสงเคราะห์ สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2503 โดยจดทะเบียนกับกรมประชาสงเคราะห์ วัตถุประสงค์หลักของสภาสังคมสงเคราะห์ฯ คือเพื่อเป็นศูนย์ประสานงานให้กับองค์กรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ และได้รับพระบรมราชานุเคราะห์เมื่อปี พ.ศ. 2504 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นองค์สภานายิกา กิตติมศักดิ์สภาสังคมสงเคราะห์นับเป็นตัวแทนขององค์กรภาคเอกชนที่ทำงานร่วมมือกับกรมประชาสงเคราะห์ และเป็นตัวแทนเข้าร่วมประชุมในกิจการด้านสังคมในนามภาคเอกชนอย่างสม่ำเสมอ กรมประชาสงเคราะห์ จัดสรรงบประมาณประจำปี เพื่อสนับสนุนองค์กรที่ทำงานด้านสังคมเรื่อยมาจนปัจจุบัน สมาชิกของสภาสังคมสงเคราะห์มีสมาชิกสามัญและสมาชิกสมทบกระจายอยู่ทั่วประเทศ สมาชิกสามัญมีจำนวนมากกว่า 500 องค์กร และสมาชิกสมบทมีสมาชิกประมาณ 150 องค์กร อย่างไรก็ดีงานขององค์กรในกลุ่มนี้มีลักษณะที่ให้การสงเคราะห์มากกว่าการพัฒนา เมื่อมีการตั้งคำถามว่างาน “สงเคราะห์” เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยหรือไม่ และควรมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ในช่วงต่อมาจึงได้ปรับวิธีการทำงานให้มีรูปแบบของการพัฒนามากขึ้น องค์กรในกลุ่มนี้มีทั้งองค์กรช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส คนพิการ ผู้สูงอายุ เด็กและสตรี รวมทั้งองค์กรที่อิงศาสนา ตลอดจนองค์กรด้านสุขภาพอนามัยและวางแผนครอบครัว ทั้งนี้บางองค์กรมีกิจกรรมหลายด้าน

7.4 เครือข่ายองค์กรพัฒนา กลุ่มองค์กรที่ทำงานพัฒนาชนบทมีหลายกลุ่ม องค์กรกลุ่มนี้เน้นให้ความสำคัญกับงานพัฒนา และพยามยามแยกให้เห็นข้อแตกต่างของงาน “สงเคราะห์” และงานพัฒนา อเนก นาคะบุตร (2540: 75) แบ่งกิจกรรมของการพัฒนาชนบทตามกระแสการคลี่คลายของระบบเศรษฐกิจสังคมโดยรวมควบคู่กับกระแสการหาทางออกของประชาชน ดังนี้

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2524 - 2527) มุ่งแก้ปัญหาพื้นฐานปากท้องและความยากจน

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2527 - 2529) ช่วงราคาวิกฤตราคาข้าวและฝนแล้งในภาคอีสานอย่างต่อเนื่องจึงมีการคิดค้นหาทางออกแก้วิกฤตโดยเสนอ “ทางเลือกการพัฒนา” ระดับหมู่บ้านและเริ่มกระแสการเคลื่อนไหวในระดับภูมิภาค

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2530 - 2535) จุดเปลี่ยนของระบบเศรษฐกิจไทย รัฐบาลเน้นการพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดความขัดแย้งในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เป็นปรากฏการณ์ ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า งานขององค์กรพัฒนาปรับสู่การสร้างขบวนการเคลื่อนไหว การพัฒนาทางความคิดขององค์กรที่ทำงานพัฒนา

กลุ่มนี้คือ การปรับจากความคิดที่ว่า “การพัฒนาอยู่ที่หมู่บ้าน” มาสู่ยุคของการปรับเข้าสู่การทำงานระดับนโยบาย จนกลายเป็นการผนึกกำลังรวมเป็นขบวนการประชาชน (Civil Movement) เกิดเครือข่ายระดับชุมชน เครือข่ายระบบนิเวศชุมชน และเครือข่ายสมัชชา องค์กรที่มีบทบาทในการสร้างเครือข่ายที่ควรกล่าวถึง มี 3 องค์กร ดังนี้

7.4.1 โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม (คอส.) (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มอส.) เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2523 โดยองค์กรพัฒนา 19 องค์กร เป็น โครงการคัดเลือกและอบรมอาสาสมัคร และจัดส่งให้ไปทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในเครือข่ายโดยปริยาย และเนื่องจากการคัดเลือกและอบรมอาสาสมัครทุกปีๆ ละ 1-2 รุ่น เครือข่าย คอส./มอส. จึงเป็นเครือข่ายที่มีสมาชิกกระจายอยู่ทั่วประเทศ ปัจจุบันมีอาสาสมัคร 23 รุ่น จำนวนมากกว่า 500 คน

7.4.2 โครงการชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Assistance Project - LDAP) ต่อมาเปลี่ยนเป็น มูลนิธิ/สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDF/LDI) เป็นโครงการที่เริ่มจากความช่วยเหลือของรัฐบาลแคนาดา เมื่อปี พ.ศ. 2523 ในระยะแรกเป็น โครงการพัฒนาที่มีสำนักงานอยู่ที่สถานทูตแคนาคา ให้ความช่วยเหลือโครงการ องค์กรพัฒนาขนาดเล็กที่ทำงานในพื้นที่ โครงการปรับเป็นมูลนิธิ /สถาบัน ในปี พ.ศ. 2534 โคยมีแนวคิดที่มุ่งพัฒนาให้เกิดผลกระทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบาย โดยการเสริมสร้างศักยภาพและความคิดริเริ่มขององค์กรชุมชนในท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้ วัตถุประสงค์ของมูลนิธิ/สถาบัน โดยรวมคือการเสริมสร้างเครือข่ายองค์กรทั้งองค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ สื่อมวลชนและสถาบันการศึกษา มูลนิธิ / สถาบันชุมชนท้องถิ่น พัฒนาจัดสรรทุนและสนับสนุนองค์กรในพื้นที่ทำให้มีองค์กรเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วประเทศ

7.4.3 คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา (กป.อพช.) เกิดขึ้นเมื่อองค์กรพัฒนา 106 องค์กร รวมตัวกันเมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช) ที่มองเห็นบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพัฒนาวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง กป.อพช. คือ การประสานงานระหว่างองค์กร ภาคเอกชนด้วยกันเองและการประสานกับภาครัฐด้วย เนื่องจากองค์กรสมาชิกมีจำนวนมากและมีความหลากหลายจึงได้แบ่งเป็น กป.อพช. ภาคที่มีกิจกรรมมากในระยะแรก คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ องค์กรสมาชิกของ กป.อพช. มีทั้งองค์กรจดทะเบียนและไม่จดทะเบียน

7.4.4 นอกจากนี้ยังมีองค์กรพัฒนาชนบทอื่นๆ ที่มีขนาดใหญ่พอสมควรแต่ไม่ได้เป็นสมาชิกของเครือข่ายทั้ง 3 ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น 1) สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA)

2) มูลนิธิรักษ์ไทย (CARE (Thailand) 3) มูลนิธิศุภนิมิต (World Vision) 4) อื่นๆ องค์กรเหล่านี้มีสาขาตั้งอยู่ในหลายจังหวัดทั่วประเทศ

7.5 เครือข่ายองค์กรด้านสุขภาพอนามัย กล่าวได้ว่ากลุ่มศึกษาปัญหายา (กศย.) เป็นกลุ่มแรกๆ ที่เริ่มบทบาทในการพัฒนาในรูปของกลุ่มศึกษาวิจัยทางด้านยาในมหาวิทยาลัย เพื่อต้องการเผยแพร่ผลงานและข้อกันพบด้านยาสู่สาธารณะ จากนั้นจึงเกิดกลุ่มสุขภาพอนามัยอื่นๆ ตามมาเมื่อรัฐเริ่มโครงการสาธารณะสุขมูลฐานในปี พ.ศ. 2524 กลุ่มแพทย์ เภสัชกร ทันตแพทย์และพยาบาล ที่ต้องไปทำงานในชนบทเพื่อใช้ทุนการศึกษา พบปัญหาความยากจนและสุขภาพอนามัยในชนบทจึงรวมตัวกันเป็นกลุ่ม โครงการเครือข่ายที่เห็นชัดเจน โครงการแรกๆ คือ โครงการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนสาธารณสุขมูลฐาน (คปอส.) เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มศึกษาปัญหายา กลุ่มแพทย์ชนบท (รวมเภสัชกร ทันตแพทย์และพยาบาลด้วย) หมอชาวบ้าน โรงพยาบาลชุมชน ฯลฯ วัตถุประสงค์หลักของการรวมตัว คือ การหาลู่ทางทำงานเพื่อแก้ปัญหาความยามจนและสุขภาพอนามัยของผู้ที่อยู่ในชนบท

องค์กรด้านสาธารณสุขทำงานตามปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อเริ่มทำงานด้านสาธารณสุขมูลฐาน นั้นเป็นงานที่ให้ความสำคัญกับการป้องกันและการรักษาทั้ง 2 ด้าน จึงเกิดความสนใจเรื่องการแพทย์พื้นบ้าน รวมทั้งการนวดแผน โบราณและสมุนไพร ตลอดจนปัญหาทางสุขภาพอนามัยเรื่องที่เป็นปัญหาที่ป้องกันได้ 2 เรื่อง คือ ปัญหาสุขภาพอนามัยจากการสูบบุหรี่ และปัญหาการแพร่กระจายของ HIV/AIDS นอกจากนี้ยังมีองค์กรด้านสุขภาพอนามัยที่ทำงานทางด้านแพทย์พื้นบ้านจนเกิดเป็นเครือข่ายแพทย์พื้นบ้าน เครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค โครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ และเครือข่าย HIV/AIDS โดยที่องค์กรสมาชิกของเครือข่ายต่างๆ จะซ้ำกันถือได้ว่าเครือข่ายใหม่ๆ แตกลูกออกมาจาก กศย. และ คปอส.

7.6 เครือข่ายองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม จากการที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อสรุปว่านโยบายของรัฐที่มุ่งพัฒนาเพื่อการส่งออกและพัฒนาเข้าสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม องค์กรพัฒนาที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมจึงรวมพลังกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลปรับนโยบายการพัฒนาและให้ความสำคัญทางด้านสิ่งแวดล้อม การรวมตัวที่เป็นรูปธรรมเห็นชัดในงานมหกรรมด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้ชื่อ “สิ่งแวดล้อม 33” โดยในปี พ.ศ. 2533 องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม 32 องค์กรร่วมกันจัด ในปีต่อๆ มาก็มีงาน “สิ่งแวดล้อม 34” “สิ่งแวดล้อม 35” ตามลำดับ

สมฤดี และคณะ ได้กล่าวเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่มีส่วนสร้างพลังในกระบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมว่า ความเคลื่อนไหวที่สำคัญอีกประการหนึ่งในยุคนี้ คือ การที่ประเด็นสิ่งแวดล้อมและความขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ทวีความสำคัญมากขึ้น เห็นได้จากสถานการณ์ในท้องถิ่น เช่น ในกรณียูคาลิปตัส (2532) กรณีการทำนาเกลือที่น้ำเสียว (2533) กรณีแทนทาลั่ม ที่ภูเก็ต (2529) การคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน (2529) การเสียชีวิตของสืบ นาคะเสถียร (2533) ที่ทำให้เกิดความตื่นตัวเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยอย่างมาก นอกจากนั้นกระแสความเคลื่อนไหวในระดับโลก ในเรื่องแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็มีส่วนสำคัญในการชูประเด็นสิ่งแวดล้อมให้เติบโตขึ้นเป็นขบวนการในประเทศไทย องค์การด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มีตัวอย่างเช่น มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว ฯลฯ

ในปีพ.ศ. 2535 มีการรวมตัวกันขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อประชุมที่กรุงเทพ ฯ และมีองค์กรจากต่างประเทศเข้าร่วมจัด "People's Plan for the 21st Century Campaign" โดยจัดที่กรุงเทพฯ พร้อมๆ กับการจัดประชุมของธนาคาร โลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เนื้อหาในงานของภาคเอกชน เน้นในเรื่องผลกระทบทางสังคมของโครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของขนาดใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจากธนาการโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศมีการนำเสนอข้อมูลของเขื่อนปากมูล และเชิญชวนผู้แทนธนาคาร โลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศเข้าเยี่ยม โครงการปากมูลด้วย งานนี้กล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความร่วมมือของภาคองค์กรเอกชนระดับนานาชาติด้วย และเป็นงานแรกๆ ที่ชี้ให้เจ้าหน้าที่ระดับสูงของ ธนาการโลกและองค์การการเงินระหว่างประเทศ ได้รับรู้ประเด็นเรื่องผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

7.7 เครือข่ายองค์กรด้านศาสนาวัฒนธรรม งานด้านศาสนาและวัฒนธรรมในอดีตเป็นงานที่ต่างคนต่างทำ และมีลักษณะของการอนุรักษ์ศาสนาวัฒนธรรม หรืองานการกุศลที่ให้บริการแก่ผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกันหรือผู้ยากไร้ก่อน พ.ศ. 2523 องค์กรประชาสังคมกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุดในกลุ่มองค์กรประชาสังคมในประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2523 - 2535 เป็นช่วงของการตั้งคำถามเรื่องทิศทางการพัฒนาประเทศทิศทางของศาสนา และบทบาทของศาสนาในสังคมในหมู่ขององค์กรพุทธสำนักต่างๆ เริ่มมีบทบาทในการมุ่งหาคำตอบเรื่องสัจธรรม และการพยายามตีความพระไตรปิฎก พร้อมๆ กับเกิดกลุ่มศาสนาที่ทำงานเพื่อสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น สำนักสันติอโศก ธรรมกาย วัดป่าต่าง ๆ ในภาคอีสาน มีการตั้งคำถามถึงบทบาทของเถรสมาคม ฯลฯ ในระดับสากลเกิดการหันมาเข้าหลักการศาสนาเดิมอย่างเคร่งครัดในทุกศาสนา (Fundamentalism Movements)

เห็นได้ชัดจนมากในกลุ่มศาสนาอิสลาม และกลุ่มคริตศาสนาทั้งคาทอลิกและโปรแตสแตนท์ รวมทั้งกลุ่มศาสนาพุทธด้วย

นอกเหนือจากการพยายามปรับตัวเองภายในองค์กรแล้ว ในช่วงประชาธิปไตยเติบโตกลุ่มองค์กรด้านศาสนาได้พยายามรวมตัวกันด้วย องค์กรเครือข่าย คือ กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2519 เป็นการรวมตัวในระดับองค์กรด้านศาสนา มีตัวแทนกลุ่มโปรแตสแตนท์คาทอลิก พุทธ อิสลาม ที่สนใจงานพัฒนา สภาคาทอลิก เป็นแกนจัดทำวารสารสังคมพัฒนาเพื่อเผยแพร่แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เพราะประเด็นเรื่องการถูกคิดรอนสิทธิด้วยเหตุผลทางศาสนาและชาติพันธุ์คือประเด็นร่วมที่เห็นกันอยู่ กลุ่มองค์กรที่มีฐานที่ศาสนาอิสลามในระยะแรกมีจำนวนไม่มาก เพราะเดิมใช้ฐานโรงเรียนปอเนาะ ต่อมาจึงมีการรวมตัวกันในรูปแบบอื่นมากขึ้น เช่น กลุ่มแม่บ้านมุสลิม กลุ่มยุวมุสลิม ฯลฯ

สถานะและบทบาทสามารถมองได้หลายมิติด้วยกัน ในบทนี้จะพิจารณาที่ 4 มิติใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ สถานะรองรับทางกฎหมาย ด้านการส่งเสริมความเข้มแข็งด้านการจัดการ ด้านความมั่นคงของการทำงาน และด้านการยอมรับและความเข้าใจในการดำเนินงานของประชาชนที่มีต่อองค์กรประชาสังคม

8. อนาคตขององค์กรประชาสังคม จากการศึกษาที่ผ่านมาเราจะพบว่า องค์กรประชาสังคมจะมีการขยายตัวมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในที่นี้จะชี้ให้เห็นถึงบทบาทในอนาคตขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในประเทศไทยไว้บางประการ คือ การพัฒนาไปสู่ประชาสังคมข้ามชาติ (Transnational Civil Society) เราพบว่า ขณะนี้โลกใบใหม่เป็นโลกที่สลับซับซ้อน เป็นโลกที่ไม่มีความมั่นคงแน่นอนว่าจะเกิดอะไร ขึ้นในวันพรุ่งนี้ เป็นโลกที่ไม่มีเสถียรภาพ เป็นโลกที่กำลังเกิดความรุนแรงของสังคม เพราะฉะนั้นความสำเร็จและความตื่นตัวของภาคประชาสังคมไทย จะไม่มีความสามารถที่จะตั้งรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกภิวัตน์ที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลก และในเอเชียได้

สิ่งที่ทำทายก็คือ การก้าวไปสู่การเป็น Transnational Civil Society ขึ้นในภูมิภาคเอเชียและเชื่อมโยงเข้ากับกลุ่มประชาคมต่างๆ ในประเทศไทย ในบริบทที่จะต้องมองข้ามพรมแดนของเชื้อชาติ ศาสนา กลุ่มชาติพันธุ์ และความเป็นรัฐ หรือผลประโยชน์ของชาติใดชาติหนึ่งออกไป เพราะขณะนี้ปัญหาการอพยพแรงงานข้ามชาติ การไหลบ่าของทุนข้ามชาติ การแทรกแซงของตลาด การมีปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน และปัญหาความยากจนของกลุ่มคนชายขอบ ล้วนไม่สามารถแก้ไขได้โดยประเทศใดประเทศหนึ่ง ภายใต้กลไกของรัฐใดรัฐหนึ่งอย่างเด่นชัด

เพราะฉะนั้น สิ่งที่ท้าทายประชาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 คือ การสร้างภาวการณ์ไร้พรมแคน หรืออยู่เหนือพรมแดนของภาคประชาสังคมเข้าไปสู่จิตวิญญาณสากล ที่เป็นการคิดริเริ่มของคนในเอเชียร่วมกัน ที่จะเผชิญชะตากรรมและประเด็นสาธารณะร่วมกัน และจากนี้ไปสิ่งที่ท้าทายก็คือ 4 ประเด็น ซึ่งภาคประชาสังคมต้องช่วยกันสรรหาและสร้างสรรค์ ได้แก่

8.1 การต้องสร้างและขยายปัญญาชนที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถรับมือกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่ไร้พรมแดน โดยการร่วมมือกับองค์กรประชาสังคมในประเทศอื่นๆ

8.2 การต้องวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นปัญหา ในระดับของปัญหาข้ามพรมแดน เช่น ปัญหายาเสพติดระหว่างประเทศ ปัญหาสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ หรือปัญหาการอพยพข้ามพรมแดน

8.3 จะต้องปลูกจิตสำนึกให้สื่อมวลชนในแต่ละประเทศทำงานในระดับชนชาติ ซึ่งเป็นมิติใหม่ของสื่อมวลชน เป็นต้น

8.4 ต้องสร้างกลไกประชาสังคมข้ามชาติ เพื่อจัดการปัญหาที่อยู่นอกเหนืออำนาจของรัฐใดรัฐหนึ่ง เช่น ปัญหาชายขอบระหว่างไทยกับพม่า หรือปัญหาในเขตลุ่มแม่น้ำโขง ฯลฯ

ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม และการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมโดยทั่วไปจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ 5 ปัจจัย ดังนี้ (ชัยยนต์ ประดิษฐศิลป์. 2555 ก: 52-53)

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) คือ สำนึกว่าตนเป็นเจ้าของปัญหาของชุมชนและมีเจตจำนงที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหากับฝ่ายต่าง ๆ ยอมรับในการรวมตัวและความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยมิตรภาพในการเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกชนในชุมชน ยอมรับและเห็นคุณค่าความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกในชุมชนในการร่วมทำงานด้วยกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชน

2. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางสื่อสาร หมายถึง โครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสารพูดคุยถึงปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการเวทีประชาคม (Civic Forum) ในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นที่ที่สร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชนในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชนและสาธารณะ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastruction) แยกได้หลายระดับพื้นฐานที่สุด ก็คือ การพบปะของผู้คนเป็นบางครั้งบางคราว (Adhoc Association) เช่น การพบปะของเพื่อนบ้านในวัด ซึ่งเปิดโอกาสให้คนมาสัมพันธ์กันและพูดคุยถึงประเด็นสาธารณะ ระดับถัดมาคือ การรวมตัวเป็นกลุ่มงานด้านใดด้านหนึ่ง หรือเป็นองค์กร

เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ มูลนิธิชุมชน ชมรม ระดับสูงสุดคือ องค์กรร่วม (Umbrella Organization) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากันเป็นเครือข่ายชุมชน องค์กรต่าง ๆ ในประชาสังคมที่เข้มแข็ง การพบปะกันในเวทีประชาคม ต้องขยายไปถึงการให้ โอกาสคนแปลกหน้าที่สนใจในเรื่องเดียวกันด้วย ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพูดถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชนไม่เพียงในเวทีวงเล็ก แต่รวมไปถึงเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ด้วย

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ การตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะจำต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง สิ่งที่ประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกันผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดกับคนในชุมชนสาธารณะ สิ่งที่ผู้นำมักทำกันเป็นนิจคือการรวบรวมหลักฐานข้อมูลชักจูงให้ประชาชนเชื่อว่า ข้อเสนอของผู้นำถูกต้อง ชอบธรรม เหมาะสมที่สุด อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น ประชาชนจำต้องพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครมีประสบการณ์ เหมือนกันในเรื่องเดียวกัน ต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมอง และการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

4. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่เป็นประชาสังคมมิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำเช่นนี้จะทำหน้าที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมและริเริ่มสร้างสรรค์ และไม่ผูกขาดความคิดหรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชนจะเต็มไปด้วยภาวะการนำจากผู้คนหลากหลายที่มีความสามารถต่าง ๆ กัน มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชนอย่างเชื่อมโยง พร้อมที่จะเรียนรู้แลกเปลี่ยน ข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือ ไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอยปกป้องฐานะของตนเอง รวมทั้งควบคุมการกระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด หากแต่จะเป็นผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่นและร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน การเข้าร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะในเวทีประชาคม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมแก้ปัญหาของชุมชน จะทำให้ประชาชนจำนวนมากเกิดภาวะการนำภายในตนเอง กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายในชุมชน

5. ในประชาสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสถาบันมักไม่พึ่งพาสถาบันของรัฐอย่างเดียว แต่เป็นการเชื่อมโยงในแนวระนาบผ่านองค์กรและเครือข่ายทั้งทางการและไม่เป็นทางการ ทำให้รัฐไม่ต้องแบกรับภาระทั้งหมด และสามารถลดความไร้ประสิทธิภาพในการตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ ในขณะที่ชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคมมักพึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมี

ภาระรับผิดชอบมากเกินไป ซึ่งอาจนำไปสู่ความไร้ประสิทธิภาพและการปกครองที่ล้าหลัง ความสัมพันธ์ในชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคมมักเป็นแบบแนวดิ่งหรืออุปถัมภ์ ทำให้ข้อมูลที่ไหลตามช่องทางนี้มีความเชื่อถือได้น้อย และอาจก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟียและเศรษฐกิจการเมืองที่ล้าหลัง

การพัฒนาทุนทางสังคมซึ่งเป็นแบบพื้นฐานของความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนจะต้องกำหนดวิธีการสร้างเสริมและพัฒนาองค์ประกอบประชาสังคมทั้งห้าให้เข้มแข็ง การกำหนดยุทธวิธีดังกล่าวจำเป็นต้องเข้าใจจุดอ่อน จุดแข็งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้นต่อมาผู้ศึกษาได้ศึกษาถึงองค์ประกอบเชิงยุทธศาสตร์ ในการสร้างประชาสังคม (อนุชาติ พวงสำลี, 2542) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 2 องค์ประกอบเชิงกลยุทธ์ในการสร้างประชาสังคม

องค์ประกอบ	**รายละเอียด**
วิสัยทัศน์ร่วมกัน	การมองอนาคตร่วมกัน รับรู้และเข้าใจทิศทางเป้าหมายที่จะไปด้วยกันอันจะทำให้กระบวนการในการเคลื่อนไหวมีพลังและลดความขัดแย้งเฉพาะหน้าลง
การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง	ประชาสังคมเป็นเรื่องของความหลากหลาย กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ย่อมเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมมือทำอย่างแข็งขัน ด้วยถือว่าเป็นเรื่องที่ตนมีสิทธิมีส่วนตัว
มีองค์กรความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้	ประชาสังคมจะต้องสร้างและสั่งสมองค์ความรู้ ที่จะสามารถปรับใช้และเรียนรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา ดังนั้นศักยภาพในการแสวงหาความรู้ต่อเนื่องจึงเป็นสิ่งจำเป็น
มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน	ประชาสังคมเป็นกระบวนการทางสังคม ที่ไม่มีสูตรสำเร็จแต่เป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติอันจะช่วยให้เกิดปัญญาหมู่ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่างๆ และอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์จริงในอีกด้านหนึ่ง ก็จำเป็นจะต้องวิเคราะห์ สังเคราะห์ ให้เห็นถึงสถานการณ์แนวโน้มความเปลี่ยนแปลง ไปพร้อมๆ กันด้วย เพื่อให้สามารถปรับตัวได้เท่าทันและเป็นฝ่ายก้าวนำมากกว่าตั้งรับปัญหา
มีความรับผิดชอบต่อสาธารณะในฐานะพลเมือง	ความเป็นประชาสังคมนั้นจะต้องสะท้อนถึงความตื่นตัวของพลเมืองที่จะเข้าร่วมกันรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของส่วนรวมหรือสาธารณะ ที่มิได้หวังเพียงรอคอยหรือเรียกร้องการแก้ไขปัญหาจากรัฐแต่ฝ่ายเดียวโดยตนเองไม่

องค์ประกอบ	รายละเอียด
	มีส่วนร่วม
มีการติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่องและเชื่อมโยงข่ายความร่วมมือ	การสื่อสารมีความหมายต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งมีผลต่อการเติบโตและขยายตัวของประชาสังคม ทั้งยังเป็นการเชื่อมโยงข่ายความร่วมมือต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อหนุนเสริมความเข้มแข็งซึ่งกันและกัน ดังนั้นช่องทางการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะบทบาทของสถาบันสื่อมวลชน ย่อมมีความหมายต่อขบวนการประชาสังคมที่จะนำไปสู่การถ่ายเท ของข้อมูลข่าวสารและการรับรู้อย่างเท่าเทียมกันของคนในสังคม
มีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ	การสร้างประชาสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดีทั้งในแง่ขององค์กร ระบบ และคนในองค์กร

ที่มา : อนุชาติ พวงสำลี, 2542 : 292

จากการรวบรวม ความหมาย และพัฒนาการประชาสังคมและปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม จะเห็นได้ว่า จุดเน้นประการสำคัญ คือ การร่วมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่จะนำไปสู่เป้าหมาย ในประเด็นสาธารณะ เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองในพื้นที่ในแง่ความคิดจิตใจและการปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมจึงจะต้องเคลื่อนไหวเชิงกลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคม โดยทั้งนี้ต้องมีการสร้าง พัฒนา จัดการ ปรับตัวให้มีความต่อเนื่องตลอดจบมีการสร้างเครือข่ายพันธมิตรอย่างเปิดกว้าง

แนวคิดประชาสังคมดังกล่าวมีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัยในครั้งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) เป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะ (Public Space) ด้วยขบวนการประชาชน ดังกล่าวนี้จะต้องมีกระบวนการในการสร้าง พัฒนาการ ดำเนินการ การสื่อสาร มีการปรับตัวต่อเป้าหมายและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดดังกล่าว เพื่อที่จะศึกษาประเด็นปัจจัยที่นำมาสู่แนวคิดทางสังคมศาสตร์ (การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท) กรณี กลุ่มคนรักบ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ ถือได้ว่ามีการร่วมกลุ่มกันและมีพัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางสังคมมาในช่วงองค์การที่ภาคประชาสังคมเข้มแข็ง และยังได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของชนบทที่จะได้กล่าวในลำดับต่อไป

2.6 แนวคิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท

ในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ผู้วิจัยขอกล่าวถึงแนวคิดที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งต่อการออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหิน ซึ่งเป็นการกล่าวถึงบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิมมากแล้วนั้น ได้มีนักวิชาการต่างๆ ได้กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบทไว้ เช่น

Michael Woods, (2011) ชี้ให้เห็นว่าชนบทในปัจจุบันแตกต่างจากอดีตอย่างมาก โดยมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้นในด้านการผลิตและการบริโภค วิถีชีวิตประจำวัน และการวิพากษ์การบริโภคความเป็นชนบทของคนเมือง เช่น ทิวทัศน์และวัฒนธรรม นอกจากนี้ เขายังเน้นว่าชนบทยังถูกขูดรีดโดยชนชั้นนำทางการเมืองและรัฐ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลง แต่ชนบทยังคงเป็นแหล่งผลิตอาหารและทรัพยากรธรรมชาติสำคัญ

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในชนบท Ganjanapan (2011: 7) เสนอว่าแนวคิด “การปรับโครงสร้างชนบท” เหมาะสมกว่าการใช้แนวคิด “กระบวนการเปลี่ยนผ่านของสังคมเกษตรกรรม” (agrarian transformation) สำหรับการศึกษาศึกษาเศรษฐกิจชนบทอีสาน เพราะแนวคิดนี้ช่วยเปิดโอกาสให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และยกระดับความเป็นนามธรรมของข้อมูลได้ดีขึ้น แนวคิด “การปรับโครงสร้างชนบท” ครอบคลุมการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งกว่าเดิม โดยเน้นถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพในโครงสร้างความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งเชื่อมโยงกับกระบวนการทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ไม่เพียงแค่การวิเคราะห์โครงสร้างการผลิตและพื้นที่อย่างเดียว ซึ่งจำกัดอยู่ที่มิติทางเศรษฐกิจและการจัดระเบียบภูมิภาคตามระบบทุนนิยมที่ใช้ในอดีต

การศึกษาการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจชนบทที่ผ่านมา มักเน้นไปที่สามด้านหลัก ได้แก่ 1) การลดลงของความสำคัญของเศรษฐกิจเกษตรกรรม 2) การเพิ่มขึ้นของการจ้างงานในอุตสาหกรรมและบริการ 3) การขยายตัวของบทบาทในการเป็นผู้บริโภค (Tigges, Ziebarth and Farnham, 1998) แต่การศึกษา “การปรับโครงสร้างของชนบท” สามารถแบ่งแนวทางการศึกษาได้อยากหลากหลาย รูปแบบดงนี้ 1) ประเด็นของการศึกษา “รูปแบบการปรับโครงสร้างเกษตรกร” (agrarian restructuring) เป็นการศึกษาที่เป็นมุมมองการเรื่องของการแย่งชิงทางการเมือง ในการกระทำระหว่างกันทางสังคม (social actors) ที่มีการใช้รูปแบบการศึกษาประเด็นหลัก 2 ประเด็น คือ รูปแบบที่ 1 เศรษฐศาสตร์การเมืองของเกษตรกร (agrarian political economy approach) ที่เป็นประเด็นการวิเคราะห์มุมมองความหลากหลายในสถาบันชนบทที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และรูปแบบที่ 2 การปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมและการกำกับควบคุมอุตสาหกรรม ที่

เป็นการวิเคราะห์การยอมรับทางสังคมหรือสถาบันที่มีความเป็นเฉพาะแบบชั่วคราว และในเวลาต่อมาเกิดการยอมรับพลวัตของสถาบัน

2) ศึกษา “การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองและเกษตรกรรมของรัฐ” (political restructuring and national agriculture) ที่เป็นการศึกษาเรื่องของเศรษฐกิจและการเมืองในท้องถิ่น และระดับชาติ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของภาคเกษตรกรรม ซึ่งอาศัยช่องทางในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงและมีอิทธิพลต่อความเป็นรัฐหรือวัฒนธรรมของชุมชน ที่ซ้อนทับกันอยู่ในห่วงเวลานั้น

3) ศึกษา “การปรับเปลี่ยนโครงสร้างฐานผลิต” (production restructuring) เป็นการศึกษาประเด็นเรื่องของการผลิตสินค้าทางการเกษตร ที่อยู่เหนือการตั้งคำถามต่อการกำหนดนโยบายของการค้าสินค้าทางเกษตร โดยเน้นที่การเปลี่ยนแปลงที่เป็นโครงสร้าง ขององค์กรธุรกิจที่มีความมั่นคง (firm) ผ่านมุมมองโครงสร้างที่กำกับและควบคุมกฎเกณฑ์ ในเชิงของการเป็นสถาบัน

4) ศึกษา “การปรับโครงสร้างกำลังแรงงานและเกษตรกร” (labour force and agrarian restructuring) เป็นการศึกษาในประเด็นของการปรับเปลี่ยนแรงงานภาคเกษตรกรรม ที่เป็นกลุ่มไม่ได้รับความสนใจนั้นเกิดขึ้นประเด็นไหนบ้าง และสามารถที่จะเกิดซ้ำอีกได้หรือไม่ตลอดทั้งการโยกย้ายแรงงานในสถาณการณ์ที่มีความหลากหลายแตกต่างกัน (Raynolds, 1997: 86-93)

อย่างไรก็ตาม Hoggart และ Paniagua (2001) ได้เขียนบทความเรื่อง What Rural Restructuring ชี้ให้เห็นว่าแนวคิด “การปรับเปลี่ยนโครงสร้าง” เป็นวิธีการศึกษาแบบองค์รวมที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงที่ครอบคลุมในชุมชนและการอธิบายอัตลักษณ์ของชุมชนที่เปลี่ยนไป หากต้องการใช้แนวทาง “การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางชนบท” เพื่อการศึกษา จะต้องมีการประเมินทางทฤษฎีที่ชัดเจนและเป็นระบบเพื่อใช้เป็นหมุดหมาย (benchmark) ในการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละพื้นที่ แทนที่จะอ้างอิงเพียงแค่แนวคิดพื้นฐาน เช่น “การบริโภคของชนบท” (consumption countryside) หรือ “หลังการเป็นผู้ผลิตในชนบท” (post-productivist countryside) ซึ่งอาจไม่ได้สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพอย่างครบถ้วนและลึกซึ้ง

แนวคิด “การปรับโครงสร้าง” สามารถที่จะนำไปใช้เป็นแนวทางการวิเคราะห์นั้น หลักปรัชญา “ธรรมชาติของการตีความ” (nature of explanation) เป็นแบบสัจจะนิยม (realism) “ขอบเขตในการตีความ” (scope of explanation) เป็นแบบองค์รวม และ “บูรณาการพื้นที่/สถานที่” (integration of space/place) ในหลักเชิงเหตุและผล อย่างไรก็ตาม Hoggart and Paniagua (2001: 56-57) ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า แนวทางศึกษาควรใช้การ “หยุดเวลาเป็นช่วงๆ”

(rehearse the break) มีลักษณที่คล้ายคลึงกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของ Jacques Derrida และ C. Wright Mills นำมาใช้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากผลของการสั่งสมในประเด็นที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยที่ในอดีตนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างมาก มาพิจารณา “จุดตัด/จุดเปลี่ยน” (radical break) แต่ในเชิงประจักษ์นั้น การเปลี่ยนมุมมองในประเด็นของพฤติกรรมในระดับท้องถิ่นของขบวนการทางสังคม ที่มีการตอบโต้ต่อกลุ่มพลังทางสังคมในมิติที่เป็นองค์รวมที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบมาสู่การเป็นระดับปัจเจก เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดความรู้สึกที่สอดคล้องต่อการเปลี่ยนผ่านของท้องถิ่นนั้นเอง

กล่าวโดยสรุป การศึกษาการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบทมีหลากหลายมุมมอง เช่น การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจเกษตรกรรม การขยายตัวของอุตสาหกรรมและบริการ การเติบโตของการบริโภค รวมถึงการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง แนวคิดนี้เน้นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพและความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับกระบวนการทางการเมืองและวัฒนธรรม ในระดับทฤษฎี การศึกษาเรื่องการปรับโครงสร้างชนบทควรใช้มุมมองเชิงองค์รวมที่พิจารณาการเปลี่ยนแปลงในหลากหลายมิติและการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาเพื่อให้เห็นถึงผลกระทบที่ลึกซึ้งและเป็นระบบต่อชนบทและชุมชนท้องถิ่น

การใช้แนวคิดการปรับโครงสร้างชนบทในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนบทมีข้อดีในการให้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับหลายมิติของการเปลี่ยนแปลง เช่น การปรับโครงสร้างของเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการปรับโครงสร้างการผลิตในชนบท แนวทางนี้ช่วยให้เห็นการก่อรูปที่แตกต่างกันของกลุ่มคนในช่วงเวลาเดียวกันทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสามารถเปิดเผยถึงกระบวนการทางสังคมที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวชนบทกับกลุ่มอื่น ๆ การศึกษาดังกล่าวยังสามารถสะท้อนถึงความพยายามของชนบทในการบรรลุความเป็นประชาธิปไตย ผ่านการปฏิบัติการที่เกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมมากขึ้นในกระบวนการตัดสินใจทางสังคมและการเมือง

แนวการวิเคราะห์กระบวนการไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยใน “ชนบท”

การวิเคราะห์กระบวนการไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยในชนบทมักมีการศึกษาในหลายมิติ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ รวมถึงบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในกระบวนการประชาธิปไตย Patharathananunt (2012) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของจากการเปลี่ยนผ่านของสังคมชาวหน้าไปสู่การเป็นสังคมหลังชาวนา ได้ก่อให้เกิดความเป็นปัจเจกบุคคลเพิ่มมากยิ่งขึ้น เนื่องด้วยการที่ชนบทนั้นได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของเมือง ที่นำเทคโนโลยี

ต่างๆ ที่ทันสมัยเข้ามาในหมู่บ้าน จนนำไปสู่การสิ้นสุดของวัฒนธรรมของชุชม และเป็นการส่งเสริมหรือสร้างบรรทัดฐานใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อภายในชนบทและสังคมโลกภายนอกเกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชนบทส่งเสริมให้ชาวบ้านเรียกร้องสิทธิ์และเสียงในระดับสังคมรัฐ และได้เห็นชัดจากอดีตว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้กระตุ้นให้พวกเขาเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมอธิบายเพียงบางส่วนของการเปลี่ยนแปลงในสังคมเท่านั้น ขณะที่ปัจจัยทางการเมือง โดยเฉพาะการทำให้เป็นประชาธิปไตย มีบทบาทสำคัญในการระดมมวลชนในชุมชนชนบทอีสาน

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทั้งในระดับรัฐและชุมชนที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นทำให้ชาวบ้านมีความเป็นปัจเจกชนสูงขึ้นและเปลี่ยนแปลงคุณค่าและวัฒนธรรมของชุมชนจากการพึ่งพาระบบอุปถัมภ์ไปสู่การดิ้นรนด้วยตนเอง การศึกษาในปัจจุบันยังขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดและแรงปรารถนาของชาวบ้าน ซึ่งอาจถูกมองว่าเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน แต่เมื่อศึกษาอย่างเป็นองค์รวมจะพบว่ามีการคำนึงถึงหลักการและความหมายที่เป็นนามธรรมด้วย ช่วงเวลาที่อยู่ระหว่างผลประโยชน์ของปัจเจกชนกับหลักการความหมายของกลุ่มคนเป็นพื้นที่ถกเถียงและต่อรองที่สำคัญในการไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็นจุดปะทะทางการเมืองที่มีการใช้เงื่อนไขต่างๆ เช่น เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ความหมายในชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองในการต่อรองและหาข้อตกลง ดังนั้น การศึกษากระบวนการไปสู่ประชาธิปไตยในชนบทจึงต้องเข้าใจถึงวิธีที่ชาวบ้านจัดการกับความขัดแย้งและความต้องการที่หลากหลายเพื่อสร้างสังคมที่ดีกว่า

การศึกษาความเป็นประชาธิปไตยจากมุมมองของ Laclau and Mouffe (2001) ชี้ให้เห็นว่าการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงเวลาพิเศษจำเป็นต้องพิจารณาถึง “จุดปะทะ/ประสานทางการเมือง” โดยใช้แนวคิด “อำนาจนำ” (Hegemony) ตามแนวคิดของ Antonio Gramsci เป็นกุญแจสำคัญในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท โดยการศึกษาต้องพิจารณาวิกฤตทางเศรษฐกิจ การแบ่งยุคสมัยทางการเมือง และการต่อสู้ทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลา เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลงไปสู่คุณภาพใหม่ในช่วงเวลาใด ในทางตรงกันข้าม Habermas (1996) เสนอว่าการตัดสินใจในระบอบประชาธิปไตยควรรวมข้อคิดเห็นจากช่องทางหลักสองช่องทาง ได้แก่ การพิจารณาใคร่ครวญเชิงสถาบัน (ทางการ) และพื้นที่สาธารณะ (ไม่เป็นทางการ) การวิเคราะห์ประชาธิปไตยจึงควรมองที่การผสมผสานระหว่างการตัดสินใจทางการและการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่สาธารณะ พร้อมการถกเถียงกับความจริงเพื่อตรวจสอบความขัดแย้งระหว่างกฎหมายและค่านิยมกับความเป็นจริง

ความเป็นประชาธิปไตยต้องมี “พื้นที่การต่อรอง” ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการถกเถียงและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับความจริงและข้อขัดแย้ง เพื่อหาข้อตกลงร่วมกันในประเด็นที่มีความแตกต่าง การศึกษาในด้านนี้ควรมุ่งไปที่การวิเคราะห์พื้นที่ที่มีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นขัดแย้งในช่วงเวลาต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ เช่น สถานการณ์ที่ทำให้คนมาถกเถียงกันและกลุ่มคนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการถกเถียงนั้นในปัจจุบัน ประเด็นสำคัญที่ต้องศึกษา ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจประชาธิปไตยของชาวชนบท ซึ่งรวมถึงที่มาของความรู้เหล่านั้น วิธีการแปลความหมาย และวิธีการที่นำไปปฏิบัติจริงในการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอก การเข้าใจว่าองค์ประกอบเหล่านี้ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมและการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไรจะช่วยให้เห็นภาพรวมของการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบริบทของชนบทได้อย่างชัดเจนมากขึ้น รวมทั้งความสัมพันธ์กับรัฐอย่างไร จากการศึกษาแนวคิดทางสังคมศาสตร์ (การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท) นั้นจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของชนบทนั้นมีลักษณะที่เป็นแบบรวม โดยแนวคิดการปรับโครงสร้างชนบทมีการเกิดขึ้นที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มและช่วงเวลา บ้างชนบทอาจจะได้รับผลกระทบเชิงโครงสร้างจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างทางอำนาจ ทำให้บ้างชุมชนไม่มีเสียงในการต่อสู้เพื่อชุมชน โดยจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

2.7 แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ

คนชายขอบ (marginal people) มีกระบวนการที่พยายามสร้างให้เกิดขึ้น คือ กลุ่มคนที่มีชีวิตอยู่กึ่งกลางหรือห่างไกลจากศูนย์กลางทั้งในทางภูมิศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรม ในทางภูมิศาสตร์ “คนชายขอบ” มักเป็นกลุ่มที่ต้องเคลื่อนย้ายจากภูมิลำเนาดั้งเดิมเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น ธรรมชาติ เศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคมวัฒนธรรม ซึ่งทำให้พวกเขาต้องตั้งถิ่นฐานใหม่และปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเพื่อการอยู่รอด การเข้าถึงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดและการเผชิญกับการแก่งแย่งแข่งขันกลายเป็นเรื่องปกติสำหรับกลุ่มนี้ นอกจากนี้ พวกเขายังต้องเผชิญกับการถูกกีดกันและเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มใหญ่ที่มีอำนาจในพื้นที่ที่พวกเขาเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และในทางสังคมวัฒนธรรม “คนชายขอบ” จะกลายเป็นกลุ่มน้อยที่มีวัฒนธรรมย่อยซึ่งไม่ได้รับการยอมรับจากกระแสวัฒนธรรมหลัก หรือได้รับการเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม วัฒนธรรมของพวกเขาจึงมักไม่ได้รับการยอมรับและมีความท้าทายในการรักษาและส่งต่อวัฒนธรรมของตนเอง การเรียนรู้การปรับตัวและการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในสภาพแวดล้อมใหม่เป็นเรื่องสำคัญสำหรับกลุ่มนี้ ซึ่งสะท้อนถึงความทุ่มเทในการรักษาวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของตนเองภายใต้สถานการณ์ที่ท้าทาย โดยการจัดการกับการถูกกีด

กันและการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับบริบทใหม่ ๆ กลายเป็นสาระสำคัญของวิถีชีวิตของประชาชนในวัฒนธรรมชายขอบ (กรรณาภรณ์ สอนสมฤทธิ์, 2551)

ในสังคมใหญ่ทุกแห่งมักมีกลุ่มประชากรชายขอบที่อาศัยอยู่ห่างจากศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม กลุ่มนี้มักขาดอำนาจในการต่อรอง ขาดการศึกษา และเครื่องมือในการเข้าถึงอำนาจ รวมถึงถูกกีดกันจากระบบการจัดสรรทรัพยากรและการต่อรองอำนาจ ลักษณะของประชากรชายขอบมักแตกต่างจากประชากรส่วนใหญ่ในด้านชาติพันธุ์ ผิวพรรณ ศาสนา อุดมการณ์ การศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ และชนชั้นทางสังคม ตัวอย่างของประชากรชายขอบ ได้แก่ ชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพ ประชากรในสลัม ชาวนา ชาวไร่ในชนบท โสเภณี แรงงานไร้ทักษะฝีมือ และแรงงานข้ามชาติ (สุริชัย หวันแก้ว, 2546)

ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประชากรกลายเป็นคนชายขอบมีหลายแง่มุม ขึ้นอยู่กับมุมมองของทั้งคนส่วนใหญ่และคนส่วนน้อย

การมองจากคนส่วนใหญ่ คนส่วนใหญ่ในสังคมมักมองคนชายขอบในเชิงเป็นอื่น (otherness) และเห็นว่าพวกเขาด้อยกว่าตนเอง ซึ่งทำให้กลุ่มชายขอบถูกมองข้ามและไม่ได้รับการสนับสนุนหรือช่วยเหลือที่เพียงพอ

การมองจากคนส่วนน้อย บางครั้งกลุ่มคนชายขอบอาจมองว่าตนเองด้อยกว่าหรือมีความเป็นอื่นเมื่อเปรียบเทียบกับคนส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี กลุ่มคนส่วนน้อยอาจมองว่าตนเองมีความเข้มแข็งกว่าคนส่วนใหญ่ เช่น คนจีนในเยาวราชที่อาจมองว่าคนอื่นนอกเยาวราชด้อยกว่า ซึ่งแสดงถึงการเกิดท้องถิ่นนิยม (localism)

ผลกระทบที่เกิดขึ้น: คนชายขอบมักมีชีวิตที่เต็มไปด้วยการถูกทอดทิ้ง ถูกเอาเปรียบ และถูกกีดกันจากการเข้าถึงทรัพยากร พวกเขามักอยู่ในสถานะที่ไม่มีการพิจารณาให้ได้รับความช่วยเหลือหรือการสนับสนุน ดังนั้น การเข้าใจสถานะของคนชายขอบจึงต้องพิจารณาจากหลายมุมมอง และเห็นถึงความไม่เท่าเทียมและการกีดกันที่พวกเขาต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน

แนวความคิดเกี่ยวกับ Marginalization ในประเทศกำลังพัฒนาชี้ให้เห็นว่า ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมักมาพร้อมกับการกีดกันประชากรกลุ่มใหญ่จากการมีส่วนร่วมในชีวิตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะกลุ่มคนจนทั้งในเมืองและชนบท ที่ถูกผลักออกไปยังขอบนอกของระบบเศรษฐกิจหรือชายขอบ (Marginalization) ซึ่งหมายถึงพวกเขามักไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศกำลังพัฒนามักพึ่งพาการนำเข้าเทคโนโลยีและเครื่องจักรจากต่างประเทศ ซึ่งทำให้การผลิตด้านอื่น ๆ เช่น การผลิตพืชอาหารหลักถูกละเลย ส่งผลให้กลุ่มคนจนไม่

สามารถเข้าถึงโอกาสในการพัฒนาเศรษฐกิจได้ และตกอยู่ในสภาพความยากจน นอกจากนี้ กลุ่มคนเหล่านี้ยังประสบปัญหาในการเข้าถึงบริการด้านสังคมและสวัสดิการ ซึ่งทำให้พวกเขามีโอกาสน้อยในการหางานที่มั่นคงและมีศักดิ์ศรีได้ (สุริชัย หวันแก้ว, 2546)

กระบวนการสร้างคนชายขอบ (Marginalization) หมายถึงภาวะหรือกระบวนการที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลถูกปฏิเสธโอกาสในการเข้าถึงตำแหน่งสำคัญในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ ศาสนา หรืออำนาจทางการเมืองในสังคม ซึ่งทำให้พวกเขาไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมหลักของสังคมและสูญเสียโอกาสในการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรและการพัฒนา ซึ่งกระบวนการเหล่านี้อาจส่งผลให้กลุ่มชายขอบกลายเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่ถูกกีดกันหรือถูกผลักออกจากศูนย์กลางของสังคม โดยไม่สามารถเข้าถึงอำนาจหรือทรัพยากรที่สำคัญได้ (สุริชัย หวันแก้ว, 2546)

กระบวนการเกิดคนชายขอบได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางภายใต้ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory), กลุ่มมาร์กซิสต์, และทฤษฎีระบบโลก ซึ่งมองว่าเหตุการณ์นี้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับระบบทุนนิยมโลก และไม่จำกัดเฉพาะปรากฏการณ์ภายในสังคมใดสังคมหนึ่งหรือจากปัจจัยภายในของสังคมด้อยพัฒนาเท่านั้น

หากกล่าวโดยภาพรวมแล้ว การศึกษากลุ่มคนที่ถูกละเลยที่ชายขอบของสังคมหรือวัฒนธรรมเป็นการสำรวจที่สำคัญในการเข้าใจว่าผลกระทบจากการกำหนดสถานะของพวกเขามีลักษณะอย่างไร ซึ่งสามารถสะท้อนถึงวิธีที่สังคมหลักสร้างและยืนยันอัตลักษณ์ของตนเองผ่านการเปรียบเทียบกับกลุ่มชายขอบเหล่านี้ การศึกษาเหล่านี้เผยให้เห็นถึงกระบวนการที่ทำให้กลุ่มเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพชายขอบหรือการถูกเบียดขับออกจากศูนย์กลาง โดยอาจบ่งชี้ถึงความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจในการละเลยหรือแยกกลุ่มเหล่านี้ออกจากการพัฒนาและโอกาสที่เท่าเทียมกัน ซึ่งช่วยให้เราเข้าใจวิธีที่โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมหลักสร้างความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมกันในสังคม รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเหล่านี้ต่อความเป็นอยู่และความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสของกลุ่มชายขอบ (marginalized) (สุริชัย หวันแก้ว, 2546)

ภาวะชายขอบ (Marginality) เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญในมานุษยวิทยาและการศึกษาทางสังคมศาสตร์ โดยมักจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มบุคคลที่ตกอยู่ในสถานะที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสเท่าเทียมกันในมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม กลุ่มที่ศึกษาในบริบทนี้มักจะเป็นกลุ่มที่ถูกผลักไสออกจากศูนย์กลางของระบบสังคมหลัก เช่น ชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ในประเทศกำลังพัฒนาหรือชาติโลกที่สาม ที่มักอยู่ในบริเวณชายขอบของระบบทุนนิยมโลก และกลุ่มที่มีสถานะ

อยู่ที่ชายขอบของกระแสหลักในชาติตะวันตก เช่น กลุ่มชนกลุ่มน้อยหรือผู้ที่ไม่อยู่ในกระแสหลักทางสังคม การศึกษาภาวะชายขอบจึงช่วยให้เข้าใจถึงกระบวนการที่ทำให้กลุ่มเหล่านี้ต้องเผชิญกับความไม่เท่าเทียมและการขาดแคลนทรัพยากร และเผยให้เห็นถึงกลไกที่สังคมหลักใช้ในการกำหนดและรักษาสถานะชายขอบของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งการศึกษาเหล่านี้มักจะมุ่งเน้นการสำรวจและทำความเข้าใจกลุ่มที่ถูกละเลยในกระแสหลักของสังคม ไม่ว่าจะเป็นในมิติของชาติพันธุ์ วัฒนธรรม หรือเศรษฐกิจ (สุริชัย หวันแก้ว, 2546,)

ในยุคหลังสมัยใหม่ แนวความคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ (marginality) ได้รับการพัฒนาโดยนักสังคมศาสตร์เพื่ออธิบายสถานะของกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจและถูกแยกออกจากศูนย์กลางของสังคม แนวคิดนี้ระบุว่าความเป็นชายขอบในทางเศรษฐศาสตร์และการเมืองหมายถึงกลุ่มคนที่อยู่ในสถานะที่ต่ำกว่าและถูกกีดกันจากทรัพยากรและโอกาส พวกเขาคือผู้ที่มีอำนาจน้อย (the powerless) ผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่าง (the subordinate) และคนยากไร้ (the have-nots) เมื่อกลุ่มเหล่านี้เป็นชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ เพศด้อย หรือกลุ่มที่ไม่มีตำแหน่งทางสังคมที่ชัดเจน พวกเขาจะถูกระบุว่าเป็น “คนอื่น (the others)” ซึ่งทำให้พวกเขาตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกกีดกันซ้ำแล้วซ้ำเล่า (multiple exclusion) หรือประสบกับความเป็นชายขอบในหลายมิติ (multiple marginalities) ด้วยเหตุนี้ ศักดิ์ศรีและความเป็นมนุษย์ของพวกเขาจึงมักถูกลดทอนจนแทบจะเป็นศูนย์ เนื่องจากถูกทอดทิ้งและถูกมองข้ามในหลายมิติของชีวิตสังคมและเศรษฐกิจ ด้านนักสังคมศาสตร์ยุคหลังสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับการศึกษากลุ่มคนที่ถูกกดทับและถูกเบียดขับจากศูนย์กลางของสังคม ซึ่งรวมถึงชาติพันธุ์ กลุ่มน้อย ผู้หญิง คนพิการ กลุ่มรักร่วมเพศ และชาวไร่ชาวนาในสังคมไทย กลุ่มเหล่านี้ถือเป็น “มวลชนชายขอบ” (the marginal mass) ที่มักถูกกีดกันหรือถูกแยกออกจากสังคมหลัก (the excluded or marginalized) ในหลายบริบท เช่น ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์น้อยที่มักถูกเรียกว่าเป็น “กลุ่มคนโลกที่สี่” (The Fourth World) ในวาทกรรมการพัฒนา การศึกษาและวิจัยเหล่านี้มุ่งเน้นการเข้าใจสถานการณ์และความท้าทายที่กลุ่มเหล่านี้เผชิญ เพื่อสร้างการตระหนักรู้และแนวทางในการปรับปรุงสถานะของพวกเขาในสังคม (กรรณาภรณ์ สอนสมฤทธิ์, 2551)

ความเป็นชายขอบไม่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เป็นผลจากการสร้างและสถาปนาอำนาจของศูนย์กลาง โดยศูนย์กลางเป็นผู้ผลิตความเป็นชายขอบ ผ่านกระบวนการที่ซับซ้อน ซึ่งในวาทกรรมหลักมักจะมองข้ามหรือปฏิเสธความสัมพันธ์เชิงพึ่งพากันระหว่างกลุ่มศูนย์กลางและกลุ่มชายขอบ ผู้ที่ตกอยู่ในสถานะชายขอบมักถูกมองว่าไร้ค่า หรือเป็นภาระของสังคมศูนย์กลาง วาทกรรมที่เกี่ยวข้อง

กับความเป็นชายขอบจึงเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มคนที่ไม่เป็นที่ต้องการ (the unwanted) เช่น ชาวเขา ขอทาน กระเทย คนเร่ร่อน และชาวไร่ชาวนาในชนบท ซึ่งทั้งหมดนี้ถูกจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันและถูกมองข้ามในบริบทของสังคมหลัก (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2546)

ดังนั้น ความเป็นศูนย์กลางและความเป็นชายขอบไม่คงที่และไม่อยู่ในสภาวะนิ่งตลอดเวลา แม้จะมีการสถาปนาความเป็นศูนย์กลางและความสัมพันธ์กับชายขอบให้เป็นสถาบันที่รองรับด้วยค่านิยมและระบบคุณค่าที่มีอำนาจและศักดิ์สิทธิ์ แต่ในความเป็นจริง การท้าทายต่อค่านิยมและระบบคุณค่าของสังคมเกิดขึ้นอยู่เสมอ โดยมีการผลิตภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ของชายขอบที่ขัดแย้งกันเอง และการจัดช่วงชั้นภายในกลุ่มชายขอบที่นำไปสู่การแข่งขันและการสร้างเครือข่ายในการเกื้อกูลกัน นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงนี้ยังช่วยจัดความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางและชายขอบใหม่ โดยทำให้กลุ่มชายขอบสามารถกลับมาเป็นศูนย์กลาง และมีบทบาทในการวิพากษ์อำนาจและบรรทัดฐานของสังคมศูนย์กลาง (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2546) นอกจากการศึกษาความเป็นชายขอบ ตามแล้วยังมีอีกแนวคิดในเรื่องของผู้มีสถานะรอง คือ

คำว่าผู้มีสถานะรอง แปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า “Subaltern” และ “Sudordinatr” กรัมชี่มักใช้คำนี้ในฐานะที่เป็นคำขยาย (Subaltern as an adjective) ของคำนามอื่น และใช้คำว่า “Subaltern” สำหรับเป็นส่วนขยายของคำว่า “กลุ่มชนชั้น/กลุ่มทางสังคม” (Social classes/Social groups) ส่วนในภาษาไทยนั้นยังไม่เป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการในวงวิชาการว่าแท้จริงแล้วควรแปลคำว่า Subaltern ว่าอะไร และมีการแปลคำนี้ไปในทิศทางที่หลากหลาย เช่น กลุ่มชนชั้นล่าง กลุ่มคนผู้ถูกกดขี่ หรือกลุ่มคนที่เป็นรอง (วัชรพล พุทธรักษา, 2561)

ในทัศนะของกรัมชี่ เขาเห็นว่าชนชั้น the Subaltern ก็คือคนหรือกลุ่มคนในสังคมที่มีสถานะต่ำ (Low Rank) และถูกกดทับและถูกครอบงำด้วยอำนาจนำ (Hegemonic Domination) ของชนชั้นสูงที่ปฏิเสธสิทธิขั้นพื้นฐานของพวกเขาในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติในการที่จะเข้าร่วมเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม การใช้คำว่า the Subaltern ของกรัมชี่แน่นอนว่าจะต้องเปิดพื้นที่ให้มีการตีความ เพราะตัวของคำที่ใช้มีความคลุมเครือโดยเฉพาะการสื่อความหมายว่าจะสื่อถึงคนกลุ่มไหน แตกลุมคนที่กรัมชี่ให้ความสนใจอยู่ในขณะที่เข้าเขียน the Prison Notebook คือกลุ่มแรงงานกรรมาชีพซึ่งเป็นผู้ที่ถูกกดทับและถูกเลือกปฏิบัติจากผู้นำพรรคการเมืองฟาสซิสต์ที่นำโดย เบนิโต มุสโสลินี (Benito Mussolini) และเจ้าหน้าที่รัฐในขณะนันเป็นเหตุให้กรัมชี่เริ่มหันมาให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการมีอยู่ของ the Subaltern ในฐานะที่เป็นชนชั้นหนึ่งใน

สังคม เพื่อที่จะทำให้เสียงของพวกเขาได้ยินแทนที่จะไปใส่ใจการเล่าประวัติศาสตร์ของรัฐ แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็คือประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นมาโดยชนชั้นปกครองนั้นเอง (Louai, 2012)

ด้วยการเขียนจากมุมมองแบบมาร์กซิสต์ กรัมชี่จึงใช้คำว่า “ชนชั้น the Subaltern” เพื่อสื่ออธิบายถึงลักษณะของกลุ่มคนที่ถูกกดทับให้ตกอยู่ภายใต้ระบบอุดมการณ์อำนาจนำ (Hegemony) และถูกกดกันออกจากตำแหน่งสำคัญในระบอบอำนาจหลัก (Holden, 2002) แต่ความแตกต่างมีอยู่ตรงที่ว่าอำนาจหลักของกลุ่มชนชั้นสูงไม่ได้อยู่ในลักษณะของการกดขี่แบบเดิมที่เป็นการกดขี่ด้านเศรษฐกิจเป็นหลักเพราะกรัมชี่ไม่ได้มองแยกเพียงแค่ในเรื่องของการแบ่งโครงสร้างส่วนล่าง (Infrastructure) และส่วนบน (Superstructure) แบบมาร์กซ์ แต่เน้นไปที่อำนาจแฝงที่ควบคุมอุดมการณ์ความคิดของผู้คน เป็นปฏิบัติการที่ฝังลึกและมีประสิทธิภาพมากกว่า เพราะเป็นการครอบงำระบบความคิดกรัมชี่ได้บันทึกไว้ว่า ความยิ่งใหญ่ของกลุ่มทางสังคมเผยตัวของมันให้เห็นอยู่สองทาง นั่นคือ “การครอบงำ” และ “การเป็นผู้นำทางปัญญาและศีลธรรม” (Hoare and Smith, 1971)

อุดมการณ์อำนาจนำ หรือ Hegemony เป็นรูปแบบหนึ่งของอุดมการณ์ซึ่งต้องการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ โดยมีวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการควบคุมผู้คนในสังคมมาจากการโน้มน้าวหรือชักจูงให้ชนชั้นล่างสมัครใจยินยอมในอุดมการณ์อำนาจนั้น ผ่านระบบคุณค่า ความเชื่อ ทัศนคติ และวิถีปฏิบัติ อันเป็นความพยายามที่จะ ดำรงรักษาอำนาจในการควบคุมทั้ง “จิตและใจ” ของชนชั้นล่าง (maintain control over the “hearts and minds” of subordinate classes) (Ransome, 1992) โดยมีปฏิบัติการอำนาจที่แนบเนียนเพราะเป็นการได้มาของอำนาจผ่านการสนับสนุน “อย่างยินยอมพร้อมใจ” โดยโน้มน้าวให้ พวกเขายอมรับและปรับตัวให้ เข้ากับขนบและค่านิยมในโลกทัศน์แบบชนชั้นนำ (Ransome, 1992) โดยกลุ่มผู้ปกครอง และโลกทัศน์ที่ถูกครอบงำนั้นในที่สุดจะกลายไปเป็นวัฒนธรรมร่วมของผู้คน (Popular Culture) แล้วจะค่อยๆ แทรกซึมไปทั่วทั้งประชาสังคม กรัมชี่มองว่าในประชาสังคมจะมีการดำเนินการเพื่อสร้างและสืบทอดรวมถึงปกปักรักษาอุดมการณ์อำนาจนำนี้เอาไว้ โดยอาศัยวิธีการที่แตกต่างกันไปภายในสังคมการเมืองและใช้วิธีการสร้างความยินยอมพร้อมใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนโดยที่พวกเขาไม่รู้สึกว่าเป็นการบังคับ หรือที่เรียกว่าเป็น “การยินยอมพร้อมใจโดยธรรมชาติ” (Spontaneously Consensus) (วัชรพล พุทธรักษา, 2549)

ทว่ากรัมชี่สร้างข้อถกเถียงขึ้นมาโดยเขาไม่ยอมรับทฤษฎีที่ว่าอุดมการณ์อำนาจนำเป็นการครอบงำความหมายใดความหมายหนึ่งอย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งนี้เพราะกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม ไม่ว่าจะถูก

กดทับจากพื้นที่หลักทางสังคมสักเพียงใด พวกเขาก็ยังสามารถช่วงชิงและต่อรองกับความหมายต่างๆ ที่พยายามจะเข้ามาครอบงำนั้นได้

ดังนั้นสรุปได้ว่าชนชั้น the Subaltern ของกรัมชี่คือคนหรือกลุ่มคนที่ถูกกดทับด้วยอุดมการณ์อำนาจนำ ถูกทำให้อยู่เบื้องล่างด้วยโลกทัศน์ที่มุ่งครอบงำด้วยวิธีการทำให้ยอมรับอย่างยินยอมพร้อมใจในอุดมการณ์อำนาจนั้นประหนึ่งว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของระบบอำนาจ ทว่าแท้จริงแล้วกลับถูกแบ่งแยกกีดกันไม่ให้มีสถานะที่สามารถเปล่งเสียงของตนเองออกมาได้แต่ก็ยังสามารถที่จะต่อรองหรือหลบหลีกออกมาจากการถูกกระทำนั้นได้ เช่นเดียวกับที่กรัมชี่เองก็ได้ใช้คำว่า the Subaltern เพื่อหลบหลีกการถูกตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่รัฐนั้นเอง

2.8 แนวคิดวิพากษ์ขบวนการทางสังคม และ NGO

Nederveen (2000) ตั้งคำถามสำคัญว่ามีอะไรต่อจากแนวคิดหลังการพัฒนา (After post development) Nederveen ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement) มีศักยภาพในการนำมาวิเคราะห์ทางวิชาการที่สำคัญยิ่งกว่าการเพียงแค่วิพากษ์ “ยุคแห่งการพัฒนา” การผสมผสานแนวคิดนี้กับการศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถให้มุมมองที่ลึกซึ้งและครอบคลุมมากขึ้นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการพัฒนา โดยการนำเสนอวิธีการวิเคราะห์ที่มุ่งเน้นถึงการมีส่วนร่วมของกลุ่มต่าง ๆ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงและความพยายามในการสร้างผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งจะช่วยให้เห็นภาพรวมของการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น Escoba (1991:207-215) นักวิชาการผู้มีบทบาทของแนวคิดหลังการพัฒนาเสนอว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากสังคมสมัยใหม่ เช่น การทำลายสิ่งแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำ และความยากจน ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการแบบสมัยใหม่ เช่น การใช้เทคโนโลยีหรือวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่จำเป็นต้องมองข้ามกรอบคิดแบบสมัยใหม่และวาทกรรมการพัฒนา เช่น การนับถือจักรวรรดินิยมโลกาภิวัตน์ ซึ่งมักทำให้ประเทศกำลังพัฒนาถูกกดทับและไม่สามารถพัฒนาความรู้และความเป็นมนุษย์ของตนได้ การแก้ไขปัญหานี้จึงต้องสร้างกระบวนการทางสังคมใหม่ การสร้างเครือข่ายองค์กรทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งสนับสนุนการต่อต้านการครองอำนาจของโลกาภิวัตน์ (counter-hegemonic globalization) และมุ่งเน้นการพัฒนาการเมืองและความแตกต่าง รวมถึงกลยุทธ์การเคลื่อนไหวข้ามชาติ เป็นแนวทางที่สำคัญในการขจัดจักรวรรดินิยมโลกาภิวัตน์และอาณานิคมโลกาภิวัตน์ (global coloniality) แนวทางนี้ช่วยให้เข้าใจการเคลื่อนไหวที่ท้าทายการควบคุมของอำนาจโลกาภิวัตน์และสนับสนุนการสร้างสรรค์ทางเลือกใหม่ในบริบทของการพัฒนา การวิเคราะห์ของ Escobar แสดงให้เห็นว่าการใช้แนวคิดหลัง

การพัฒนา (post-development) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวทางสังคมในบริบทนี้เป็นประโยชน์มาก แนวคิดหลังการพัฒนาเน้นการเข้าใจปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจจากมุมมองที่หลากหลายและไม่จำกัดอยู่แค่การพัฒนาตามแบบทันสมัยนิยม ซึ่งสามารถเสริมสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับการต่อสู้และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับโลก การผสมผสานแนวคิดหลังการพัฒนากับการศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีศักยภาพในการเผยแพร่และพัฒนาแนวทางใหม่ ๆ ในการท้าทายอำนาจและสร้างความเปลี่ยนแปลงในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น Pintobtang (2009:20-21) และแนวคิดพื้นที่ความรู้ (Knowledge space concept) เป็นพื้นที่ที่สามที่ทำให้อำนาจและความรู้ชุดต่าง ๆ ได้รับการแสดงออกและทำงานร่วมกัน เพื่อการต่อรองการพัฒนา แนวคิดนี้ช่วยให้การพัฒนาสามารถก้าวข้ามการครองอำนาจนำของแนวคิดการพัฒนาแบบใดแบบหนึ่งได้

แนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมมีข้อจำกัดในการวิเคราะห์กระบวนการพัฒนากรอบโครงความคิด ซึ่ง Benford และ Snow (2000) แบ่งกระบวนการนี้ออกเป็นสามแกนหลัก 1) การสร้างกรอบโครงความคิดวิเคราะห์เพื่อวินิจฉัย (Diagnostic framing) การวิเคราะห์และระบุปัญหาหรือความเดือดร้อนเพื่อทำความเข้าใจถึงสาเหตุและลักษณะของปัญหาได้ชัดเจน 2) การสร้างกรอบโครงแนวทางออก (Prognostic framing) การเสนอทางเลือกและวิธีการแก้ปัญหา รวมถึงยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาตามกรอบการนิยามปัญหา 3) การสร้างกรอบโครงความคิดจูงใจ (Motivational framing) การกระตุ้นและสร้างแรงจูงใจให้กับกลุ่มคนในการเข้าร่วมและสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยกรอบโครงความคิดเหล่านี้ช่วยให้การเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถพัฒนาและดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ซึ่งเน้นการกระตุ้นและจูงใจให้ผู้คนมีส่วนร่วม โดยการใช้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง เช่น การถกเถียง การใช้ถ้อยคำโวหาร การโจมตีฝ่ายตรงข้าม การตีความการกระทำของกลุ่มต่างๆ การเจรจาต่อรอง และการโฆษณาชวนเชื่อ การสานเสวนาในพื้นที่ต่างๆ เหล่านี้จะช่วยปรับเปลี่ยนโครงความคิดในการเคลื่อนไหวให้ต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ (Benford and Snow, 2000) และ (Benford and Snow, 2000) ยังได้เสนอว่าในการเคลื่อนไหวทางสังคม การจัดระเบียบและการสร้างวงขอบ (Frame alignment process) เป็นกระบวนการสำคัญที่ผู้นำการเคลื่อนไหวใช้ในการโน้มเอียงและโน้มน้าวด้านอารมณ์ความรู้สึกของปัจเจกบุคคลเพื่อให้พวกเขามีส่วนร่วม โดยการประเมินความคล้อยตามนั้นจะวัดจากเสียงสะท้อนทางวัฒนธรรม (Cultural resonance) ซึ่งหมายถึงการที่กลุ่มคนเห็นด้วยกับคำนิยามและประเด็นของการเคลื่อนไหวเพราะมีความสอดคล้องกับความเชื่อและ

ความคิดที่มีอยู่แล้ว ผู้นำการเคลื่อนไหวจะสร้างความชอบธรรมและอารมณ์ความรู้สึกร่วมเพื่อกระตุ้นให้ผู้คนเข้าร่วมอย่างไม่ลังเล นอกจากนี้ (Benford and Snow, 2000) การระดมในระดับจุลภาค (Micro mobilization) เพื่อเติมเต็มข้อบกพร่องของการระดมในระดับโครงสร้าง หรือมหภาคที่มักเน้นปัจจัยด้านองค์กรและโครงสร้างโอกาสทางการเมืองมากเกินไป โดยมุ่งวิเคราะห์ว่ากระบวนการทางวัฒนธรรมมีผลต่อการตัดสินใจของแต่ละบุคคลในการเข้าร่วมขบวนการทางสังคมอย่างไร โดยพิจารณาถึงการสร้างและสถาปนาอัตลักษณ์ของตนเองในการเข้าร่วมขบวนการ

ถ้าย้อนกลับมามองขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประเทศไทย นับตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา มีงานวิชาการที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะของชนชั้นล่างหรือสิ่งที่เรียกว่า “การเมืองภาคประชาชน” เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก ท่ามกลางการยกเลิกและบอกลาการวิเคราะห์ทางชนชั้น (class analysis) ที่มุ่งเน้นการอธิบายตัวแสดงทางการเมืองที่อยู่ในใจกลางของความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทฤษฎีมาร์กซิสต์ แล้วหันไปสู่การใช้กรอบวิธีการศึกษา ที่เรียกได้ว่าเป็นการศึกษาวิเคราะห์การเมืองแบบ “ขบวนการทางสังคม” ที่สำคัญได้แก่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory - RM) และ ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement - NSM) ส่วนใหญ่นั้น งานศึกษา/งานเขียนที่เกี่ยวกับ “การเมืองภาคประชาชน” ภายใต้แนววิเคราะห์การเมืองแบบขบวนการทางสังคมและ NSM ส่วนใหญ่มักจะสร้างบทสรุปว่า ขบวนการภาคประชาชนไทย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งขบวนการที่มีลักษณะสอดคล้องกับสมมติฐานของ NSM) ในช่วงกว่า 20 ปีที่ผ่านมา ได้สร้างคุณูปการหรือมีความเกี่ยวโยงสอดคล้องอย่างอัตโนมัติกับการพัฒนาประชาธิปไตย (democratization) ในสังคมไทย (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และ ฮิววิสัน, เควิน, 2552) ซึ่งมีงานสำคัญในสาย คืองานของประภาส ปิ่นตบแต่ง มีอิทธิพลทางความคิดอย่างมากต่อการศึกษาการเมืองของชนชั้นล่างและสิ่งที่เรียกว่า“การเมืองภาคประชาชน” ในช่วงเวลาต่อมาเกือบทั้งหมด คุณูปการอย่างใหญ่หลวงของงานสายนี้ก็คือ การทำลายมายาคติของรัฐศาสตร์กระแสหลัก ที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (modernization) ซึ่งหมกมุ่นกับการอธิบาย การเมืองไทยผ่านมโนทัศน์ระบบอุปถัมภ์ (patron - client system) ที่สร้างบทสรุปแบบสูตรสำเร็จว่าชนชั้นล่างทั้งในชนบทและในเมืองมีลักษณะอ่อนแอและไม่มีจิตสำนึกทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ดังนั้น การสร้างประชาธิปไตยจึงต้องมาจากชนชั้นสูงและชนชั้นกลางแบบ “บนลงล่าง” (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2556) ในมิติของการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เป็นรูปธรรม ก็เช่นเดียวกับในระดับทฤษฎี ขบวนการประชาชนของไทยภายหลังจากการล่มสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยก็เปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ของตนเองอย่างมหาศาล

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบอกลาการจัดตั้งองค์กรปฏิวัติทางชนชั้นแบบพรรคการเมืองในอดีตเพื่อยึดอำนาจรัฐมาสู่ “การเมืองภาคประชาชน” ซึ่งมีการจัดตั้งองค์กรแบบเครือข่าย (network) ที่เชื่อมโยงกันอย่างหลวมๆ ผ่านประเด็นของความล้มเหลวจากการพัฒนาของรัฐเป็นส่วนใหญ่ ไม่มุ่งยึดอำนาจรัฐ แต่เน้นการเมืองนอกรัฐสภาโดยใช้ “การเมืองบนท้องถนน” หรือปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้า (direct action) เป็นยุทธวิธีหลัก และมักมีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่หรือ NSM เป็นตัวแบบหรือแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญ อิทธิพลของ NSM มิได้จำกัดตัวอยู่ที่การเมืองภาคประชาชนในชนบทหรือกลุ่มเกษตรกร ดังเช่น ที่เราเห็นในกรณีตัวอย่างคือ สมัชชาคนจน เท่านั้นหากแต่ถ้าพิจารณาการเมืองของขบวนการแรงงานและขบวนการกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่ในภาคอุตสาหกรรมเราจะพบว่าขบวนการจำนวนมากมุ่งเน้นการขับเคลื่อนและรวมตัวกันทางการเมืองผ่านการจัดตั้งเครือข่ายหลวมๆ ที่สนใจประเด็นเฉพาะหน้าด้วยโดยบอกเลิกการจัดตั้งพรรคการเมืองปฏิวัติของชนชั้นเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น เครือข่ายปกป้องไฟฟ้า-ประปาเพื่อชาติและประชาชนซึ่งเกิดขึ้นในปี 2547

นับตั้งแต่ช่วงปี 2548 จนถึงปัจจุบัน การเกิดขึ้นและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของขบวนการ “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” จนกระทั่งนำมาสู่การทำรัฐประหาร ในวันที่ 19 กันยายน 2549 และการร่างรัฐธรรมนูญ “สีเหลือง” ในปี 2550 (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2550) ซึ่งเราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่า พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยประกอบไปด้วยกลุ่มบุคคลและองค์กรจำนวนมากที่ (เคย) เรียกรวมๆ ว่า “ภาคประชาชน” ทั้งที่มาจากขบวนการเกษตรกร ขบวนการแรงงานและองค์กรพัฒนาเอกชน ปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้เราต้องกลับมาตั้งคำถามกับสมมติฐานเดิมที่เคยเชื่อกันมาตลอดว่า เพราะเหตุใดองค์กรและบุคคล ที่ถูกเรียกว่า “ภาคประชาชน” จำนวนมากไม่ได้เคลื่อนไหวต่อสู้ในลักษณะที่สอดคล้องกับการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างที่เราเคยเข้าใจกัน หากแต่ “ภาคประชาชน” จำนวนมากเลือกที่จะทำแนวร่วมและเคลื่อนไหวผ่านอุดมการณ์แบบที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย นั่นหมายความว่า ความเชื่อว่าด้วยความเชื่อมโยงระหว่างการพัฒนาประชาธิปไตยกับ “การเมืองภาคประชาชน” จึงจำเป็นที่จะต้องถูกตรวจสอบและถูกตั้งคำถามอย่างยิ่งใน ช่วงเวลานี้ สำหรับหมู่นักรัฐศาสตร์และนักสังคมศาสตร์อาจต้องตอบคำถามที่สำคัญว่าวัตถุของการวิเคราะห์ที่เรียกกันแบบรวมๆ ว่า “การเมืองภาคประชาชน” หรือแม้แต่ “การเมืองของคนจน” ซึ่งแพร่หลายในปัจจุบัน มีอยู่จริงหรือไม่ และถ้ามีอยู่จริง ใครบ้างและองค์กรใดบ้างที่สามารถถูกเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “การเมืองภาคประชาชน”

โดยในงานของ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และฮิวิสัน เควิน, 2552) ได้พยายามที่จะตอบคำถามและพยายามคลี่คลายปมปัญหาใน 2 ประการ คือ (1) พยายามชี้ให้เห็นข้อจำกัดของ ยุทธศาสตร์

การเมืองแบบเครือข่ายและกลุ่มชุมชน อัตลักษณ์ ในฐานะที่เป็น ยุทธศาสตร์การเมืองกระแสหลักของ “การเมืองภาคประชาชน” (2) จะชี้ให้เห็นข้อจำกัดของ กรอบวิเคราะห์แบบ“ขบวนการทางสังคม” โดยเฉพาะทฤษฎี NSM ซึ่งปฏิเสธมิติทางชนชั้นและการวิเคราะห์ทางชนชั้น (class analysis) อันเป็นหัวใจของสำนักมาร์กซิสต์ โดยในการที่จะบรรลุเป้าหมายทั้งสองประการข้างต้นนี้ โดยแรกศึกษาผ่านปรากฏการณ์รูปธรรม คือศึกษาบทบาทของ “การเมืองภาคประชาชน” ตั้งแต่หลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 จนถึงการรัฐประหารปี 2549 เพื่อที่จะนำไปสู่การหาข้อสรุปทั้งในระดับทฤษฎีและระดับการปฏิบัติการทางการเมือง หลังจากการเลือกตั้ง 2544 ขบวนการทางสังคมถือได้ว่าเริ่มอ่อนแอลง จากปัจจัยต่างๆ เช่น สมัชชาคนจน เริ่มอยู่ในสภาพที่อ่อนแอและมีขนาดเล็กลงอย่างมาก โดยที่สภาวะดังกล่าวเป็นผลมาจาก ปัจจัยภายใน คือ ยุทธศาสตร์และอุดมการณ์ของขบวนการฯ มากกว่าที่จะเป็นผลมาจาก ปัจจัยภายนอก คือ ความเข้มแข็งและความฉลาดทางการเมืองของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยแต่เพียงด้านเดียว ดังที่ (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2550) ตั้งข้อสังเกตว่า “ความอ่อนแอ” ของสมัชชาคนจนในระยะหลังเกิดจากปัจจัยภายในเอง หาได้เกิดจากความเข้มแข็งของรัฐบาลทักษิณเพียงอย่างเดียวไม่ซึ่งภาวะเริ่มถดถอยของสมัชชาคนจนโดยรวมในการผลักดันการแก้ไขปัญหานั้นเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยรัฐบาลชวน 2 การเข้ามาของรัฐบาลทักษิณกลับเป็นตัวทดสอบและท้าทายถึง “ความเข้มแข็ง” ของขบวนการมากกว่า” จาก “การเมืองบนท้องถนน” แต่ความหมดหวังกับวิธีการระดมมวลชนออกมาเคลื่อนไหวบนท้องถนนเพื่อต่อสู้กับรัฐบาลไทยรักไทยในหมู่นักกิจกรรมและปัญญาชนของขบวนการภาคประชาชน ได้นำไปสู่การเลือกใช้ยุทธวิธีการทำแนวร่วม (ข้ามชนชั้น) ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการกับกลุ่มย่อยทางชนชั้นของชนชั้นนายทุนกลุ่มอื่นๆ (นอกเครือข่ายของทักษิณ) ในการเลือกตั้งปี 2548 องค์กรภาคประชาชนจำนวนมากเลือกที่จะใช้ยุทธวิธี 2 ประการที่ไปในทิศทางเดียวกันในการต่อสู้กับรัฐบาล คือ (1) ยุทธวิธีหมากัดกัน (tactical voting) โดยมี ครป. สรส. กลุ่มเพื่อนประชาชน และมหาวิทยาลัยเที่ยงคืนเป็นแกนนำสำคัญ และ (2) การเข้าร่วมและให้การสนับสนุนพรรคมหาชน โดยมี ครป. กป.อพช. และนักกิจกรรมทางสังคมบางส่วนจากสมัชชาคนจนรวมไปถึงองค์กรที่ทำงานในระดับพื้นที่รากหญ้าจำนวนมากโดยเฉพาะในภาคอีสาน เป็นแกนนำในที่นี้ ผู้เขียนเสนอว่า ความสำเร็จหรือล้มเหลวของขบวนการประชาชนในช่วงเวลานี้เป็นจุดเปลี่ยน (turning-point) สำคัญ ที่ทำให้ขบวนการฯ ส่วนใหญ่ที่เหลือแต่ “หัวๆ” เลือกที่จะสร้างแนวร่วมข้ามชนชั้นกับเครือข่ายของสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อล้มรัฐบาลพรรคไทยรักไทยดังที่ปรากฏในช่วงปลายปี 2548 และ 2549

อย่างไรก็ตามแม้จะมีการศึกษาการเมืองภาคประชาชนในช่วงกว่า 15 ปีหลังนี้ โดยใช้แนว

วิเคราะห์การเมืองแบบขบวนการทางสังคมและ NSM จะสร้างคุณูปการอย่างใหญ่หลวงให้แก่การศึกษาบทบาททางการเมืองของชนชั้นล่างหรือคนจนในสังคมไทย แต่จากปรากฏการณ์ที่ได้อภิปรายมาข้างต้น พบว่า แนวการวิเคราะห์ดังกล่าวมีจุดอ่อนและข้อจำกัด พื้นฐานสำคัญที่ไม่สามารถอธิบายความย้อนแย้ง และความไม่สอดคล้องกันของตัวแปรสองตัว ได้แก่ “การเมืองภาคประชาชน” กับ “การพัฒนาประชาธิปไตย” ใน 3 ประการเป็นอย่างน้อย คือ (1) งานในสาย NSM มีลักษณะลักลั่นในระดับมโนทัศน์ อันเนื่องมาจากการทำเสมือนว่ารูปแบบหรือ (วิถีของการต่อสู้ทางการเมือง,2007) ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นล่างมีเพียงแบบเดียวเท่านั้น นั่นคือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ส่งผลให้นักวิชาการในสายนี้ประสบปัญหาและความไม่พอเพียงในเชิงทฤษฎีเมื่อต้องอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นล่างที่มีอุดมการณ์แบบอนุรักษนิยมหรือสนับสนุนเผด็จการทหาร เช่น กรณีที่ประภาสปฏิเสธว่าพันธมิตรประชาชน เพื่อประชาธิปไตยไม่ใช่ขบวนการทางสังคมของ ชนชั้นล่างหรือภาคประชาชน และจำต้องหยิบยืม มโนทัศน์ “ฝูงชนบ้าคลั่ง” (madding crowd) ของนักวิชาการฝ่ายอนุรักษนิยมที่ดูแคลนการลุก ขึ้นสู้ของมวลชนในการปฏิวัติฝรั่งเศส (Gustave Le Bon, 1995) มาใช้ในการอธิบายขบวนการทางสังคมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2551) รวมไปถึงความพยายามปกป้อง NSM ของนักวิชาการมานุษยวิทยา เช่น ยุกติ ที่ชี้ว่า ขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยซึ่งเป็นขบวนการทางสังคมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย ไม่ใช่ NSM แต่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบเก่า (Old Social Movement) ที่มุ่งยึดอำนาจรัฐและไม่มีความเป็นประชาธิปไตย (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2551) การหยิบยืมเอามโนทัศน์อย่างฝูงชนบ้าคลั่งและขบวนการทางสังคมรูปแบบเก่ามาอธิบายขบวนการ “ฝ่ายขวา” ของนักคิด NSM ข้างต้นนี้ สะท้อนอย่างชัดเจนว่า นักคิดในสาย NSM และแนววิเคราะห์ NSM ประสบกับความไม่เพียงพอและกำลังเผชิญกับข้อจำกัดในการอธิบายขบวนการทางสังคมที่มีคุณสมบัติหรือลักษณะที่ไม่ตรงหรือไม่สอดคล้องกับสมมติฐานของทางทฤษฎีของ NSM เอง (2) จากข้ออ่อนดังกล่าวภายใต้สมมติฐานทางทฤษฎีว่า ขบวนการทางสังคมใดที่ถูกเรียกว่า NSM จะต้องมีอุดมการณ์หรือเป้าหมายของการต่อสู้ที่เป็นประชาธิปไตยหรือสอดคล้องกับการพัฒนาประชาธิปไตยเสมอ ส่งผลให้งานในสาย NSM ละเลยการทำความเข้าใจมิติทางอุดมการณ์และมิติของความเข้มแข็งและอ่อนแอของการต่อสู้ช่วงชิงทางอุดมการณ์ (ideological/hegemonic struggle) ของขบวนการทางสังคมหนึ่งๆ ซึ่งอยู่ท่ามกลางการไหลเวียนของอุดมการณ์จำนวนมากทั้งที่เป็นอุดมการณ์แบบประชาธิปไตยและปฏิปักษ์ประชาธิปไตย การละเลยมิติทางอุดมการณ์ของ “การเมืองภาคประชาชน” เช่นนี้ ส่งผลให้งานวิชาการในสาย NSM ไม่สามารถอธิบายได้ว่าทำไม

ขบวนการทางสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ จึงต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และในอีกช่วงเวลากลับสนับสนุนเผด็จการทหาร หรือในบางช่วงเวลาถึงหยุดต่อสู้ เช่นเดียวกัน เราจะพบว่า ขบวนการทางสังคมที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจาก NSM มักจะไม่ให้ความสำคัญกับการต่อสู้หรือทำสงครามเพื่อครองอำนาจนำในระดับอุดมการณ์ (hegemonic war) ที่มีเป้าหมายเพื่อช่วงชิงและผลักดันโครงการทางการเมือง (political project) แบบองค์รวมของชนชั้นตนเอง แต่จะมุ่งเน้นการต่อสู้รายวันและประเด็นเฉพาะหน้ามากกว่า รวมไปถึงปฏิเสธมุมมองทางชนชั้นที่เน้นการสร้างขั้วทางชนชั้น ส่งผลให้ขบวนการที่ได้รับอิทธิพลจาก NSM มักจะจบลงด้วยการทำแนวร่วมข้ามชนชั้นในหลายระดับ ไม่เว้นแม้การทำแนวร่วมกับฝ่ายนิยมกษัตริย์ซึ่งเป็นกลุ่มพลังทางสังคมที่มีลักษณะอนุรักษนิยมที่สุดของสังคมไทยและ (3) สมมติฐานอีกประการหนึ่งของ NSM ที่เป็นจุดอ่อนสำคัญก็คือ การแบ่งแยก“รัฐ” ออกจาก “สังคม” (หรือ “ชุมชน”) อย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นอิทธิพลของทฤษฎีสังคมศาสตร์ยุค “หลังคอมมิวนิสต์” ส่วนใหญ่ โดยมีสมมติฐานว่า “รัฐ” มีลักษณะเป็นเผด็จการและรวมศูนย์ในตัวของมันเอง และในทางกลับกัน “สังคม” (มักจะเรียกว่า “ชุมชน” หรือ “ประชาสังคม”) โดยธรรมชาติแล้วมีลักษณะเป็นพื้นที่อิสระ ปราศจากการครอบงำ และเป็นประชาธิปไตย การวัดว่าสังคมการเมืองใดเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ จึงต้องวางอยู่บนการพิจารณาว่า รัฐเข้มแข็งหรืออ่อนแอแค่ไหน ประชาสังคมหรือชุมชนมีความเข้มแข็งหรือไม่ เป้าหมายทางการเมืองของขบวนการที่ได้รับอิทธิพลจาก NSM จึงมักจะเป็นไปในทิศทางที่ต้องการ “ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจสังคม” ปัญหาที่ตามมาก็คือ การแบ่งรัฐ/สังคมเช่นนี้มีลักษณะเป็นนามธรรมสูง โดยไม่สามารถอธิบายความสลับซับซ้อนของแต่ละพื้นที่คือรัฐและพื้นที่ประชาสังคมเองอย่างที่งานสายมาร์กซิสต์ โดยเฉพาะ มาร์กซิสต์ สายกรัมเชียน ให้ความสนใจ ผลอีกประการหนึ่งก็คือ นักคิดที่ได้รับอิทธิพลจาก ทฤษฎี NSM ก็ไม่ต่างจากทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มกดดันที่มักจะละเลยและไม่สนใจสร้างคำอธิบายหรือทฤษฎีว่าด้วยรัฐเฉกเช่นที่สำนักมาร์กซิสต์ส่วนใหญ่สนใจอีกต่อไป ทำให้งานสาย NSM ละเลยที่จะเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในระดับรัฐและกลไกรัฐ อันเป็นผลมาจากการต่อสู้ทางชนชั้นจาก “ล่างสู่บน” ยิ่งไปกว่านั้น งานสาย NSM ละเลยและไม่ให้ความสำคัญกับการจัดวางบทบาทสถาบันพระมหากษัตริย์ในการอธิบายการเคลื่อนไหวของขบวนการที่กำลังศึกษาอยู่ ในขณะที่งานเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจขบวนการทางสังคม แต่กลับไม่สามารถอธิบายได้ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ตรงไหนของพื้นที่ระหว่างรัฐ/ประชาสังคม โดยเฉพาะอยู่ตรงไหนหรือสัมพันธ์อย่างไรต่อขบวนการทางสังคมเหล่านั้น ดังนั้นแนววิเคราะห์แบบ NSM จึงไม่สามารถอธิบายได้ว่า ทำไมขบวนการที่ถูกเรียกว่า “การเมืองภาคประชาชน” ที่ต่อต้านรัฐหรือรัฐบาล ถึงเข้าร่วมหรือทำแนวร่วมกับกลุ่มพลังอนุรักษนิยม หรือมีข้อ

เรียกร้องไปในทิศทางที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประชาธิปไตย ดังในกรณีของขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย

บทสรุป

บทนี้มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยผลการศึกษาพบว่า มีงานศึกษาที่ได้นำเอาเรื่องการเมืองภาคประชาชนมาอธิบาย/วิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ทั้งนี้ แบ่งแนวทางการศึกษาได้เป็นแนวทางการศึกษาสำคัญ ได้แก่ ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement theory) ที่เป็นการศึกษาการระดมทรัพยากรในการออกมาเคลื่อนไหวตลอดจนการระดมทรัพยากรในการจัดทั้งองค์การ ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางสังคม ที่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการออกมาแสดงการเคลื่อนไหวเพราะโครงสร้างทางการเมืองที่เกิดขึ้นกับขบวนการเคลื่อนไหสนั้นอยู่ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านทั้งช่วงยุคประชาธิปไตย และอยู่เผด็จการจากการรัฐประหาร ทฤษฎีรัฐ สังคม และทุน ที่ศึกษาในส่วนของความสัมพันธ์กับขบวนการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง แนวคิดประชาสังคม (Civil Society) ศึกษาการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหว แนวคิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท เป็นการศึกษาการเปลี่ยนเปลี่ยนของชุมชนในชนบทที่ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากการรับเปลี่ยนทางด้านต่างๆ และการตื่นรู้ทางสำนึกของตัวชาวบ้านที่ต้องการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนและตัวเอง แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบ ศึกษาวิเคราะห์ส่วนเรื่องของการที่ชาวบ้านถีกกีดกันจากการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นของตัวเองและได้รับการกดขี่จากภาครัฐและภาคเอกชนจากการเข้ามาทำเหมืองแร่ และแนวคิดวิพากษ์ขบวนการทางสังคม เป็นการวิเคราะห์การเกิดขึ้นและรูปแบบของการเคลื่อนไหวของขบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละช่วงเวลาตลอดจนวิเคราะห์ยุทธวิธีการต่อสู้ทางการเมืองของประชาชน ทั้งนี้ แนวทางการศึกษาในแต่ละลักษณะมีทั้งข้อเด่นและข้อจำกัดที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งข้อจำกัดของงานศึกษาที่ผ่านมา กลายเป็นช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการเมืองภาคประชาชน กรณีศึกษา “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่มีผู้ศึกษาอยู่น้อย ดังนั้นเพื่อเป็นการเติมเต็มช่องว่างและขยายพรมแดนความรู้ดังกล่าว ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะบางประการดังนี้

1. ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้เกิดเป็นความรู้ที่กว้างขึ้นและครอบคลุม รวมถึง การนำเอาทฤษฎีทางสังคมศาสตร์และแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชายขอบและแนวคิดการระดมทรัพยากรมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

2. การศึกษาเชิงวิพากษ์ให้เห็นถึงที่มากรอบแนวความคิดที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง จะทำให้เกิดมุมมองใหม่ ๆ ในการศึกษาการเคลื่อนไหวต่อเพื่อสิทธิของชาวบ้านและสิทธิของชุมชน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน เมื่อพิจารณางานศึกษาที่ผ่านมาพบว่า มีงานศึกษาในเชิงวิพากษ์น้อยมากเมื่อเทียบกับงานศึกษาทั้งหมด ขณะที่งานศึกษาเชิงวิพากษ์มีอยู่ก็ไม่ได้ครอบคลุมประเด็น/เนื้อหาต่าง ๆ ทั้งนี้หากมีการต่อยอดแนวทางการศึกษาของกลุ่มนี้ออกไปในอนาคต จะทำให้เกิดชุดความรู้ในมุมมองใหม่ๆและเป็นการขยายพรมแดนความรู้ให้กับการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

3. การศึกษาเชิงพื้นที่ ให้เห็นถึงรูปแบบการต่อสู้ของ ชาวบ้าน “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ซึ่งจะเป็นการอธิบายถึงปัญหา และสาเหตุที่ชาวบ้านได้เคลื่อนไหว เนื่องด้วยในการศึกษาในพื้นที่ของการเกิดความขัดแย้งนี้ ยังมีการศึกษาประเด็นที่ชาวบ้านเคลื่อนไหวต่อต้านที่น้อย การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการเติมเต็มการเคลื่อนไหวของชาวบ้านให้เกิดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ ผู้ศึกษาสามารถผสมผสานแนวทางการศึกษารูปแบบต่าง ๆ เข้าด้วยกันตามความสนใจและเป้าหมายในการศึกษาของแต่ละบุคคล/แต่ละเรื่อง เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาและขยายพรมแดนความรู้การต่อสู้ของชุมชนรอบเหมืองแร่ สู่สาธารณะชนและวงวิชาการต่อไป

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งเน้นทำความเข้าใจการการเมืองภาคประชาชนและการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการต่อสู้ วิเคราะห์/วิพากษ์มุมมองความคิดการปฏิบัติ ต่อการกำหนดนโยบายภาคอุตสาหกรรม ที่เกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ รวมถึงการมองพลวัตความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน ภาคประชาสังคม ที่ขับเคลื่อน เพื่อตอบโต้กับวิธีคิดวิธีการจัดการของรัฐ

2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยพยายามทบทวน องค์ความรู้ในการศึกษาเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชน กรณีศึกษาการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” พร้อมทั้งอภิปรายถึงข้อจำกัดขององค์ความรู้ที่มีอยู่ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นสามแนวทางการศึกษาสำคัญ ดังนี้ 1) วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการศึกษาการเมืองภาคประชาชนภายในประเทศและภายนอกประเทศ 2) วรรณกรรมที่เกี่ยวกับนโยบายเหมืองแร่ 3) วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม

1) วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการศึกษาการเมืองภาคประชาชนภายในประเทศและภายนอกประเทศ

การเมืองภาคประชาชนนั้นได้เกิดขึ้นมาเพื่อเป็นการแสดงเจตนารมณ์ของประชาชนที่แสดงออกต่อการกระทำของรัฐโดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทั้งในรูปแบบของการเคลื่อนไหวภายในและภายนอกประเทศ ที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการหลายท่านดังนี้

มนตรี เจนวิทย์การ (2528) จากหนังสือ"ครูประชาบาลบทบาทการต่อสู้ทางการเมือง" ได้ศึกษาถึง การเคลื่อนไหวของครูประชาบาลที่ไม่พอใจต่อสถานภาพที่ต่ำของตนเอง ในขณะนั้นและได้มีการเคลื่อนไหวในหลายจังหวัด แสดงความไม่พอใจ ต่อการที่ไม่ได้รับเงินช่วยเหลือตลอดจนสวัสดิการและสิทธิอื่นๆ ในช่วงต้นเดือนมกราคม 2521-2523 ทั้งนี้จากกรอบทฤษฎีดังกล่าว มนตรี ได้วิเคราะห์การประท้วงของครูประชาบาลในช่วงปี 2521 - 2523 โดยชี้ให้เห็นว่า ครูประชาบาลเป็นกลุ่มที่จัดอยู่ในประเภทกลุ่มที่ไร้อำนาจ และด้อยอภิสิทธิ์ การขาดทรัพยากรทางการเมือง (conventional) ที่กลุ่มซึ่งมีอิทธิพลหรืออำนาจอื่นๆ มีอยู่และการขาดหนทางที่ใช้อิทธิพล (acccss) ทำให้ครูประชาบาลใช้วิธีการนอกแบบ คือ การประท้วงเป็นเครื่องมือต่อรอง และสร้างอิทธิพล กระบวนการประท้วงเน้นหนักที่จะใช้ “สื่อมวลชน” ได้แก่ หนังสือพิมพ์ เป็นผู้เผยแพร่ประเด็นการประท้วงและข้อเรียกร้องและพยายามระดมหาเสียงสนับสนุนจากกลุ่มที่สาม ได้แก่ หนังสือพิมพ์ นักศึกษา และนักการเมืองและพยายามสร้างพันธมิตรกับบรรดาผู้นำนักศึกษา กรรมกร ชาวนา และข้าราชการบางกลุ่มเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการประท้วง ตลอดจนใช้ “กลุ่มที่สาม” นี้บีบบังคับกลุ่มเป้าหมายการประท้วงคือ รัฐบาล ผลการประท้วงครูประชาบาลได้ “ผลประโยชน์ใหม่” โดยเป็นผลมาจากการโต้ตอบของรัฐบาลกล่าวโดยสรุป การประท้วงของครูประชาบาลนับว่าประสบผลสำเร็จในหลายประเด็น ที่เป็นข้อเรียกร้องย่อยและที่สามารถตอบสนองได้ โดยรัฐบาลทำการแก้ไขกฎหมายบางประการ แต่การเรียกร้องในประเด็น ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารการศึกษาประชาบาลขนานใหญ่นั้น ผู้ประท้วงประสบผลสำเร็จบางส่วน ในท้ายที่สุดการแก้ไขปัญหาที่ได้รับผลสำเร็จมากโดยโดยเฉพาะการแก้ปัญหาอยู่ในขอบเขตที่เป็นประชาธิปไตยมากพอสมควร มิได้มีการใช้กำลังรุนแรงปราบปรามผู้ประท้วง นอกจากเล็กๆ น้อยๆ ในบ้างจุดเท่านั้น ในด้านทฤษฎีนับว่ากรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ เรื่องการประท้วงที่ดัดแปลง จากที่ได้ใช้ในการศึกษาของประเทศอื่นสามารถนำมาศึกษากรณีการประท้วงของครูประชาบาลได้ดี

ขณะที่งานของ นฤมล ทับจุมพล ประภาส ปิ่นตกแต่ง และสมชาย ปรีชาศิลปกุล (2539: 69-90) อ้างใน รุ่งทิวา หนักเพ็ชร์ จากบทความเรื่อง “การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ (ช่วงหลังเหตุ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516-ปัจจุบัน)” งานเขียนชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการปราบปรามของรัฐต่อขบวนการประชาชน เพื่อพิจารณาถึงรูปแบบการปราบปรามของรัฐว่ามีลักษณะสำคัญอย่างไร มีพัฒนาการภายใต้บริบททางสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร จากช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม

2519 ผลการศึกษาพบว่า ขบวนการสำคัญคือขบวนการชาวนา โดยจะมีองค์กรการเคลื่อนไหว เช่น องค์กรสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ได้มีบทบาทสำคัญหลักในการเคลื่อนไหว มีรูปแบบการจัดตั้งที่รวมศูนย์พันธมิตรแนวร่วม เช่น กลุ่มขบวนการนิสิตนักศึกษาและขบวนการกรรมกร มีลักษณะของความเห็นใจและความทุกข์ยากของชาวนา และอยากให้เกิดความยุติธรรม ความเป็นธรรมในสังคมทุกชนชั้น โดยเป็นขบวนการทางสังคมที่มีเป้าหมายในการออกมาเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งการกระจาย ผลประ โยชน์ ทรัพยากรทางสังคม หรือบริการสาธารณะ (Public goods) ในช่วงดังกล่าวนั้นได้พบว่า ผู้นำของขบวนการชาวนา เสียชีวิตในปี 2517 จำนวน 4 คน ปี 2518 เสียชีวิต 20 ราย และในปี 2519 เสียชีวิต 8 คน และเห็นได้ว่าที่เสียชีวิตส่วนใหญ่ คือ ผู้นำชาวนาที่เป็นแกนนำภายใต้สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย (รุ่งทิวา หนักเพ็ชร์)

สรุป จากบทความ บริบททางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนไป รูปแบบของขบวนการ แนวร่วมความคิดของผู้คนที่เข้าร่วมในขบานการเปลี่ยนแปลงไป ปัญหาและคำถามเปลี่ยนแปลงไป ปราบปรามเปลี่ยนจากรัฐมาเป็นรัฐร่วมกับภาคธุรกิจ/ทุน วิธีการปราบปรามเปลี่ยนไป แต่ความรุนแรงของการปราบปราม ในรูปแบบของการสังหารผู้นำกลุ่มถูกนำมาใช้อย่างมีแนวโน้มที่สูงขึ้น ความรุนแรงในการปราบปรามขบวนการประชาชนขังเหมือนเดิม

ส่วนงานของ โสพส ศิริไสย์ (2545: 261-283) จากการศึกษาเรื่อง “บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยกาคอีสานสู่สมัชชาคนจน” ผู้ศึกษาได้ศึกษาถึงภูมิหลังและพัฒนาการ ของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยและสมัชชาคนจน เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านที่กำลังปลดเปลื้องตนเองจากพันธนาการของความสัมพันธ์แบบเดิม คือแบบนาขกับไพร่ เพื่อก้าวไปสู่ความหมายใหม่ของการเป็นพลเมืองในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ขบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านได้รับผลักดันจากองค์กรพัฒนาเอกชนหรือ NGO เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญทั้งการสร้างระบบและมีอำนาจการต่อรองภายใต้ปรัชญา "วัฒนธรรมชุมชน" เชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้าน นำมาสู่การเคลื่อนไหวที่เป็นรูปธรรมมีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวในนาม สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน มีแนวทางหรือยุทธศาสตร์ใช้รูปแบบการเผชิญหน้า (conflict model strategy) ในการสร้างพลังการต่อรองกับอำนาจรัฐ เช่น การประท้วงหรือการเดินขบวนต่อต้าน เพื่อให้รัฐหันมาสนใจปัญหาชาวบ้าน รวมทั้งเรียกร้องความสนใจและความเห็นอกเห็นใจจากสาธารณะในขณะเดียวกันก็สร้างเครือข่ายพันธมิตรกับกลุ่มพลังต่างๆ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

และมุมมองของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2546: 94) จากบทความเรื่อง “เอ็นจีโอ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมตามระบอบประชาธิปไตย” ได้ชี้ให้เห็นว่าขบวนเคลื่อนไหวทางสังคมซึ่งมีเอ็นจีโอเป็นองค์กรทำงานเป็นผลิตผลของประชาธิปไตยและทุนนิยม เหมือนกับพรรคการเมือง กลุ่มการเมืองสภาฯ และสถาบันการเมืองต่างๆ ในระบอบประชาธิปไตย การมีพรรคการเมืองมากกว่าหนึ่ง

พรรคแสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยในระดับหนึ่งแต่ไม่พอ ต้องเกิดมีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่แตกต่างหลากหลาย และมีเงื่อนไขสำคัญอันขาดไม่ได้ของระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์มากขึ้น ในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่ จำเป็นต้องมีสิ่งที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” (Social Movement) เกิดขึ้นคู่ขนานไปกับพรรคการเมือง และสถาบัน ตลอดจนกลไกการเมืองแบบต่างๆ ภายใต้บริบทเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง นับแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบรัฐสภา เมื่อปี พ.ศ.247 ถึงปัจจุบันเวลาผ่านไปถึง 75 ปี ความแตกต่างหลากหลายในสังคมไทย อมต้องมีความหลากหลายและลึกซึ้งมากขึ้นหลายเท่านัก ดังนั้นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและเอ็นจีโอจึงเป็นสิ่งจำเป็นต้องเกิดขึ้นมา และแน่นอนว่ารัฐก็ต้องพยายามหาทางบ่อนทำลายเอ็นจี โอ ที่สำคัญสังคมไทยจะต้องเข้าใจเอ็นจีโอ ให้ดีกว่าภาพการระบายป้ายสีฉาบฉวยที่ออกมา ประเด็นนี้เป็นเรื่องสำคัญพิเศษกับอนาคตการเมืองไทย

อนึ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมภายในประเทศนอกจากจะมีการกเปิดโอกาสให้คนหลากหลาย กลุ่มแตกต่างทั้งทางความคิด ความเชื่อและปฏิบัติการได้มีโอกาสเคลื่อนไหวแล้ว ความสำคัญยังอยู่ที่การเปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยไม่ต้องสังกัดพรรคการเมือง เป็นเรื่องดีสำหรับประชาธิปไตย เพราะการสังกัดพรรคอาจหมายถึงการต้องอยู่ภายใต้กฎและผลประโยชน์ของพรรคอย่างเคร่งครัด อาจทำให้ขาดเสรีภาพทางความคิด ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่หลากหลายจึงเป็นทางออกสำหรับสังคมสมัยใหม่ที่แตกต่างและหลากหลายเช่น สังคมไทยในยุคนี้

การศึกษาการการเคลื่อนไหวภายนอกประเทศนั้นก็มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดกระบวนการศึกษา มีนักวิชาการที่ให้ความสนใจใคร่ศึกษาการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนดังต่อไปนี้

มุมมองแรกของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2546: 130-152) จากการศึกษาเรื่อง “MST ขบวนการแรงงานไร้ที่ดินในชนบทของบราซิล” ชื่อขบวนการ MST เป็นภาษาโปรตุเกสว่า "Movimento dos Trabalhadores rurais Sem Terra" แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า "Movement of Landless Rural Works" ขบวนการนี้ได้เกิดขึ้นในปี 1978 ที่รัฐริโอ แกรนเด โด ซูล ซึ่งชาวนา-แรงงานไร้ที่ดินร่วมกันยึดที่ดินครั้งแรกที่นั่น โดยมีเหตุปัจจัยคือ ประการที่หนึ่ง เกิดจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่และได้ก่อตั้งสถานีไฟฟ้า และผลจากการก่อสร้างทำให้ที่ดินที่ทำกินของชาวนาถูกน้ำท่วม ชาวนาที่ได้รับผลกระทบจำนวนราว 150 ครอบครัวจึงได้อพยพไปยังเมืองเมดดิอันเนียรา (Medianeira) ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงไปสู่อุตสาหกรรมการเกษตรในรัฐริโอ แกรนเด โด ซูล นำมาซึ่งการหลุดออกจากที่ดินของตนเองของชาวนาโดยขบวนการ MST ได้มีการให้สิทธิที่เท่าเทียมแก่สมาชิกของขบวนการ โดยมีจุดหมายสำคัญ 4 ประการคือ

1. ต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งการปฏิรูปภาคเกษตรกรรมและการปฏิรูปที่ดิน

2. ต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความยุติธรรมของสังคมและยุติการรุกรานของระบบทุนนิยม

3. เพื่อให้เป็นที่หลอมรวมของแรงงานไร้ที่ดินในชนบท ชาวนาเช่า เกษตรกรที่ทำงานแบ่งปันผลผลิตกับเจ้าที่ดิน เกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินไม่พอทำกิน และชาวนาไร้ที่ดิน

4. เพื่อเป็นหลักประกันว่า คนจนสามารถมีที่ดินเพื่ออยู่อาศัยและทำมาหากินเลี้ยงชีพ

จากบทเรียนการต่อสู้ของขบวนการ MST ได้เห็นว่า วงล้อการต่อสู้ของขบวนการหมุนอยู่ในฉากแห่งการเคลื่อนไหวต่อสู้ (repertoire) ที่มีความหลากหลายด้วยตัวกระทำการ (Actor) คือ รัฐ นายทุน พันธมิตร หลายมิติ ตลอดจนฝ่ายต่อต้านเอง ฯลฯ เกิดขึ้นท่ามกลางสภาพบริบททางด้านเศรษฐกิจและการเมืองต่าง ๆ

มุมมอง อภิวัตน์ วิลาวดีไกร (2546: 104-134) จากการศึกษาเรื่อง “ซาปาติสต้า ขบวนการชาวนาเม็กซิโกยุคใหม่” จากชิ้นงานดังกล่าวได้ศึกษาและชี้ให้เห็นถึงเหตุปัจจัยของการเกิดขบวนการซาปาดิสต้า ในเม็กซิโก นั้นพบว่าขบวนการซาปาติสต้า เกิดขึ้นภายใต้การกดขี่ ลัทธิเหยียดสีผิวและการทารุณกรรมต่อชนพื้นเมือง ปัญหาการเรียกร้องสิทธิในที่ดินของชุมชนตนเอง ภายใต้บริบททางการเมืองของเม็กซิโก และผลกระทบที่เกิดจากการเข้าร่วมในเขตการค้าเสรีแห่งอเมริกาเหนือ (นาฟต้า) ได้เป็นเหตุปัจจัยที่นำมาสู่การก่อตั้งกองทัพปลดปล่อยแห่งชาติซาปาติสต้า (EZLN) เป็นองค์กรที่มีกระบวนการตัดสินใจขององค์กรที่เป็นประชาธิปไตย แตกต่างไปจากกลุ่มกองกำลังจรยุทธ์แบบเก่าทั้งหลายที่มีแนวการตัดสินใจมาจากเบื้องบนลงมา และเน้นในแง่วินัยขององค์กรอย่างเข้มงวด ตรงกันข้ามองค์กรจัดตั้งของซาปาติสต้า รับฟังและปฏิบัติตามความคิดเห็นของพลพรรคในขบวนการ รวมทั้งประเมินอารมณ์ ความรู้สึก ทัศนะทางการเมือง ความต้องการของ "ประชาสังคม" ด้วยจึงทำให้สามารถกำหนดยุทธวิธีในการต่อสู้ได้อย่างถูกต้องและรักษา "ความชอบธรรม" ของขบวนการไว้ได้ ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์การเคลื่อนไหวของขบวนการซาปาติสต้า ที่น่าสนใจในแนวทาง คือ การต่อสู้เป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคมในการสร้างสรรค์ประชาธิปไตย ความยุติธรรมทางสังคม และชีวิตที่มีศักดิ์ศรี ขบวนการ ได้ยอมรับตัวแทนขององค์การพัฒนาเอกชนหรือ NGOs ให้เข้าร่วมในการเจรจาสันติภาพ ทำให้มีการก่อตั้งเครือข่ายโดยเรียกว่า “Spacc for Pcacc” (ESPAZ) หรือ “เวทีเพื่อสันติภาพ” ประกอบด้วยองค์กรพัฒนาเอกชนกว่า 90 องค์กร จากองค์กรด้านสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี สิ่งแวดล้อม และคนจนเมือง ฯลฯ ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ผลการสำรวจประชามติแห่งหนึ่งได้สรุปว่าชาวเม็กซิโกร้อยละ 78 ให้การสนับสนุนขบวนการซาปาติสต้า ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวมีหลากหลาย เช่น การไม่มุ่งยึดอำนาจรัฐ แต่มุ่งมั่นทางการกดดันทางทหารในขอบเขตจำกัดคู่กับการเจรจา เปิดแนวรบสงครามข่าวสารข้ามชาติ เปิดแนวร่วมกว้างขวาง ฯลฯ การเคลื่อนไหวของขบวนการซาปาติสาได้กลายเป็นประเด็นปัญหาระดับสากลในฐานะที่เป็นเคลื่อนไหวในแถวหน้าของการต่อต้านลัทธิเสรีนิยมใหม่ และสิทธิชนพื้นเมือง โดยชูธงคำขวัญ ประชาธิปไตย เสรีภาพ และความยุติธรรม ในทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองโลก และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ถือว่าขบวนการซา

ปาติสต้าและกิจกรรมของเครือข่ายพันธมิตรข้ามชาติ เป็นตัวอย่างที่ชัดแจ้งของกระบวนการโลกาภิวัตน์จากเบื้องล่าง ได้พุ่งเป้าเข้าปะทะกับกระแสโลกาภิวัตน์จากเบื้องบน เพื่อดำรงเอกลักษณ์อันหลากหลายและสร้างสรรค์สังคมในแนวทางที่สรุปเป็นคำขวัญว่า “ประชาชนต้องมาก่อนกำไร”

ขณะทีมุมมอง (กฤษฎา บุญชัย, 2547) จากบทความ “ชิบโก้ขบวนการนิเวศประชาชนยุคบุกเบิกกับบทเรียนการเคลื่อนไหวต่อสังคมไทย” ชี้ให้เห็นว่าขบวนการชิบโก้ (Chipko) หรือขบวนการเคลื่อนไหวประชาชน เพื่อปกป้องนิเวศป้าไม้ในรัฐอุตรขาน ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของประประเทศอินเดีย ขบวนการชิบโก้เกิดขึ้นในปี 2513 แล้วมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องในเรื่อง สิทธิการจัดการป้าตราบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แกนนำที่สำคัญคือ จันดี ปราสาทและซุนเดอ ลาล บาฮูกูนา ซึ่งขบวนการดังกล่าวได้เกิดขึ้นจากปัญหาเชิงโครงสร้าง จากนโยบายการจัดการป่าที่อังกฤษได้วางไว้ทำให้เกิดกระบวนการผูกขาดผลประ โยชน์จากทรัพยากรโดยรัฐและเอกชน ได้ก่อให้เกิดการกีดกันสิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรเพื่อปากท้องตนเอง จากปัญหาเชิงโครงสร้างด้านทรัพยากร ได้ส่งผลต่อชีวิตและความสัมพันธ์ในชุมชนจนเกิดการสั่งสมความไม่พอใจของประชาชนต่อรัฐอย่างต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่เอื้อให้เกิดการลุกขึ้นสู้ของประชาชน ขบวนการชิบโก้มีพื้นฐานการเคลื่อนไหวต่อสู้ จากปัญหาปากท้อง เรื่องแรงงานและการใช้ทรัพยากรจากป่าเพื่อยังชีพ เน้นประเด็นสิ่งแวดล้อม เป็นฐานอุดมการณ์เคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ และยังชูบทบาทของผู้หญิงที่เคยถูกมองว่าไม่มีบทบาททางการเมืองมาก่อนในสายนักเคลื่อนไหวทางสังคมนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ นิเวศเชิงลึก อิตถีนิเวศ ที่กลายเป็นฐานของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ได้ก่อตัวเป็นขบวนการรากหญ้า แต่ขบวนการชิบโก้ไม่มีลักษณะเป็นองค์กรแต่เป็นขบวนการ ในการดำเนินการปีหนึ่งๆ จะมีการประชุมครั้งหนึ่ง แล้วคิดว่าจะทำอะไร ไม่ได้มีนโยบายอย่างชัดเจน มีคนหลากหลายอาชีพมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เผยแพร่ข่าวสารกันในขบวนการ ยุทธศาสตร์ของขบวนการเคลื่อนไหวผลักดันไปตามความเชื่อของตนเอง ดังนั้นพลังแห่งการเคลื่อนไหวไม่ได้จำกัดอยู่ที่ผู้นำขบวนการชิบโก้จึงเป็นส่วนผสมของแนวคิดยุทธศาสตร์ที่หลากหลายจนเกิดพลังในทุกระดับ

ดังนั้น ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนงานที่เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพราะมองว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองมีลักษณะที่มีความคล้ายคลึงและมีประโยชน์ หากจะนำมาศึกษามาเป็นบทเรียนปรับประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ สังเคราะห์เทียบเคียง โดยทั้งนี้ได้รวบรวมงานศึกษาที่เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนภายในประเทศ จากการศึกษาพบว่า กระแสของการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนที่มีความตื่นตัวและเป็นกระแสที่มุ่งการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพ ที่อยู่ภายใต้บริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากทั้งบริบทภายในและภายนอกประเทศที่เชื่อมโยงต่อกันผู้วิจัยจึงได้มีการศึกษาทบทวนวรรณกรรม ที่เกี่ยวกับขบวนการ

เคลื่อนไหวภายนอกประเทศที่มีอิทธิพลต่อขบวนการศึกษาการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประเทศไทย

2) วรรณกรรมที่เกี่ยวกับนโยบายเหมืองแร่

การทำเหมืองแร่ของประเทศไทยปรากฏตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา (ชรัตน์ รุ่งเรืองศิลป์ และบุญวงศ์ ไทยอุตส่าห์, 2527) แต่การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเหมืองแร่เริ่มเด่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะเห็นได้ว่านโยบายการพัฒนาประเทศในขณะนั้นได้ผนวกเอาทรัพยากรเหมืองแร่เข้าเป็นส่วนหนึ่งในการเลี้ยงประเทศ “แร่” จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองของไทยมีความมั่งคั่ง (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2535) ในสมัยรัตนโกสินทร์การทำเหมืองแร่ได้ขยายขึ้นอย่างกว้างขวางตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ผสมผสานกันระหว่างเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองและเศรษฐกิจแบบตลาดในภาคกลางและหัวเมืองชายทะเลตะวันออกการเกิดเศรษฐกิจแบบตลาดทำให้เริ่มมีการผลิตสินค้าต่างๆ เพื่อการส่งออกโดยเฉพาะ ยังผลให้อุตสาหกรรมเหมืองแร่บนพื้นฐานของเทคโนโลยีพื้นบ้านเริ่มก่อตัวขึ้นพร้อมๆ กับการเติบโตของเศรษฐกิจในประเทศที่เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและทุนนิยมเสรี ในสมัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ราวทศวรรษ 2500

ในระยะต้นทศวรรษ 2500 ถึงก่อนหน้าของการสำรวจแหล่งแร่เพื่อประโยชน์ในเชิงพาณิชย์สามารถพบงานค้นคว้าที่เกิดขึ้นโดยมีลักษณะบอกเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของเหมืองแร่งานค้นคว้าเหล่านี้กระทำกันมาเป็นระยะๆ มักจะนำเสนอเกี่ยวกับวิวัฒนาการเหมืองแร่ และพยายามตอบข้อสงสัยโดยชี้ให้เห็นถึงความกระจ่างของแร่และแหล่งกำเนิดโดยนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ล้วนได้รับแรงขับสำคัญจากกรอบการศึกษาทางภูมิศาสตร์ ดังเช่น ในบทความมาหาแหล่งแร่กันเถอะต้อยติวิด (2520) การสำรวจแหล่งแร่เบื้องต้น อกนิษฐ์ สุวรรณสิงห์ (2520) ทรัพยากรแร่ในประเทศไทย งามพิศ แย้มนิยม (2520) โปแตชอยู่หนใด ไสว สุนทโรวาท (2520)

อย่างไรก็ตามในระยะที่มีการเร่งสำรวจแร่เพื่อการพาณิชย์ กลับมีงานศึกษาค้นคว้าจำนวนไม่น้อยได้ให้ความสนใจเชิงการสำรวจและการขุดเจาะหาแหล่งแร่ ดังเช่น การสำรวจแร่โปแตชและเกลือหิน ธวัช จาปะเกษตร์ (2521) แหล่งแร่บริเวณเทือกเขาพับผ้า ประเสริฐ กุมารจันทร์ (2521) การสำรวจเป็นหัวใจสำคัญของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ราชัน กาญจนะวณิชย์ (2522) โพแทชและเกลือหินทรัพยากรธรรมชาติของอีสาน ปกรณ์ สุวานิช (2528) ตะลุยหลุมเจาะทองคำกับโพแทช คัมภีร์ วรรณกร (2526) เป็นต้น ผลงานเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นลักษณะของการตื่นตัวในการสำรวจล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการนำแร่ที่มีอยู่ในใต้ดินขึ้นมาสร้างเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามกลับมีข้อสังเกตว่างานค้นคว้าที่กระทำกันในกลุ่มหลังนี้ได้ถูกแทนที่การอภิปรายโดยนักธรณีวิทยาตามกรอบการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่

ชุดความรู้ที่ได้รับการอภิปรายทั้งตามกรอบการศึกษาทางภูมิศาสตร์โดยนักภูมิศาสตร์และกรอบการศึกษาทางวิทยาศาสตร์โดยนักธรณีวิทยานั้น บางชิ้นได้รับอิทธิพลจากการสำรวจแร่ (เกลือและโพแทช) ในประเทศไทยที่ริเริ่มขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516-2526 ได้ให้บทสรุปว่าบนที่ราบสูงโคราชทั้งแอ่งโคราชและแอ่งสกลนครอุดมไปด้วยเกลือหินและโพแทชจำนวนมหาศาล โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ภาคอีสานคือจังหวัดอุดรธานีเป็นแหล่งโพแทชที่มีความสมบูรณ์ระดับโลก คือ มีแร่โพแทชชนิดซิลไวต์ (Sylvite) เป็นแร่ที่มีคุณภาพดีและมีความบริสุทธิ์มากกว่า 90% และชนิดรองลงมาคือคาร์นัลไลต์ (Carnallite) มีอยู่เป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน (ปกรณ์ สุวานิช, ม.ป.ป.) การสำรวจพบแหล่งแร่จำนวนมหาศาลระหว่างนี้ไม่เพียงบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแร่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่มีแนวโน้มของสถานการณ์ปัญหาของต่างฝ่ายที่พยายามเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรรุนแรงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากบริษัททุนอุตสาหกรรมพยายามขออาชญาบัตรจากกรมทรัพยากรธรณีทำการเจาะสำรวจโดยการอ้างมูลเหตุของการพัฒนาเศรษฐกิจชาติ

เมื่อทรัพยากรแร่ถูกสร้างให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ นั่นราวกับว่าการจัดการเรื่องแร่จะต้องมุ่งไปสู่รูปแบบเชิงพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมมากขึ้น ทางหนึ่งแร่ซึ่งเป็นสินทรัพย์คู่กับคนในท้องถิ่นดังที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ระบุ กลายเป็นสิ่งที่ต้องสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลง นั่นคือแร่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศ ท่ามกลางสถานการณ์แย่งชิงทรัพยากรแร่นี้เอง อย่างน้อยที่สุดกฎหมายแร่ มีสถานะในการจัดระเบียบในการใช้ทรัพยากรได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับคนกลุ่มต่างๆ ที่พยายามอ้างสิทธิในการเข้าถือครองทรัพยากร โดยเฉพาะมีการเปลี่ยนแปลงการแก้ไขกฎหมายแร่ของประเทศ และการที่ทรัพยากรแร่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้จำนวนมหาศาลแร่จึงไม่เฉพาะเพียงอยู่ในกระแสความสนใจของกลุ่มทุนเท่านั้น แต่มีความพยายามของรัฐในการเข้าไปจัดการโดยการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 ถูกมองว่าเป็นการเปิดโอกาสให้บริษัทข้ามชาติหรือนักลงทุนต่างชาติเข้ามาถือครองทรัพยากรแร่ธาตุใต้ดินของประเทศไทย ดังกรณีที่กลุ่มทุนอุตสาหกรรมสามารถการขุดเจาะแร่ใต้ดินในพื้นที่กว้างขวางโดยไม่ต้องขออนุญาตจากเจ้าของที่ดินข้างบน ดังนั้นเรื่องทรัพยากรแร่ในมุมมองหนึ่งจึงได้รับการสรุปว่า เป็นเรื่องของการช่วงชิงในการเข้าไปใช้ประโยชน์ กล่าวคือ ประเด็นเรื่องแร่ (เกลือและโพแทช) กลายเป็นเรื่องของการช่วงชิงในการควบคุมและจัดการทรัพยากรใต้พื้นดินอีสาน เกลือและโพแทชจึงถูกผนวกเข้าไปในชุดของทรัพยากรแร่ธาตุในรูปของตัวกฎหมายเพื่อจัดการและควบคุมการใช้ประโยชน์ของรัฐอย่างเป็นทางการ

ขณะผู้ที่อยู่อีกฟากหนึ่งจากการแก้ไขกฎหมายแร่ต่างพยายามแสดงออกด้วยการเคลื่อนไหวเพื่อให้รัฐบาลยกเลิกพระราชบัญญัติดังกล่าว เพราะได้ส่งผลให้นายทุนเข้ามาใช้ประโยชน์และครอบครองทรัพยากรของชุมชน ดังกรณีที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านในพื้นที่กับนายทุนนอกท้องถิ่น คือ ปัญหาอุตสาหกรรมเกลือในลำน้ำเสียว จังหวัดมหาสารคาม (สมพันธ์ เตชะอธิก, 2533) และอีกหลาย

กรณี เช่น อุตสาหกรรมเกลือในพื้นที่กิ่งอำเภอพระทองคำ จังหวัดนครราชสีมา และอุตสาหกรรมเกลือในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (จรัญญา วงษ์พรหมและคณะ, 2550) ถือเป็นตัวอย่างปัญหาทรัพยากรธรรมชาติภาคอีสานและผลประโยชน์มหาศาลที่ชาวบ้านไม่ได้ครอบครอง โดยงานค้นคว้านี้เหล่านี้ได้รับการวิเคราะห์ภายใต้กรอบการศึกษาทางสังคมศาสตร์ ดังนั้นจึงถือเป็นงานทางสังคมศาสตร์ชิ้นสำคัญที่พยายามพัฒนาชุดความรู้ควบคู่ไปพร้อมๆ กับงานค้นคว้าตามกรอบศึกษาทางวิทยาศาสตร์และงานค้นคว้าตามกรอบศึกษาทางภูมิศาสตร์ที่มีค่อนข้างบางตาแล้วในปัจจุบัน งานค้นคว้าทางสังคมศาสตร์ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับทรัพยากรแร่ได้มีการศึกษาอย่างจริงจังในระยะไม่นานมานี้ ภายหลังเรื่องของทรัพยากรแร่ถูกมองว่ามิใช่เรื่องของวัตถุธาตุอีก ต่อไป ขณะที่อีกฟากหนึ่งกลับมีความกังวลในผลกระทบจากอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ห้วงเวลานี้จึงปรากฏผลงานในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ และรายงานการวิจัย ที่พยายามอธิบายให้เห็นภาพของการเข้ามาใช้ประโยชน์ของกลุ่มทุนต่างๆ พร้อมกับชี้ให้เห็นถึงผลกระทบเกี่ยวกับการทำกิจการเหมืองแร่ เช่น ผลกระทบจากการทำเหมืองแร่ในจังหวัดพังงา (กฤษณา เชยพันธุ์, 2523) และชรัตน์ รุ่งเรืองศิลป์ และบุญวงศ์ ไทยอุตส่าห์ (2527) ปัญหาจากการทำเหมืองแร่ในจังหวัดจันทบุรีและตราด (ทัศนีย์ ฉันทาดิศัย, ม.ป.ป.) งานศึกษาเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงต่อพื้นที่และระบบนิเวศน์ในเขตอุตสาหกรรมเหมืองและผลกระทบทางสังคมอันเป็นผลจากการอพยพของคนต่างถิ่น เช่นเดียวกับการศึกษาของปัญญาวุธ ลดาวัลย์ ณ อยุธยา (2538) ได้ศึกษาผลกระทบต่ออาชีพราษฎรที่อพยพออกจากเหมืองแม่เมาะ แม้เขาจะมีสมมติฐานว่าการอพยพย้ายถิ่นของราษฎรอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการประกอบอาชีพในทางที่ดีขึ้นก็ตาม แต่จากการพิสูจน์ก็มิอาจเป็นจริงตามนั้นได้ เพราะกิจการเหมืองแร่ได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพเกษตรกรรมของประชาชนในพื้นที่อย่างกว้างขวาง มีความสอดคล้องกับงานศึกษาของ แสงอรุณ เจริญจันทร์แดง (2540) และจรินทร์ ทองเกษม และคณะ (2540) ที่ยืนยันถึงผลกระทบในแง่ลบทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมจากการขยายเหมืองลิกไนต์แม่เมาะว่า กิจการเหมืองแร่ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและการเปลี่ยนแปลงปัจเจกบุคคลและครอบครัว โดยเฉพาะกลายเป็นชุมชนที่มีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

ข้อวินิจฉัยจากงานหลายชิ้นที่ระบุถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปราะบางเมื่อกิจการเหมืองเกิดขึ้น ทำให้บรรดานักวิชาการที่ติดตามโครงการเหมืองแร่บางส่วนแสดงความข้อกังขาผ่านงานศึกษา เช่น สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์ (2546), สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์ และสมพร เพ็งค่ำ (2546), คณะทำงานศึกษาและติดตามโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี (2546) และปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์ เดชรัต สุขกำเนิด และนุศราพร เกษสมบูรณ์ (2546) มีการระบุตรงกันว่าหากอุตสาหกรรมเหมืองแร่เกิดขึ้นในภาคอีสานจริงอาจนำมาซึ่งความหายนะของชุมชนนั่นหมายความว่าอาจส่งผลกระทบทางสุขภาพจากการทำงาน ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม ฯลฯ สถานการณ์เช่นนี้เคยเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า เช่น กรณีมลพิษจาก

เหมืองตะกั่วคลิตี้-เคมโก้ จังหวัดกาญจนบุรี (บุหงา พุทธิปาโมกข์, 2548) โดยเฉพาะในงานชิ้นหลังมีการระบุว่ากว่าร้อยละ 80 ของลำห้วยคลิตี้มีการปนเปื้อนของมลภาวะจากการทำเหมืองแร่ขนาดหนัก มีมลภาวะที่เกิดขึ้นนี้ครอบคลุมทั้งพื้นที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งเหมืองและท้ายน้ำของเหมือง ทำให้เกิดการปนเปื้อนในแหล่งน้ำ แม่น้ำ และดิน ผลผลิตจากการเพาะปลูก ตลอดจนการเสียสมดุลของระบบนิเวศตามธรรมชาติ

ขณะที่มีนักวิชาการบางกลุ่มได้ตั้งข้อสังเกตถึงผลพวงจากการนี้ว่า การประกอบกิจการเหมืองมักจะมีผู้ได้ประโยชน์เพียงบางกลุ่ม แต่ได้ทิ้งปัญหาไว้ให้กับคนจนและคนด้อยโอกาสผลจากการนี้ทำให้ได้ข้อสรุปว่ากิจการเหมืองมีผลทำให้ทัศนคติของประชาชนเป็นลบ ดังที่วสันต์ คงมั่น (2545) สะท้อนให้เห็นทัศนคติของประชาชนที่ไม่เห็นด้วยต่อกิจการเหมืองถ่านหินลิกไนต์ ศูนย์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี (2546) ในการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี ทั้งสองชิ้นยืนยันอย่างหนักแน่นว่าประชาชนส่วนใหญ่มีทัศนคติในแง่ลบต่อโครงการเพราะไม่เชื่อมั่นในการดำเนินงานของผู้ประกอบกิจการว่าจะสามารถแก้ไขและควบคุมไม่ให้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านได้จริง

ท่ามกลางสถานการณ์ที่เป็นกังวลจากกิจการเหมืองแร่ ปัจจุบันมีงานศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบทางสุขภาพจากเหมืองแร่ที่มุ่งศึกษาเฉพาะผลกระทบที่เกิดขึ้นกับคนงานในเหมือง ทรงทรัพย์ พิมพ์ชายน้อย (2551) พยายามพิสูจน์เกี่ยวกับสภาวะแวดล้อมในการทำงานและสุขภาพของผู้ปฏิบัติงานในเหมืองแร่ เขาชี้ให้เห็นว่าสภาวะแวดล้อมจากการทำงานในเหมืองยังเป็นปัญหาต่อทั้งคนงานและชุมชนรอบๆ เหมืองอย่างน้อยที่สุดได้ส่งผลกระทบต่อภาวะสุขภาพของคนงานขณะที่งานค้นคว้าของเขาได้ให้ข้อเสนอที่เป็นประโยชน์สอดคล้องกับงานศึกษาของ Stephens and Ahern (2001) นั่นคือ เสนอให้มีมาตรการในการดำเนินงานอาชีวอนามัยและความปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้ปฏิบัติงานในเหมืองรวมทั้งชุมชนใกล้เคียง

จากการทบทวนของผู้วิจัย เห็นว่าการอภิปรายวรรณกรรมเกี่ยวกับเหมืองแร่ได้รับการอภิปรายในลักษณะไม่ได้แตกต่างกับงานศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม เพราะได้เริ่มต้นการอธิบายตามกรอบการศึกษาทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ก่อนจะปรากฏผลงานตามกรอบการศึกษาทางสังคมศาสตร์เมื่อไม่นานมานี้โดยเฉพาะงานค้นคว้าในกลุ่มหลังที่ได้พยายามอธิบายให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวของผู้คนรวมถึงปฏิกิริยาของผู้คนต่อกรณีเหมืองแร่ผลงานเหล่านี้ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงผลกระทบจากการประกอบกิจการเหมืองแร่ เป็นชุดความรู้ส่วนใหญ่ที่ได้รับการวิเคราะห์และผ่านการเล่าขานซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังนั้นจากการทบทวนจึงมีข้อสรุปว่างานศึกษาผลกระทบจากกิจการเหมืองแร่นั้น มีผู้สร้างสรรค์ผลงานขึ้นเป็นจำนวนไม่น้อยแล้วในปัจจุบันแม้บริบทของการเคลื่อนไหวจะมีความแปลกแตกต่างออกไปก็ตาม

3) วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของขบวนการทางสังคมมีมานานตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาแล้วแต่ส่วนของการศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมนั้นพึ่งมีกระทำกันมาในระยะเวลาไม่นานมานี้ภายหลังจากที่อีกกลุ่มหนึ่งของการพัฒนาได้มีการรวมตัวกันออกมาเคลื่อนไหวในรูปแบบของ “ขบวนการทางสิ่งแวดล้อม” อันเป็นผลพวงจากการกระแสการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างเต็มที่ซึ่งได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนจนคนด้อยโอกาสในชุมชนท้องถิ่น

โดยหากย้อนศึกษางานที่เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยนั้นปรากฏให้เห็นไม่มากนัก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 มีเพียงการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในยุคของขบวนการนักศึกษา 14 ตุลาคม 2516 กรณีการเข้าไปลักลอบล่าสัตว์ของกลุ่มทหารบริเวณทุ่งใหญ่นเรศวรโดยเฮลิคอปเตอร์ของทางราชการจนเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง แต่หลังจากที่มีการปลุกเร้าการพัฒนากันอย่างมิหยุดยั้งทำให้สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมเริ่มเข้าสู่สภาพเสื่อมโทรมได้เริ่มปรากฏผลงานที่เป็นการเคลื่อนไหวในมิติทางสิ่งแวดล้อม สามารถที่จะพบได้จากงานศึกษาในแนวจิตวิทยาสังคมเป็นหลัก โดยงานชิ้นแรกเริ่ม ในแนวนี้ปรากฏให้เห็นได้ประมาณ ช่วงพ.ศ. 2529-2531 ส่วนใหญ่ล้วนได้รับแนวคิดจากสำนักทฤษฎีคลาสสิก โดยพยายามที่จะหาข้อสรุปและอธิบายถึงสาเหตุที่มีผู้คนออกมารวมตัวกันคัดค้านโครงการฯ ที่ออกมาจากนโยบายรัฐ ด้วยปัจจัยทางจิตวิทยา การอธิบายการเข้าร่วมขบวนการของผู้เคลื่อนไหวจึงถูกนำเสนอในลักษณะเป็นการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ที่ได้รับอิทธิพลจากการปรากฏตัวของพฤติกรรม อันเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าจะสามารถเข้าถึงพฤติกรรมทางสังคมของบุคคลเมื่อเกิดสถานการณ์ได้ เช่น งานศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมโดยการค้นคว้าของ เยาวนิจ กิตติธรกุล (2529) และวิชนี บุญนาค (2530)

งานเหล่านี้ นอกจากจะมีประเด็นความสนใจและยังให้น้ำหนักอยู่ที่การใช้แนวคิดพฤติกรรมรวมหมู่ ยังได้สะท้อนให้เห็นมุมมองที่มีต่อขบวนการทางสังคมว่าเป็นปรากฏการณ์ในแง่ลบ ดังนั้นผลงานเหล่านี้จึงถูกนำเสนอถึงวิธีคิดที่มองผู้เคลื่อนไหวไม่สนองตอบต่อการพัฒนาของคนส่วนรวม สิ่งหนึ่งที่สามารถพบเห็นได้ค่อนข้างชัดเจนในงานศึกษาแนวนี้ คือ จุดยืนที่มองผู้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวในลักษณะแง่ลบ แต่ดูเหมือนว่าผู้เคลื่อนไหวเหล่านั้นกระทำการอันไร้เหตุผลหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อการพัฒนา “บ้าคลั่ง” ตามตรรกะของทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู

อย่างไรก็ดี มีงานค้นคว้าขบวนการเคลื่อนไหวในมิติสิ่งแวดล้อมที่ค่อนข้างโดดเด่น คือวรรณี พฤฒิถาวร (2531) เป็นงานศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านการก่อสร้างเขื่อนน้ำโจน วรรณีได้นำเสนอขบวนการทางสังคมในอีกแง่มุมหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยด้วยการประยุกต์ทฤษฎีของ Turner (1970) ในเรื่อง Determinants of Social Movement Strategies มาใช้กับสังคมไทย เป็นการศึกษาในแง่มุมที่แหวกตัวเองออกจากการจำกัดความสนใจเฉพาะสาเหตุ นั่นคือวรรณีมุ่งศึกษาถึงวิธีการที่ใช้ในการเคลื่อนไหวของขบวนการคัดค้านเขื่อนน้ำโจนซึ่งนับเป็นเรื่องใหม่ที่สังคมไทยยังไม่มีใครกระทำ ผลการวินิจฉัยส่งผลสะเทือนจนมีการเปิดโลกทัศน์ใหม่ๆ ในการ

อธิบายผู้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวว่ามีลักษณะเป็นขบวนการที่มิได้ล่องลอยอย่างไร้เหตุผล ดังที่งานค้นคว้าในอดีตได้ทำการวิเคราะห์ ตรงกันข้ามกลับขยายกรอบให้สังคมเข้าใจพฤติกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวมากขึ้น โดยเฉพาะในแง่มุมที่ผู้คนจำนวนมากเข้าร่วมการเคลื่อนไหวด้วยเหตุผลที่ต้องการกระทำการบางอย่างในการสนับสนุนหรือคัดค้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือโลกที่เขาเป็นส่วนหนึ่ง กระนั้นก็ตามผลงานทรงคุณค่านี้แม้นต้องการเข้าถึงการอธิบายเพื่อให้ได้ภาพการเคลื่อนไหวของผู้คนกว่าที่เคยดำเนินมา สุดท้ายของการวินิจฉัยก็ได้คำตอบเพียงว่าในระดับผู้นำขบวนการนั้นเลือกกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้วยวิธีการ “ชักจูง” มาใช้ในการเคลื่อนไหวมากกว่าวิธีการอื่นๆ เพื่อให้มีการระงับการก่อสร้างเขื่อนน้ำโจน โดยได้ข้อสรุปนี้มีทัศนะมองผู้เคลื่อนไหวในมิติลบและยังก้าวไม่พ้นแนวทางการอธิบายแบบจิตวิทยาสังคมอยู่ดี หากแต่ความพยายามที่อยากจะเห็นการอภิปรายที่มากไปกว่าการกักขังความรู้อยู่แต่เพียงปัจจัยทางจิตวิทยามิติเดียว หรือแม้แต่การก้าวให้พ้นจากคำอธิบายของพฤติกรรมรวมหมู่ ได้ปรากฏในช่วงที่กระแสสังคมที่ผู้คนเริ่มกล้าลุกขึ้นมาท้าทายการดำเนินนโยบายสิ่งแวดล้อมโดยรัฐ ส่งผลให้การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมกลายเป็นประเด็นการศึกษาที่ได้รับความสนใจจากนักวิเคราะห์อย่างล้นหลาม งานศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมรุ่นใหม่ๆ ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นในช่วงนี้ เป็นการผสมผสานแนวความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมกลุ่มเข้ากับแนวคิดทางสังคมศาสตร์แนวใหม่ ๆ โดยมีการเสนอทฤษฎีและแนวคิดที่แตกต่าง คือ ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อใช้ทำความเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในมิติสิ่งแวดล้อม ดังปรากฏในงานค้นคว้าของ มลวิภา ศิริโหราชัย (2542) นวรัตน์ พรหมอุปถัมภ์ (2542) สิริวัฒนา กังวานเลิศ (2543) และสัมพันธ์ อัมพุธ (2545) เป็นต้น

นวรัตน์ พรหมอุปถัมภ์ (2542) ใช้แนวคิดพฤติกรรมรวมหมู่และแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอธิบายการเคลื่อนไหวขององค์กรอิสระในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบุว่าการที่รัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ จนกลายเป็นวิกฤตทางสิ่งแวดล้อมขึ้นอย่างต่อเนื่องนั้น นำมาซึ่งการก่อให้เกิดการรวมกลุ่มต่อต้านและวิพากษ์แนวนโยบายในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของรัฐ ความล้มเหลวในแนวนโยบายนอกจากจะไม่สามารถเยียวยาแก้ไขปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ยังถูกมองว่าเป็นผู้ขูดรีดทรัพยากรไปจากท้องถิ่นการถอดหน้ากากรัฐให้เห็นความล้มเหลวว่าไม่สามารถแก้ปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมได้เช่นนี้ กวิน ชุติมา (2534) มองว่า เป็นมิติใหม่ขบวนการทางสิ่งแวดล้อมที่ลุกขึ้นมาวิพากษ์ ท้าทายการดำเนินนโยบายสิ่งแวดล้อมซึ่งแต่เดิมไม่เคยมีบทบาทวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐเช่นนี้อย่างไรก็ตาม นวรัตน์ พรหมอุปถัมภ์ (2542) ก็ให้ข้อสรุปว่าความท้าทายของขบวนการดังกล่าวแม้จะมีความสอดคล้องกับการเกิดขบวนการสิ่งแวดล้อมในโลกอุตสาหกรรมตะวันตก แต่การเกิดขบวนการเคลื่อนไหวก็มิได้รับแบบใดๆ จากขบวนการสิ่งแวดล้อมในโลกอุตสาหกรรมตะวันตกหากแต่เป็นรูปแบบของท้องถิ่นที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นจากรัฐเป็นผู้สร้างเงื่อนไข

สิริวัฒนา กังวานเลิศ (2543) ได้ชี้ให้เห็นผลการศึกษาอีกแง่หนึ่งจากการนำแนวคิดการรวมกลุ่มของชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจศีลธรรม (Moral Economy) มาอธิบายการรวมตัวเคลื่อนไหวของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ โดยเฉพาะในบริบทของการถูกจำกัดสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้และที่ดินจากการประกาศเขตอุทยานฯ ทับพื้นที่ทำกิน เขาได้อธิบายปมที่นำไปสู่การรวมกลุ่มในขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่นว่า เกิดขึ้นเมื่อชาวบ้านพบสถานการณ์ที่ทรัพยากรถูกยื้อแย่งไป โดยเงื่อนไขจูงใจให้เกิดการตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มในระดับปัจเจกบุคคล คือ การมีพฤติกรรมหลีกเลี่ยงจากความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ความสำเร็จจากการเคลื่อนไหวก็มิอาจเกิดขึ้นได้หากขาดพลังอิทธิพลของเงื่อนไขภายนอก นั่นคือแรงสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน

งานค้นคว้าชิ้นสำคัญเหล่านี้แม้ส่วนใหญ่มีการระบุถึงสาเหตุที่ผู้คนออกมา รวมตัวกันเพื่อกระทำการทางสังคม เหนือกว่าการนี้เป็นการขยับมุมมองทางทฤษฎีเกี่ยวกับ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม นั่นคือนำเอาแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาใช้ อธิบายเพื่อความสมบูรณ์ของปรากฏการณ์ กระนั้นก็ตามงานค้นคว้าทั้งหมดนี้ก็ยังไม่สามารถสลัด ตัวเองออกจากคราบเงาของแนวคิดพฤติกรรมรวมหมู่ได้ทั้งหมด จึงอาจกล่าวได้ว่างานศึกษาที่ กระทำกันมาล้วนเป็นการวิเคราะห์ตามกรอบทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่เป็นสำคัญ เหตุนี้เองได้ทำให้ เกิดการถกเถียงในหมู่นักวิเคราะห์สังคมที่สนใจศึกษาขบวนการทางสิ่งแวดล้อมว่าท่ามกลางโลก และสังคมที่ผู้คนเกิดการตื่นตัวทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะมีผู้คนจำนวนมากลุกขึ้นมาท้าทายอำนาจ รัฐเกี่ยวกับนโยบายสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวางนั้น แท้ที่จริงแล้วกรอบการวิเคราะห์ขบวนการ เคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมโดยแนวคิดพฤติกรรมรวมหมู่มีความเหมาะสมเพียงไรต่อสถานการณ์การเคลื่อนไหว เพราะขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนับวันแต่ได้เติบโตและ เป็นไปในทิศทางที่สลับซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ และข้อสงสัยนี้ได้นำมาซึ่งความสนใจศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ และงานค้นคว้าจำนวนไม่น้อยเริ่มให้ความสนใจ “องค์กรการเคลื่อนไหว” ในฐานะเป็นหน่วยของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญ ขณะที่งานค้นคว้าเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมหลายชิ้นก็ได้นำเอาอานิสงค์นี้มาเป็นฐานในการวิเคราะห์เช่นเดียวกัน เพราะช่วยเพิ่มโอกาสของความสำเร็จการเคลื่อนไหวอย่างที่การเคลื่อนไหวของหลายขบวนการเคยกระทำสำเร็จมาแล้ว ที่สำคัญคือสามารถระดมทรัพยากรที่หลากหลายได้ ดังเช่น ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) และรติกร แก้วนุ้ย (2547) นำแนวคิดการระดมทรัพยากรมาใช้โดยมีฐานการวิเคราะห์อยู่ที่องค์กรการเคลื่อนไหว ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามว่าขบวนการฯ ว่าเกิดขึ้นอย่างไร (How) ผ่านปัจจัยเชิงองค์กรยุทธวิธีการเคลื่อนไหว ผู้นำเครือข่าย ฯลฯ โดยเฉพาะงานค้นคว้าเหล่านี้มีการพูดถึงเรื่องพลวัตของการระดมทรัพยากรการเคลื่อนไหว และมุ่งประเด็นการศึกษาไปที่การวิเคราะห์เงื่อนไข ปัจจัยเชิงโครงสร้างระดับจุลภาค อันเป็นประเด็นศึกษาที่อยู่ภายใต้กรอบการวิเคราะห์ของทฤษฎีการระดมทรัพยากร

นอกจากนั้นยังมีงานค้นคว้าที่มุ่งแสวงหาคำตอบในทำนองเดียวกัน คือ ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการ เช่น ยุทธวิธีการสร้างพื้นที่ให้สังคมได้ถกเถียง แสดงความคิดเห็นโดยมีกระบวนการให้ความรู้ การสร้างความเชื่อชุดใหม่ การสร้างความตื่นตัวเรื่องสิ่งแวดล้อมฯลฯ หรือแม้กระทั่งการสร้างให้คนกลุ่มต่างๆ หลากหลายอาชีพ หลากหลายชนชั้นได้เข้ามาร่วมและเป็นพันธมิตรในขบวนการสิ่งแวดล้อม ดังเช่น จักรวาล วรรณาวงค์ (2547) ที่ศึกษาระบบคิด ระบบคุณค่าการให้ความหมายสิ่งแวดล้อม กลไกและวิธีการทำงานของขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม พรศิริ ชีวาพัฒนานุวงศ์ (2548) ได้มีการพูดถึงกระบวนการ วิธีการ กลยุทธ์ในการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของกรีนพีซ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มัทนา โกสุมภ์ (2549) ทำการวิเคราะห์ฐานคิด กลไก รวมทั้งวิธีการในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของการ เมืองภาคประชาชนในกรณีสวนสัตว์กลางคืนจังหวัดเชียงใหม่ และดวงฤทัย พันธุ์กาหลง (2549) ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของผู้ที่เกี่ยวข้องต่อโครงการพัฒนาเหมืองเวียงแหงจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น งานเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สังคมสมัยใหม่ที่ผู้คนเผชิญกับความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมนั้น พฤติกรรมของผู้คนไม่ควรถูกอภิปรายจากมองมองของจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่ควรวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเติบโตขึ้นของขบวนการทางสังคมที่ลุกขึ้นมาท้าทายสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ โดยเฉพาะการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมอย่างมีพลวัตการชี้ให้เห็นถึงยุทธวิธีของขบวนการการเคลื่อนไหว การระดมทรัพยากรเพื่อใช้ในการเคลื่อนไหว

การอภิปรายข้างต้นจึงเป็นที่กระจ่างว่าภาพของการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมที่มุ่งให้ความสำคัญกับการใช้มุมมองทฤษฎีสำนักคลาสสิกหรือทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่อาจดูลงตัวหรือเป็นจริงสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวในช่วงทศวรรษ 2530 ดังเช่นงานของ เยาวนิจ กิตติธรกุล (2529) และ วิชนี บุญนาค (2530) นำเสนอแต่การนำเสนอของขบวนการเคลื่อนไหวในลักษณะเช่นนี้มิอาจสอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมยุคปัจจุบันได้ เพราะในยุคที่มีการโหมกระแสการพัฒนากันอย่างเต็มที่นั้น ผู้คนได้เกิดการตื่นตัวทางสิ่งแวดล้อม และได้แสดงออกในลักษณะผู้กระทำการทางสังคมที่ดูสลับซับซ้อน

อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลาไม่นานมานี้ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมได้เคลื่อนตัวเข้าสู่กระแสการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ ในแง่หนึ่งได้ทำให้เกิดการถกเถียงถึงความเหมาะสมของการใช้ทฤษฎีขณะที่อีกด้านหนึ่งก็มีการนำเสนอว่านโยบายการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของรัฐส่งผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของคนจนคนด้อยโอกาส นั่นคือชุมชนได้ตกเป็นเหยื่อของนโยบายดังกล่าวโดยเฉพาะทรัพยากรและสิทธิในการจัดการทรัพยากร การใช้นโยบายสิ่งแวดล้อมของรัฐถูกนำเสนอว่าได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงและกระจายทรัพยากรอย่างชัดเจน ซึ่งไม่แตกต่างนักกับความพยายามในการเบียดเบียนและสร้างความทุกข์ยากให้ชุมชน ทัศนะดังกล่าวนี้ได้รับการนำเสนออย่างชัดเจนโดย ยศ สันตสมบัติ (2539) ประภาส ปิ่นตบ

แต่ง (2541) และสุริชัย หวันแก้ว (2541) นักวิเคราะห์เหล่านี้ล้วนมีทัศนะคล้ายกันว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นปัญหาทางสังคมการเมืองในปัจจุบัน พร้อมย้ำว่ากระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจในรอบที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกัน ซ้ำยังก่อให้เกิดเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมอย่างมหาศาล ดังจะเห็นได้จากการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ภาคเมืองได้รับประโยชน์จากนโยบายสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ขณะที่ท้องถิ่นเข้าถึงประโยชน์เพียงแค่หยิบมือแต่เขาเหล่านั้นกลับต้องแบกรับภาระจากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมมากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงกลายเป็นเมฆหมอกสำคัญซึ่งดึงผู้คนจำนวนมากออกมารวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวขณะที่นักวิชาการบางสำนักลงความเห็นว่า บทเรียนอันเลวร้ายนี้อาจทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมซึ่งมองกันว่าถูกครอบงำด้วยโครงสร้างสังคมการเมืองนั้น ถึงแม้จะมีความแข็งแกร่ง มีการจัดองค์กรขบวนการทางสังคมที่เข้มแข็งสักเพียงใด แต่ด้วยลักษณะของชาวบ้านในชนบท “มีลักษณะเฉื่อยชา” อยู่แล้ว ดังการนำเสนอของนักวิชาการ เช่น Embree (1950) ภายใต้กรอบการวิเคราะห์โครงสร้างหลวม และ Riggs (1996) ภายใต้กรอบการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมการเมืองไทยที่ถูกปกคลุมด้วยระบบอำมาตยาธิปไตย เป็นต้น อาจค่อยๆ ล้มหายตายจากไป หรือเพียงที่สุดแล้วยังคงสามารถยืนหยัดอยู่ได้แต่ปราศจากพลังที่แข็งแกร่ง

ความเห็นที่มองว่าขบวนการฯ สามารถยืนหยัดอยู่ได้เพียงแค่ในระดับหนึ่งนั้น ได้รับการปฏิเสธอย่างหนักจากนักวิชาการหลายคน ที่พยายามใช้แนวคิดโครงสร้างโอกาสทางการเมืองเข้าทำการวิเคราะห์ โดยเฉพาะ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541) มองการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่สามารถพัฒนาองค์กรได้อย่างเข้มแข็งและสร้างผลสะเทือนอยู่บนสนามการต่อสู้ได้ ดังกรณีการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมัชชาคนจนที่ถูกจารึกไว้บนหน้าประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวที่กินเวลายาวนานที่สุดและสามารถสำแดงพลังต่อรัฐหรือผู้มีอำนาจต่อการตัดสินใจในการปรับเปลี่ยนนโยบาย และนำเสนอทัศนะว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยได้เดินมาถึงจุดที่เฟื่องฟู เป็นการเคลื่อนไหวที่ได้มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายที่ถือว่ากว้างขวางและสามารถส่งผลสะเทือนต่อผู้คนในสังคมซึ่งไม่จำกัดเฉพาะสมัชชาคนจนเท่านั้น สอดคล้องกับการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมอีกชิ้นหนึ่ง คือ ขบวนการเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้าของชาวบ่อนอกของ รติกร แก้วนุ้ย (2547) มีการพูดถึงการสร้างขบวนการเคลื่อนไหวที่ทรงพลังด้วยการที่ผู้เคลื่อนไหวเลือกใช้วิธีการสร้างเครือข่ายทั้งในระดับชุมชน ระหว่างชุมชนระดับชาติ และระดับโลกนั้น เป็นยุทธวิธีในการต่อสู้จนสามารถสร้างพลังในการต่อรองกับผู้มีอำนาจ (รัฐบาล) ให้หันมารับฟังและเปิดโต๊ะเจรจาได้เป็นผลสำเร็จ เช่นเดียวกับ วิเชียร บุราณรักษ์ (2548) ที่ได้มีการศึกษาขบวนการของชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม ที่ถึงแม้จะเน้นการศึกษาไปที่ปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดขบวนการเคลื่อนไหว ปัญหาและอุปสรรคของการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่วิเชียรก็ระบุให้เห็นว่าขบวนการฯ ได้เติบโตขึ้น มีการปฏิบัติการอย่างหลากหลายในการสื่อสารและตอบโต้ต่อรัฐและทุน ทั้งกลยุทธ์ชุมชนนิยม การต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ การสื่อสารทางการเมืองการต่อสู้ทาง

การเมืองปกติในระดับท้องถิ่น การต่อสู้เชิงกฎหมายและนโยบายของภาครัฐ และการแสวงหาเครือข่ายพันธมิตร อันเป็นเครื่องมือสำคัญของการเคลื่อนไหว

จากงานศึกษาทั้ง ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541) รติกร แก้วนุ้ย (2547) และวิเชียร บุราณรักษ์ (2548) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ขบวนการฯ มิได้หมดพลังไปตามการพยากรณ์อย่างที่นักวิชาการบางสำนักกังวล โดยเฉพาะในผลงานของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541) วิเคราะห์ว่าขบวนการฯ สามารถมีพลังได้ในสถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป กล่าวอีกในนัยหนึ่งคือโครงสร้างโอกาสทางการเมืองสังคมจะเอื้อ ไม่เอื้อหรือแนวนโยบายการพัฒนาของรัฐจะส่งผลกระทบรุนแรงอย่างไร มิได้เป็นปัจจัยสำคัญในการนำไปสู่การถดถอยของขบวนการฯ ตรงกันข้ามเงื่อนไขและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้กลับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้คนจำนวนมากออกมารวมตัวเคลื่อนไหวต่อสู้อย่างทรงพลัง

จากข้อสรุปของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541) แม้จะอธิบายให้เห็นมุมมองต่างๆ และพยายามตอบคำถามครอบคลุมตามตรรกะทางทฤษฎีโดยเฉพาะการนำเอาทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่และการระดมทรัพยากรมาอธิบายผ่านองค์กรการเคลื่อนไหวทางสังคม ทั้งมิติทรัพยากร ผู้นำและยุทธวิธีการเคลื่อนไหว และพยายามมองกระบวนการเหล่านั้นให้เชื่อมโยงกับโครงสร้างโอกาสทางการเมือง เพื่อให้เข้าใจถึงสาเหตุ เงื่อนไข กลยุทธ์ จุดหมาย การบรรลุเป้าหมายของขบวนการฯฯลฯ แต่ยังขาดมุมมองที่จะใช้เป็นฐานสำหรับการวิเคราะห์ขบวนการฯ ในบริบทที่คนกลุ่มต่างๆ เข้ามาแข่งขันในการระบุและนิยามปัญหาจากวิกฤติหรือความเดือดร้อน อันเป็นการระดมการสนับสนุนผ่านการเชื่อมโยงในมิติวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติ

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยอีกหลายชิ้นด้วยกันได้ให้ความสนใจกับความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในมิติของผู้หญิง ได้เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะความสนใจเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงกับขบวนการสิ่งแวดล้อม ดังเช่น งานที่พยายามตั้งคำถามถึงสาเหตุและบทบาทของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม ศิริพร โคตะวินนนท์ (2543) พัชรินทร์ ลาภานันท์ (2547) และ ลิดาพรรณ จันทร์พิมานสุข (2550) เป็นต้น

การศึกษาผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบที่ได้รับการค้นคว้าโดยศิริพร โคตะวินนนท์ (2543) พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนจากการพัฒนาโครงการของรัฐ เช่น เรื่องที่ดินและผลกระทบจากน้ำท่วมป่าบุ่งป่าทาม เป็นเงื่อนไขให้ผู้หญิงเข้าร่วมกิจกรรมเคลื่อนไหว อย่างไรก็ตาม ศิริพรเสนอว่าผู้หญิงเข้าร่วมการเคลื่อนไหวไม่เพียงแสดงบทบาทตามประเพณีเท่านั้น แต่ได้แสดงบทบาทในพื้นที่ของการเคลื่อนไหวอย่างหลากหลายยิ่งกว่านั้นการเคลื่อนไหวยังอาศัยความเป็นผู้หญิงมาใช้เป็นยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวอีกด้วยทำนองเดียวกับพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2547) ทำการศึกษาผู้หญิงชนบทกับขบวนการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อม ที่มีการระบุว่าผู้หญิงชนบทใช้พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่สาธารณะในการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ลักษณะเช่นนี้เองสนับสนุนให้ผู้หญิงมีมุมมองต่อรัฐและสังคมในเชิงวิพากษ์มากขึ้น บทบาทที่ว่านี้จึงเป็นการก้าวข้ามบทบาทตามประเพณีเดิมสู่บทบาทเชิงรุกในเวทีสาธารณะ ข้อค้นพบนี้ได้ตรงกับงานของศิริพรดังที่กล่าวในข้างต้น และงานของ ลิดาพรรณ จันทร์พิมานสุข (2550) เรื่องผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อม ให้ข้อค้นพบสอดคล้องกันว่า การเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือของผู้หญิงและการได้รับการเสริมสร้างความเข้มแข็งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน อันเป็นผลจากการได้รับผลกระทบจากนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม เป็นเงื่อนไขทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมการเคลื่อนไหว นับว่าเป็นการท้าทายบทบาทเดิมของผู้หญิงชนเผ่าจากที่เคยถูกจำกัดด้วยข้อห้ามทางวัฒนธรรมประเพณี

ขณะที่ยังมีงานค้นคว้าในเชิงวาทกรรมที่มุ่งศึกษากระบวนการต่อสู้ช่วงชิงในการใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ได้ให้ความสนใจอยู่ที่การวิเคราะห์ให้เห็นการสร้างพื้นที่ในการนิยามความหมายของสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลสืบเนื่องจากความขัดแย้งในการเข้าถึงการใช้ทรัพยากรระหว่างผู้คนในสังคม ทำให้เกิดการสร้างและผลิตวาทกรรมสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเพื่อให้เกิดผลต่อความเข้าใจของปัจเจกและคนกลุ่มอื่นๆ ดังจะเห็นได้ว่าวาทกรรมสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นประเด็นที่ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์มากขึ้น ปรากฏในผลงานของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสัณฐิตา กาญจนพันธุ์ (2536) โดยระบุชัดว่า วาทกรรมป่าชุมชนเป็นความพยายามในการนิยามป่าโดยชุมชนเพื่อบ่งบอกอุดมการณ์และอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของคนท้องถิ่นขณะที่ กิติพร ใจบุญ (2538) ทำการค้นคว้าในเรื่องวาทกรรมเขื่อน เขาได้สะท้อนความจริงที่ว่าเขื่อนเป็นวาทกรรมในสังคมไทย ซึ่งเป็นผลจากรัฐและกลุ่มทุนได้ให้ความหมายเขื่อนเป็นสัญลักษณ์ในการพัฒนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมาขณะที่คนอีกฟากหนึ่งของสังคมทั้งนักวิชาการ นักศึกษา และนักพัฒนาได้ให้ความหมายแตกต่างคือเขื่อนเป็นสัญลักษณ์ของการทำลาย สอดคล้องกับการค้นคว้าของ อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2537) ที่สะท้อนแง่มุมบางด้านให้เห็นว่ารัฐได้สร้างวาทกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเพื่ออ้างความชอบธรรมในการเข้าครอบครอง ขณะที่ฝ่ายตรงข้ามหรือกลุ่มที่เคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมจากชนบทก็ตอบโต้ด้วยการสร้างวาทกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอีกชุดหนึ่งขึ้นมา การปะทะกันในเชิงวาทกรรมของงานค้นคว้าที่เคยกระทำกันมาโดย ฉลาดชาย และคณะ กิตติพร และอุบลรัตน์ แม้มีข้อสรุปตรงกันว่ากระบวนการนี้เกิดขึ้นในบริบทที่สังคมเปลี่ยนแปลงเข้าสู่กระแสการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของงานค้นคว้าทุกชิ้นคือการชี้ให้เห็นว่าผู้คนแต่ละกลุ่มได้สร้างพื้นที่ในการช่วงชิงความหมายสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน

และ ฐากูร สรวงศ์สิริ (2553) ที่ได้พยายามอธิบายขบวนการต่อต้านเหมืองแร่โพแทชจังหวัดอุดรธานี ผ่านเงื่อนไขการก่อเกิดและการเติบโตของขบวนการฯ และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการฯ ได้ข้อค้นพบว่า การเกิดและการเติบโตของขบวนการฯ เกิดขึ้นทั้งปัจจัยภายในและภายนอกองค์กร โดยเฉพาะบทบาทของนักพัฒนาเอกชน และบทบาทของแกนนำชาวบ้าน เป็นปัจจัย

ภายในที่สำคัญต่อการเติบโตของขบวนการฯ ส่วนปัจจัยภายนอกองค์กรที่มีความสัมพันธ์ต่อการเกิดและการเติบโตของขบวนการฯ เกิดขึ้นทั้งปัจจัยภายในและภายนอกองค์กร โดยเฉพาะบทบาทของนักพัฒนาเอกชน และบทบาทของแกนนำชาวบ้าน เป็นปัจจัยภายในที่สำคัญต่อการเติบโตของขบวนการฯ ส่วนปัจจัยภายนอกองค์กรที่มีความสัมพันธ์ต่อการเกิดและการเติบโตของขบวนการฯ นั้น โครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่มีรัฐธรรมนูญรับรองการเคลื่อนไหว รวมถึงโครงสร้างโอกาสทางสังคมที่มีการเติบโตและขยายตัวอย่างต่อเนื่องขององค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาสังคม และสื่อมวลชนเป็นสิ่งที่สนับสนุนการเติบโตของขบวนการฯ ขณะที่ขบวนการฯ เองก็พยายามแสวงหาแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้ พบว่ามีหลากหลายทางด้านยุทธวิธี ตั้งแต่การยื่นหนังสือผ่านกลไกราชการ การใช้สิทธิตามช่องทางของกฎหมาย ตลอดจนตั้งคณะกรรมการร่วม นอกจากนี้ก็มีการใช้ยุทธวิธีขัดขวางท้าทายระบบปกติไปพร้อมๆ กันด้วยรวมถึงนำสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” มาใช้เป็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการกระทำผ่านการประดิษฐ์ประเพณี

ล่าสุดคือผลงานของ สุภีร์ สมอนา (2555) ใช้กรอบการกระทำร่วม (collective action frame) ตามทฤษฎีของ Snow and Benford เพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ และพบว่า 1) กรอบการวินิจฉัยปัญหา (Diagnostic framing) ขบวนการระบุว่าต้นตอของปัญหาคือ “ความไม่เป็นธรรม” ในการจัดการทรัพยากรแร่ โดยรัฐ เช่น การจัดการทรัพยากรแร่ที่เป็นประโยชน์ต่ออุตสาหกรรมมากกว่าเกษตรกรรม การสมคบคิดระหว่างรัฐกับทุน และนโยบายการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน 2) กรอบแนวทางออกปัญหา (Prognostic framing) ขบวนการเสนอทางออกโดยการเรียกร้องให้รัฐปฏิรูปโครงสร้าง โดยการปรับเปลี่ยนกฎหมายแร่และแก้ไขสัญญาสัมปทานเพื่อความเป็นธรรม นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอทางออกระดับท้องถิ่น เช่น การส่งตัวแทนลงสมัครรับเลือกตั้งเพื่อจัดการกับปัญหาการผูกขาดและการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาให้สนับสนุนวิถีชีวิตของชุมชน 3) กรอบการจูงใจ (Motivational framing) ขบวนการใช้กรอบนี้เพื่อกระตุ้นให้ผู้คนเข้าร่วมและสนับสนุนการเคลื่อนไหว โดยการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเคลื่อนไหวในการสร้างความเป็นธรรมและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ได้วินิจฉัยไว้การศึกษานี้ทำให้เห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ได้ใช้กรอบการวินิจฉัยและแนวทางออกที่สอดคล้องกับปัญหาที่ระบุไว้อย่างมีประสิทธิภาพ และเสนอวิธีการเพื่อจัดการกับปัญหาอย่างครอบคลุม ทั้งในระดับนโยบายและระดับท้องถิ่น

ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ได้ใช้กรอบการจูงใจโดยการนำเสนอถ้อยคำกระตุ้น เช่น “หายนะภัยของเหมืองแร่” และ “ผลกระทบที่รุนแรง” เพื่อเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ พร้อมทั้งเน้นประเด็น “วิถีวัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งเป็นพลังทางวัฒนธรรมของชุมชนในการระดมการต่อสู้และสร้างความตระหนักในระดับกว้าง

สำหรับผลกระทบของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ พบว่า การเคลื่อนไหวของขบวนการยังไม่สามารถทำให้ยุติหรือยกเลิกโครงการตามเป้าหมาย แต่การเคลื่อนไหวได้ทำให้เกิดการชะลอโครงการออกไป จนรัฐบาลและบริษัทเอกชนไม่สามารถดำเนินโครงการได้ตามกำหนด ซึ่งขบวนการถือว่าเป็นชัยชนะและผลสำเร็จในการเคลื่อนไหว

ในผลงานของสุภีร์ สมอนา ผู้วิจัยให้ความสำคัญยิ่ง เพราะสามารถนำมาเป็นฐานสำหรับตั้งคำถามใหม่ๆ อันจะนำไปสู่การแสวงหาคำตอบที่นอกเหนือจากเรื่องเงื่อนไขเกี่ยวกับการยืดกรอบโครงความคิด ขบวนการฯ และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการฯ

2.10 กรอบความคิดรวบยอดในการวิเคราะห์ (Conceptual framework)

กรอบความคิดในการศึกษาเรื่อง องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ" ในงานวิจัยชิ้นนี้ จะประกอบด้วยการทำความเข้าใจรูปแบบของการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน โดยใช้แนวคิดความเป็นชายขอบ ที่มองกลุ่มชาวบ้านที่ต่อต้านการทำเหมืองแร่ฯ ผ่านมุมมองการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบท ที่มีการอาศัยโอกาสทางการเมืองที่เป็นช่องทางในการการระดมทรัพยากร และโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง ในการเคลื่อนไหวต่อต้านของชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

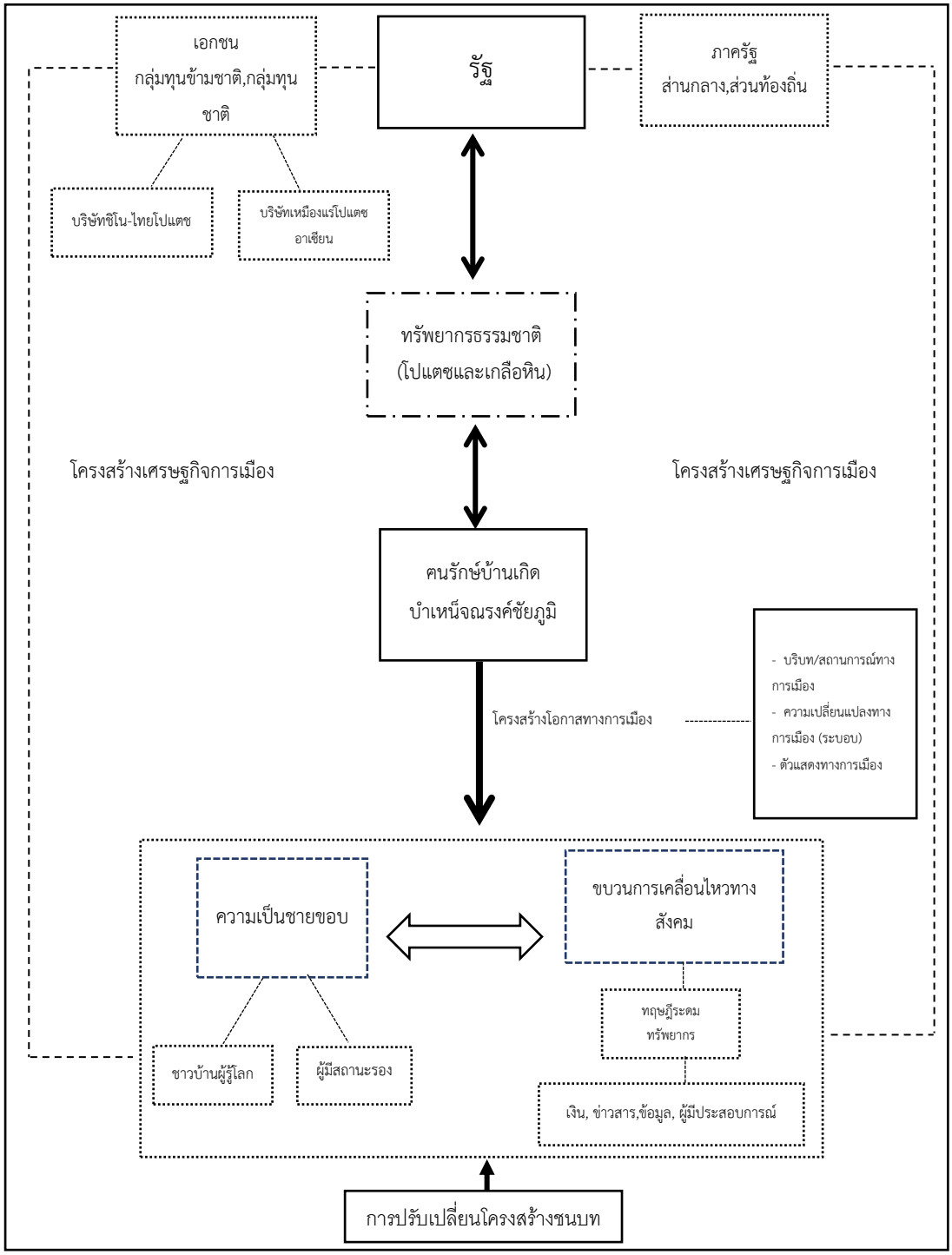

ในการศึกษาครั้งนี้ สนใจในปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้เกิด องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จากกรอบแนวคิดในการวิจัย จะเห็นได้ว่า ปัจจุบันเราถือได้ว่าประเทศไทยของเรานั้นอยู่ภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ มีการติอต่อทางธุรกิจในทุกภาคส่วน โดยมีการส่งเสริมการให้เกิดการแข่งขันเพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายในประเทศและระหว่างประเทศเอง ดังนั้นประเทศไทยเองได้เกิดความร่วมมือกันกับประเทศอื่นๆ ภายในภูมิภาค (อาเซียน) และกลุ่มนายทุนทั้งในประเทศ (บริษัทเหมืองแร่โปแตชอาเซียน (มหาชน) หรือ APMC) และต่างประเทศ (บริษัทชิโน-ไทยโปแตซ) เพื่อเข้ามาลงทุนภายในประเทศ โดยรัฐส่งเสริมให้มีการลงทุนร่วมกับกลุ่มนายทุนการสร้างโครงการต่างๆ เช่น ภาคอุตสาหกรรม (แร่โปแตซและเกลือหิน)

รัฐได้มองว่าการให้กลุ่มนายทุนเข้ามาลงทุนทรัพยากรเหมืองแร่นั้นถือว่าทรัพยากรในประเทศเป็นต้นทุน เพื่อใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเพื่อใช้เป็นแรงขับเคลื่อนเศรษฐกิจในตลาดโลก โดยเป็นการทำให้ประเทศไทยเองสามารถนำทรัพยากรเหมืองแร่นำออกขายสู่ตลาดโลกแล้วนำเม็ดเงินกลับเข้ามาเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจภายในประเทศ ให้มีความเจริญเติบโต และสามารถแข่งขันกับตลาดโลก แต่การที่รัฐได้มองด้านการส่งเสริมการลงทุนทางด้านเศรษฐกิจนั้นได้เริ่มสวนทางกันกับด้านของชาวบ้านที่มองว่าการบริหารจัดการทรัพยากรแร่นั้นได้ขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ที่ตัดสินใจว่าอยากให้ภาครัฐนั้นสร้างโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินภายในชุมชน ของตนหรือไม่ จึงได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวในการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือ การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวได้ก่อขึ้นจากกลุ่มคนที่มีความห่วงใยต่อชุมชนที่ครอบคลุมถึง 4 ตำบลของอำเภอบำเหน็จณรงค์ และทรัพยากรในพื้นที่จึงได้รวมตัวกันในการติดตามข้อมูลข่าวสารต่างๆ เกี่ยวกับการสร้างโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน

ขบวนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้รับอิทธิพลของการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของชนบท ทำให้สามารถปรับตัวกับปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากร ท่ามกลางบริบทความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์และปฏิบัติการทางสังคม ชาวบ้านในปัจจุบันไม่ได้ถือว่าเป็นคนชายขอบหรือผู้มีสถานะรองทางสังคมอีกต่อไป ตลอดจนชาวบ้านยังเป็นผู้ที่ตื่นรู้หรือการเป็นชาวบบ้านที่รู้โลก (การรับรู้ข้อมูลข่าวสารการเข้าถึง social media และต้องการที่จะรักษาประโยชน์ของตนเองและของชุมชน ตลอดจนผลกระทบต่างๆ ที่ตามมาจากนโยบายของทางภาครัฐ และบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงได้ร่วมตัวกันแสดงการต่อต้านการสร้างเหมืองแร่ฯ ครั้งนี้เพื่อไม่ให้ชุมชนและประชาชนโดยรอบนั้นได้รับผลกระทบไปมากกว่านี้) ว่าประชาชน

ชาวบ้านเองก็สามารถที่จะเข้าถึงทรัพยากรได้เหมือนกันกับทางภาครัฐ ดังนั้นกลุ่มการเคลื่อนไหวได้อาศัยจุดเน้นที่มีความเข้มแข็งแต่เดิมอย่างหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น มาร่วมเป็นกระบอกเสียงเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว “ความพยายามทำให้เป็นข่าว” ส่วนนี้จึงเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการแย่งชิงพื้นที่สื่อ และผลักดันประเด็นเรื่องราวการเคลื่อนไหวของกลุ่มตนให้เป็นที่รับรู้และกลายเป็นกระแสสังคม ในวงกว้างมากกว่าที่จะคาดหวังอย่างจริงจัง ว่าชาวบ้านจะสามารถเข้าแทรกแซงกระบวนการนโยบายสาธารณะที่ตัดสินจากรัฐหรือขับไล่บริษัทกลุ่มทุนให้ออกจากพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

ในการออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินครั้งนี้ชาวบ้านได้อาศัยโอกาสทางการเมืองที่เอื้ออำนวยต่อการเคลื่อนไหวในช่วยของระบอบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยกำลังเฟื่องฟู ในช่วงพ.ศ. 2540 เป็นแรงขับเคลื่อนให้สังคมได้รับรู้ จนสามารถที่จะระงับการดำเนินการขุดเจาะเหมืองได้จนห่วงระยะเวลานั้น แต่เมื่อเกิดการรัฐประหาร เปลี่ยนการปกครองโดยมีการยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน เมื่อปี ปีพ.ศ. 2558 ทำให้การแสดงออกในการต่อต้านการสร้างโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินได้หยุดลงเพราะความสัมพันธ์ของภาครัฐและภาคประชาชนได้เริ่มเปลี่ยนจากการเป็นพันธมิตรที่ยอมรับฟังโดนการเปิดเวทีสาธารณะฟังความคิดเห็นของประชาชน เป็นการขัดแย้งเพราะภาครัฐได้แสดงท่าทีในการออกมาคุกคามประชาชนที่รวมกลุ่มกันแสดงออกในการต่อต้าน โดนอ้างว่าเป็นการขัดต่อกฎหมาย พรบ.ฉุกเฉิน หรือแม้นแต่มีการข่มขู่โดยการที่ให้ผู้นำของหมู่บ้านนั้นมาแจ้งยังชาวบ้านที่ออกมาต่อต้านโดยกล่าวว่าจะตัดไม่ให้สวัสดิการของทางภาครัฐอีกเลย เช่น บัตรสวัสดิการต่างๆ

ถือได้ว่าเป็นการสร้างความแตกแยกของชาวบ้านเป็นอย่างมากและทำให้ชาวบ้านเกิดอคติด้านลบต่อมารัฐมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงยืนหยัดสู้ ในห้วงระยะเวลาที่ถือว่าเป็นยุคปิดของขบวนการเคลื่อนไหว โดยกลุ่มการเคลื่อนไหวได้อาศัยการรวมกลุ่มและระดมเครือข่ายตามแนวทางของ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม คือทฤษฎีการระดมทรัพยากร ในการระดมเงินทุน และข้อมูลข่าวสารต่างๆ จากประชาชนทั่วไปหรือกลุ่มเครือข่ายพันธมิตรต่าง ๆ ตลอดจนการศึกษาการจัดองค์การของกลุ่มศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ ในการออกมาต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินและช่วงชิงพื้นที่ในการต่อรองโดยไม่ได้หวังที่จะต้องการชิงอำนาจรัฐ แต่เพียงที่จะต้องการให้เกิดการสร้างกติกาใหม่ในการดำรงชีวิตที่ปราศจากการถูกเอารัดเอาเปรียบ และกดขี่จากภาครัฐและนายทุน

บทที่ 3
วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง องค์การการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ" ในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้รูปแบบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษา (Case study) โดยมีฐานคิดในการแสวงหาความรู้ ความจริงของปรากฏการณ์ทางสังคมในเชิงประจักษ์ (Empirical evident) และแนวการวิเคราะห์บนฐานคิดทางการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนชายขอบและศึกษาเชิงบูรณาการในการแสวงหาความรู้ใหม่ และการวิพากษ์ในการตีความบนฐานคิดของทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยมีฐานคิดในการเชื่อถึงความรู้เป็นพลังขับเคลื่อนที่มีผลต่อต่อชีวิตของผู้คน ซึ่งเป็นกระบวนการค้นคว้าที่จะทำให้ข้ามพ้นมายาคติ (Myth) ทางความคิด ไปสู่โครงสร้างเบื้องหลังที่อยู่ในโลกของความเป็นจริงอันเป็นสิ่งที่ช่วยให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขชีวิตและสร้างโลกที่ดีสำหรับประชาชน ดังนี้

3.1 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ผู้วิจัยใช้ครั้งนี้ ได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มด้วยกันคือ 1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในระดับองค์กรและระดับปัจเจกบุคคล โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลระดับองค์กร ส่วนนี้ประกอบด้วย แกนนำชาวบ้าน นักเคลื่อนไหวหรือนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการที่มีสถานะเป็นเครือข่ายหรือมีการสนับสนุนการเคลื่อนไหว กลุ่มผู้ให้ข้อมูลระดับปัจเจก ส่วนนี้ประกอบด้วย สมาชิกผู้ต่อต้านหรือสมาชิกขบวนการฯ 2) พื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา คือ เหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ครอบคลุม 4 ตำบลคือ บ้านตาล หัวทะเล บ้านเพชร และบ้านชวน อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ 100 ตารางกิโลเมตร ประมาณ 6,700 ไร่ เท่านั้น

3.2 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

เพื่อให้ได้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์และสอดคล้องกับกรอบแนวคิดของการวิจัย ผู้วิจัยได้ทำการเลือกผู้ให้ข้อมูลตามประเด็นของการศึกษา ดังนี้

3.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูล (ส่วนที่ 1) เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ที่เป็นความเป็นมาของบริบทชุมชน ทั้งทางด้านลักษณะกายภาพ เช่น พื้นที่ และสถานที่ตั้งของชุมชน ลักษณะทางชีวภาพ เช่น วิถีทางการเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ และลักษณะทางบริบทสังคม เช่น ประชาชกรในพื้นที่ เศรษฐกิจ การศึกษา และรวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคม ความเชื่อ ประเพณี และศาสนา ตลอดทั้งประวัติความเป็นมาของการเข้ามาจัดตั้งโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และความเป็นมาของ

กลุ่มเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ ผู้ให้ข้อมูลส่วนนี้ประกอบด้วย ผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ได้แก่ ภาครัฐส่วนกลางและท้องถิ่น อุตสาหกรรมจังหวัด (จำนวน 1 คน) หอการค้าจังหวัด (จำนวน 1 คน) เจ้าหน้าที่อบต. (จำนวน 2 คน) เจ้าหน้าที่กำนันและผู้ใหญ่บ้าน (จำนวน 4 คน) ผู้อาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่ (จำนวน 4 คน) และจ้ำบ้านหรือผู้นำทางจิตวิญญาณ (จำนวน 1 คน) โดยการเลือกผู้สัมภาษณ์จะเป็นการใช้เทคนิคการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling)) (วัลลภัช สุข สวัสดิ์, 2564, น. 84) เนื่องจากเห็นว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถที่เหมาะสมกับการให้ข้อมูล

3.2 ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหว แบ่งเป็น 2 กลุ่ม มีความสอดคล้องกับหน่วยในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิถีการสัมภาษณ์แบบ (snowball sampling) (วัลลภัช สุข สวัสดิ์, 2564, น. 85) โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีคุณลักษณะตรงตามคุณสมบัติ คือ

3.2.1 ผู้ให้ข้อมูลระดับองค์การ เป็นข้อมูล (ส่วนที่ 2) เกี่ยวกับ การรวมกลุ่มของขบวนการเคลื่อนไหว เช่น ความเป็นมาของขวนการเคลื่อนไหว “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ข้อมูลเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหว เช่น การระดมทรัพยากร ผลสะเทือนที่เกิดจากขบวนการเคลื่อนไหว ซึ่งผู้ให้ข้อมูลในส่วนนี้ประกอบด้วย แกนนำชาวบ้าน (จำนวน 5 คน) นักเคลื่อนไหวหรือนักพัฒนาเอกชน (จำนวน 2 คน) นักวิชาการที่มีสถานะเป็นเครือข่ายหรือมีการสนับสนุนการเคลื่อนไหว (จำนวน 2 คน)

3.2.2 ผู้ให้ข้อมูลระดับปัจเจก เป็นข้อมูล (ส่วนที่ 3) เกี่ยวกับการเข้าร่วมขบวนการฯ (การเข้าร่วม การตัดสินใจเข้าร่วม ระยะเวลาและความถี่ในการเข้าร่วม กิจกรรมที่เข้าร่วม ทัศนะเกี่ยวกับขบวนการฯ ความสัมพันธ์กับขบวนการฯ) ผลที่เกิดจากการเคลื่อนไหว (ก่อนการเคลื่อนไหว หลังการเคลื่อนไหว) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในส่วนนี้ประกอบด้วย สมาชิกผู้ต่อต้านหรือสมาชิกขบวนการฯ (จำนวน 10 คน)

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม โดยประกอบด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth research) และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) เป็นการเก็บข้อมูลควบคู่กันไป วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ สามารถแบ่งออก 2 ส่วน ดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) ทั้งเอกสารของทางราชการ เอกสารวิชาการทั่วไป และเอกสารที่กระทำขึ้นโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ รายงานการวิจัย บทความ

วิชาการ รวมถึงเอกสารจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ เช่น อินเตอร์เน็ต ตลอดถึงสื่อ สิ่งพิมพ์ อิเล็กทรอนิกส์ อื่น ๆ เป็นต้น

4.2 การสัมภาษณ์ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้รูปแบบของการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกต โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ทั้งนี้การเข้าถึงแหล่งข้อมูล ทั้งข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้กระทำ เป็น 2 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนก่อนเข้าไปเก็บข้อมูลในสนาม และขั้นตอนของการเก็บข้อมูลในสนาม

ขั้นตอนก่อนเข้าไปเก็บข้อมูลในสนาม เป็นการเตรียมตัวของผู้วิจัยสำหรับการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทราบถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ เพื่อพัฒนากรอบแนวคิดของการวิจัยและพัฒนาแนวทางการสัมภาษณ์ต่างๆ หลังจากนั้นจึงได้คัดเลือกพื้นที่วิจัย โดยพิจารณาจากความเข้มข้นในการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการ โดยเฉพาะมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ

ขั้นตอนของการเก็บข้อมูลในสนาม เมื่อเข้าสู่พื้นที่ ผู้วิจัยได้ใช้บรรยากาศที่เป็นกันเองในการเข้าถึงข้อมูล อย่างไรเสีย แม้ความสนิทสนมคุ้นเคยที่เกิดขึ้นระหว่าง ผู้วิจัย ผู้ให้ข้อมูล กับพื้นที่ จะเคยเกิดขึ้นก่อนหน้า แต่การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจำเป็นต้องยืนอยู่บนหลักการและวางบทบาทของตนเองบนฐานทางวิชาการ ดังนั้นการเข้าสู่พื้นที่เพื่อทำการศึกษาซึ่งมีความแตกต่างจากการเข้าไปทำงานทั่วไป ผู้วิจัยได้อธิบายวัตถุประสงค์และลักษณะของการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยให้ชาวบ้านฟังโดยละเอียด เพื่อลดความคลางแคลงสงสัยทั้งต่อตัวผู้วิจัย และประเด็นในการศึกษา

3.4 เทคนิคและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

5.1 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview)

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ทั้งในลักษณะการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลตามแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) ที่ใช้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลระดับปัจเจก ผู้ให้ข้อมูลระดับองค์การ ซึ่งในการสัมภาษณ์เป็นการพูดคุยตัวต่อตัวระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อเป็นการได้มาของข้อมูลนั้น ต้องมีการถามในการเจาะประเด็นต้องการข้อมูล อย่างละเอียด ซึ่งการสัมภาษณ์ลักษณะนี้ จะทำให้ผู้วิจัยนั้นได้คำตอบที่เป็น มุมมอง ประสบการณ์ ความรู้สึก และทัศนคติ ความเชื่อ และความคิดเห็นที่เป็นอุดมการณ์ของผู้ให้การสัมภาษณ์ในแต่ละคน

โดยเครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ที่ผู้วิจัยได้เปิดประเด็นการสัมภาษณ์แบบกว้าง ๆ เพื่อให้การสนทนา

นั้นสามารถที่จะเพิ่มเติมในประเด็นด้านอื่นๆ ให้ได้ข้อมูลในเชิงลึกเพิ่มขึ้น (สุภัททา ปิณฑะแพทย์, 2564, น. 2) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้มีการปรับปรุงให้ดีขึ้นตลอดในขณะที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดในการวิจัย และเป็นการตอบวัตถุประสงค์ในการศึกษา

5.2 การสังเกต (Observation)

การวิจัยนี้แบ่งการสังเกตออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) ในระหว่างศึกษา ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างความเข้าใจในบริบทขององค์การเคลื่อนไหว และลักษณะกิจกรรมในการเคลื่อนไหว ของกลุ่ม ซึ่งในการสังเกตจะมีการจดบันทึกควบคู่ไปกับการสังเกต แต่อย่างไรก็ตามนั้นผู้วิจัยจะไม่ได้เข้าไปใช้ชีวิตในพื้นที่ตลอดเวลา แต่เป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่มีความสนิทและใกล้ชิด เพื่อนำกลับมาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มีความน่าเชื่อถือและครอบคลุมในประเด็นคำถามของงานวิจัยครั้งนี้

2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) ผู้วิจัยใช้เครื่องมือนี้เพื่อสังเกตปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในการแสดงออกของชาวบ้าน โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวของชาวบ้านโดยทั่วไป ในปรากฏการณ์จริงผู้วิจัยพบเห็นพฤติกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางสัญลักษณ์การสื่อความหมายในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นปฏิกิริยาการโต้กลับของชาวบ้านที่มีต่อรัฐ ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเป็นหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีการบันทึกผ่านแบบบันทึกการสังเกตทันทีที่พบเห็นเหตุการณ์ผู้วิจัยได้ทำการบันทึกข้อมูลนั้นไว้ทุกครั้ง ทั้งนี้ระยะเวลาในการสังเกตอาจจะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์และความพร้อมของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นหลัก

3.5 การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยประมวลผลข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในขณะที่สัมภาษณ์และหลังการสัมภาษณ์ สำหรับการตรวจสอบข้อมูลและความสมบูรณ์ของข้อมูลนั้นได้กระทำทุกครั้งหลังเก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละครั้งโดยการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation Technique) เป็นการยืนยันข้อมูล อย่างไรก็ตามบางครั้งกลับพบว่ามีข้อมูลบางส่วนขาดหายไปหรือมีความไม่สมบูรณ์ในระหว่างศึกษา กรณีนี้ผู้วิจัยได้ขอสัมภาษณ์อีกครั้งกับผู้ให้ข้อมูลรายเดิมและรายอื่นๆ เพิ่มเติม นอกจากนี้ยังมีกรณีที่มีข้อมูลบางประเด็นขัดแย้งกัน ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ในงานศึกษา แต่ผู้วิจัยในฐานะผู้ค้นคว้าได้จัดการข้อมูลที่มีลักษณะขัดแย้งกันโดยการเข้าไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลรายใหม่ เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ทั้งนี้ตลอด

การวิจัยภาคสนามผู้วิจัยมีการเก็บและตรวจสอบข้อมูลเป็นระยะ เพื่อมิให้ตกหล่นจากความเป็นจริง โดยทั้งหมดนี้กระทำจนมีความอิ่มตัวทางทฤษฎี

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นก็เช่นกัน เป็นการวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา จัดหมวดหมู่ เปรียบเทียบข้อมูลในหมวดหมู่โดยผู้วิจัยกระทำต่อเนื่องเพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกันภายในข้อมูลหมวดเดียวกัน และหาสาเหตุของความเหมือนและความแตกต่าง จากนั้นได้จึงนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างหมวดหมู่ข้อมูลและหาความสัมพันธ์ทั้งระบบเพื่อค้นหาความจริงของปรากฏการณ์โดยใช้แนวคิด ทฤษฎี เป็นแนวทางในการอธิบายส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูล ทั้งนี้ข้อมูลหรือเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น มีเพียงผู้วิจัยเท่านั้นที่ สามารถเข้าถึงข้อมูลได้

3.6 จริยธรรมในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ปฏิบัติตามกระบวนการวิจัยและคำนึงถึงจริยธรรมในการวิจัยอย่างเคร่งครัด โดยในส่วนของกระบวนการวิจัย ก่อนเริ่มดำเนินการได้มีการนำเสนอเค้าโครงการวิจัย (Research Proposal) ต่อคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เพื่อขอความเห็นชอบด้านจริยธรรมในการวิจัย ซึ่งเป็นไปตามระเบียบของมหาวิทยาลัยขอนแก่น ขณะที่ในส่วนของจริยธรรมในการวิจัยนั้น ได้ตระหนักถึงหลักสำคัญ 3 ประการ คือ (วีณา จีระแพทย์, 2540; Council of International Organizations of Medical Science, 1994 อ้างใน เพ็ญจันทร์ เลิศรัตน์, 2548) 1) หลักการด้านสิทธิประโยชน์ (Principle of beneficence) 2) หลักการด้านการเคารพในเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ (Principle of respect for human dignity) และ 3) หลักการด้านความยุติธรรม (Principle of justice) ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาปรับให้สอดคล้องกับลักษณะของงานวิจัย ทั้งนี้ได้คำนึงถึงหลักการดังกล่าว คือ

การขออนุญาตทำวิจัย ก่อนการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการขออนุญาตต่อผู้นำชุมชนเพื่อทำการศึกษา และเมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงได้สร้างความเข้าใจกับคนในชุมชน โดยชี้แจงเรื่องที่ทำการวิจัยต่อผู้นำกลุ่มต่างๆ และชาวบ้านทั่วไปในชุมชน เพื่อทราบวัตถุประสงค์ ประเด็นการวิจัยและลักษณะการดำเนินการวิจัยตลอดระยะเวลาที่ศึกษา จากนั้นจึงได้เริ่มต้นศึกษาเอกสาร รายงานและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา

การอธิบายโครงการวิจัยแก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ผู้วิจัยได้อธิบายให้กลุ่มตัวอย่าง/ผู้ให้สัมภาษณ์ทราบรายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวกับการวิจัย ได้แก่ หัวข้อเรื่องที่จะทำวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย วิธีการวิจัย เหตุผลที่เชิญชวนเข้าร่วมโครงการวิจัย ระยะเวลาที่ท่านต้องให้ความร่วมมือในการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการวิจัยทั้งต่อท่านและบุคคลอื่น ความเสี่ยงที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับท่านในการเข้าร่วมการวิจัยการรักษาความลับของข้อมูลต่างๆ ที่ได้รับจากท่านในการวิจัย สิทธิของท่านที่จะถอนตัวจากโครงการวิจัยได้ทุกเมื่อ

การแจ้งสิทธิและขอความยินยอมในการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูล เพื่อเป็นการเคารพสิทธิของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ ประโยชน์ และข้อจำกัดของการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนสอบถามความสมัครใจของผู้ให้สัมภาษณ์ของกลุ่มตัวอย่างทุกๆ ครั้งซึ่งภายหลังการได้รับอนุญาตแล้วผู้วิจัยยังได้แจ้งสิทธิของผู้ให้ข้อมูลในการซักถามข้อสงสัย การตอบรับและการปฏิเสธสำหรับการเข้าร่วมวิจัยแต่ละครั้ง

การวางตัวเป็นกลาง ในทุกขั้นตอนของการวิจัย ผู้วิจัยได้วางตัวเป็นกลางและยืนอยู่บนฐานทางวิชาการ โดยไม่ได้แสดงความคิดเห็นที่เป็นการสนับสนุนหรือไม่มีพฤติกรรมที่แสดงถึงความเป็นพรรคพวกกับผู้ให้ข้อมูลหรือบุคคลหนึ่งบุคคลใด ในประเด็นนี้ผู้วิจัยเชื่อว่า บางครั้งผู้ให้ข้อมูลอาจมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ไม่พึงพอใจกัน และบอกเล่าให้ผู้วิจัยฟัง ซึ่งหากผู้วิจัยนำข้อความ เหล่านี้ไปเปิดเผยหรือให้ความคิดเห็นสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนั้นย่อมจะทำให้เกิดความไม่พอใจกัน ซึ่งในการวิจัยที่ผ่านมาผู้วิจัยได้ถือหลักการนี้เป็นสำคัญ

การเก็บความลับ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเองทุกครั้ง และเนื่องจากว่าการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจำเป็นต้องมีคำพูด รูปภาพ ฯลฯ เพื่อเป็นการยืนยันและสนับสนุนปรากฏการณ์ กรณีดังกล่าวผู้วิจัยได้ใช้ชื่อสมมุติแทนชื่อจริงโดยได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเพื่อมิให้ ส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูล ทั้งนี้ข้อมูลหรือเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น มีเพียงผู้วิจัยเท่านั้นที่ สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ และผู้วิจัยได้มีขั้นตอนการจัดทำรหัส (Code) แทนตัวบุคคล เพื่อแยกข้อมูลที่ระบุตัวตนได้ออกจากข้อมูลส่วนที่ใช้ศึกษา

ตาราง 3 การกำหนดรหัส (Coding) และคุณลักษณะของผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูล

รหัส	คุณสมบัติ	จำนวน
A	ผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูลจากประชาชนพื้นที่และเครือข่าย	A1-11
B	ผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูลจากกลุ่มภาคประชาสังคม	B1- 4
C	ผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ	C1-5

ที่มา: ผู้เขียน

บทที่ 4
จุดเริ่มต้น สู่พัฒนาการของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

บทนี้ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลจากการ ศึกษาองค์การ การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ เลือกกรณีศึกษา “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” โดยเริ่มจากการนำเสนอ โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรเหมืองแร่ที่โยงมาสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ภาครัฐในการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในอีสาน จนก่อกำเนิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซชัยภูมิ และชนวนสาเหตุของปัญหาของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จนนำไปสู่การรวมกลุ่มกันของศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ เพื่อตอบคำถามวิจัยข้อที่ 1 ทำไม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงมีการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน โดยผู้วิจัยได้แบ่งลำดับประเด็นดังต่อไปนี้

4.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสู่กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรเหมืองแร่

4.2 อีสานกับการพัฒนาเศรษฐกิจความมั่นคงของรัฐ

4.3 การเกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซ

4.4 สาเหตุของปัญหาของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ

4.5 ความขัดแย้งของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ และการก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอรายละเอียดดังนี้

4.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสู่กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรเหมืองแร่

การถือกำเนิดรัฐชาติหรือรัฐสมัยใหม่ของประเทศไทยนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านการเมือง (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533: 33, 39) จากการกำหนดโครงสร้างและกระบวนการทางการเมืองที่จัดการปกครองด้วยการแบ่งอำนาจหน้าที่ของกลุ่ม องค์การ หน่วยงาน หรือสถาบัน สมัยใหม่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ห้า ตามหลักการแบ่งอำนาจ การย้ายอำนาจจากสถาบันขุนนางสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้ประเทศไทยเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutist State) ที่มีลักษณะสำคัญ ประการแรก การรวมศูนย์อำนาจที่สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) นับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นรัฐศักดินา เป็นโครงสร้าง กระบวนการ ขั้นตอน รูปแบบ วิธีการ กำหนดความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ หรืออื่นใด เพื่อตอบโต้ ปรับปรุง ปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลง ความเสื่อมสลายของระบบศักดินา

ตอนปลาย การใช้อำนาจมีแบบแผนเป็นระบบ มีการกำหนดแผนที่ทางภูมิศาสตร์แบบใหม่ที่ใช้ขอบเขตทางกายภาพเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์อำนาจรัฐแทนการใช้ขอบเขตภูมินิเวศวัฒนธรรมแทนมโนภาพของดินแดนในความสัมพันธ์กับอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์อันเป็นพื้นฐานการจัดการความสัมพันธ์อำนาจของรัฐทั้งหลายในดินแดนสยามนับแต่อดีต (ธงชัย วินิจจะกูล, 2530: 135) ความเปลี่ยนแปลงที่ถือกำเนิดเป็นปัญหา อุปสรรค วิกฤตการณ์ และความตึงเครียด ที่ก่อกำเนิดหลายระดับทั้งภายในและภายนอก ส่วนกลางกับส่วนอื่น ระหว่างฐานะ ชนชั้น หรืออื่นใด สถาบันทางการเมืองและกระบวนการทางการเมืองแบบจารีต และแบบใหม่

ด้านเศรษฐกิจ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533: 39) ความกดดันจากระบบทุนนิยมโลกภายหลังการจัดทำสนธิสัญญาเบาริงค์ (ใน พ.ศ. 2398 และสนธิสัญญาทำนองเดียวกัน ทำให้รัฐศักดินาที่กำหนดความสัมพันธ์ (ทางการผลิตจากการขูดรีดเสื่อมสลายลง การผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจของขุนนาง นับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ (ใน พ.ศ. 2416 การเก็บค่าเช่า การเก็บส่วนมาเป็นเงินราชการและเงินค่ารัชชูปการที่ภายหลังยกเลิกใน พ.ศ. 2481 นับเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบจากเจ้าขุนมูลนายมาสู่รัฐที่มีพระมหากษัตริย์ (ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (อย่างเป็นระบบ ระเบียบ และมีเอกภาพ ทำรายได้ให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ (และประเทศอย่างมาก นายทุนจากตะวันตกมีบทบาทสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากการผลิต การค้า และการลงทุน ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ และแทนที่ด้วยคนจีนเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยน ขยายตัว หรืออื่นใด จนควบคุมเศรษฐกิจภายในประเทศ แต่เมื่อภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระบบทุนนิยมเป็นไปอย่างต่อเนื่องนับตั้งการทำสนธิสัญญาเบาริงค์ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระดับมหภาค เป็นวงกว้างแม้มีแนวคิดอื่นที่สำคัญ คือ ทุนนิยมโดยรัฐ (State Corporatism) ตามแนวคิดชาตินิยม (Nationalism) ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีผลต่อเศรษฐกิจเป็นระยะ การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2501-2506) นับเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านที่สำคัญภายหลังการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504-2509) ใน พ.ศ. 2504 ก่อกำเนิดเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม (Liberalism) เป็นจุดตัดที่สำคัญของการพัฒนาประเทศภายใต้อิทธิพลของสหรัฐอมริกาที่ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) ที่สำคัญ คือ ถนน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ และระบบรางในภายหลัง การพัฒนาอุตสาหกรรม ช่วงแรกเป็นอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า (import substitution industrialization : ISI) ฉบับที่หนึ่งถึงสาม (พ.ศ. 2504-2519) เป็นอุตสาหกรรมที่เน้นทุนเข้มข้น (Capital Intensive Industry) มากกว่าแรงงานเข้มข้น (Labor Intensive Industry) และอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (Export Oriented industrialization: EOI) ฉบับที่สี่เป็นต้นมา (พ.ศ. 2520-ปัจจุบัน) นำไปสู่การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศไทย จากผลิตหรือการส่งออก

สินค้าเกษตรกรรมไม่กี่ชนิด ที่สำคัญคือ ข้าว ไม้สัก ยางพารา เป็นหลากหลายชนิด ที่สำคัญ คือ น้ำตาล มันสำปะหลัง ปอ ฝ้าย น้ำมันปาล์ม ประมง หรืออื่นใด แต่ไทยต้องเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจจากวิกฤตการณ์ (น้ำมันใน พ.ศ. 2516 และ 2522 การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมที่มีเป็นจำนวนมาก ทำให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนใน พ.ศ. 2524 เป็นความร่วมมือระหว่างกัน (ธโสธร ตู้ทองคำ, 2556: 79) และการร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชนนั้นได้นำมาสู่การให้ความสนใจกับทรัพยากร “แร่” ที่จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับคนไทยมานาน หากย้อนดูร่องรอยจะเห็นได้ว่า “คนไทยมีการใช้แร่มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์” (กองเศรษฐธรณี, 2544: 1) โดยนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับ ฯลฯ กระทั่งปัจจุบันแร่ก็ถือว่ามีความสำคัญทั้งการนำมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรม และประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ อย่างไรนั้นการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแร่ทุกยุค ล้วนถูกควบคุมโดยส่วนกลางคือ “รัฐ” มาโดยตลอด เริ่มตั้งแต่การสร้างภาพมายาคติที่ว่า แร่เป็นทรัพย์ของแผ่นดิน หรือรัฐเท่านั้นที่สามารถจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ด้วยแนวคิดเฉกเช่นนี้นโยบายการใช้ทรัพยากรแร่จึงถูกออกแบบ ไปในทิศทางของการผูกขาดมากกว่าการกระจายทรัพยากร ผนวกกับมุมมองที่เห็นว่าแร่เป็นดั่งสินค้าที่สามารถนำมาสร้างความเจริญให้ประเทศชาติ ทำให้ทรัพยากรแร่จากที่มีคุณสมบัติเป็นเพียงวัตถุกลายเป็นทรัพย์ที่มากด้วยมูลค่า ด้วยเหตุนี้จึงมีการนำแร่มาใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจมากขึ้น (สุภีร สมอนา, 2555) ดังจะเห็นจากพัฒนาการของการใช้ทรัพยากรแร่ตามแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 3 ระยะ ได้แก่

ช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-5 นโยบายช่วงอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกเพื่องฟู (พ.ศ. 2504-2529)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่งถือกำเนิดจากเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ ที่สำคัญ ประกอบด้วย (วิวัฒน์ชัย อัตถากร, 2542: 345) ประการแรกบทบาทของธนาคารโลกต่อการเสนอแนะการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ประการที่สอง การให้ความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาตามโครงการแผนข้อที่สี่ (Point Four Program) (Truman, 1966: 60-62)เพื่อเป็นเครื่องมือแสวงหาความร่วมมือกับประเทศโลกที่สามและสกัดกั้นการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ (Hayes, 1971) ประการที่สาม การกำหนดนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นการจำกัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ประการที่สี่ การแทรกตัวของสหรัฐอเมริกา ธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งทางการเมืองจากกลุ่มอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ และความขัดแย้งทางเศรษฐกิจจากนโยบายทางเศรษฐกิจแบบชาตินิยมที่กีดกันชาวจีนด้วยการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ การรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. 2500 นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจด้วยเป็นความปรารถนาของนักธุรกิจที่ให้เอกชนดำเนินการทางเศรษฐกิจ

ลดความสำคัญของรัฐวิสาหกิจ การเปิดประเทศด้านเศรษฐกิจ ประการที่ห้า ข้อเสนอของคณะผู้แทนธนาคารโลกที่เยือนประเทศไทยใน พ.ศ. 2500 ที่มีสาระสำคัญ คือ การส่งเสริมเศรษฐกิจแบบเสรี บทบาทของรัฐที่เน้นการกำหนดนโยบายและการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ปฏิเสธการดำเนินธุรกิจแข่งขันกับเอกชนแต่อำนวยความสะดวกทั้งการจัดโครงสร้างพื้นฐาน การรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศ การพัฒนาอุตสาหกรรม (International Bank Reconstruction and Development (IBRD), 1959: 8) ทำให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิบัติตามข้อเสนอของคณะผู้แทนธนาคารโลกที่สำคัญ คือ การจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศษฐกิจแห่งชาติ คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และกรมวิเทศสหการ (วิวัฒน์ชัย อัตถากร, 2542: 345-346)

จนทำให้รัฐได้วางแนวทางการพัฒนาทรัพยากรแร่ โดยให้ความสำคัญกับการนำดีบุกมาใช้ประโยชน์ เนื่องจากเป็นแร่ที่สามารถสร้างรายได้หลักให้ประเทศ โดยเฉพาะในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ที่มีการส่งเสริมให้มีการสำรวจแหล่งแร่ภายในประเทศ เพราะอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของประเทศ ทำนองเดียวกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 และ 3 ที่มุ่งผลิตแร่เพื่อเพิ่มมูลค่าการส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ โดยหวังว่าจะเป็นปัจจัยสำคัญในการนำเงินตราเข้าสู่ประเทศ ขณะที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 และ 5 ก็ได้ให้ความสำคัญในลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน คือเน้นการสนับสนุนการทำเหมืองแร่และการกระจายอุตสาหกรรมเหมืองแร่ให้กว้างขวางมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม อุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกก็เข้าสู่สภาวะซบเซาเพราะความผันผวนทางเศรษฐกิจโลก ทั้งระบบการเงินระหว่างประเทศ และวิกฤตการณ์น้ำมัน โดยราคาดีบุกเริ่มตกต่ำมาตั้งแต่ปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 และในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 วิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกครั้งนั้นทำให้อุตสาหกรรมแร่ของประเทศไทยได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก จนในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 เกิดการชะลอตัวในการส่งออกของอุตสาหกรรมแร่ของประเทศไทยในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เกิดความวุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศขึ้น มีการนำปัญหาสิ่งแวดล้อมเรื่อง ป่าไม้ เหมืองแร่ ฯลฯ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหว เนื่องจากการวางแผนที่ผิดพลาดของรัฐบาลตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) เรื่อยมาจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2518) ที่เน้นส่งเสริมผลิตแร่เพื่อการส่งออกและเร่งรัดการสำรวจหาแหล่งแร่สำรองและ ผลิตแร่เพื่อทดแทนการนำเข้า จนเกิดการทำลายป่าไม้และมีผลทำให้พื้นที่ป่าของประเทศไทยลดลง (สุกานต์ โรจนไพรวงศ์, 2542) เหตุการณ์เมื่อคราวนั้นนับเป็นการสร้างความตื่นตัวของประชาชนต่อปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม จนรัฐบาลในขณะนั้นหันมาตระหนักถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นครั้งแรก

ช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6-8 นโยบายช่วงปรับเปลี่ยนเป็นแร่อุตสาหกรรม และการปรับโครงสร้างการผลิตแร่ครั้งใหญ่ของไทย จนถึงช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2530-2544) ภายหลังจากการล่มสลายของอุตสาหกรรมแร่ดีบุกซึ่งเป็นแร่ หลักของไทยในปลายปี พ.ศ. 2528 (แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5) ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากความผันผวนของเศรษฐกิจโลก ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่ออุตสาหกรรมแร่ดีบุกของประเทศไทย รัฐบาลในขณะนั้นจึงหันมาให้ความสนใจกับแร่ชนิดอื่นมากขึ้น โดยเฉพาะแร่ที่ใช้สำหรับอุตสาหกรรมภายในประเทศ เพื่อให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่องและเป็นการเพิ่มมูลค่าแร่ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการผลิตแร่ของไทยตามยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศของรัฐบาล นั่นคือ จากการผลิตเพื่อการส่งออกเป็นหลัก มาเป็นการผลิตเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมภายในประเทศมากขึ้น เห็นได้จากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6,7 และ 8 ที่เน้นในเรื่องการพัฒนาและเร่งรัดทำการสำรวจแหล่งแร่ทั่วประเทศ ต่อเนื่องไปจนถึงการกระจายการวางแผนจัดการทรัพยากรธรณีไปสู่ภูมิภาคฯ

การบริหารจัดการทรัพยากรแร่ของรัฐที่มีลักษณะขยายไปยังภูมิภาค อันเป็นผลจากการกำหนดยุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการผลิตของรัฐบาล นอกจากจะทำให้มีปริมาณการผลิตแร่เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมภายในประเทศสูงขึ้น สิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ คือ เกิดการลงทุนของโครงการขนาดใหญ่ ซึ่งไม่เฉพาะนักลงทุนภายในประเทศเท่านั้น แต่ทำให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนโดยสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศอย่างกว้างขวางขณะที่ทรัพยากรในส่วนภูมิภาคก็เริ่มประสบกับวิกฤติ สภาพโดยทั่วไปในส่วนภูมิภาคเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐกับชาวบ้าน หรือระหว่างนายทุนกับชาวบ้าน ทำให้มีการเรียกร้องขององค์กรชาวบ้านในการนำกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาใช้คุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่มีในท้องถิ่นจากการคุกคามของรัฐและกลุ่มทุนเศรษฐกิจ

นายอานันท์ ปันยารชุน (นายกรัฐมนตรี) (แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7) พยายามปรับปรุงกฎหมายที่มีแต่เดิมเพื่อคลี่คลายความขัดแย้งจากการใช้พื้นที่และการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ โดยได้ดำเนินการออกพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 มีสาระสำคัญให้ “การทำเหมืองแร่ทุกขนาดต้องจัดทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment: EIA) และต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการผู้ชำนาญการก่อนที่จะดำเนินการขออนุญาตประทานบัตรกับหน่วยงานผู้ขออนุญาต” (กิติชัย รัตนะ, 2546) แต่กลไกดังกล่าวกลับไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ที่วางแผนเอาไว้เพราะเหตุที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการหรือทีมที่ปรึกษามีแนวโน้มที่จะเข้าไปสมทบและเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มทุนหรือเจ้าของโครงการ กฎหมายดังกล่าวจึงถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางว่าเป็นเพียงเครื่องมือสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มทุนหรือเจ้าของโครงการเท่านั้น กระนั้นก็ตามกฎหมายตามรัฐธรรมนูญใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 (แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8) ที่มีการกล่าวกันว่าเป็นฉบับประชาชน ที่พยายามกระจายการมี

ส่วนร่วมไปในทุกๆ องคาพยพ ไม่เว้นแม้แต่เรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งที่วางหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่แล้วในส่วนของนโยบายที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรแร่กลับถูกดำเนินไปในทางตรงกันข้ามอย่างชัดเจน คือ ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากร อันเป็นการซ้ำรอยปัญหาเดิมที่มีเพียงรัฐและกลุ่มทุนเศรษฐกิจเท่านั้นเข้ามาเป็นเจ้าของทรัพยากรตัวจริง

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9-11 นโยบายช่วงการสร้างสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เน้นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พ.ศ. 2545-2559) เป็นแผนพัฒนาฯ ที่เน้นการสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทาง แผนพัฒนาฯ นี้ได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจและขีดความสามารถในการแข่งขันภายใต้การใช้ทรัพยากร และปัจจัยการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพแต่อย่างไรก็ตาม แม้แผนพัฒนาฯ นี้ส่วนหนึ่งมีฐานมาจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 คือ ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมไปในทุกองคาพยพ ซึ่งเป็นการนำมาผนวกกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ที่เน้นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางของการพัฒนา แต่ในส่วนของนโยบายเกี่ยวกับอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ในความเป็นจริงกลับไม่สามารถปฏิบัติให้สอดคล้องเจตนารมณ์ของแผนพัฒนาฯ ที่ออกมาได้ กฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรแร่หลายฉบับได้ละเมิดสิทธิชาวบ้านและสิทธิชุมชนอย่างรุนแรง เห็นได้จากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ที่กระทรวงอุตสาหกรรมผลักดัน พ.ร.บ.แร่ พ.ศ. 2510 เข้าสู่การแก้ไขของสภาฯ (รัฐสภา) โดยที่ไม่ผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ทั้งนี้มีการเพิ่มหมวดการทำเหมืองใต้ดินขึ้นใหม่ คือ “การทำเหมืองใต้ดินผ่านใต้ดินของที่ดินใดที่ไม่ใช่ที่ว่าง หากอยู่ในระดับความลึกจากผิวดิน ไม่เกินหนึ่งร้อยเมตร ผู้อื่นคำขอประทานบัตรต้องแสดงหลักฐานต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ ว่าผู้ขอจะมีสิทธิทำเหมืองในเขตที่ดินนั้นได้” (ฐากูร สรวงศ์สิริ, 2553) เท่ากับว่า รัฐโดยกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ (กพร.) กระทรวงอุตสาหกรรม สามารถอนุญาตให้ทำเหมืองในระดับความลึกเกินกว่า 100 เมตร ได้โดยไม่จำเป็นต้องขออนุญาตหรือได้รับความยินยอมจากเจ้าของที่ดินแต่ประการใด ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 เน้นชี้นำทิศทางการปรับตัวของประเทศเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ยังเน้นการพัฒนาประเทศอย่างบูรณาการต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และ 9 โดยเชื่อมโยงและประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการกำหนดกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ รวมถึงผลักดันยุทธศาสตร์สำคัญ สู่การปฏิบัติภายใต้การมีส่วนร่วมของทุกส่วนในสังคม ทำนองเดียวกันก็เป็นแผนพัฒนาฯ ที่รัฐบาลเริ่มหันมา ใส่ใจเรื่องคุณภาพสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมของประชาชน และการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติโดยท้องถิ่น ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเช่นนั้น แต่ในความเป็นจริงการปฏิบัติเพื่อพัฒนาสังคมไปสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green Happiness)” (สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552: 20) หลักการสำคัญนี้กลับ

ไม่มีการใส่ใจมากนัก ทางตรงกันข้ามยังให้น้ำหนักกับการผลักดันการเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยการดึงดูดเม็ดเงินจากการลงทุนจากต่างประเทศในการผลิตสินค้าส่งออก ทรัพยากรท้องถิ่นจึงถูกมองว่าเป็นฐานรองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ผลที่ตามมาก็คือ เกิดการแย่งชิงขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติอย่างดุเดือด ชาวบ้านในท้องถิ่นต้องทนทุกข์ระทมจากผลกระทบในการประกอบกิจการของอุตสาหกรรมเหล่านี้ ส่วนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 ของประเทศไทยระบุว่าประเทศจะต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในที่รวดเร็วและซับซ้อน ซึ่งทั้งเป็นโอกาสและความเสี่ยงต่อการพัฒนา โดยเฉพาะการเตรียมตัวเข้าสู่ประชาคมอาเซียนในปี 2558 จำเป็นต้องเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทั้งในด้านคน สังคม และเศรษฐกิจ รวมถึงการพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวและชุมชน การพัฒนาสิ่งแวดล้อม และการเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ เพื่อให้สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าต่อไปอย่างยั่งยืนตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 ถึง 7 มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่วนฉบับที่ 8 ถึง 11 มุ่งเน้นคน สังคม สิ่งแวดล้อม และชนบท (วิวัฒน์ชัย อัตถากร, 2542: 342)

4.1.2 นโยบายการใช้ทรัพยากรแร่ตามแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปัจจุบันในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564 และ 2565) ถือเป็นระยะเวลาของการปฏิรูปประเทศที่เกิดขึ้นในสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและยังมีการพัฒนาในการเชื่องร้อยกันของแต่ละประเทศด้วยกันมากขึ้น และในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ได้มีการน้อมนำหลักคิดที่เป็น “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ที่เป็นการพัฒนาที่ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 – 11 มาเป็นแนวในการพัฒนาประเทศ เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันและช่วยให้สังคมไทยสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงเกิดภูมิคุ้มกัน และมีการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างเหมาะสม โดยยังคงยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน และคนเป็นศูนย์กลาง การวิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ได้กำหนดว่า “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้วด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ในขณะที่การกำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัดในด้านต่าง ๆ ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ ได้ยึดเป้าหมายอนาคตประเทศไทยปี 2579 ที่เป็นเป้าหมายยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มาเป็นกรอบในการกำหนดเป้าหมายที่จะบรรลุใน 5 ปี โดยที่เป้าหมายและตัวชี้วัดต้องสอดคล้องกับกรอบเป้าหมาย การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่องค์กรระหว่างประเทศกำหนดขึ้น อาทิ การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development goals : SDGs) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2017: 9)

การพัฒนาประเทศด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 เป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของการพัฒนา เพราะได้เชื่อมต่อกับภาพอนาคตประเทศไทยใน 20 ปีข้างหน้าสู่การปฏิบัติ

ในระยะเวลา 5 ปี (พ.ศ. 2560-2564) โดยแต่ละยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 กำหนดแผนงานหรือโครงการสำคัญที่ต้องดำเนินการให้เห็นผลเป็นรูปธรรมในช่วง 5 ปีแรกของการขับเคลื่อนภาพอนาคตเพื่อวางรากฐานการพัฒนาในระยะยาวสู่ประเทศพัฒนาแล้วและรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

อาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรแร่มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในแง่เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่เป็นฐานความมั่งคั่งให้กับประเทศ รวมถึงสร้างความสามารถในการแข่งขันกับนานาประเทศ การพัฒนาทรัพยากรแร่และทรัพยากรธรณีอื่นๆ ที่ผ่านมาของประเทศไทย จึงเป็นการพัฒนาจากฐานคิด “แร่เป็นทุนทางเศรษฐกิจ” (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548: 9) หรือมองว่าเป็น “ทรัพยากรป้อนเศรษฐกิจ” (กิติชัย รัตนะ, 2546) ด้วยแนวคิดเช่นนี้ ท่ามกลางบริบทของการเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคม การจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรแร่จึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาฯ ดังปรากฏในนโยบายการ ใช้ทรัพยากรแร่ตามแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอดีต (3 ช่วง ได้แก่ ช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-5 ช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6-8 และช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9-11) และนโยบายการใช้ทรัพยากรแร่ตามแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปัจจุบัน (แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12) (ตารางที่ 1)

ตาราง 4 สาระสำคัญเกี่ยวกับนโยบายการใช้ทรัพยากรแร่ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

แผนพัฒนาฯ	สาระสำคัญ	ข้อสังเกต
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 -2509	ส่งเสริมให้มีการสำรวจแหล่งแร่ และทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่เพื่อนำรายได้เข้าประเทศ แร่ที่รัฐให้ความสำคัญ คือ ดีบุก วุลแฟรม ลิกไนต์ ยิปซัม และตะกั่ว	เป็นการมุ่งทำการผลิตโดยขาดการวางแผนคำนึงด้านผลกระทบสิ่งแวดล้อมและชุมชน
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2510-2514	ตั้งเป้าหมายการผลิตแร่ตามมูลค่าการส่งออก ส่งเสริมให้มีการพัฒนาเหมืองแร่เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต รวมทั้งการปรับปรุงกฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อให้เอกชนสนใจมาลงทุน	-
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2515-2519	ส่งเสริมให้มีการผลิตแร่เพื่อการส่งออก และเร่งรัดการสำรวจหาแหล่งแร่สำรองและผลิตแร่เพื่อการทดแทนการนำเข้า	-

แผนพัฒนาฯ	สาระสำคัญ	ข้อสังเกต
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2520-2524	กำหนดนโยบายการใช้ที่ดินสำหรับอุตสาหกรรมเหมืองแร่ มีการกระจายอุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมต่อเนื่องไปยังส่วนภูมิภาค รวมทั้งปรับปรุงแก้ไขกฎระเบียบต่าง ๆ ให้เหมาะสม	ช่วงระยะปลายของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ราคาดีบุก สูงขึ้นมาก
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525-2529	เร่งให้มีการสำรวจและประเมินศักยภาพแหล่งแร่เพื่อส่งเสริมให้มีการทำเหมืองแร่ดีบุกมากขึ้น	เกิดวิกฤตการณ์ดีบุกในช่วงปลายปี 2528
แผนพัฒนาฯฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530-2534	พัฒนาการใช้ทรัพยากรแร่ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด เพิ่มมูลค่าการส่งออกผลิตภัณฑ์ที่ใช้แร่เป็นวัตถุดิบ กระจายตลาดส่งออกสินค้าจากแร่ เร่งรัดสำรวจหาแหล่งแร่ใหม่ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ	เปลี่ยนนโยบายการใช้ประโยชน์จากแร่ และเน้นการส่งออกมากยิ่งขึ้น
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535-2539	บริการการจัดการเพื่อเพิ่มมูลค่าแร่ และเป็นฐานรองรับอุตสาหกรรมภายในประเทศ มีการปรับปรุงกฎหมายเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในการใช้พื้นที่ โดยคำนึงถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม	ขยายอุตสาหกรรมปูนซีเมนต์มากขึ้น และเริ่มมีนโยบายดูแลผลกระทบสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549	เน้นการสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟู การพัฒนาศักยภาพทางเศรษฐกิจและขีดความสามารถในการแข่งขัน ภายใต้การใช้ทรัพยากรและปัจจัยการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ	เป็นการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม และการเข้ามามีบทบาทขององค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10	ชี้นำทิศทางการปรับตัวของประเทศ	ช่วงระยะนี้ยังให้เน้น

แผนพัฒนาฯ	สาระสำคัญ	ข้อสังเกต
(พ.ศ. 2550-2554)	เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต รวมถึงเน้นพัฒนาสังคมไปสู่“สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green Happiness)” การสร้างการมีส่วนร่วมและการตระหนักถึงคุณภาพสิ่งแวดล้อม และการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ	การผลักดันการเติบโตทางฐานเศรษฐกิจทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นฐานรองรับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลา
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2550-2554)	วางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทุกระดับ การเพิ่มประสิทธิภาพการบังคับใช้กฎหมายให้เข้มงวดเป็นธรรม และโปร่งใส การแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชั่น การจัดสรรทรัพยากรอย่างทั่วถึง เท่าเทียมและเป็นธรรม การสร้างความตระหนักและจิตสำนึกรับผิดชอบทุกภาคส่วน และการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานในระดับภูมิภาคและท้องถิ่น	ความต้องการใช้แร่และพลังงานมีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2550-2554)	กรอบยุทธศาสตร์ชาติที่กำหนดว่า “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”	ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม มีปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับประชาชน และระหว่างประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ

ที่มา : ปรับปรุงจาก จิตติมา อรรถอารุณ (2543: 45-53)

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่จัดทำขึ้นจากหน่วยงานของภาครัฐนั้น ถึงนำมาสู่กระบวนการของกลไกในการพัฒนา และกฎหมายที่มีความต่อเนื่องกันของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ที่เริ่มต้นจากมีการออกเป็นประกาศเป็น พระราชบัญญัติ (พ.ร.บ.) ได้แก่ พ.ร.บ. พิกัดอัตราค่าภาคหลวงแร่ พ.ศ. 2509, พ.ร.บ. ควบคุมแร่ดีบุก พ.ศ. 2514, พ.ร.บ. โรงงาน พ.ศ. 2535 ซึ่งกฎหมายฉบับนี้จะถูกนำมาใช้ในกรณีที่มีการดำเนินการในรูปแบบของโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังมี พ.ร.บ.ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535, พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ในกรณีที่กิจการของเหมืองฯ เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ และป่าสงวนแห่งชาติ แต่ที่ถือเป็นแม่บทของกฎหมายและถูกนำมาใช้มากที่สุด คือ พ.ร.บ. แร่ พ.ศ. 2510 ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่ทั้งเป็นคุณและโทษต่อรัฐและชาวบ้าน โดยเฉพาะหลักการสำคัญที่ให้ “แร่เป็นของรัฐ” (สงคราม เทศอุดม, 2547: 64) ซึ่งเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันมากที่สุด เพราะถูกออกแบบให้มีเนื้อหาในลักษณะที่เป็นการผูกขาดทรัพยากรแร่ หากย้อนดูวิวัฒนาการทางกฎหมายแร่ ฉบับแรกสุดที่มีการประกาศใช้ คือ พ.ร.บ. การทำเหมืองแร่ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) เป็นกฎหมายที่ประกาศใช้ภายหลังจากที่รัชกาลที่ 5 มีพระบรมราชโองการตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาเพื่อกำกับดูแลกิจการเหมืองแร่ของไทย และถือเป็นกฎหมายฉบับแรกที่ริเริ่มผูกขาดทรัพยากรแร่ ให้ “รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรแร่ที่มีอยู่ในราชอาณาจักร ผู้ได้รับสิทธิในที่ดินหรือสิทธิเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใด ไม่มีสิทธิในแร่ที่มีอยู่ในพื้นดินนั้น” (เกื้อเมธา ฤกษ์พรพิพัฒน์, 2547: 44) นั่นหมายความว่า ผู้ได้รับสิทธิในที่ดินหรือสิทธิอื่นใด ไม่มีสิทธิในแร่ที่มีอยู่ในพื้นดินนั้นยกเว้นรัฐ ต่อมาก็มีการตรา พ.ร.บ. การทำเหมืองแร่ พ.ศ. 2461 ขึ้นอีกหนึ่งฉบับ โดยเพิ่มรายละเอียดการกำหนดขั้นตอนการเร่งรัดงานให้เร็วขึ้น และการต่ออายุอาชญาบัตรผูกขาดสำรวจแร่ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กฎหมายแร่ทั้ง 2 ฉบับ ก็ได้ให้อำนาจแก่รัฐบริหารจัดการแร่อย่างสมบูรณ์ รวมถึงการควบคุมมิให้นำแร่ออกมาใช้อย่างเสรี กระทั่งราวปี 2510 ในช่วงคาบเกี่ยวของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) และ 2 (พ.ศ. 2510-2514) เมื่อบริบทการพัฒนาประเทศเริ่มเข้าสู่นโยบายการนำทรัพยากรที่มีอยู่ออกมาใช้ประโยชน์ประกอบกับสถานการณ์เศรษฐกิจและการเมืองในขณะนั้นมีการเปลี่ยนแปลง กฎหมายการทำเหมืองแร่ที่มีแต่เดิม (พ.ร.บ. การทำเหมืองแร่ ร.ศ. 120 และ พ.ศ. 2461) ถูกมองว่าไม่เอื้อต่อกระบวนการพัฒนาทรัพยากรแร่ จึงมีการออก พ.ร.บ. แร่ พ.ศ. 2510 เพื่อให้มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรแร่ตามทิศทางการพัฒนาประเทศมากขึ้น คือ การออกแบบเนื้อหาให้แร่เป็นของรัฐ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการสำรวจ มีบทบัญญัติในมาตรา 25 ว่า “ห้ามมิให้ผู้ใดสำรวจแร่ในที่ใด ไม่ว่าที่ซึ่งสำรวจแร่นั้นจะเป็นสิทธิของบุคคลหรือไม่ เว้นแต่ได้รับอาชญาบัตรสำรวจแร่อาชญาบัตรผูกขาดสำรวจแร่ หรืออาชญาบัตรพิเศษ” (กองเศรษฐธรณีวิทยา, 2544: 1) การกำหนดหลักการเช่นนี้ ปัจจุบันยังคงถูกนำมาใช้ในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ โดยเฉพาะในส่วนของการจัดการและการนำทรัพยากรที่มีอยู่ใต้ดินมาใช้สนองตอบการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพาณิชย์

พ.ร.บ. แร่ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2545 “เป็นกฎหมายแร่ที่มีการแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการทำเหมืองใต้ดินโดยเฉพาะ” (โกวิทย์ จิตสาธารณะ, สัมภาษณ์ อ้างอิง สุภีร์ สมอนา. 2555) เนื่องจากสาระสำคัญของกฎหมายฉบับนี้ คือ การที่รัฐสนับสนุนให้มีการพัฒนาแหล่งแร่อย่างจริงจัง โดยเฉพาะในภาคอีสาน ผลที่เกิดจากความพยายามนี้ ทำให้หน่วยงานและส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีการดำเนินนโยบายที่เป็นการรับลูกกับกฎหมายในหลายส่วนด้วยกัน แต่ที่เป็นประเด็นมากที่สุด คือ ในแผนแม่บทการพัฒนาทรัพยากรธรณี ของกรมทรัพยากรธรณี (เดิม) เมื่อปี 2539 ภายใต้กรอบนโยบายส่งเสริมให้มีการพัฒนาและการใช้ทรัพยากรแร่อย่างมีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงต้นทุนด้านสังคมและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่ง คือ ในนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติปี 2540-2559 สามารถสรุปได้ใน 4 เรื่อง (จรัญญา วงษ์พรหม และคณะ, 2550: 73-75) คือ

1) การประเมินประเภทและปริมาณทรัพยากรธรณีวัตถุดิบสำรองทั่วประเทศ และสงวนแหล่งแร่ในเขตอนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งสุดท้ายที่จะนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์ในอนาคตเมื่อมีความจำเป็น

2) ใช้ทรัพยากรแร่และทรัพยากรธรณีอย่างมีประสิทธิภาพตามหลักการอนุรักษ์โดยคำนึงถึงความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการประสานการใช้ประโยชน์ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น

3) การให้ประทานบัตรเหมืองแร่ควรอนุญาตเฉพาะแร่ที่มีความสำคัญหรืออยู่ในความต้องการของตลาดคุ้มค่ากับการลงทุนในเชิงพาณิชย์ และสามารถป้องกันแก้ไขผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในระดับที่ยอมรับได้

4) เร่งรัดฟื้นฟูที่ผ่านการทำเหมืองแร่แล้ว ให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมอื่นตามศักยภาพของพื้นที่

จากข้างต้น แม้รัฐจะใช้นโยบายนี้เป็นแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรแร่ แต่ในความเป็นจริง เนื้อหาของกฎหมายโดยรวมยังเป็นลักษณะที่เอื้อประโยชน์ให้มีการสัมปทานเหมืองแร่ โดยเฉพาะการมุ่งส่งเสริมให้เอกชนทั้งในและนอกประเทศเข้ามาลงทุน ด้วยหวังว่าจะเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญในการขยายเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตมากขึ้น แต่ด้วยกลไกของกฎหมายที่ถูกออกแบบให้มีเนื้อหาผูกขาดมากกว่าการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรแร่บทบัญญัติเช่นนี้ ยังคงทำให้รัฐสามารถบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากแร่ในแผ่นดินที่เป็นกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองของประชาชนได้อย่างเต็มที่ ฉะนั้นกฎหมายต่าง ๆที่มีการออกประกาศจึงเป็นเพียงเครื่องมือสนองความต้องการของรัฐและกลุ่มทุนเศรษฐกิจ ให้สามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเปิดเผยในรูปแบบของการสัมปทานเท่านั้น แม้ดูประหนึ่งว่า รัฐจะมีรายได้จากการสำรวจและทำเหมืองแร่ แต่ใน

ความเป็นจริงมูลค่าของรายได้ที่ได้รับ กลับไม่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจและสังคมแต่อย่างใด เมื่อเทียบกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและชีวิตผู้คนที่สูญเสียไป

ไม่เพียงเท่านั้น กฎหมายแร่และกฎหมายประกอบ เช่น พ.ร.บ. สภาการเหมืองแร่ พ.ศ. 2526 ยังถูกออกแบบให้กลุ่มทุนสัมปทานเหมืองแร่ประสานประโยชน์กับรัฐอย่างเข้มแข็งกฎหมายเหล่านั้นได้ให้สิทธิแก่กลุ่มสัมปทานเหมืองแร่ในการเข้าไปเป็นคณะกรรมการร่วมกับภาครัฐ มีอำนาจหน้าที่ในการเสนอแนะ ให้ความเห็น และให้คำปรึกษาในด้านการประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่ และนโยบายอุตสาหกรรมเหมืองแร่แก่รัฐ สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับกลุ่มทุนสัมปทานเช่นนี้จึงยากที่จะปฏิเสธถึงการเอื้อประโยชน์แก่กัน โดยเฉพาะมาตรการหรือนโยบายส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมเหมืองแร่ที่เป็นประโยชน์กับฝ่ายผู้ลงทุน เช่น การได้สิทธิขาดในการสำรวจและทำเหมืองแร่ระยะยาว มาตรการส่งเสริมการลงทุนด้วยการงดเว้นหรือลดหย่อนภาษีต่าง ๆ ส่งเสริมสนับสนุนการศึกษา ค้นคว้า วิจัย และทดลองเกี่ยวกับอุตสาหกรรมแร่เพื่อเป็นประโยชน์ให้กับนักลงทุนในการต่อยอดขอสัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่ รวมถึงการกำหนดบทลงโทษที่เบาและยกเว้นโทษให้กับผู้ประกอบการเหมืองแร่และเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น (สงคราม เทศอุดม, 2547: 64) บทลงโทษที่มีสภาพอ่อนแอ ที่ขาดการระบุบทลงโทษต่อผู้ถือประทานบัตรอย่างเจ้าของกิจการเหมืองหรือแม้แต่หน่วยงานของรัฐผู้อนุญาตทำให้ผู้ประกอบกิจการเหมืองแร่ไม่เกรงกลัวต่อกฎหมาย บ่อยครั้งได้นำมาซึ่งผลกระทบต่อชาวบ้านและสิ่งแวดล้อม ขณะที่หลายมาตราในกฎหมายแร่ก็ได้ให้อำนาจแก่รัฐมนตรี รวมไปจนถึงเจ้าพนักงานอุตสาหกรรมแร่ เพื่อประโยชน์แห่งรัฐให้สามารถใช้ดุลยพินิจพิจารณาขยายหรือยกเว้นข้อบังคับที่กฎหมายวางไว้เป็นมาตรการในการควบคุมดูแลผู้ประกอบกิจการเหมืองแร่ได้ การให้อำนาจเช่นนี้แม้ดูเป็นหลักประกันในการคุ้มครองชาวบ้านและป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม แต่ในแง่หนึ่งก็เป็นความอ่อนแอของกฎหมาย เนื่องจากที่ผ่านมามีข้อบังคับในหลายๆ มาตราให้ยึดคืนประทานบัตรได้หากเห็นว่าผู้ประกอบกิจการเหมืองไม่ปฏิบัติตามที่เจ้าพนักงานสั่ง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วปัญหาการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อตกลงเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ และรัฐก็ไม่สามารถเข้าไปควบคุมสั่งให้ยกเลิกหรือยึดคืนประทานบัตร ปรากฏเพียงการว่ากล่าวตักเตือนหรือปรับเล็กน้อย ฉะนั้น บทลงโทษที่เขียนไว้จึงกลายเป็นเพียงลายลักษณ์อักษรที่บทยกเว้นโทษสำหรับผู้ประกอบกิจการเหมืองแร่ และในทำนองเดียวกันแม้ว่าจะมีกฎหมายหลายฉบับที่ให้การรับรองสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมตัดสินใจให้ใบอนุญาตสัมปทานเหมืองแร่ แต่ในทางปฏิบัตินั้น ภาพและเสียงของสิทธิเหล่านั้นก็พร่ามัวและแผ่วเบาจะแทบไม่มีใครได้ยินเสียงมาจากชุมชนที่ได้รับผลกระทบนั้นเลย

4.2 อีสานกับการพัฒนาเศรษฐกิจความมั่นคงของรัฐ

อีสานได้รับความสนใจจากนักมานุษยวิทยาโดยเฉพาะในยุคแรก ๆ ของการศึกษาวิจัยในประเด็นนี้เกิดจากการบุกเบิกนักมานุษยวิทยาต่างชาติเป็นสำคัญ เนื่องจากเกิดปรากฏการณ์ที่ผู้คนในภาคอีสานต่อต้านรัฐบาลอย่างโดดเด่นกว่าภูมิภาคอื่นโดยมีประเด็นเรื่องความแตกต่างทางชาติพันธุ์

ของคนอีสานกับคนไทยในภาคกลางที่เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลในภูมิภาคนี้ งานชิ้นสำคัญที่อธิบายประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ของคนอีสานคืองานศึกษาของชาร์ลส เอฟ คายส์ (คายส์,ชาร์ลส เอฟ แปลโดย รัตนา โตสกุล, 2556) ที่สืบสาวและสะท้อนให้เห็นประเด็นการสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นภาคอีสานขึ้นในลักษณะที่เป็น “ภูมิภาคนิยม” โดยความเป็นอีสานถือเป็นอัตลักษณ์ที่ผู้คนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยสร้างขึ้นจากบริบททางการเมืองและวัฒนธรรมของพื้นที่ ซึ่งเคยถูกสงวนไว้เป็นเขตกันชนระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้าง ส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่นี้มีความเป็นอิสระทางวัฒนธรรมในระดับหนึ่งจากทั้งสองอาณาจักร งานศึกษาของ Winichakul. T (1994) ชี้ให้เห็นว่าประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนั้น ไม่ได้มีรูปสัณฐานอย่างที่ปรากฏอยู่มานับเนื่องจากอดีต รวมทั้งวิธีคิดเกี่ยวกับคนและพื้นที่ก็ไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่ทับซ้อนลงตัวแบบแนบแน่น ความคุ้นชินกับการคิดถึงประเทศและชาติหรือคนในชาติว่ามีลักษณะที่เป็นอย่างเดียวกัน เช่น ประเทศไทย-คนไทย ประเทศลาว-คนลาว ประเทศเวียดนาม-คนเวียดนาม เป็นมโนทัศน์ที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่20 เมื่อสืบย้อนกลับไปยังศตวรรษที่ 19 ก่อนการล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกในภูมิภาคนี้ ความเข้าใจเกี่ยวกับผู้คน ประเทศ ชาติ ดินแดนไม่ได้ดำรงอยู่ตามมโนทัศน์ของรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานของคายส์ ที่อธิบายว่า แม้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะตกอยู่ภายใต้การควบคุมของสยามนับตั้งแต่ต้นราชวงศ์จักรี แต่การควบคุมที่มีเหนือดินแดนดังกล่าวตั้งอยู่บนหลักการบริหารแบบกึ่งศักดินา กล่าวคือ ผู้คนที่อาศัยในบริเวณต่าง ๆ จะขึ้นตรงต่อชนชั้นนำของท้องถิ่นซึ่งกระจายตัวอยู่ในพื้นที่ที่กว้างขวางของภาค ท้องถิ่นต่าง ๆ จะรวมตัวกันเป็นกลุ่มสังกัดเมือง หรือนครรัฐเล็กๆ ที่เรียกว่าหัวเมือง บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ การปกครองเช่นนี้จึงมีลักษณะของการกระจายตัวของอำนาจทางการเมืองในระดับสูง หัวเมืองและท้องถิ่นมีอิสระในการบริหารจัดการปกครองภายในค่อนข้างมาก ขณะเดียวกันการติดต่อสื่อสารและระยะทางที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ยิ่งเป็นส่วนที่ทำให้ไม่ได้รับการใส่ใจจากศูนย์กลาง ปัจจัยเหล่านี้ได้หล่อหลอมให้ผู้คนในภูมิภาคนี้สามารถสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นอีสานที่มีลักษณะแตกต่างอย่างชัดเจนกับภาคกลางและราชสำนักกรุงเทพฯ (คายส์,ชาร์ลส เอฟ แปลโดย รัตนา โตสกุล, 2556) และงานศึกษาของ McCargo and Krisadawan อภิปรายให้เห็นถึงอัตลักษณ์อีสานว่าเป็นสิ่งสร้างทางการเมืองที่มีปัญหา ซึ่งสะท้อนผ่านความกำกวมของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งในเรื่องการทำความเข้าใจตนเอง (self-understanding) และการสร้างภาพแสดงตัวตนด้วยตนเอง (self-representation) อัตลักษณ์ของคนอีสาน ภาษาอีสาน และการถูกเรียกว่าคนอีสานสามารถแปรเปลี่ยนไปได้ตามสถานการณ์ ตามกลุ่มคนที่พวกเขาต้องการนิยามกำหนดตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาคนรุ่นใหม่ซึ่งบ่อยครั้งพวกเขาเลือกใช้ภาษาอีสานเฉพาะกับคนในบ้าน ขณะที่เมื่อออกนอกบ้านจะใช้ภาษากลางในการสื่อสาร หรือการนิยามตนเองว่าเป็นคนไทย-ร้อยเอ็ด หรือคนไทย-อีสาน แทนที่จะถูกเรียกว่าเป็นคนลาว เหล่านี้

ล้วนเป็นยุทธศาสตร์การปรับตัวของคนอีสานที่รับรู้ถึงการถูกมองด้วยทัศนะเหยียดหยาม อันเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์ศูนย์กลางที่กำหนดลงมายังภูมิภาคนี้ ผสานกับความรู้สึกถึงการไม่ได้รับการเหลียวแลในการพัฒนาเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่น (Duncan McCargo and Krisadawan Hongladarom, 2004 : 219-234)

แต่เมื่อพุทธทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา ภาครัฐและแวดวงวิชาการเริ่มหันมาให้ความสนใจต่อการพัฒนาเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อภาคอีสาน กล่าวได้ว่าความสนใจดังกล่าวเกิดจากสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงครามเวียดนามในพุทธทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา ส่งผลให้ภาคอีสานที่มักถูกละเลยจากรัฐบาลกลางได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ซึ่งความสนใจต่ออีสานโดยรัฐบาลกลางนั้น มาจากแรงกดดันภายนอกภูมิภาคเป็นสำคัญ การขยายตัวของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในอินโดจีน และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองในเขตชนบท ส่งผลให้รัฐบาลไทยภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาจำเป็นต้องริเริ่มโครงการในการเร่งรัดความเจริญให้เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ ซึ่งหมายความถึงการร่วมมือทางการทหารจนนำไปสู่การตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาใน 4 จังหวัดอีสาน (ได้แก่ อุดรธานี นครพนม อุบลราชธานี และนครราชสีมา) โครงการพัฒนาจำนวนมากผ่านองค์กร USAID ทั้งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และระบบคมนาคมขนส่งในภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างถนนมิตรภาพที่เป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักเชื่อมโยงการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภูมิภาค (จันทรา ธนะวัฒนาวงศ์, 2557) แต่อีสานยังคงเป็นภูมิภาคที่ได้รับการพัฒนาอย่างไม่เสมอภาคเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นงานศึกษาของ Feeny (2003: 29-30) ชี้ให้เห็นกระบวนการพัฒนาที่ไม่เสมอภาคในประเทศไทยทั้งช่วงก่อนที่จะมีการพัฒนาและในช่วงต้นการสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ในประเทศไทย โดยได้ตั้งคำถามถึงแบบแผนของการพัฒนาหรือการเติบโตทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ไม่สอดคล้องกับแบบแผนการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ของกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว ที่พบว่าความไม่เสมอภาคของการพัฒนาที่กระจายไปในแต่ละพื้นที่ของประเทศในช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาจะก่อให้เกิดภูมิภาคที่มีความก้าวหน้าและภูมิภาคที่มีความล้าหลัง โดยภูมิภาคที่ก้าวหน้ามีการเติบโตในด้านการผลิต การลงทุนและการมีรายได้ในอัตราที่สูง โครงสร้างเศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ขณะที่ภูมิภาคล้าหลังมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบค่อยเป็นค่อยไป การเติบโตในการผลิต การลงทุน และรายได้ของประชากรจึงอยู่ในอัตราที่ต่ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเกษตรกรรม แต่ปรากฏการณ์ของความไม่เสมอภาคกันนี้จะค่อย ๆ ลดลงเมื่อกระบวนการเติบโตทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ลงหลักปักฐานได้ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการอพยพโยกย้ายของผู้คนเข้าสู่การเป็นแรงงานและทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม กระบวนการเติบโตทางเศรษฐกิจสมัยใหม่อาศัยตลาดเป็นกลไกในการบรรเทาความเหลื่อมล้ำ และท้ายที่สุดจะสามารถเอาชนะความไม่เสมอภาคในแต่ละภูมิภาคได้ และ Feeny ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ของประเทศ

ไทย ที่เริ่มตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 โดยสยามเข้าไปมีส่วนร่วมในการค้าระหว่างประเทศ จนในศตวรรษที่ 20 สยามกลายเป็นผู้ส่งออกสินค้าที่สำคัญในตลาดโลก เช่น ข้าว ไม้สัก ตะกั่ว และยางพารา ในช่วงนี้เศรษฐกิจของประเทศยังคงพึ่งพากับภาคเกษตรและฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามเศรษฐกิจของสยามที่เปลี่ยนชื่อเป็นไทยได้รับการพัฒนาเข้าสู่การกระบวนการเป็นอุตสาหกรรม ตั้งแต่ต้นพุทธทศวรรษที่ 2500 นโยบายเพิ่มผลผลิตด้านอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าถูกนำมาใช้เป็นนโยบายหลักทางของเศรษฐกิจไทย ส่งผลให้มีการคุ้มครองผู้ผลิตภายในประเทศเพื่อเร่งการส่งออกสินค้า และทำให้การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมแปรเปลี่ยนเป็นนโยบายหลักของไทยในเวลาต่อมาจนกระทั่งในพุทธทศวรรษที่ 2520 การผลิตในภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ผนวกกับภาคการบริการที่เกิดขึ้นภายใต้การเชิญชวนให้ชาวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของประเทศกระนั้นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นก็ยังไม่สามารถสร้างความเท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นในทุกภาคของประเทศไทย (Feeny, 2003: 29-30) จากการศึกษาของ Feeny นั้นได้มีความสอดคล้องกับงานของ Prajak (2013: 68-69) ซึ่งให้ภาพการขยายตัวของการพัฒนาเศรษฐกิจที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 ต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 2510 จากสภาพบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจภายในประเทศที่มีการส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมและการมีระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โครงการเพื่อกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจจำนวนมากได้ขยายตัวครอบคลุมเข้าไปในพื้นที่ชนบททุกภูมิภาคของประเทศ ทำให้เกิดการจ้างงานจากการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในภูมิภาค ทุนและการบริการทางธุรกิจสร้างโอกาสให้กับชนชั้นนำท้องถิ่นที่พัฒนาเป็นชนชั้นนายทุน แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับจังหวัดดำเนินไปอย่างเชื่องช้าและมีการขยายตัวในระดับต่ำ จนกระทั่งในพุทธทศวรรษที่ 2530 ลักษณะเศรษฐกิจระดับจังหวัดยังมี “ความล้าหลัง” ที่ประกอบด้วยธุรกิจขนาดเล็ก ระบบการผลิตที่อ่อนแอ และมีผลผลิตที่สามารถส่งออกน้อยโดย Prajak ยกตัวอย่างกรณีจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นจังหวัดที่ใหญ่ที่สุดและเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าในปลายทศวรรษที่ 2520 ธุรกิจที่ดำเนินการโดยผู้ประกอบการท้องถิ่นมีเพียง 2 บริษัท โดยหนึ่งในสองถูกจัดให้เป็นบริษัทที่มียอดขาย กำไร และสินทรัพย์อยู่ในอันดับที่ 1,111 ของประเทศไทย จึงอาจกล่าวได้ว่า การลงทุนภาคอุตสาหกรรมในระดับจังหวัดนั้นมีข้อจำกัดและไม่สามารถเป็นปัจจัยที่มีนัยสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ จนนำมาสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ของทางภาครัฐที่กำหนดแนวทางการพัฒนาอุสาหกรรมในภาคอีสาน

4.2.1 ยุทธศาสตร์ภาครัฐในการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในอีสาน

บนพื้นที่การทำเหมืองแร่ ประมาณ 40 ชนิด ในพื้นที่เพียง 0.001% ของประเทศไทยมีเหมืองแร่ทั้งขนาดเล็กและใหญ่รวมกันกว่า 700 แห่ง โดยกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ เปิดเผยมูลค่าการผลิตแร่ของประเทศในปี 2552 เป็นเงิน 33,907 ล้านบาท (กรมส่งเสริมคุณภาพ

สิ่งแวดล้อม, 2554: 12) โพแทชและเกลือหิน ในภาคอีสานเป็นทรัพยากรแร่ที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งในการพัฒนาอุตสาหกรรมแร่ และอุตสาหกรรมต่อเนื่องหลายประเภท เช่น ปุ๋ยเคมี อุตสาหกรรมเคมีภัณฑ์ และอุตสาหกรรมปิโตรเคมี ซึ่งนโยบายแผนงาน และโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกลือหินและโพแทช ล้วนถูกกำหนดและเร่งเร้าจาก รัฐบาล นักธุรกิจการเมืองที่ผันตัวเองเข้าสู่เวทีการเมืองระดับชาติ หน่วยงานข้าราชการระดับนโยบาย นักธุรกิจ ในประเทศ ตลอดจนทุนต่างชาติและองค์กรโลกบาลต่าง ๆ ที่ครอบงำระบบตลาดโลกไว้ เป็นผู้กุมอำนาจในการ กำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศของไทยมาโดยตลอด

การพัฒนาอุตสาหกรรมเกลือหินและโพแทชเชิงอุตสาหกรรมในภาคอีสานได้เริ่มขึ้นยาวนานกว่า 50 ปี มาแล้ว จากโครงการสำรวจและพัฒนาน้ำบาดาลในภาคอีสานของกรมโลหกิจ ในปี พ.ศ. 2498 โครงการ ดังกล่าวเป็นโครงการสำรวจหาแหล่งน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในภาคอีสาน ซึ่งผลพลอยได้จากการ สำรวจน้ำบาดาลในครั้งนั้นทำให้ทราบว่ามี แร่โพแทช และเกลือหินอยู่เป็นจำนวนมากในภาคอีสาน (กรม ทรัพยากรธรณี, 2545) พบว่าบนที่ราบสูงโคราชซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายกระทะหงายแบ่งออกเป็น 2 แอ่ง มีเทือกเขาภูพานกั้นระหว่างแอ่งทั้งสอง ได้แก่ แอ่งสกลนครและแอ่งโคราช คือแหล่งแร่เกลือหิน และโพแทชที่สำคัญของประเทศ โดยการสำรวจของกรมทรัพยากรธรณีอย่างจริงจังได้เริ่มขึ้นที่จังหวัดอุดรธานี เป็นหลุมแรกบริเวณสำนักงานชลประทานจังหวัดอุดรธานี จากนั้นได้เจาะขยายออกไปทั่วภาคอีสานรวม ประมาณ 200 หลุม ผลสำรวจพบว่าบนที่ราบสูงโคราชทั้ง 2 แอ่งมีเกลือหินเป็นแร่หลักอยู่ทั่วไป ตั้งแต่ 1-3 ชั้น แต่ละชั้นเกลือมีชั้นดินเหนียวคั่นอยู่ และจะพบแร่โพแทชอยู่เหนือชั้นเกลือหินชั้นล่างเท่านั้น (ปกรณ์ สุวาณิช, 2546)

เห็นได้ว่าในการพัฒนา โครงการอุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมต่อเนื่องในภาคอีสานยังไม่ เพียงถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้นจากความต้องการจากภาคอุตสาหกรรมภายในประเทศแต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่ ยังถูกกระตุ้นผ่านโครงการพัฒนาความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงหรือกรอบความร่วมมือ หกเหลี่ยมเศรษฐกิจ (Greater Mekong Sub-region Economic Cooperation: GMS) มีวัตถุประสงค์เพื่อขยายการค้า การลงทุนในอุตสาหกรรม การเกษตรและบริการ สนับสนุนการจ้างงานและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน พัฒนาเทคโนโลยีและการศึกษา รวมถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถและโอกาสทางเศรษฐกิจในเวทีการค้าโลก มีสถาบันยุทธศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่นในฐานะฝ่ายเลขาธิการของ ศูนย์ปฏิบัติการร่วมกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Regional Operation Center: ROC) เป็นผู้วางยุทธศาสตร์และนโยบายเพื่อผลักดันการพัฒนาภาคอีสานให้

สอดคล้องตามกรอบความร่วมมือการพัฒนาเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและมีส่วนสำคัญที่ทำให้กรอบนโยบายในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554) ภาคอีสานถูกกำหนดให้มีการพัฒนาเชิงพื้นที่เป็นหลักใหญ่ ด้วยเหตุนี้หน่วยงานพัฒนาเศรษฐกิจ ของรัฐและเอกชนตลอดจนสถาบันการศึกษาทั้งหลายจึงต่างมุ่งไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งแรงขับเคลื่อนของ หน่วยงานทั้งหลายเหล่านี้จะทำให้ภาพรวมเกี่ยวกับศักยภาพเชิงพื้นที่ของภาคอีสานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากยิ่งขึ้น ด้วยการมุ่งพัฒนาเชิงพื้นที่ให้ภาคอีสานสามารถรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการผลิตขนาด ใหญ่ ทั้งโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ การค้า การลงทุน และการบริการไว้ภายใน ภูมิภาค โดยมีแผนงานพัฒนาแนวพื้นที่เศรษฐกิจเหนือ-ใต้ (North-South Economic Corridor) และแผนงาน พัฒนาแนวพื้นที่เศรษฐกิจ (East-West Economic Corridor) หรือประตูสู่ GMS เป็นช่องทางในการขยายการ ผลิตโดยเชื่อมโยงการพึ่งพาการใช้ต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติจากประเทศเพื่อนบ้านและเคลื่อนย้าย เทคโนโลยี สินค้าและแรงงาน ต่อเชื่อมไปในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงถึงประเทศเวียดนามที่เมืองชายฝั่งทะเลดานัง และมหาสมุทรอินเดียที่เมาะละแหม่งประเทศพม่า ตลอดจนเข้าสู่เชียงแสนถึงมณฑลยูนานของประเทศจีน บริเวณจังหวัดพิษณุโลกและตัดเข้าสู่ท่าเรือน้ำลึกชายฝั่งทะเลตะวันออกของไทย รวมถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเลของ กัมพูชาได้อย่างสะดวกรวดเร็ว ทั้งที่ก่อนหน้านี้ภาคอีสานมีทิศทางในการพัฒนาที่มุ่งนำเอาทรัพยากรธรรมชาติออกไปผลิตนอกพื้นที่หรือภูมิภาคอื่นๆ (เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์, 2552)

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ทั้งแง่ของพื้นที่ (Space) และประชากร (Populations) รวมทั้งมีห้วงประวัติศาสตร์ (Times) ที่สอดร้อยห้อยตาม สานสร้างประเพณีวัฒนธรรม ของ ท้องถิ่นให้สอดคล้องระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมทั้งดิน น้ำ ป่า ตลอดจนการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นอย่าง ยาวนานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันภาคอีสานก็มีปัญหาความยากจนเป็นปัญหาสำคัญ ในปี 2544 ประชาชนภาคอีสานจำนวน 5.2 ล้านคน หรือร้อยละ 245 ของประชากรทั้งประเทศนั้น ดำเนินชีวิตอยู่ที่ระดับ ต่ำกว่ามาตรฐานความยากจนสากล คิดเป็นอัตราส่วน 2 ใน 3 ของประชากรที่ยากจนของประเทศไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544) ดังนั้นไม่ว่าจะรัฐบาลชุดใดก็มุ่งจะ แสวงหาแนวทางการแก้ปัญหาความยากจน พยายามยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวอีสานให้ดีกว่าเดิม ไม่ว่าจะ แนวทางในด้านการส่งเสริมอาชีพ ปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค เช่น โครงการเงินผันสมัยรัฐบาลคึกฤทธิ์ ปราโมทย์ โครงการอีสานเขียว ในสมัยรัฐบาลเปรม ติณสูลานนท์ หรือนโยบายที่เชื่อมโยงไปยังประเทศเพื่อนบ้านให้ภาคอีสานเป็นตลาดสำคัญ ในการแลกเปลี่ยนสินค้า เช่น นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนาม

การค้าใน สมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ หรือในสมัย นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี ก็มุ่งต้องการให้ไทยในภาคอีสานเป็น “ประตู” เชื่อมระหว่างประเทศสมาชิกอาเซียนกับประเทศอินโดจีนและพม่า ทั้งนี้โดยประเทศไทยสามารถเป็นศูนย์กลางทางการค้า ศูนย์กลางการฝึกอบรมและให้ความช่วยเหลือทางเทคนิค ระหว่างประเทศอาเซียนและกลุ่มอินโดจีน บทบาทของไทยดังกล่าวจะก่อให้เกิดความร่วมมือกันและเป็น หลักประกันเพิ่มเติมให้กับแต่ละประเทศ ในการช่วยสร้าง/รักษาสันติภาพ และการพัฒนาความสัมพันธ์ฉันท์ มิตรต่อกัน

สมัยรัฐบาลพลเอก เชาวลิต ยงใจยุทธ ก็มีโครงการที่สำคัญ ๆ คือ โครงการโขง ชี มูล ซึ่งเป็นอภิมหา โครงการที่จะฟื้นคืนภาคอีสานจากความแห้งแล้งให้กลายเป็นสีเขียว ยกระดับคุณภาพชีวิตของคนอีสานให้เท่า เทียมกับประชาชนภาคอื่น ๆ และยังหวังไปถึงการฉุดรั้งชาวอีสานกลับท้องถิ่นโดยไม่ต้องเร่ร่อนไปทำงาน (กรุงเทพธุรกิจ, 3 ก.พ. 2541: 2)

ต่อมาในสมัยรัฐบาลนายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย ได้ขยายความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างไทย กับประเทศเพื่อนบ้าน ให้ขยายตัวก้าวหน้าออกไปอีกขั้นหนึ่ง โดยการเสนอโครงการความร่วมมือพัฒนา สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจระหว่างภาคเหนือของไทยกับภาคตะวันตกของลาว มณฑลยูนนาน ของจีนและภาคตะวันออกของพม่า และโครงการพัฒนาอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง ระหว่างไทยต่อไปนี้เวียดนาม ลาว และกัมพูชา โดยอาศัยการสนับสนุนจาก องค์การเพื่อการพัฒนาเห่งเอเชียและประเทศต่าง ๆ ซึ่งเป็นหนึ่งในความพยายาม ของอีกหนึ่งรัฐบาล ในการมุ่งเชื่อมโยงการพัฒนาของภาคอีสานกับประเทศเพื่อนบ้านอีกด้วย

จนถึงรัฐบาลภายใต้การนำของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร (2548) นายกรัฐมนตรีที่มีแนวทางในการ พัฒนาให้ภูมิภาคอีสาน ทั้งเร่งการพัฒนาภายในและภายนอก ในการเป็นประตูสู่อินโดจีน โดยมุ่งพัฒนาไปสู่ ภาคอุตสาหกรรม ในการประชุมครั้งนั้น รัฐบาลได้กำหนดยุทธศาสตร์พัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อพัฒนาภาคอีสานสู่ภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเสนอโดยสำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) อันประกอบไปด้วยยุทธศาสตร์ 1) ขยายความร่วมมือ 2) ยกระดับ ภาคการผลิต 3) ขยายความร่วมมือกลุ่มประเทศอินโดจีน 4) สร้างโอกาสให้คนจน 5) การบริหารจัดการและ พัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน 6) สร้างคนเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืน และในปัจจุบันนายสมชาย หาญหิรัญ ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม กล่าวว่าในปี 2558 ที่ผ่านมา กระทรวงอุตสาหกรรมได้อนุญาตประทานบัตรเหมืองแร่โพแทชให้แก่ผู้ประกอบการจำนวน 2 ราย ได้แก่ บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) จังหวัดชัยภูมิมีกำลังการผลิตแร่โพแทช 1.1 ล้านตันต่อปี คิดเป็น มูลค่าประมาณ 11,000 ล้านบาท

ต่อปี และบริษัท ไทยคาลิจำกัด จังหวัดนครราชสีมา มีกำลังการผลิตแร่โพแทช 1 แสนตันต่อปี คิดเป็นมูลค่า 1,100 ล้านบาทต่อปีโดยทั้ง 2 บริษัทอยู่ในระหว่างการดำเนินงานก่อสร้าง เหมืองแร่โพแทชใต้ดิน ซึ่งคาดว่าจะสามารถผลิตแร่โพแทช ได้ในปี 2562 (กระทรวงอุตสาหกรรม, 2016)

จากที่กล่าวมาในข้างต้นนั้น เป็นการมุ่งเน้นภาพในการพัฒนาอีสานให้เป็นเมือง (Urbanization) มีโครงการใหญ่ๆ รองรับการพัฒนานั่นหมายถึง การดึงเอาทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อที่จะสนองต่อนโยบายด้านการ พัฒนาอุตสาหกรรม ตลอดจนมีแผนการมุ่งเน้นอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อส่งออกและการแข่งขันภาพรวมของการมุ่งพัฒนาภาคอีสานดังกล่าวส่วนหนึ่งคือ การดึงเอาทรัพยากรใน ท้องถิ่นภาคอีสาน เพื่อการส่งออกหรือเรียกว่า “อุตสาหกรรมส่งออกนำความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” (export-led growth) เพื่อเพิ่มรายได้ให้ประเทศ จึงมีโครงการใหญ่ๆ มากมายเพื่อให้สอดคล้องและรองรับ กับยุทธศาสตร์การพัฒนา (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548: 55) ดังกล่าว เช่น โครงการโขง ชี มูล โครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี รวมถึงโครงการขนาดใหญ่ของอาเซียน อย่าง เหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) จังหวัดชัยภูมิ ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ โดยเฉพาะในอำเภอบำเหน็จณรงค์ โดยเห็นได้ว่าการที่รัฐพัฒนาหรือส่งเสริมการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงของรัฐโดยที่ไม่ได้รับผิดชอบต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ โดยในลำดับต่อไปนั้นผู้วิจัยจะเป็นการนำเสนอส่วนของการเกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซ เพื่อเป็นการนำทางสู่ปัญหาและการเกิดการร่วมกลุ่มกันเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

4.3 การเกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซ

ในระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยนั้นเริ่มผูกติดกับโลกทุนนิยมอย่างจริงจังในราวกลางคริสตวรรษที่ 19 สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ นับแต่นั้นเป็นต้นมาระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกได้เข้ามามีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อความเป็นไปทางเศรษฐกิจ และทางการเมืองของไทยมากขึ้นเรื่อย ๆ การเชื่อมโยงระหว่างโลกทุนนิยมกับประเทศไทยดังกล่าว เห็นได้ชัดหากพิจารณาในแง่ของการเชื่อมโยงด้านการค้าระหว่างประเทศ (อนุสรณ์ ลิ่มมณี, 2539) โครงสร้างความสัมพันธ์ด้านการค้าระหว่างประเทศไทยกับโลกทุนนิยมนั้น โดยทั่วไปอาจจะกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันมาโดยตลอด ตั้งแต่เริ่มเชื่อมโยงเข้ากับระบบทุนนิยมโลก (Ingram, 1971 อ้างอิงใน อนุสรณ์ ลิ่มมณี, 2539) ผลที่ตามมาก็คือการพัฒนาการผลิตแบบทุนนิยมของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมต้องพึ่งพิงการนำเข้า อย่างมากพร้อมๆ ไปกับการผูกติดเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก ประเทศไทยก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจทางการเมือง

ระดับโลก โดยอยู่ในฐานะของรัฐรอบนอกที่ทั้งพึ่งพิงและได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางระหว่างประเทศ ต่อมานั้นขณะที่สหรัฐฯ พัฒนายุทธศาสตร์สงครามเย็นในระหว่าง พ.ศ. 2490 - 2493 ประเทศไทยก็เข้ามีส่วนในสงครามเย็นนี้ด้วย ใน พ.ศ. 2493 สหรัฐฯ มีนโยบายเป็นปรปักษ์ต่อลัทธิคอมมิวนิสต์ในแถบอินโดจีนอย่างรุนแรง ประเทศไทยมีความสำคัญต่อการวางนโยบายของสหรัฐฯ ตามทฤษฎี “โดมิโน” จึงจำเป็นต้องปกป้องไม่ให้ไทยตกเป็นประเทศคอมมิวนิสต์รายต่อไป นอกจากนี้ไทยยังกลายเป็นฐานทัพของสหรัฐฯ ในอินโดจีนด้วยสหรัฐฯ เชื่อว่าวิธีการที่ใช้ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ได้มีที่สุด คือ การช่วยให้มีรัฐบาลที่เข้มแข็งและทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตขึ้นบนพื้นฐานของทุนเอกชน และเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์แรก สหรัฐฯ จึงเริ่มให้การสนับสนุนแก่ผู้นำทางการทหารและช่วยให้ผู้นำเหล่านั้นมีอำนาจเหนือกลุ่มอื่นๆ และเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่สอง สหรัฐฯ ได้ผลักดันให้ไทยดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางทุนและส่งเสริมทุนเอกชน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2542: 214) เห็นได้ว่าช่วงระยะเวลานั้นถือเป็นยุคทองของเศรษฐกิจไทยที่มีอัตราการเจริญเติบโตสูงขึ้นอย่างมากโดยเฉพาะที่เกิดขึ้นใน 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงแรกเกิดขึ้นปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1980 จากแรงขับดันทางเศรษฐกิจของภาคธุรกิจส่งออกและภาคบริการที่มีนักธุรกิจจากต่างชาติเข้ามาร่วมลงทุนกับนักธุรกิจไทยจำนวนมาก และอีกช่วงหนึ่งคือ ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ทศวรรษที่ 1990 ที่ไทยถูกกดดันให้เปิดเสรีทางการเงิน (financial liberalization) จากธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ซึ่งต้องการให้มีการลดการควบคุมทางการเงิน (financial deregulation) เพื่อให้เงินทุนจากต่างชาติสามารถไหลเวียนเข้าออกประเทศต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกซึ่งนำมาสู่การเปิดกิจการวิเทศธนกิจ (BIBF) เพื่อเปิดทางให้มีการกู้ยืมเงินจากต่างชาติมาลงทุนในตลาดภายในประเทศได้มากขึ้น จึงได้มีการเริ่มสำรวจแร่

การเกิดแร่โพแทชในประเทศไทย แหล่งแร่โพแทชในประเทศไทยพบเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งแร่โพแทช พบในหมวดหินมหาสารคาม (Maha Sarakham Formation) ของกลุ่มหินโคราช (Khorat Group) ข้อมูลกลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ (2561) รายงานว่า จังหวัดชัยภูมิ ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณใจกลางของประเทศ เส้นรุ้งที่ 15 องศาเหนือ เส้นแวงที่ 102 องศาตะวันออก สูงจากระดับน้ำทะเล 631 ฟุต ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถยนต์ 332 กิโลเมตรมีเนื้อที่ประมาณ 12,778 ตารางกิโลเมตร หรือ 7,986,429 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 7.6 ของพื้นที่ทั้งหมดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและร้อยละ 2.5 ของพื้นที่ทั้งประเทศ มีเนื้อที่ใหญ่เป็น อันดับ 3 ของภาคและใหญ่เป็นอันดับ 7 ของประเทศ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ จังหวัดขอนแก่น และเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ จังหวัดขอนแก่น และนครราชสีมา

ทิศใต้ ติดต่อกับ จังหวัดนครราชสีมา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ จังหวัดลพบุรี และเพชรบูรณ์

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปประกอบด้วยป่าไม้และภูเขาร้อยละ 50 ของพื้นที่จังหวัด นอกนั้นเป็นที่ราบสูง บริเวณตอนกลางของจังหวัดเป็นพื้นที่ราบ มีพื้นที่ป่าไม้และเทือกเขาตั้งเรียงราย จากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก ประกอบด้วยเทือกเขาสำคัญ ได้แก่ภูอีเฒ่า ภูแลนคา และภูพังเหย

ภาพ 2 ขอบเขตพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ

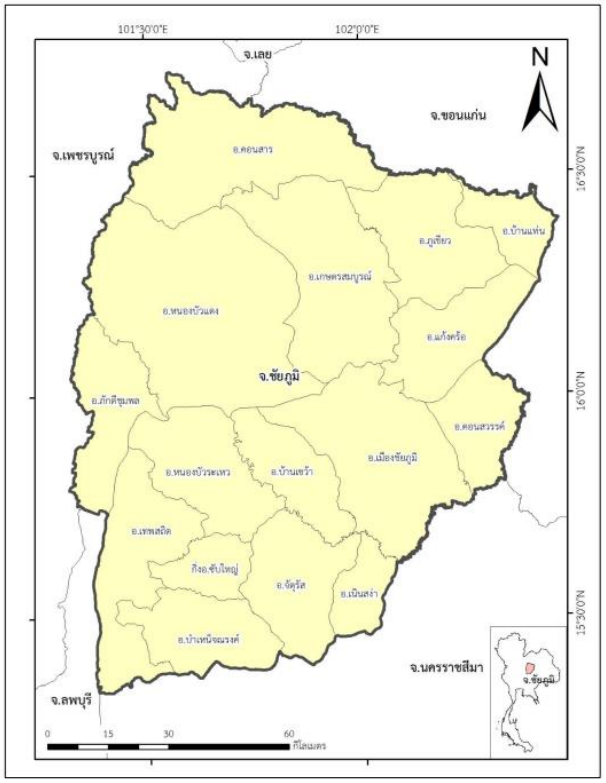

ที่มา (นุชิต สิริทองคำ, วนิฐชยา ขัดศรี, 2561)

เห็นได้ว่าพื้นที่ประทานบัตรตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ แนวเขตเหมืองแร่เป็นรูปหลายเหลี่ยม มีลักษณะภูมิประเทศทั่วไปเป็นที่ราบมีระดับความสูง ประมาณ 200 – 205 เมตร รทก. สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่สลับกับนา

ข้าวและพื้นที่ ชุมชน แต่มีบางพื้นที่ที่ดินมีความเค็มจัดจนไม่สามารถปลูกพืชใดๆ ได้ยกเว้นพืชทนเค็ม ไม่กี่ชนิด ได้แก่ หนามแดง ที่สามารถขึ้นบนพื้นที่ที่มีส่าเกลือปกคลุมได้บ้าง พื้นที่ประทานบัตรของโครงการฯ อยู่ในเขตจำแนก ชั้นลุ่มน้ำที่ 5B มีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ราบ ไม่มีขอบเขตอยู่ในพื้นที่ป่าไม้แต่อย่างใด ไม่พบทางน้ำขนาดใหญ่และสำคัญไหลผ่านพื้นที่ประทานบัตรของโครงการฯ ส่วนใหญ่เป็นทางน้ำขนาดเล็ก ได้แก่ คลองไผ่งาม ซึ่งไหลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้มาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนแอ่งน้ำที่พบในพื้นที่โครงการฯ ได้แก่ บึงทะเลสีดอ และบึงบางอำพันธ์ ส่วนลักษณะภูมิประเทศบริเวณพื้นที่บ่อเก็บหางแร่ ที่จะก่อสร้างในพื้นที่คำขออนุญาต จัดตั้งสถานที่เพื่อการเก็บขังน้ำขุ่นข้นหรือมูลดินทรายนอกเขตเหมืองแร่ที่ 1/2556 ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของ พื้นที่ประทานบัตร มีระยะห่างจากโรงแต่งแร่ประมาณ 7 กิโลเมตร เป็นบริเวณที่ห่างไกลชุมชนและมีระดับความสูงประมาณ 231 – 248 เมตร รทก. ลักษณะพื้นที่ที่จะก่อสร้างบ่อเก็บหางแร่จะมีลักษณะเป็นเนินโดยด้านหน้าของบ่อที่เชื่อมต่อกับแนวท่อลำเลียงหางแร่จากโรงแต่งแร่มีระดับความสูง 231 เมตร รทก. และ ด้านหลังของบ่อที่อยู่ติดกับอำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา มีระดับความสูง 248 เมตร รทก. ซึ่งพื้นที่บ่อเก็บหางแร่ของโครงการฯ จัดอยู่ในเขตจำแนกชั้นลุ่มน้ำที่ 4B และ 5B ส่วนใหญ่ป่าไม้ได้ถูกแผ้วถางเพื่อประโยชน์ด้านเกษตรกรรม ซึ่งมีพื้นที่แหล่งแร่โพแทชบำเหน็จณรงค์เป็นส่วนหนึ่งของธรณีวิทยาของที่ราบสูงโคราชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับขอบแอ่งตะวันตกของแอ่งโคราช

ภาพ 3 แผนที่โครงการ “เหมืองแร่โปแตชอาเซียน” อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ

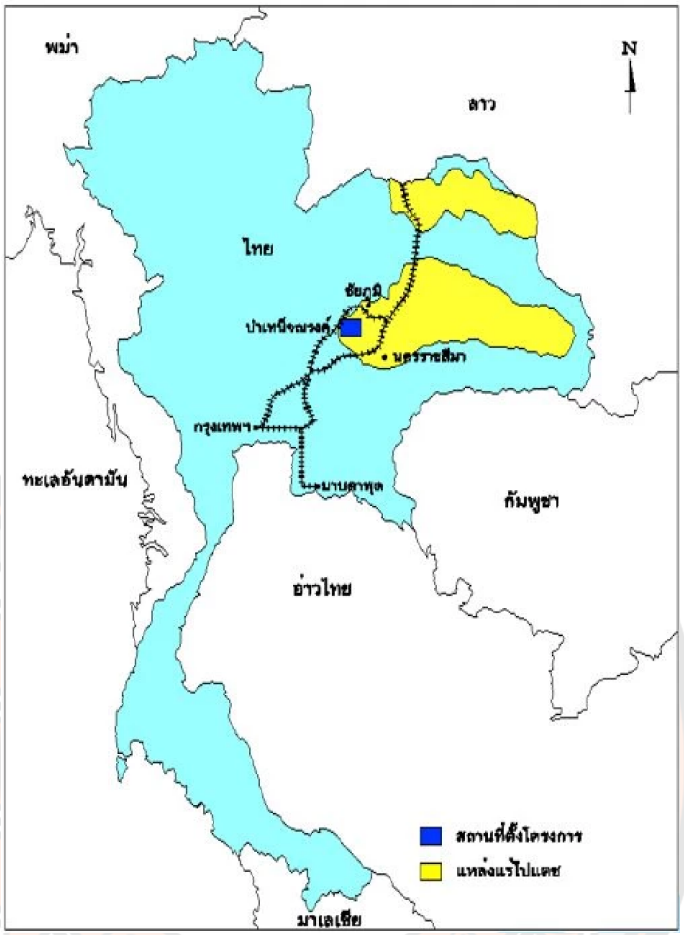

ที่มา : (ฐานเศรษฐกิจ เรื่องฟื้น “เหมืองแร่โปแตชอาเซียน” จ.ชัยภูมิ 6.3 หมื่นล้าน แก้ปุ๋ยแพง, 2566)

โดยทั้งหมดเป็นหินในมหายุค Mesozoic และวางตัวอยู่บนหินยุคเพอร์เมียนในมหายุค Paleozoic ตอนบนสุดก็จะเป็นหินในยุคปัจจุบัน Quaternary หรือตะกอนที่ยังไม่แข็งตัว มักสะสมตามทางน้ำและแอ่งน้ำ ทั่วไปแร่ที่พบในพื้นที่ประทานบัตรเป็นแร่โพแทชชนิดคาร์นัลไลท์ (Carnallitite: KCl.MgCl2.6H2O+NaCl) มีความหนาของชั้นแร่เฉลี่ยประมาณ 20 เมตร พบที่ความลึกจากผิวดินประมาณ 110-300 เมตร เป็นแหล่งแร่ โพแทชที่มีความสมบูรณ์ โดยกรมทรัพยากรธรณีได้เจาะสำรวจและทำเหมืองทดลองชนิดแร่โพแทชแห่งแรกใน ประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 พบว่า มีปริมาณสำรองแร่โพแทชชนิดซิลไวต์ ประมาณ 3 ล้านตัน และชนิดคาร์นัลไลท์ประมาณ 460 ล้านตัน (Suwanich, 1986)

ภาพ 4 แสดงขอบเขตของพื้นที่คำขอประทานบัตร ที่ส่วนใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ที่เป็นเกลือหินและชั้นโพแทชที่ เป็นแร่คาร์นัลไลต์ และเกลือหินที่พบทั้งซิลไวต์และคาร์นัลไลต์ในพื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์

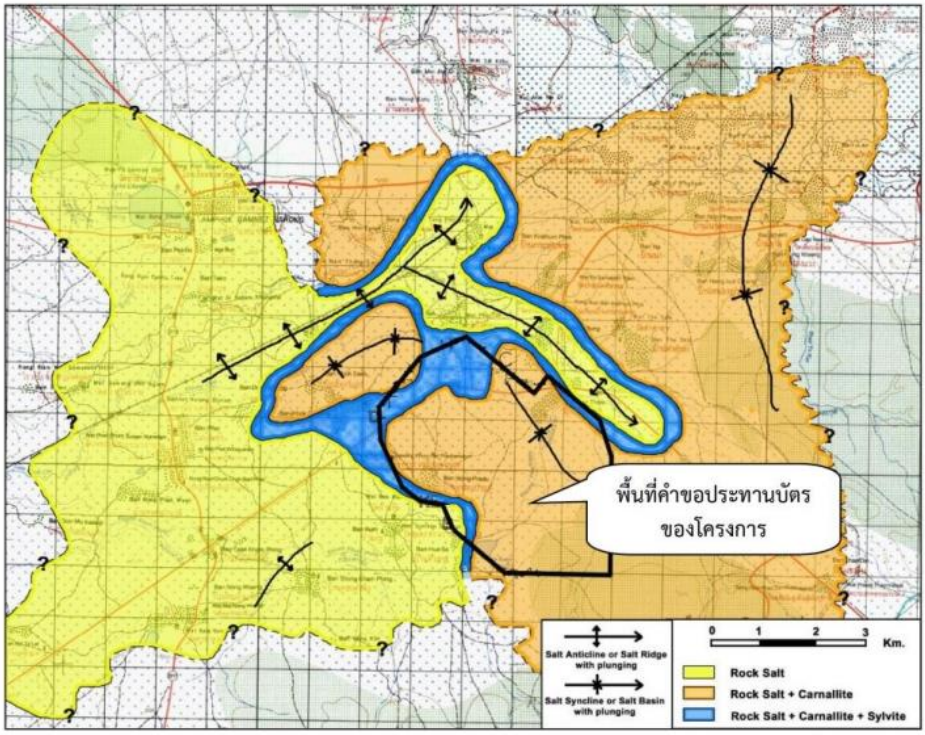

ที่มา (รายงานผลการปฏิบัติตาม มาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมและมาตรการติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อม (เดือนมกราคม มิถุนายน พ.ศ. 2564))

ทั้งนี้เมื่อนำมาประยุกต์ในพื้นที่ประทานบัตรของโครงการฯ พบว่า ในพื้นที่ประทานบัตรมีปริมาณแร่ โพแทชที่มี KCl ไม่น้อยกว่าร้อยละ 95 เท่ากับ 67.7 ล้านตัน ซึ่งมีความเหมาะสมที่จะสามารถดำเนินการทำเหมืองในเชิงพาณิชย์ได้

โครงการเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ (โครงการฯ) เป็นโครงการความร่วมมือระหว่างชาติสมาชิกอาเซียน โดยได้ลงนามภายหลังปฏิญญาสมานฉันท์ เมื่อปี พ.ศ. 2519 ต่อมา กระทรวงการคลังและกระทรวงอุตสาหกรรม ได้เสนอโครงการนี้เป็นโครงการอุตสาหกรรมอาเซียน (Asian Industrial Project) ของประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2532 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะดำเนินการทำเหมืองแร่โพแทช และเกลือหิน ที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เพื่อผลิตปุ๋ยโพแทชที่มีคุณภาพจำหน่ายให้กับเกษตรกร ซึ่งจะสามารถลดการนำเข้าจากต่างประเทศ

และทำให้เกษตรกรมีปุ๋ยใช้ได้อย่างเพียงพอและราคามีเสถียรภาพ คณะรัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียนจึงเห็นชอบให้โครงการฯ เป็นโครงการอุตสาหกรรมอาเซียนของประเทศไทย และเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2533 คณะรัฐมนตรีได้มีมติมอบหมายให้กระทรวงอุตสาหกรรมโดยกรมทรัพยากรธรณีดำเนินการจัดตั้งบริษัทเอกชนเข้าดำเนินโครงการฯ ในฐานะตัวแทนของกรมทรัพยากรธรณี ดังนั้น เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2534 กรมทรัพยากรธรณีจึงได้ดำเนินการจดทะเบียนจัดตั้ง “บริษัท เหมืองแร่ โปแตซอาเซียน จำกัด” ซึ่งต่อมาเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2547 บริษัทได้แปรสภาพเป็นบริษัทมหาชนในนาม “บริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (มหาชน)” และได้เปลี่ยนชื่อเป็น บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2558 ทั้งนี้ บริษัทฯ ได้รับความเห็นชอบรายงานการ วิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน คำขอประทานบัตรที่ 1/2547 และคำขอใบอนุญาตจัดตั้งสถานที่เพื่อการเก็บขังน้ำขุ่นข้นหรือมูลดินทรายนอกเขตเหมืองแร่ที่ 1/2556 อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ จากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามหนังสือเห็นชอบเลขที่ ทส 1009.2/8539 ลงวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2557 และได้รับใบอนุญาตประทาน บัตรทำเหมืองใต้ดินที่ 31708/16118 ครอบคลุมพื้นที่ 9,707 ไร่ 83 ตารางวา ตั้งแต่วันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 สิ้นอายุวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2583 รวมอายุประทานบัตร 25 ปี ต่อมาบริษัทฯ ได้เสนอรายงาน การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดโครงการ ซึ่งได้รับความเห็นชอบในรายงานการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดโครงการ และมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน ของบริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) ประทานบัตรที่ 31708/16118 และคำขอใบอนุญาตจัดตั้งสถานที่เพื่อ การเก็บขังน้ำขุ่นข้นหรือมูลดินทรายนอกเขตเหมืองแร่ที่ 1/2556 จากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามหนังสือเห็นชอบ เลขที่ ทส 1009.2/121 ลงวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2560 อนุญาตประทานบัตรทำเหมืองใต้ดินที่ 31708/16118 เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 ครอบคลุม พื้นที่การทำเหมืองใต้ดิน 9,707 ไร่ 83 ตารางวา โดยมีอายุประทานบัตร 25 ปี (ศูนย์ข้อมูลการประเมินผล กระทบสิ่งแวดล้อม, 2560)

ที่ตั้งโครงการ ใบอนุญาตประทานบัตรทำเหมืองใต้ดินที่ 31708/16118 ครอบคลุมพื้นที่หมู่ที่ 1, 4, 8, และ 11 ตำบลบ้านตาล หมู่ที่ 1, 4, 8, 10 และ 11 ตำบลหัวทะเล และหมู่ที่ 22 ตำบลบ้านเพชร อำเภอ บำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ตำแหน่งที่ตั้งโครงการฯ ดังปรากฏบนแผนที่ภูมิประเทศของกรมแผนที่ทหารมาตราส่วน 1:50,000 ลำดับชุด L7017 ระวาง 5339I และ 5339IV ระหว่างค่าพิกัดฉากสากล (U.T.M.) แนวนอน (เหนือ) 1706400-1713400 เมตร แนวตั้ง

(ตะวันออก) 792000-797400 เมตร (ดังรูปที่ 1.2.1 ถึง รูปที่ 1.2.3) พื้นที่ตั้งโครงการฯ ประกอบด้วย 2 ส่วนหลัก คือ พื้นที่ในเขตคำขอประทานบัตร และพื้นที่นอก เขตคำขอประทานบัตรโดยมีรายละเอียดดังนี้

1) พื้นที่ในเขตคำขอประทานบัตร

พื้นที่การทำเหมืองใต้ดิน ตามที่ได้รับอนุญาตประทานบัตรทำเหมืองใต้ดินที่ 31708/16118 ครอบคลุมพื้นที่ 9,707 ไร่ 83 ตารางวา

พื้นที่การทำเหมืองบนดิน ได้แก่ พื้นที่โรงแต่งแร่ อาคารเก็บแร่ดิบ อาคารเก็บผลิตภัณฑ์ อุโมงค์เข้าสู่ ชั้นแร่ อาคารสำนักงาน และระบบสาธารณูปโภค เป็นต้น คิดเป็นพื้นที่รวมประมาณ 317 ไร่

2) พื้นที่นอกเขตคำขอประทานบัตร

บริษัทฯ ได้ดำเนินการยื่นขออนุญาตจัดตั้งสถานที่เก็บขังน้ำขุ่นข้นหรือมูลดินทรายนอกเขตประทาน บัตร เลขที่คำขอที่ 1/2556 ในเขตท้องที่ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นเนื้อที่รวม ทั้งสิ้น 2,777 ไร่ เพื่อใช้เป็นพื้นที่บ่อเก็บหางแร่

ภาพ 5 แผนที่มาตราส่วน 1:50,000 ของกรมแผนที่ทหาร ระวาง 5339 IV และระวาง5339 | แสดงตำแหน่ง ที่ตั้งคำขอประทานบัตรที่ 1/2547 หมายเลขหลักหมายเขตเหมืองแร่ที่ 31708

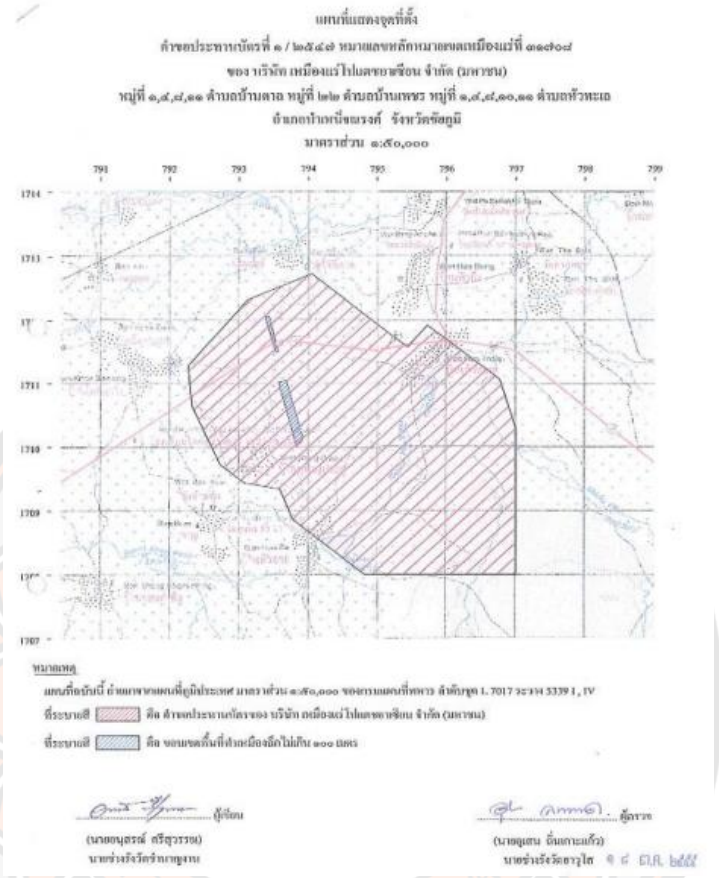

ที่มา : รายงานผลการปฏิบัติตามมาตรการป้องกัน และแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมและมาตรการติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อม (เดือนมกราคม-มิถุนายน พ.ศ. 2564)

จากที่กล่าวถึงการเกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซ ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไทยเริ่มมีความเชื่อมโยงอย่างจริงจังกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกผ่านสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาที่ต้องพึ่งพาการนำเข้าและการลงทุนจากต่างประเทศมากขึ้น ไทยกลายเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าระหว่างประเทศที่ไม่เท่าเทียม ส่งผลให้เศรษฐกิจและการเมืองของประเทศมีความเชื่อมโยงกับอำนาจระดับโลก เช่น สหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็น ซึ่งได้สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยผ่านการลงทุนจากต่างชาติและการพัฒนาอุตสาหกรรมไทย ซึ่งในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1980 และครึ่งแรกของคริสต์ทศวรรษที่ 1990 ไทยประสบกับการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ภายใต้การเปิดเสรีทางการเงินที่ธนาคารโลกและ IMF ส่งเสริม ซึ่งนำไปสู่การสำรวจ

และพัฒนาแหล่งแร่โพแทชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย โดยเฉพาะในจังหวัดชัยภูมิ แหล่งแร่โพแทชที่พบมีความสำคัญต่อการผลิตปุ๋ยเพื่อเพิ่มความมั่นคงด้านปุ๋ยสำหรับเกษตรกรไทยและลดการนำเข้าจากต่างประเทศโครงการเหมืองแร่โพแทชที่ชัยภูมิ เป็นความร่วมมือระดับอาเซียน มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตปุ๋ยโพแทช และได้ก่อตั้งบริษัทเอกชน “บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน)” เพื่อดำเนินการโดยได้รับใบอนุญาตประทานบัตรทำเหมืองใต้ดินและใบอนุญาตจัดตั้งสถานที่เก็บหางแร่ รวมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 12,000 ไร่ รวมถึงการก่อสร้างบ่อเก็บหางแร่เพื่อรองรับการผลิตในเชิงพาณิชย์ ในการเข้ามาของโครงการเหมืองแร่โปแตชนี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่สาเหตุของปัญหาและความขัดแย้งของประชาชนที่รไม่ได้เห็นด้วยกับโครงการเหมืองแร่โปแตช กับหน่วยงานหรือประชาชนที่สนับสนุนโครงการที่เกิดขึ้นของพื้นที่ในอำเภอบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ

4.4 สาเหตุของปัญหาของเหมืองแร่โปแตชและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ

กระทรวงอุตสาหกรรมได้อาศัยอำนาจตาม พ.ร.บ.แร่ ปีพ.ศ.2510 มาตรา 6 ทวิออกประกาศกระทรวง ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2522 ประกาศในราชกิจนุเบกษา ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2522 กำหนดให้ท้องที่ จ.หนองคาย จ.อุดรธานี จ.สกลนคร จ.นครพนม จ.ขอนแก่น จ.มหาสารคาม จ.กาฬสินธุ์ จ.ร้อยเอ็ด จ.ยโสธร จ.อุบลราชธานี จ.ชัยภูมิ จ.นครราชสีมา จ.บุรีรัมย์ จ.สุรินทร์ จ.ศรีสะเกษ รวมเนื้อที่ 44,120 ตาราง กิโลเมตร กำหนดพื้นที่สำหรับทางราชการดำเนินการสำรวจ ทดลอง การศึกษาหรือวิจัยเกี่ยวกับแร่ ต่อมาใน วันที่ 11 มิถุนายน 2523 กระทรวงอุตสาหกรรมได้ออกประกาศกระทรวงอีกหนึ่งฉบับเพื่อเชื้อเชิญให้เอกชน ยื่นขอสำรวจและผลิตแร่โพแทชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในเขตซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม (พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ) ได้ประกาศกำหนดให้เป็นเขตสำหรับสำรวจ การทดลอง การศึกษา หรือวิจัย เกี่ยวกับแร่ แต่ไม่มีบริษัทใดให้ความสนใจ กรมทรัพยากรธรณีจึงได้ดำเนินการเจาะสำรวจหาแหล่งแร่โพแทช ต่อไป จนกระทั่งในปี พ.ศ.2524 ได้เจาะพบแร่โพแทชที่สำคัญ คือ แร่ซิลไวท์ ที่มีชั้นแร่มีความหนาแน่นมาก ที่สุดเท่าที่เคยพบมาในประเทศไทย บริเวณเขตตัวเมืองอุดรธานีและบริเวณหลุมเจาะตรงหลังจากสำรวจพบแหล่งแร่ซิลไวท์ บริเวณพื้นที่ดังกล่าวได้กลายเป็นแรงกระตุ้นความสนใจให้ทีมสำรวจวางแผนสำรวจแร่ซิลไวต์ ต่อไปเพื่อเชื่อมโยงแหล่งแร่โพแทชบริเวณใกล้เคียง เพิ่มอีก 4-5 หลุม แต่ทว่าเมื่อเวลาผ่านไปนั้นกรมทรัพยากรธรณีกลับมีคำสั่งเปลี่ยนแปลงให้ทีมสำรวจระงับการสำรวจแหล่งแร่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีอย่างกะทันหัน โดยไปเร่งเจาะสำรวจแหล่งแร่โพแทชในพื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิแทน ทั้งที่แผนงานของโครงการสำรวจมีกำหนดสิ้นสุดในปี พ.ศ. 2526 (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548: 63-64)

โครงการเหมืองแร่โปแตซที่ จ.ชัยภูมิ เริ่มต้นขึ้นอย่างเอิกเกริกยิ่งใหญ่ เพราะถือว่าเป็นการลงทุน ร่วมกันของกลุ่มประเทศในอาเซียน ตามข้อตกลงพื้นฐานว่าด้วยโครงการอุตสาหกรรมอาเซียน (ASEAN Industrial Projects) ที่กำหนดให้ประเทศสมาชิกอาเซียนแต่ละประเทศมีโครงการอุตสาหกรรมอาเซียนอย่าง น้อยประเทศละ 1 โครงการ ประเทศไทยจึงเสนอโครงการนี้และได้รับการรับรองจากการประชุมรัฐมนตรี เศรษฐกิจอาเซียนครั้งที่ 22 เมื่อเดือนตุลาคม 2533 ที่ประเทศอินโดนีเซีย แม้จะถูกทักท้วงว่าเป็นการลงทุนที่ ไม่คุ้มค่า แต่บริษัทร่วมทุนโปแตชอาเซียน จำกัด ซึ่งฝ่ายไทยเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ 71 เปอร์เซ็นต์ ยังคงเดินหน้า ผลักดันการลงทุนมูลค่า 19,904 ล้านบาท เพื่อผลิตแร่โปแตซ 1.1 ล้านตันต่อปีนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นการ เคลื่อนไหวของภาครัฐและกลุ่มนายทุนในการผลักดันให้เกิดโครงการเหมืองโปแตชอาเซียน จ.ชัยภูมิ

พ.ศ. 2516 กรมทรัพยากรธรณีจัดตั้งโครงการสำรวจและพัฒนาแร่โปแตซและเริ่มเจาะสำรวจแร่โปแตซ ในระหว่างที่กรมทรัพยากรธรณีได้ดำเนินการเจาะสำรวจหาแหล่งแร่เกลือหินและโพแทชอยู่นั้นได้มีการประชุมสุดยอดผู้นำรัฐบาลอาเซียน เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2519 รัฐบาลไทยได้ผลักดันโครงการ “เกลือหินและโซดาแอช” ให้เป็นโครงการอุตสากรรมพื้นฐานของประเทศกลุ่มสมาชิกอาเซียน และในปี พ.ศ. 2521 รัฐมนตรีเศรษฐกิจอาเซียน มีมติเห็นชอบให้โครงการเกลือหินและโซดาแอช ของไทยเป็นโครงการอุตสาหกรรมของประเทศกลุ่มอาเซียน ในปีถัดมาคือ ในช่วงที่ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์เป็นนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีได้มีการแถลงนโยบายเศรษฐกิจเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2522 โดยประกาศผลักดันโครงการเกลือหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เป็นหนึ่งในเจ็ดโครงการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่รัฐบาลพยายามเร่งรัดให้เป็นอุตสาหกรรมพื้นฐานเพื่อสนับสนุนอุตสาหกรรมต่อเนื่องที่จะตามมาอีกหลายประเภท (บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.)

พ.ศ. 2522 กระทรวงอุตสาหกรรมประกาศให้พื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิเป็นพื้นที่เพื่อการสำรวจ ทดลอง ศึกษา และวิจัยเกี่ยวกับแร่ ตามมาตรา 6 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510

พ.ศ. 2524 นับว่าเป็นห้วงเวลาที่รัฐบาลได้พยายามผลักดันโครงการนำเกลือหินและโพแทชในภาค อีสานขึ้นมาใช้ประโยชน์ให้เกิดเป็นรูปธรรม โดยได้ดำเนินการทำเหมืองแร่ทดลองที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ใช้งบประมาณจากโครงการเงินกู้ของธนาคารโลก มีเป้าหมายเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับนัก ลงทุนเอกชนว่าเป็นโครงการที่น่าลงทุนในเชิงพาณิชย์และสามารถดำเนินการได้จริง และปี 2525 กรมทรัพยากรธรณีเริ่มก่อสร้างอุโมงค์ที่ 1 เข้าสู่ชั้นแร่

พ.ศ. 2528 คณะรัฐมนตรีมีมติยกเลิกโครงการ อุตสาหกรรมเกลือหินและโซดาแอช อาเซียน ตามข้อเรียกร้อง เรื่องความไม่คุ้มในการลงทุนของนักลงทุนไทย แต่รัฐบาลก็ยังคงเดินหน้าผลักดันให้เกิดการนำเกลือหินและโพแทชในภาคอีสานมาใช้ประโยชน์เช่นเดิม

พ.ศ. 2532 คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้โครงการทำเหมืองแร่โปแตช ที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นโครงการอุตสาหกรรมอาเซียน แทนโครงการอุตสาหกรรม ผลิตเกลือหินและโซดาแอช ตามที่กระทรวงอุตสาหกรรมเสนอ

พ.ศ. 2533 คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้ กระทรวงอุตสาหกรรม จัดตั้งองค์กรผู้ถือหุ้นของฝ่ายไทยเข้าร่วมทุนจัดตั้งบริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (บริษัท APMC) และให้บริษัทดังกล่าวเข้าไป ดำเนินการในเขตพื้นที่โครงการได้ในฐานะตัวแทนของกรมทรัพยากรธรณี

พ.ศ. 2534 จึงได้รับการรับรองให้เป็นโครงการอุตสาหกรรมอาเซียนภายใต้ชื่อ โครงการทำเหมืองแร่ โพแทชของอาเซียน (ประเทศไทย) ซึ่งเป็นการร่วมทุนของรัฐบาลกลุ่มประเทศอาเซียน และเอกชนไทย โดยได้ จัดตั้งเป็นรูปบริษัทจำกัดเพื่อบริหารโครงการภายใต้บริษัท เหมืองแร่โพแทชอาเซียน จำกัด (APMC) โดยให้ บริษัทดังกล่าวเข้าไปดำเนินการในเขตพื้นที่โครงการได้ในฐานตัวแทนของกรมทรัพยากรธรณี (เดิม) (จรัญญา วงษ์พรหม และธนะจักร เย็นบำรุง, 2550) โดยมีกลุ่มประเทศอาเซียนร่วมถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 29 รัฐบาล ไทยโดยกระทรวงการคลังร้อยละ 20% โดยที่เหลืออีกร้อยละ 51 เป็นของภาคเอกชน ทั้งนี้กระทรวง อุตสาหกรรมยังได้มีนโยบายให้กรมทรัพยากรธรณีดำเนินการศึกษาและจัดทำแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรม เคมีภัณฑ์ที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ โดยนำเอาผลผลิตหรือของเสียจากโครงการเหมืองแร่โปแตช อาเซียน เช่น แร่เกลือหิน โพแทช เซียมคลอไรด์ และแมกนีเซียมคลอไรด์ มาเป็นวัตถุดิบขั้นพื้นฐานเพื่อ ตอบสนองอุตสาหกรรมต่อเนื่องด้านอุตสาหกรรมเคมีต่าง ๆ (Chemical Complex) เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับแร่โพแทช รวมถึงแร่เกลือหินและแร่พลอยได้อื่น ๆ จากการทำเหมือง (กองเทคโนโลยีการทำเหมืองใต้ดิน, ม.ป.ป.)

พ.ศ. 2541 – 2547 บริษัท APMC พัฒนาการทำเหมือง จนถึงชั้นแร่ ที่ระดับความลึก 180 เมตร จากผิวดินจากผิวดินในขั้นต้นได้แร่โพแทชประมาณ 120,000 ตัน คาดว่าจะสามารถผลิตปุ๋ยโพแทชได้ 1.1 ล้านตัน/ปี ทดแทนการนำเข้าปุ๋ยโพแทชได้ถึง 4 แสนตัน/ปี ของภาคอุตสาหกรรม แต่โครงการกลับไม่มีความคืบหน้า เพราะได้เข้าสู่ช่วงกระบวนการผลิตในเชิงพาณิชย์ซึ่งจะต้องใช้งบประมาณอีกอย่างน้อย 4,000 ล้านบาท เพื่อสร้างโรงแต่งแร่รวมถึงงบประมาณอีกจำนวนหนึ่งเพื่อทำเหมืองแบบใต้ดิน และลงทุนในอุตสาหกรรมต่อเนื่องเพื่อแปรรูปแร่โพแทชให้มีมูลค่าที่สูงยิ่งขึ้น เช่น Potassium Carbonate, Soda ash ปุ๋ยยูเรีย แอมโมเนียคลอไรด์ เป็นต้น ซึ่งเป็นสารเคมีที่มี

ความสำคัญต่อภาคอุตสาหกรรมที่นำมาผลิตเป็นปุ๋ยใช้ในภาคเกษตรกรรม ตลอดจนลงทุนในด้านสาธารณูปโภค เช่น โรงไฟฟ้า ท่อลำเลียงก๊าซธรรมชาติ จากอ่าวไทย และระบบคมนาคมขนส่งผลผลิต ซึ่งคาดว่าจะต้องเพิ่มวงเงินลงทุนอีกกว่า 22,000 ล้านบาท ทว่ากระทรวงอุตสาหกรรมซึ่งเป็นผู้ถือหุ้นอยู่กลับไม่มีนโยบายเพื่อเพิ่มเงินลงทุนอีกเพราะเกรงจะไม่คุ้มต่อการลงทุน (จรัญญา วงษ์พรหม และธนะจักร เย็นบำรุง, 2550)

พ.ศ. 2547 บริษัท APMC ยื่นคำขอประทานบัตร ยื่นคำขอประทานบัตรในการดำเนินโครงการฯ ในเขตท้องที่ ต.บ้านตาล ต.บ้านเพชร และ ต. ห้วยทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ จำนวน 1 แปลง เนื้อที่จำนวน 9,708 ไร่

พ.ศ. 2547 สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดชัยภูมิ ลงทะเบียนให้บริษัท APMC เป็นผู้ขอประทานบัตรทำเหมืองใต้ดิน

พ.ศ. 2548 อก. ขอความร่วมมือกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเปิดพื้นที่ดังกล่าวตามมาตรา 6 ทวิ แห่งพ.ร.บ. แร่ พ.ศ. 2510 ปัจจุบันอยู่ระหว่างการพิจารณาของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การให้ความรู้และชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชนและประชาชนใน พื้นที่โครงการทำเหมืองแร่โปแตชของอาเซียน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ โดยกรมอุตสาหกรรม พื้นฐานและการเหมืองแร่

วันที่ 26 มีนาคม 2547 ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านตาล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ โดยได้ชี้แจงข้อมูลเกี่ยวกับพระราชบัญญัติแร่ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2545 ให้กับผู้นำชุมชนและประชาชนจำนวน ประมาณ 70 คน

วันที่ 21 พฤษภาคม 2547 ณ ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลหัวทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ โดยได้ชี้แจงข้อมูลเกี่ยวกับพระราชบัญญัติแร่ (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2545 ให้กับผู้นำชุมชนและประชาชนจำนวน ประมาณ 60 คน ที่เข้าร่วมรับโดยการติดตามข้อมูลข่าวสารของกลุ่มเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดเกี่ยวกับข้อมูลแร่ฯ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน

หากกล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว โครงการเหมืองแร่โปแตช รวมถึงแผนการพัฒนาอุตสาหกรรมเหมืองแร่โปแตชในแต่ละพื้นที่ และอุตสาหกรรมต่อเนื่องต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับแร่เกลือหินและโปแตชนั้นได้ถูกกำหนดกรอบและควบคุมทิศทางการพัฒนาให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น จากนโยบายการนำแร่ไปผูกโยงเข้ากับการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นฐานและอุตสาหกรรมต่อเนื่องตั้งแต่ในช่วงทศวรรษที่ 20 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่า ในช่วงหลังการปฏิรูประบบราชการใหม่ เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2545 หรือในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ซึ่งได้มีการ

ยกระดับกองการเหมืองแร่ กรมทรัพยากรธรณี เป็นกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ (กพร.) สังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม โดยมีหน้าที่ในการออกประทานบัตรและควบคุมการทำเหมืองแร่ และในปี พ.ศ. 2546 กระทรวงอุตสาหกรรมจึงได้กำหนดยุทธศาสตร์อุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมต่อเนื่องขึ้น 3 ประเด็น คือ 1. การสร้างความเชื่อมโยงจาก อุตสาหกรรมต้นน้ำและปลายน้ำ โดยที่ผ่านมาการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศเป็นการพัฒนาปลายน้ำเป็นหลัก จึงควรพัฒนาทั้งระบบตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ 2. การสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ทรัพยากรแร่ เช่นการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มมูลค่าการผลิตแร่หรือผลิตภัณฑ์ 3. ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นเพื่อให้ สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ดังกล่าว กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ (กพร.) จึงได้เขียนแผนแม่บท “ยุทธศาสตร์อุตสาหกรรมเหมืองแร่และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2547

สรุป จากปรากฏการณ์ข้างต้นนั้นสามารถสรุปการเคลื่อนไหวของภาครับและกลุ่มนายทุนในการพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นของโครงการเหมืองแร่โปแตซที่ จ.ชัยภูมิ

1. จากประเด็นด้านการเปิดให้ภาคเอกชนและทุนข้ามชาติเข้ามาดำเนินการด้านภาคอุตสาหกรรมการส่งออก จึงมีคำถามว่าประเทศไทยมีทรัพยากรอะไรบ้างที่จะนำไปสู่การผลิตเพื่อส่งออก (Product for Export) ได้ ในขณะนั้นจากการที่กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรมได้ดำเนินการค้นพบแร่โปแตซ (2516 ในภาคอีสาน จำนวนมหาศาล ภาครัฐจึงดำเนินสำรวจแร่ (2522) ในภาคอีสาน ทั้งนี้กระทรวงอุตสาหกรรม ประกาศให้พื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นพื้นที่เพื่อการสำรวจ ทดลอง ศึกษา และวิจัยเกี่ยวกับ แร่ตามมาตรา 6 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 ต่อมาปี 2541-2542 บริษัท APMC พัฒนาการทำเหมืองจนถึงชั้นแร่ ที่ระดับความลึก 180 เมตร จากผิวดิน จนถึงปี 2545 - 2547 บริษัท APMC ประกาศเชิญ ชวนผู้ร่วมลงทุนและดำเนินการ (Strategic Investor) โดยในวันที่ 28 ตุลาคม 2547 บริษัท APMC ยื่นคำขอประทานบัตรในการดำเนินโครงการฯ ในเขตท้องที่ ต.บ้านตาล ต.บ้านเพชร และ ต.ห้วยทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ จำนวน 1 แปลง เนื้อที่จำนวน 9,708 ไร่

ข้อสังเกต แร่โปแตซที่ค้นพบในอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีจำนวนมากอันดับต้นของประเทศ และมีค่าเชิงเศรษฐกิจเป็นอย่างมหาศาล ภาครัฐจึงได้มีความพยายามในการที่จะดำเนินการร่วมกับภาคเอกชนเพื่อจะผลิต ขุดเจาะดูดเอาแร่โปแตซขึ้นมาจากพื้นดิน ทั้งนี้การร่วมกับภาคเอกชนดังกล่าวสืบเนื่องจากนโยบายที่วางไว้แต่ต้นว่าจะผลิตอุตสาหกรรมเพื่อส่งออกจึงเป็นการสอดรับกับ นโยบายการผลิตเพื่อนำความเจริญเติบโตทาง

เศรษฐกิจของประเทศ

2. ปี2534 โดยมีกลุ่มประเทศอาเซียนร่วมถือหุ้นในสัดส่วนร้อยละ 29 รัฐบาลไทยโดยกระทรวงการคลัง ร้อยละ 20% โดยที่เหลืออีกร้อยละ 51 เป็นของภาคเอกชน

ข้อสังเกต ผู้ถือหุ้นจะพบว่าส่วนใหญ่นั้นเป็นบริษัทภาคเอกชนข้ามชาติร่วมกับรัฐและทุนภายในเพียงเล็กน้อยในส่วนผู้ถือหุ้น ผลประโยชน์และค่าตอบแทนส่วนใหญ่ที่ได้จากการทำเหมืองล้วนก็เป็นของบริษัท ภาคเอกชนข้ามชาติเสียส่วนมากนั้นเอง กล่าวได้ว่าผลประโยชน์จำนวนมหาศาลที่มากการผลิตแร่นั้นจะเป็น ของบริษัทข้ามชาติ และนายทุนผู้เข้าร่วม คือ บริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (APMC) ที่ถือหุ้นหลัก นั้นเอง

3. ในปี 2548 บริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (APMC) ได้ยื่นได้รับอนุมัติรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และอนุญาตให้ยื่นคำขอเปิดพื้นที่ตามมาตรา 6 ทวิ จำนวน 2,500 ไร่ ตั้งแต่เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2548 แต่บริษัทได้ขออุทธรณ์ขยายพื้นที่เป็น 10,000 ไร่ พร้อมส่วนขยายอีก 6,000 ไร่ ซึ่งตามกฎหมายแล้วบริษัทต้องขอมาทั้งหมด 16,000 ไร่ ปัจจุบันบริษัทได้ทบทวนพื้นที่ และทำหนังสือไปยังกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติฯ เพื่อขอเสนอการประกาศเปิดพื้นที่ทั้งหมด 40,000 ไร่ โดยครอบคลุมเป็นพื้นที่ทำเหมืองเดิม และขยายขอบเขตการประกาศให้ควบคุมพื้นผิวดินที่สมบูรณ์ โดยระบุพื้นที่ทำเหมืองใต้ดินจริงแล้ว 10,000 ไร่ นับรวมพื้นที่กองหางแร่จำนวน 6,000 ไร่ด้วย ซึ่งการทำเหมืองจะมีท่อส่งหางแร่จากจุดที่ทำเหมืองห่างออกไป 7 กิโลเมตร ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาอีกภายหลัง บริษัทจึงตีกรอบพื้นที่ที่มีการทำเหมืองท่อส่งหางแร่ และพื้นที่เก็บหางแร่ออกเป็น 4 เหลี่ยม คิดเป็นพื้นที่ครอบคลุมทั้งหมด 40,000 ไร่และต่อมาในปี 2557

ข้อสังเกต การผลักดันโดยรัฐนำมาสู่การทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบค้านสิ่งแวดล้อม (EIA) แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ผ่านเพราะคงจะมีข้อบกพร่องอยู่มากทีเดียวและผลของการทำ EIA นั้นยังได้ขาดการยอมรับ และการให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมแต่ทาง รมว.กระทรวงอุตสาหกรรมลงนามให้ผลักดัน โครงการโดยให้บริษัทได้รับอาญาบัตร นั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าภาคราชการมีท่าทีไม่เห็นด้วยกับบริษัท แต่ทางภาค การเมืองได้ส่งเสริมให้บริษัทหรือบรรษัทข้ามชาติให้ดำเนินการต่อไป

4.4.1 ประเด็นปัญหาของเหมืองแร่

ประเทศไทยมีการสำรวจและเก็บรวมรวบข้อมูลที่เกิดปัญหาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพจากการประกอบกิจการทำเหมืองแร่ในพื้นที่ คือ (1) เป็นพื้นที่ที่มีการประกอบกิจการเหมืองแร่หรืออุตสาหกรรมขั้นต้นที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพของประชาชนในพื้นที่

และพื้นที่บริเวณใกล้เคียง (2) มีการร้องเรียนจากผู้ที่ได้รับผลกระทบ (3) เป็นปัญหาที่ได้รับการแก้ไขและเยียวยาอย่างเร่งด่วนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนในการแก้ไขปัญหา กระบวนการทำเหมืองแร่ในแต่ละขั้นตอนอาจก่อให้เกิดมลพิษ อันมีสาเหตุมาจากมวลสารที่เกิดขึ้นในระหว่างกระบวนการผลิตแร่ รวมทั้งมลพิษที่เกิดจากสารเคมีที่ใช้ในกระบวนการแยกแร่ ซึ่งมลพิษเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหลายรูปแบบ อาทิ การสูญเสียพื้นที่ป่าและระบบนิเวศวิทยา การปนเปื้อนของสารในดินและน้ำ มลพิษทางเสียงที่เกิดจากการดำเนินการของเครื่องจักร หรือการสั่นสะเทือนจากแรงระเบิด เป็นต้น ในขั้นตอนของการทำเหมืองแร่ฯ นอกจากเกิดผลกระทบดังกล่าวมาแล้วนั้น ยังมีการส่งผลต่อสุขภาพของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รอบโครงการเหมืองแร่ฯ เช่น โรคภูมิแพ้ หรือโรคที่มีความเกี่ยวข้องกับระบบหายใจ

สำหรับประเภทของแร่และความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้น จากการรวบรวมข้อมูลสามารถแบ่งแร่ได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่หนึ่ง เป็นแร่ที่กระบวนการพัฒนาแร่มาใช้ประโยชน์อาจสร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพในระยะยาว ส่วนมากจะอยู่ในกลุ่มแร่โลหะที่มีส่วนผสมของซัลไฟต์ ทั้งกลุ่มแร่โลหะมีค่าและกลุ่มแร่โลหะพื้นฐาน เช่น ตะกั่ว สังกะสี ดีบุก ทองคำ เป็นต้น กลุ่มที่สอง เป็นแร่ที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพในวงกว้าง ซึ่งควรมีการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนก่อนดำเนินโครงการ เช่น โพแทช หินปูนหรือถ่านหินลิกไนต์ และกลุ่มที่สาม เป็นแร่ชนิดอื่น ๆ เช่น โดโลไมต์ เฟลด์สปาร์ และดินขาว ฯลฯ ซึ่งการพัฒนาทรัพยากรแร่ในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมขนาดเล็ก และไม่ได้เป็นสาเหตุหลักของความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพ ดังนั้น การกำหนดแนวทางการบริหารจัดการจึงควรจัดแบ่งกลุ่มเครื่องมือและกลไกตามประเภทกลุ่มแร่ที่มีระดับความแตกต่างของความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพ โดยประเภทกลุ่มแร่ที่มีความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพสูง ได้แก่ กลุ่มที่หนึ่ง และกลุ่มที่สอง ส่วนประเภทกลุ่มแร่ที่มีความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อม สังคม และสุขภาพต่ำ ได้แก่ กลุ่มที่สาม (สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ, ม.ป.ป.) กรณีของประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นผลผลิตที่สะท้อนความสัมพันธ์ของอำนาจ ที่ไม่เป็นไปด้วยความเทียมในมิติของเศรษฐกิจ และสังคม ที่ปรากฏมาเป็นระยะเวลาที่นาน ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ (Bryant and Parnwell, 1996) กล่าวได้ว่าประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้นมีผลสะเทือนแทรกแซงไปทุกหนแห่งในนามการพัฒนาส่งผลต่อมนุษย์ในรายปัจเจกบุคคลที่มีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่ชุมชน และไม่สามารถที่จะยืนยันได้ว่าประเด็นสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องเฉพาะของสังคมหรือประเทศใดประเทศหนึ่ง เพราะประเด็นสิ่งแวดล้อม

เปิดพื้นที่การต่อสู้เคลื่อนไหวหรือต่อต้านประเด็นใหม่ของสังคม หรือจะเห็นได้จากฉากการประท้วงของคนกลุ่มยากไร้กลายเป็นภาพคุ้นชินในสื่อวงกว้างนับตั้งแต่ยุคทศวรรษ 1990 (Scott, 1989) ความถี่ของภาพทรงจำเหล่านี้ ตอกย้ำถึงความรุนแรงของระดับมลภาวะที่สูงขึ้น รวมถึงจำนวนกลุ่มคนที่ขัดแย้งเพิ่มขยายวงกว้างออกไปทุกที (Rodan, 1996)

ดังนั้นโครงการเหมืองแร่โปแตซ ได้เกิดขึ้นในพื้นที่ของอำเภอบำเหน็จณรงค์ เกือบ 10 กว่าปีที่ผ่านมาโดยระยะเวลาการรับประทานบัตร 25 ปี ขุดเจาะเหมืองแร่ มีการเริ่มเจรจาและลงนามข้อตกลงความร่วมมือ (Signing Ceremony Cooperative Agreement) กับพาร์ตเนอร์ 2 รายบริษัท เบลารุสคาลิ (BELARUSKALI ประเทศเบลารุส) ซึ่งเป็นผู้ผลิตและส่งออกแร่โพแทช ระยะเลานานกว่า 100 ปี โดยมีมูลค่าการส่งออกแร่เป็นอันดับ 2 ของโลก และบริษัท EROCSPLAN จำกัด การที่บรรษัทข้ามชาติเข้ามาลงทุนในการทำเหมืองแร่นั้นมีรัฐบาลที่ เข้ามาถือหุ้นด้วย แต่ยังถือว่าปัจจุบันเอกชนยังเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ในการลงทุนเหมืองครั้งนี้ ที่ผ่านมาข้อมูลที่ประชาชนได้รับจากโครงการส่วนใหญ่เป็นข้อมูลด้านผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ที่ทางฝ่ายภาครัฐนั้นเป็นฝ่ายนำเสนอข้อมูลนั้นเอง แต่ข้อมูลดังกล่าว เป็นเพียงข้อมูลด้านเดียวเป็นการ ประชาสัมพันธ์ของภาครัฐและฝ่ายบริษัทฯ ซึ่งกระจายข้อมูลอยู่ในวงแคบ ๆ เฉพาะกลุ่มกับภาคเอกชน เช่น สภาอุตสาหกรรมจังหวัด หอการค้าจังหวัด และส่วนราชการต่าง ๆ โดยที่ประชาชนมีส่วนได้รับรู้ข้อมูลในเรื่อง ของการเข้ามาลงทุนและการข้อความร่วมมือหรือชี้แจ้งกับประชาชนน้อยมาก ลักษณะดังกล่าวถือเป็นการโฆษณามากกว่าการสร้างความเข้าใจและเปิดเผยข้อมูลอย่างรอบด้าน จึงทำให้โครงการนี้ไม่เป็นที่เปิดเผยต่อสาธารณะนัก จนกระทั่งเมื่อได้เกิดมีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนได้นำไปสู่การศึกษาอย่างจริงจังของประชาชน และนักวิชาการ ทำให้หลายภาคส่วนทั้งหน่วยงาน ของรัฐ เอกชน องค์กร พัฒนาเอกชนองค์กรภาคประชาสังคม และประชาชนชาวบ้านในอำเภอบำเหน็จณรงค์ ได้เข้าใจในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและประชาชนได้มีความตะหนักถึงสิทธิชุมชนที่สามารถจะแสดงเจตจำนงที่ชัดเจนว่าสมควรให้มีการทบทวนโครงการนี้ใหม่ในเรื่องประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันปัญกับวิถีความเป็นอยู่และทรัพยากรของชุมชน

โดยกล่าวถึงสาเหตุของปัญหาของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ ได้เริ่มก่อตัวขึ้นในระดับของระดับของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น เริ่มช่วงหลังจากที่ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลมากขึ้นเกี่ยวกับโครงการ และผลกระทบของโครงการจากสื่อสังคม (ออนไลน์) ต่าง ๆ ที่มีการเผยแพร่เกี่ยวกับข้อมูลการเข้าไปทำเหมืองแร่ ในพื้นที่ต่าง ๆ ตลอดจนได้มีกลุ่มนักพัฒนาเอกชน และเครือข่ายนักวิชาการ ที่เข้ามาให้ข้อมูลกับชุมชนในพื้นที่ และเกิดการระดมชาวบ้านกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับ

โครงการจัดตั้งเป็นกลุ่มขึ้นมาแล้วการรวมกลุ่มกันนั้นไม่ได้มีการจัดตั้งที่มีโครงสร้างแต่เป็นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านคนที่ต่อต้าน ซึ่งในช่วงต้นของการเข้ามาลงทุนทำโครงการเหมืองแร่ฯ นั้น สถานการณ์ในพื้นที่ยังถือได้ว่าเป็นอยู่ปกติจะเห็นได้ว่าบริษัทเหมืองแร่เหมืองแร่โปแตชอาเซียนฝ่ายเดียว ที่เดินหน้าให้ข้อมูลการประชาสัมพันธ์ พบปะสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเหมืองแร่ฯ ให้ชุมชนในพื้นที่โครงการ อีกทั้งยังจำกัดพื้นที่การให้ข้อมูลอยู่เฉพาะบริเวณชุมชนที่บริษัทฯ จะตั้งเป็นโรงงานแต่งและแยกแร่เป็นหลักข้อมูลต่าง ๆ จึงมีชาวบ้านรับรู้เพียงวงแคบ ๆ และเป็นข้อมูลด้านดีของบริษัทฯ เท่านั้น แต่เมื่อมีสื่อมวลชนที่เริ่มให้ความสนใจ และกลุ่มนักพัฒนาเอกชน กลุ่มนักศึกษาเข้ามาเคลื่อนไหวให้ข้อมูลและมุมมองอีกด้านของ การเกิดขึ้นของเหมืองในพื้นที่ว่ามีผลกระทบด้านลบอย่างไรพร้อมทั้งยกตัวอย่างกลุ่มเครือข่ายอื่นๆ ที่กำลังประสบกับปัญหาในการเกิดขึ้นของเหมืองแร่ฯ ในพื้นที่ตน ดังนั้นบริษัทฯ จากที่จะทำให้เรื่องการก่อสร้าง โครงการเป็นเรื่องที่เงียบ และทำการก่อสร้างแบบปิดหูปิดตาชาวบ้านในพื้นที่ จึงกลยุทธ์ใช้วิธีการแย่งชิงพื้นที่ทางการเมือง และพื้นที่มวลชนมากขึ้น ด้วยการใช้วิธีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลด้านดีของโครงการให้ กว้างขวางมากขึ้น การใช้วิธีดึงให้ผู้นำชุมชน นักการเมืองท้องถิ่นและข้าราชการระดับปฏิบัติการในพื้นที่ให้มา ช่วยในการประชาสัมพันธ์ด้านดีของการเกิดขึ้นของเหมืองแร่ฯ การดึงชาวบ้านที่เห็นด้วยเข้าทำงานกับของบริษัท และการให้ค่าตอบแทนกับชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมกับบริษัทฯ ตลอดจนมีการสร้างภาพลักษณ์ที่ น่าเชื่อถือว่าโครงการนั้นเป็นมิตรกับชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การมอบทุนการศึกษา อุปกรณ์ทางการศึกษา และเครื่องกีฬาให้แก่โรงเรียนต่าง ๆ การจัดหาเครื่องนุ่งห่มที่มีสัญลักษณ์ของบริษัทให้แก่ชาวบ้าน

การเคลื่อนไหวของบริษัทฯ ในพื้นที่กล่าวมานั้น ประกอบกับการปฏิบัติของรัฐทั้งในระดับนโยบายและ ระดับปฏิบัติการในพื้นที่ที่ไม่เคารพสิทธิของชุมชน ขาดกระบวนการมีส่วนร่วมและสร้างความเข้าใจกับ ชาวบ้านเกี่ยวกับโครงการอย่างรอบด้าน ไม่สนใจการเรียกร้องของชาวบ้านที่อยากขอมีส่วนร่วมใน กระบวนการตัดสินใจเชิงเนื้อหาที่เกี่ยวกับผลกระทบอันจะเกิดต่อชุมชนและวิถีชีวิตที่จะเปลี่ยนไป มุ่งแต่เพียง สนองตอบต่อการดำเนินโครงการของบริษัทเป็นหลักใหญ่ และพยายามที่จะทำให้ชาวบ้านนั้น เป็นกลุ่มชายขอบของทางด้านสังคมและเศรษฐกิจที่ไม่ได้รับการเหลียวมองจากทั้งภาครัฐและเอกชนการการแสดงความคิดเห็นหรือการแสดงออกในด้านการปกป้องสิทธิของตนและชุมชน

เหตุผลดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นแรงที่กระตุ้นให้เกิดจุดแตกหักที่ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ที่อาจจะได้รับผลกระทบจากโครงการเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชนอย่างรุนแรง ชาวบ้านแบ่ง

ออกเป็นสองฝักสองฝ่ายอย่างชัดเจน ทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย หากวิเคราะห์ความขัดแย้งที่ดูภายนอกนั้นว่าจะเป็นเพียงปรากฏการณ์ความขัดแย้ง แต่ภายในนั้นกลับลุกลามบานปลาย ฝังลึกเข้าไปถึงระดับวิธีคิดของชาวบ้านแต่ละฝ่าย จนนำมาสู่ความแตกสลายของความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนที่เคยยึดถือปฏิบัติร่วมกันมาแต่อดีตต้องเปลี่ยนแปลงไป และยังส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนที่ลดลงเป็นอย่างมาก

4.5 ความขัดแย้งของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ และการก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

จากการลงเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยในพื้นที่ด้วยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ แบบเจาะลึก ทำให้พบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนต่าง ๆ ได้ทำให้แบบแผนความสัมพันธ์ของชาวบ้าน ในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งสามารถพิจารณาภาพความเปลี่ยนแปลงที่เป็นระดับชุมชนกับ ชุมชน และความเปลี่ยนแปลงที่เป็นระดับชุมชนกับผู้นำ เช่น ในชุมชนใหญ่ ๆ ที่อยู่รอบพื้นที่บริเวณโครงการ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีความขัดแย้งในชุมชนสูงแห่งหนึ่ง ยังพบว่าในบางชุมชนมีความขัดแย้งจนถึงขั้น “ไม่เข้าชุมชนซึ่งกันและกัน” เลยที่เดียวอีกทั้งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้ยังสะท้อนให้เห็นผ่านทางการเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ในการจัดลักษณะของพื้นที่อยู่อาศัย แต่เดิมอาณาเขตบ้านของชาวบ้านที่เป็นเครือญาติที่สนิทกันมักจะไม่มีการล้อมรั้วกันไว้และมีการไปมาหาสู่กันตลอด เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เครือญาติที่แน่นแฟ้นซึ่งกันและกัน กล่าวถึงความขัดแย้งที่เกิดในระดับชุมชน ผลกระทบที่เกิดจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนความรุนแรงได้ขยายวงลึกลงถึงขนาดขาดความสามัคคีกันระหว่างชุมชนที่อาศัยในบริเวณเดียวกัน สิ่งที่เคยกระตุ้นให้เกิดการเชื่อมร้อยสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาอย่างยาวนานไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดแบบแผนความสัมพันธ์ที่แนบชิดกันอีก และไม่สามารถที่จะเกิดกลุ่มความร่วมมืออย่างที่เคยเป็นมาในอดีต เช่น โดยปกติก่อนที่ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นชาวบ้านที่อยู่หมู่บ้านใกล้เคียงกันก็มักที่จะเดินทางไปมาหาสู่กันตลอดปี ตามที่ประเพณีของชาวอีสาน อย่างงานบุญเดือน 10 (บุญข้าวสาก) แต่พอเกิดความขัดแย้งขึ้นอะไรก็ไม่อยากที่จะไปมาหาสู่กันเช่นเคย เพื่อนหรือมิตรสหายที่เคยชักชวนกันออกไปหาอาหารด้วยกัน ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ตอนเช้าจะเดินไปวัดทำบุญ พร้อมกันเป็นประจำก็แยกทางกันไปอีกคนละวัด อีกทั้งยังมีการว่ากล่าวใส่ร้าย เสียดสี และมีการกล่าวประชดประชันกันไปมาอยู่ตลอด ถ้าเจอหน้ากัน โดยเหตุการณ์ดังกล่าวมานั้นได้เกิดขึ้นในหมู่บ้านหนึ่งที่อยู่รอบบริเวณเหมือง ซึ่งเป็นคำบอกของชาวบ้าน “เวลาที่ออกไปตลาดหรือทำธุระในตัวอำเภอแล้วได้

เจอกันกับกลุ่มที่สนับสนุนบริษัทฯ ก็จะเกิดการพูดเสียดสี หรือการประชดกัน ทางคำพูดและการกระทำ เช่น การซื้อของก็จะโดนประชดว่าอย่าไปขายให้มันมันเป็นคนบ้านที่ทำให้บริษัทไม่สามารถที่จะทำงานได้ทำให้พวกเราไม่ได้ทำงาน และไม่มีเงินมาใช้จ่าย อย่างที่เป็นอยู่ ป้าก็ด่ากลับทันทีเหมือนกัน เพราะด้วยอารมณ์ของตัวเองประกอบ” ความขัดแย้งยังฝังรากลงไปถึงขั้นทำให้ชาวบ้านกีดกันฝ่ายตรงข้ามไม่ให้เข้าร่วมในงานบุญงานกุศลที่แต่ละฝ่ายจัดขึ้นอย่างเด็ดขาด โดยถือว่า “คว่ำบาตรทางสังคม” แก่ชาวบ้านฝ่ายตรงข้าม อย่างไรก็ตามความเชื่อของคนอีสานถือว่ากีดกันรูปแบบนี้ถือว่ามีรุนแรงมาก หากเป็นในช่วงที่มีการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีความเชื่อของท้องถิ่นที่ชาวบ้านไม่สามารถกีดกันแต่ละฝ่ายไม่ให้เข้าร่วมได้เพราะเป็นประเพณีของชุมชนส่วนรวม ชาวบ้านแต่ละฝ่ายก็จะไม่ร่วมมือกันประกอบพิธีกรรมเหมือนที่เคยกระทำร่วมกันอย่างเป็น อันหนึ่งอันเดียวกันเช่นในอดีต เช่น การที่ไม่เข้าร่วมประเพณีหรือทำบุญประจำของพื้นที่ คือ บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ ซึ่งบึงทะเลสีดอ นั้นถือได้ว่าเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญต่อการใช้ในการอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบๆ แต่เมื่อมีการเข้ามาก่อสร้างโครงการเหมืองแร่ทำให้บึงทะเลสีดอได้รับผลกระทบจากโครงการฯ ที่มีการกล่าวว่ามีน้ำเสียรั่วไหลลงบึงฯ กลุ่มที่เคลื่อนไหวได้จัดประเพณีสืบชะตาบึงสีดอขึ้น แต่กลับกันกลุ่มตรงข้ามก็ไม่ได้เข้าร่วมประเพณีครั้งนี้ด้วยเหมือนในทุกๆ ครั้งที่มีการจัดประเพณีนี้ขึ้น และยังได้กล่าวหากลุ่ม ต่อต้านว่าทำให้เกิดความเสียงดังรบกวนหมู่บ้านอื่นๆ ที่อาศัยอยู่รอบบึงฯ ตลอดจนทำให้ไม่สามารถที่จะไปทำมาหากินได้ตามปกติซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลพวงที่สะท้อนจากความขัดแย้งของการเข้ามาของโครงการเหมืองแร่ฯ

ความขัดแย้งในระดับชุมชนกับผู้นำชุมชน ความขัดแย้งได้เข้ากัดกร่อนความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อกันระหว่างกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งทั้งสองกลุ่มนั้นมีบ้างคนที่มีความสัมพันธ์กันในแบบเครือญาติ เดิมทีนั้นพื้นฐานความสัมพันธ์นี้เป็นสายใยที่ร้อยเกี้ยวชาวบ้านไว้ ให้มีความรักใคร่ปรองดองกันมาตลอด ซึ่งทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีความสามัคคีกันเป็นอย่างมาก แต่เมื่อมีการรวมกลุ่มกันในการต่อต้าน เหมืองแร่ก็ทำให้เกิดเสียงแตกซึ่งกัน แบ่งออกเป็นฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่านต่อต้าน ในสายสัมพันธ์เกิดมีความไม่พอใจมีปากเสียงกัน ญาติพี่น้องที่เคยเคารพนับถือกัน ไปมาหาสู่กัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีอะไรก็เอามา แบ่งปันกันอยู่ตลอด ต้องกลายมาเป็นศัตรูต่อกัน ระหว่างชาวบ้านและกลุ่มผู้นำชุมชน ดังในกรณีของ (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A11, 30 มกราคม พ.ศ. 2565) ที่ได้เล่าเกี่ยวกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนแก่ ให้ผู้วิจัยฟังว่า

“การเข้ามาของเหมืองแร่นั้น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนมากไม่ได้เห็นด้วย เราถึงได้มีการรวมกัน กันออกมาต่อต้าน แต่การออกมารวมกลุ่มกันครั้งนี้เราไม่ได้

จัดตั้งเป็นองค์กรที่มีระบบโครงสร้างอย่างเช่น กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี แต่เราเป็นกลุ่มที่รวมตัวให้เพราะเราคำนึกถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้าแล้วลูกหลานต่อไปจะอยู่กันอย่างไรถ้าเราไม่เริ่มแต่ตอนนี้ ซึ่งพวกเรานั้นได้เคยมีการประชุมกันใน ระดับหมู่บ้านแล้ว แต่เรากลับไม่ได้รับการช่วยเหลือจากกลุ่มของผู้นำชุมชน และพวกเขาเองยังมีการกล่าวหา ว่าพวกเรานั้นเป็นกลุ่มที่ไปรับจ้าง หรือรับเงินจากทางฝ่ายตรงข้ามกับบริษัทที่เข้ามาตั้งโครงการในปัจจุบัน แต่ที่ผู้นำชุมชนจะเป็นคนที่มาช่วยพวกเราเคลื่อนไหวต่อต้านกลับไปเข้าร่วมกับพวกบริษัทฯ”

ซึ่งเป็นสิ่งที่ทาง ฝ่ายต่อต้านสะท้อนออกมาให้เห็นถึงความคับแค้นกับฝ่ายผู้นำชุมชนที่ไม่ได้ช่วยเหลือหรือสนับสนุนการออกมา ต่อต้าน และมีการกล่าวหาชาวบ้านในหมู่บ้านตนเองว่าเป็นกลุ่มที่ไปรับสินบนอย่างไรเองด้านฝ่ายของ (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C1, 29 มกราคม 2565) ชุมชนเองก็ได้ให้มูลการสัมภาษณ์กับผู้วิจัย ซึ่งกล่าวถึง

“ความเป็นมาของเหมืองแร่ฯ นั้นว่าการเข้ามาของเหมืองได้เริ่มต้นประมาณปี 2530 กว่าๆ ซึ่งการเข้ามานั้นได้มีการ ประสานงานกับฝ่ายบ้านเมืองต่าง ๆ ในระดับจังหวัดลงมา และการเข้ามาทำเหมืองนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ดี เพราะเป็นการนำความเจริญเข้ามาในพื้นที่ ทำให้ชุมชนมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ตลอดจนชาวบ้านเองก็ได้มีการ งานทำโดยไม่ต้องไปดิ้นรน ในกรุงเทพฯ ถ้าถามว่าเหมืองนั้นส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตมากไหมนั้นจริงๆ พื้นที่ ตรงนี้มันก็เป็นดินเค็มมาแต่เดิมแล้ว ผลกระทบในเรื่องของวิธีชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านยังไม่ ถึงกับกระทบยังทำได้ปกติที่นาบางที่ทำได้ปกติก็ไม่ขายส่วนที่ไหนทำไม่ได้ก็จะขายไปเพราะทำไปแล้วก็ขาดทุน”

ทั้งยังได้กล่าวถึงกลุ่มที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้าน “กลุ่มนี้แรกเริ่มนั้นเขาไม่พอใจที่จะมีการมาก่อน สร้างโรงงานไฟฟ้า และกลุ่มนี้ได้ฟังจากคนนอกที่เข้ามาบอกมากเกินไปและยังกล่าวหาว่า “ผู้นำชุมชนนั้นรับ สินบนจากทางกลุ่มนายทุน ให้การสนับสนุนในการดำเนินโครงการครั้งนี้” ซึ่งทางผู้ได้กล่าวว่าทางภาครัฐเอง ไม่ได้รับสินบนแต่อย่างไรเพียงเพราะทุกฝ่ายมองเห็นถึงความเจริญก้าวหน้าที่จะตามมาพร้อมกับโครงการเหมืองและต่อไปข้างลูกหลานก็จะได้มีงานทำ ในพื้นที่ชุมชน

แม้นว่าปัจจุบันนั้นเหมืองแร่ฯ จะมีการประกาศหยุดดำเนินการชั่วคราวก็ตาม แต่ความขัดแย้งก็ไม่ได้มีทีท่าจะลดความรุนแรงลงหรือเกิดความสมานฉันท์ขึ้นในชุมชนแต่ประการใด ทางกลับกันความขัดแย้งยิ่งฝังลึก ติดแน่นอยู่ในชุมชนมากยิ่งขึ้น นั้นเพราะรัฐและบริษัทเจ้าของโครงการเองยังคงมุ่งมั่นในแนวทางเดิมอยู่เสมอมา กล่าวคือการผลักดันให้เหมืองแร่โปแตซเกิดขึ้นอีกในพื้นที่

ชุมชนของชาวบ้านให้ได้ โดยมิได้ให้ความสำคัญ หรือมีความจริงใจที่จะร่วมมือกับชาวบ้านหรือให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในพื้นที่เพื่อจัดการ ความขัดแย้งที่มีการสะสมมาอย่างยาวนานไปพร้อม ๆ กับการหาวิธีทางเลือกในการพัฒนาที่เหมาะสมและ สามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้อย่างสร้างสรรค์และยั่งยืน

ดังนั้นหากจะกล่าวกันให้ถึงที่สุดแล้ว ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ถูกรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ดำเนินโครงการเหมืองโปแตชนั้น พื้นฐานของปัญหาที่สำคัญที่ไม่อาจปฏิเสธได้เลยก็คือ แนวทางในการพัฒนาประเทศของรัฐบาลที่มุ่งเน้นแต่เพียงการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศที่ก่อให้เกิดความไม่สมดุลในสังคม ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนการละเมิดสิทธิชุมชนในหลายมิติ และปฏิเสธการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจในการพัฒนา เรื่อยไปจนถึงการเอื้อประโยชน์ในสารพัดรูปแบบเพื่อให้นายทุนให้สามารถเข้ามาตักตวงผลประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน โดยไม่เคารพสิทธิของชุมชนซึ่งเป็นผู้ครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นมาหลายชั่วอายุคนนั้นเอง

การก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ แม้ว่ากลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงจากการเป็นกลุ่มคนยากไร้หรือเกษตรกรที่ต่อสู้กับรัฐและกลุ่มทุน เปลี่ยนไปเป็นกลุ่มที่ไม่รับผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนา แต่ใช้เครื่องมือสมัยใหม่ในการเคลื่อนไหวและมีรูปแบบการประท้วงที่มีประสิทธิภาพกว่าเดิม กลุ่มเหล่านี้สร้างโครงข่ายความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ ไม่ต่างจากกลุ่มทุนฝ่ายตรงข้ามขณะเดียวกัน รัฐก็ได้ปรับตัวตามสถานการณ์และประเด็นต่างๆ ไม่จำเป็นต้องยืนอยู่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสมอไป ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและกลุ่มทุนจึงมีความซับซ้อนมากขึ้น โดยรัฐต้องคำนึงถึงกลุ่มฐานเสียงที่หลากหลายในการตัดสินใจ ขณะที่กลุ่มทุนเองก็ไม่ทำหน้าที่แค่ฉกฉวยทรัพยากรอย่างเดียว แต่มีบทบาทที่หลากหลายกว่าในกระบวนการพัฒนา ความซับซ้อนเชิงโครงสร้างนี้สร้างฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ที่แตกต่างจากอดีต (Bruenig, 1993: 253 – 266)

“ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เกิดขึ้นได้อย่างไรนั้นและมีการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างไร และมีพัฒนาการร่วมกลุ่มกันกับเครือข่ายและการปรับตัวกับสังคมและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในประเด็นดังกล่าวจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์และพยายามชี้ให้เห็นถึงปัจจัยและบริบทการรวมกลุ่มขึ้นที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. ปัจจัยเชิงโครงสร้าง (structural Factors) ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากโครงการของรัฐ ซึ่งมีที่มาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโตทาง

เศรษฐกิจ (export-led growth)

2. ปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม (facilitating and supporting Factors) แบ่งเป็น 2 ด้านคือ

2.1 ปัจจัยภายใน (Internal Factors) ได้แก่ วัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization)

2.2 ปัจจัยภายนอก (External Factors) ได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportnity) โครงสร้างโอกาสทางสังคม (Social opportunity) และฝ่ายต่อต้าน (Counter- movement) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยเชิงโครงสร้าง (structural Factors) ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากโครงการของรัฐ ซึ่งมีที่มาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (export-led growth) ประเด็นนี้เป็นหนึ่งในปัจจัย ที่เอื้อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เนื่องจากช่วงทศวรรษที่ 20 วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อราคาน้ำมันสูงครั้งที่ 2 ของโลกในปี 2523 รัฐบาลเปรม ติณสูลานนท์ ได้แก้ปัญหาโดยเลือกใช้นโยบายร่วมกับทุนที่เน้นบทบาทและความร่วมมือกับภาคเอกชน ในการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ในสาขาการเกษตร อุตสาหกรรม การพัฒนาพลังงานและการส่งออก ผลของนโยบายดังกล่าวได้ทำให้รัฐและการพัฒนา ขยายเข้าไปสู่ชนบทภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เรียกว่า “อุตสาหกรรมส่งออกนำความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” (export-led growth) ยังผลให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ระหว่างรัฐและภาคธุรกิจกับชาวบ้านอย่างกว้างขวาง

ในทศวรรษที่ 20 นั้นจะเห็นนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการค้าการลงทุน รวมทั้งมาตรการ จูงใจทางภาษีและสิทธิพิเศษต่าง ๆ ซึ่งนำมาสู่การเกิดการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอย่างรวดเร็วและมีโครงการขนาดใหญ่เพื่อรองรับอุตสาหกรรมอย่างมากมาย เช่น สนามบิน ท่าเรือน้ำลึก โรงกำจัดกากมลพิษ อุตสาหกรรม เขื่อน โรงไฟฟ้าพลังขยะ - ลิกไนต์ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 212-214)

รวมทั้งกรณีของ โครงการเหมืองแร่โปแตซ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ก็เป็นหนึ่งในโครงการยุทธศาสตร์ของการพัฒนาของภาครัฐในช่วงทศวรรษที่ 20 โดยเริ่มจากที่กรมทรัพยากรธรณีได้เริ่มสำรวจพบว่า พื้นที่ในภาคอีสานเป็นพื้นที่ ที่มีแหล่งแร่โพแทช ในขณะที่ภาครัฐมีแนวทางนโยบายที่จะร่วมมือกับภาคเอกชนทั้งในและนอกประเทศในการส่งเสริมอุตสาหกรรมส่งออก เพื่อนำความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มาแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจภายในประเทศขณะนั้น รัฐจึงได้

ประกาศให้เอกชนมาลงทุนสำรวจและทำเหมืองในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ เมื่อกันยายน 2533 คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้ กระทรวงอุตสาหกรรม จัดตั้งองค์กรผู้ถือหุ้นของฝ่ายไทยเข้าร่วมทุนจัดตั้งบริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (บริษัท APMC) และให้บริษัทดังกล่าวเข้าไปดำเนินการในเขตพื้นที่โครงการได้ในฐานะตัวแทนของกรมทรัพยากรธรณี (นักข่าวพลเมือง, 2015)

นับว่าโครงการเหมืองแร่โปแตชอาเซียน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ก็เป็นหนึ่งในโครงการที่ เกิดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาของภาครัฐและมีการออกนโยบายมาตรการ ตลอดจนมีกระบวนการอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันในการผลักดัน ทั้งการออกอาญาบัตร การส่งเสริมการลงทุน การถือหุ้นนร่วมการผลักดันกฎหมายแร่ พ.ศ.2545 เป็นต้น

จากปรากฏการณ์ทางขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรอบ 2 ทศวรรษ จะเห็นได้ชัดเจนในหลายกรณีจึงกลายเป็นบทเรียนของชาวบ้าน จากการดำเนินนโยบายของรัฐที่นำปัญหาที่เกิดขึ้นจากผลกระทบต่าง ๆ เราจะเห็นได้ชัดเจน เช่น จากบทเรียนความเดือดร้อนและการเรียกร้องของสมัชชาคนจน ที่สะท้อนถึงผลกระทบจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐ ที่ได้เข้ามารุกรานชีวิตปกติ ในชุมชนท้องถิ่นของชาวบ้าน ได้แก่ นโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐกับภาคธุรกิจที่ได้เกิด ขึ้นตั้งแต่ยุครัฐบาลในสมัยนั้นหลายต่อหลายโครงการ เช่น โครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.) ในภาคอีสาน โครงการสร้างเขื่อนปากมูล, เขื่อนราษีไศล, เขื่อนห้วยละหา เป็นตน

ยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐตั้งแต่ทศวรรษที่ 20 จึงนำมาสู่ความขัดแย้งทางสังคมใหม่ ๆ ในหลายมิติที่หยั่งรากลึกลงไปมากกว่าความขัดแย้งระหว่างชาวนากับเจ้าที่ดินหรือที่จะเป็นเพียงปัญหาในเรื่องความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรของสังคม ในแง่ของวัตถุ งบประมาณ หรือโครงการพัฒนาของรัฐ แต่เป็นปัญหา ปากท้องและชีวิตความเป็นอยู่ที่เกี่ยวกับมิติของชุมชนปกติของชาวบ้าน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 215)

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาผลการศึกษา พบว่าการก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ ผลมาจากการเรียนรู้ของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านครั้งแล้ว ครั้งเล่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ (2517-2522) สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (2535-ปัจจุบัน) สมัชชาคนจน (2538-ปัจจุบัน) เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) แนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ (นกน.) ฯลฯ จากการออกมาเคลื่อนไหวของกลุ่มคน ดังกล่าวผ่านห้วงประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเดือนร้อนของชาวบ้านที่เกิดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านท้องถิ่นอย่างรุนแรง จากโครงการขนาดใหญ่ของภาครัฐและภาคเอกชนที่ร่วมมือกันจัดการทรัพยากรทั่วทุก

ภาค เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนจึงมีการรวมตัวกันตอบโต้ในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่เรื่อยมาตลอดจนเป็น การต่อสู้ที่ยืดเยื้อเรื้อรัง บางครั้งถึงขั้นแสดงออกถึงความรุนแรง ในการจัดการความขัดแย้งต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่เนือง ๆ (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548: 128) จึงกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” เกิดขึ้นภายใต้ความไม่ไว้วางใจและความวิตกกังวล ในระบบที่เป็นอยู่ของระบบการเมือง ระบบกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย (Decision Policy) มีการตั้งคำถามกับโครงการ นโยบาย ยุทธศาสตร์การพัฒนาและมาตรการของภาครัฐ ภาคเอกชน ที่จะเข้ามาจัดการทรัพยากรแร่ในพื้นที่โดยที่ขาดการมีส่วนร่วมและการตรวจสอบอย่างรอบด้านนจากชาวบ้านในพื้นที่รอบๆ โครงการนั้นเอง

ขณะเดียวกันภาครัฐก็ได้ใช้กลไกทางระบบราชการเป็นเครื่องมือเข้ามาควบคุมจัดการทรัพยากรในชุมชน โดยกลไกด้านความมั่นคง ด้านการปกครอง การควบคุมและปราบปรามโดยตรงและอ้อม รัฐได้ใช้อำนาจผ่านกฎหมาย นโยบาย มาตรการต่างๆ โดยผลิตวาทกรรมการพัฒนาเพื่อสร้างความชอบธรรมกับการใช้อำนาจภาครัฐ ซึ่งไม่เพียงแต่รัฐได้เข้ามาจัดการควบคุมเองเท่านั้น รัฐยังเอื้อโอกาสให้ภาคเอกชนได้เข้ามาควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภาคเอกชนก็มีแนวทางในการจัดตั้งมวลชนในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนใช้อำนาจสื่อในการสร้างความชอบธรรมในการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสังคม ชุมชนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามการเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมครั้งนี้มิใช่มีการนำเสนอมุมมองคัดค้านนโยบายโครงการของภาครัฐเท่านั้น แต่เป็นการนำเสนอวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนต่อพื้นที่สาธารณะผ่านกระบวนการทางสื่อต่างๆ ไปยังภาคส่วนอื่นๆ พื้นที่อื่น ๆ ตลอดจนถ่ายทอดวิถีภูมิปัญญาในการจัดการดำรงชีวิต ดูแลตัวเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ที่สอดแทรกผสานไปกับแนวคิดความเชื่อศาสนาพุทธ ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ตลอดจนมีการสะท้อนและตอบโต้กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ ซึ่งยึดถือว่ากลุ่มตนเป็นหน่วยงานที่ทรงประสิทธิภาพสูงสุด ขบวนการทางสังคมจึงสื่อผ่านพื้นที่เพื่อบอกเล่าการจัดการทรัพยากรโดยภาคประชาชน และสังคมที่ปราศจากภาครัฐและสามารถจัดการได้ดีกว่า

จึงอาจกล่าวได้ว่าการก่อตัวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงเป็นอีกก้าวหนึ่งของการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ที่พยายามก้าวข้ามกรอบปฏิบัติแบบเดิม ๆ ของขบวนการชาวบ้านที่ผ่านมาคือเมื่อชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน จากโครงการของภาครัฐแล้วจึงรวมตัวกันออกมาตอบโต้เรียกร้อง ค่าชดเชย ค่าเสียหายต่าง ๆ แต่กรณีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นพยายามที่จะร่วมเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบ ต่อต้าน กระบวนการ

ขั้นตอนของนโยบายมาตรการต่าง ๆ ของภาครัฐและภาคเอกชน ก่อนที่จะมีการเกิดและดำเนินการโครงการเหมืองแร่โปแตซตลอดมา และยังมีการแสวงหาความรู้ แสวงหาพันธมิตรเครือข่ายภาคประชาชนต่าง ๆ เพื่อศึกษาหาข้อมูลเพื่อมีส่วนร่วมโดยตรงกับโครงการที่จะเกิดในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

การก่อเกิดมิใช่เพียงประเด็นการตอบโต้ต่อทิศทางการพัฒนาของรัฐและทุนภายในประเทศเท่านั้น กรอบการเคลื่อนไหวดังกล่าวยังเป็นกรณีตัวอย่างของการเมืองภาคประชาชนที่ตอบโต้ทุนภายนอก/ทุนข้ามชาติ ที่ชาวบ้านธรรมดาออกมาต่อต้านภาครัฐแม้จะเห็นด้วยกับประเด็นการเคลื่อนไหวแต่ก็ไม่มีอำนาจพอที่จะแสดงบทบาท หรือจุดยืน เคียงข้างภาคประชาชนอย่างชัดเจน เสมือนหนึ่งว่าหลับหูหลับตาให้กับภาคทุนข้ามชาติ ยิ่งเป็นการแสดงถึงสภาพการณ์ของอำนาจรัฐชาติในปัจจุบันว่า บางเรื่องรัฐชาติมิอาจกล้าเผยตัวเอง ออกมาเคียงบ่าเคียงไหล่ภาคประชาชน ที่จะปกป้องผลประโยชน์ของประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการทรัพยากรอย่างกรณีเหมืองแร่โปแตซ ยิ่งมีความชัดเจนมากว่ารัฐชาติไม่อาจปกป้องจัดการผลประโยชน์ส่วนร่วมไว้ได้ หรือสามารถดูแลผลประโยชน์แห่งชาติ (Interest nation) ไว้ได้อย่างที่ควรจะเป็น

การเผยตัวออกมาของของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวของทางสังคมจึงเป็นกระแสแนวคิดมุมมองเรื่อง ประชาสังคม ชุมชนนิยม ท้องถิ่นนิยม ตอบโต้โครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่จัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตัวแสดง (actors) ต่าง ๆ จัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ภายใต้โครงสร้างที่วางไว้โดยรัฐและขยายกรอบอำนาจพื้นที่ให้กับภาคทุน แต่ปฏิเสธภาคส่วนอื่นๆ ที่จะเข้ามาจึงนำมาสู่การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมที่จะตอบโต้ทิศทางการพัฒนา ทั้งต่อต้าน และถ่วงดุลอำนาจการขยายตัวของภาคทุนโลกาภิวัตน์ตอบโต้กระบวนการโลกาภิวัตน์โดยเฉพาะ ทุนข้ามชาติต่าง ๆ ที่กำลังแสวงหาทรัพยากรทั่วทุกมุมโลก ผันแปรไปเป็น ทุนการผลิตตามทิศทาง ของระบบทุนนิยมเสรีที่ไม่ได้คำนึงถึงชุมชน วิถีการผลิต วิถีวัฒนธรรม ที่หลากหลาย

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจำเป็นต้องก่อเกิด เพื่อปกป้องตัวเองและชุมชน มากกว่าที่จะรอภาครัฐหรือทุนภายนอกคอยปกป้อง ช่วยเหลือ ผลประโยชน์ไว้ให้ เพราะบางที่ภาครัฐและทุนภายในมิใช่เพียงไม่สกัดกั้นปกป้องเท่านั้น แต่กลับกลายเป็นผู้ชักนำหรือเชื้อเชิญกลุ่มทุนข้ามชาติเหล่านั้นมา ดูดกลืนกินทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นเสียเอง

2. ปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม (facilitating and supporting Factors) แบ่งเป็น 2 ด้าน คือ

2.1 ปัจจัยภายใน (Internal Factors) ได้แก่ วัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) รายละเอียดดังนี้

- วัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) อาจกล่าวได้ว่าการก่อเกิดพัฒนาการของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีปัจจัยหลากหลาย หนึ่งในจุดแข็งของการเอื้อให้เกิดเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อจัดสรรอำนาจใหม่ ในการมีส่วนร่วมกับโครงการนโยบายยุทธศาสตรของภาครัฐของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” คือวัฒนธรรมชุมชน เนื่องด้วยชุมชนคนอีสานโดยทั่วไปมีรากฐานการดำรงชีวิต ทั้งในแง่สังคม เศรษฐกิจการเมืองนั้น อยู่บนพื้นเพของจารีตประเพณีระบบศีลธรรมผนวกกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ในการที่จะจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนกับคน คนกับสัตว์ คนกับทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติภายใต้กรอบจารีตประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อค่านิยม พิธีกรรม ภาษา และอัตลักษณ์ของชุมชนคนอีสานสืบต่อกันมา โดยทั้งนี้มีการพยายามสถาปนาอำนาจในการจัดการผ่านบุคคล สถาบันผู้อาวุโส สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติสถาบันศาสนา และสร้างพิธีกรรมตอบรับ เพื่ออ้างอำนาจแห่งความดีงามแห่งพุทธศาสนาเป็นที่มั่น เช่น การจัดบุญเดือนสิบ (บุญข้าวสาก) การแสดงหมอลำโดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับนโยบาย โครงการของภาครัฐ การสืบชะตาบึงทะเลสีดอ และสู่ขวัญเจ้าเช ที่เป็นเทพาอารักษ์ตามความเชื่อของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่ของโครงการเหมืองแร่โปแตซที่กำลังจะเกิดขึ้น เป็นต้น

จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การก่อเกิดของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ปัจจัยภายในด้านวัฒนธรรมชุมชน เป็นปัจจัยเสริมที่สำคัญที่ทำให้ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เข้มแข็ง เนื่องจากภาครัฐและภาคเอกชน ได้ใช้กฎหมาย กลไกราชการ และสื่อ ในการอ้างความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรแร่ เพื่อเป็นการตอบโต้แนวคิดแห่งการมีส่วนร่วม ตรวจสอบถ่วงดุล นโยบายการพัฒนาของภาครัฐ ดังนั้น “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงได้ใช้จารีตประเพณี และวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนเป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมแบบเข้มข้นเกี่ยวกับนโยบาย/โครงการเหมืองแร่โปแตซ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ รวมทั้งเสนอทางเลือกของการพัฒนาจึงอาจกล่าวได้ว่า ขบวนการของภาคประชาชนจะไม่ยอมเพียงเป็นผู้รอรับผลกระทบจากนโยบายของภาครัฐ และการดำเนินการของภาคเอกชนเท่านั้น แต่ออกมาตั้งคำถามกับภาครัฐและภาคเอกชนว่า หากมีการดำเนินนโยบาย โครงการเหมืองแร่โปแตซนั้น ผลดี – ผลเสีย เป็นอย่างไร ใครได้ใครเสียแล้วหลัง การดำเนินโครงการไปแล้วหากเกิดผลกระทบต่อสังคม ชุมชน ท้องถิ่นคนในพื้นที่ดังกล่าวแล้วใครจะเป็นคนรับผิดชอบ

โดยสรุปแล้ว “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้ใช้วัฒนธรรมชุมชนในการตอบโต้

กลุ่มเป้าหมายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบของการปรับปรนทางวัฒนธรรม การดื้อแพ่งการหาอำนาจต้าน และสนับสนุนการต่อสู้ของตน ตลอดจนการเผชิญหน้า กับอำนาจที่หลากหลายด้วยรูปแบบวิธีการที่หลากหลายและความยืดหยุ่นเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีคิดวิถีความเชื่อของวัฒนธรรมอีสาน ค่านิยม ตลอดจนอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นทำให้วัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) ถือเป็นเครื่องมือที่มีความโดดเด่น ในปัจจัยก่อเกิดและ พัฒนาการของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ผู้วิจัยเห็นว่าวัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) นั้นเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะ ขบวนการเคลื่อนไหวทางประชาสังคม (civil society) เพราะการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม มีจุดเน้นที่สำคัญสู้การก่อเกิดคือ ประการแรกเน้นการพัฒนาสู่การร่วมกลุ่มมากกว่าปัจเจก ประการที่สอง เน้นจิตสำนึกชุมชนดั้งเดิม ตระหนักถึง วัฒนธรรมหมู่บ้าน รักภูมิใจ หวงแหน เคารพตัวตนของตัวเอง ประการที่สาม มีการสืบทอด สื่อสาร ผ่านวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะ การละเล่น พื้นบ้าน สืบทอด จิตสำนึกภูมิปัญญา ประการที่สี่ปรับเปลี่ยนตัวตั้งการพัฒนาจากภาครัฐมาเป็นชุมชน / ท้องถิ่นเป็นการตอบโต้ภาครัฐ ทุนภายใน และทุนข้ามชาติในการยึดมั่นทิศทางการพัฒนาแบบกระแสหลัก

ในที่นี้จะเห็นได้ว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน นำมาสู่การคิดในเชิงกฎหมายมากขึ้นมิใช่มองนวัตกรรมทางวัฒนธรรมเป็นเพียงภูมิปัญญาที่แน่นิ่งเท่านั้น แต่ได้นำมาสู่การวางระบบของสิทธิชุมชนในการจัดการเชิงอำนาจโดยจัดวางเป็นอุดมการณ์การเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ที่จะจัดการเสริมสร้าง รักษา อำนาจ ภายใต้ความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง ที่รัฐและทุน สังคมและชุมชนให้เกิดความเท่าเทียม และล้มล้างระบบการผูกขาดทั้งด้านนโยบาย ความรู้การจัดการ ให้เกิดความหลากหลายทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมที่ชุมชนสามารถกำหนดตัวตน ตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี กล่าวโดยสรุปการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้นำมาสู่การอ้างอิงถึงหลักสิทธิชุมชนที่ปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชุมชน รัฐและสังคม ให้นำมาสู่ความเท่าเทียมและยอมรับความแตกต่างและหลากหลายของสังคม (Pluralistic Society) สิทธิชุมชนมิใช่เพียงปกป้องและรักษาแต่หมายถึงสามารถทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคม ไม่ว่าจะเป็นการจัดการทรัพยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน (https://www.lawonline.co.th/Ducument/midnighttu14.doc/ อ้างอิงใน วิเชียร บุราณรักษ์, 2548:132-133)

- การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) การก่อเกิดกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเกิดขึ้น ภายใต้การระดมทรัพยากรหลายประการด้วยกัน ประการแรก มีการระดมคนหรือสมาชิกที่จะร่วมทำการเคลื่อนไหวต่อสู้ร่วมกับ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” โดยยุทธวิธีในการหา

สมาชิกเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวก็โดยการเคลื่อนไหวสื่อสารโดยตรง และให้สมาชิกของแต่ละหมู่บ้านออกพบปะ พูดคุย สื่อสาร ตลอดจนมีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว และเหตุผลที่ต้องออกมาเคลื่อนไหว หาแนวร่วมในการเคลื่อนไหว รวมทั้งปลุกแนวร่วม สร้างแนวร่วม ให้เข้มแข็งอีกด้วยการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมครั้งนี้ จึงจำเป็นต้องสร้างแนวร่วมอย่างต่อเนื่องและแข็งขันขยายกรอบสมาชิกไปทุกเพศ หลากวัย หลายชนชั้น ต่างอาชีพ ฐานะ สถานภาพทางสังคม ตลอดจนระดับการศึกษาที่หลากหลาย เพื่อให้ขบวนการมีลักษณะเปิด เพื่อรองรับการมีส่วนร่วมของขบวนการเอง เพื่อยืนยันการเคลื่อนไหวว่ามีความชอบธรรมแท้จริง ประการที่สอง คือ การระดมเงินทุนไว้ในการเคลื่อนไหว เช่น “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จะมีการร่วมระดมทุนจากสมาชิกและไม่ใช่สมาชิกด้วยการจัดประเพณี “บุญทอดผ้าป่าสามัคคีและบุญสืบชะตาทะเลบึงสีดอ” ซึ่งเป็นประเพณีในลักษณะผ้าป่าเพื่อหาทุนในการเคลื่อนไหวของกลุ่ม และเก็บไว้เป็นทุนสำรอง และในการเคลื่อนไหวต่อต้านของสมาชิกกลุ่มที่มาร่วมก็จะเสียค่าใช้จ่ายกันเอง

จากระดมทุนจึงอาจกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน นั้นจำเป็นที่จะต้องมีเงินทุน มีทรัพยากรที่สามารถแปลงเป็นเงินทุน หรือเงินทุนสำรองเพื่อการใช้จ่ายในการเคลื่อนไหวหรือการต่อสู้ ซึ่งขบวนการต้องจ่ายเช่น ค่าอาหารค่ารถค่าอุปกรณ์อื่นๆ เป็นต้น “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงมีแนวทางการหาแหล่งเงินทุนทั้งการสนับสนุนจากองค์การพัฒนาเอกชนการสนับสนุนจากองค์กรพันธมิตรอื่นๆ ตลอดจนให้สมาชิกกลุ่มฯ รวบรวมกัน เป็นต้น นั่นเป็นการชี้ให้เห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีเงินทุนในระดับหนึ่งในการเคลื่อนไหว เรียกร้องสิทธิเสรีภาพ และการเคลื่อนไหวบนพื้นที่สาธารณะเพื่อช่วงชิง พื้นที่ทางอำนาจ กับภาครัฐและภาคทุน ภาคประชาชนจำเป็นต้องยอมแลกด้วยหยาดเหงื่อ เงินทุน ตลอดจนสละเวลา และความสุขของครอบครัวในการหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเพื่อไปเคลื่อนไหว ซึ่งบางครั้งก็ถือว่ากระทบกับเรื่องส่วนตัวได้ เช่นเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยมองการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” นั้นมีความแตกต่าง ระหว่างการเคลื่อนไหวทางสังคมของประเทศตะวันตกกับขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มประเทศโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนา ที่ต้องเคลื่อนไหวภายใต้ข้อจำกัดทางทรัพยากรเงินทุน และการจัดการกับเศรษฐกิจเลี้ยงดูครอบครัว หาเช้ากินค่ำและต้องดูแลครอบครัวอีกหลายชีวิตยังติดอยู่กับวิถีการผลิตเพื่อยังชีพไปวันๆ ประการที่สาม คือ การระดมทรัพยากรด้านความคิด ความรู้อุดมการณ์จิตสำนึกร่วม ตลอดจนมีการระดมเครือข่ายต่างๆ ที่ประสบปัญหา หรือได้รับผลกระทบจากโครงการของภาครัฐ เพื่อบอกเล่าเหตุการณ์ของการเคลื่อนไหวและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน ดังนั้น “ศนรักษ์บ้าน

เกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงมุ่งเน้นการแสวงหาพันธมิตร จากสถาบันการศึกษา องค์กรทางศาสนา ตลอดจนหาบุคคลที่จะช่วยเคลื่อนไหวเชิงนโยบายอย่างนักวิชาการ นักการเมือง สมาชิกวุฒิ สภา รวมทั้งมีการประชาสัมพันธ์ผ่านนสื่อทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติเพื่อแสวงหา และสร้าง แนวคิดร่วมในการเคลื่อนไหวต่อสู้

จากประเด็นดังกล่าวคือ การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จำเป็นอย่างยิ่งที่ จะต้องมีจิตสำนึกร่วม ก้าวพ้นความกลัวอำนาจรัฐ อำนาจทุนอย่าง เช่น อดีตที่เคยเป็น กล้าที่จะเคลื่อนไหว และกล้าที่จะไปปะทะกับทุกส่วนของสังคมที่มีแหล่งอ้างถึงสิทธิอันชอบธรรมตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็นกฎหมายสูงสุดแห่งรัฐ ใช้หลักความรู้นำเสนอข้อเท็จจริง และสิ่งที่ขาดไม่ได้คือต้องพึ่งพา พันธมิตรร่วมอย่างองค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายต่าง ๆ เพราะบรรดาเครือข่ายดังกล่าว จะช่วยในการเป็นกระบอกเสียงให้กับขบวนการภาคประชาชนได้เป็นอย่างดี สิ่งที่ภาคประชาชนควรตระหนักคือการรวมเป็นกลุ่ม/ขบวนการจึงจะสร้างพลังอำนาจต่อรองได้มากกว่าการเป็นปัจเจก เพราะปัจเจกนั้นถูกลิดรอน ครอบงำโดยรัฐ ดัง Touraine (1997) ได้กล่าวไว้ว่ารัฐ ตลาด และสื่อมวลชน ล้วนแล้วแต่มีบทบาทลดเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ยิ่งเทคโนโลยีการควบคุมสังคมของรัฐ ของบรรษัทยักษ์ใหญ่ และสื่อมวลชนพัฒนาไปไม่หยุดยั้ง เสรีภาพส่วนบุคคลยิ่งถูกลดทอนลงไปในอัตราเร่งเร้า ดังนั้นหนทางเท่าที่เห็นและเป็นไปได้ของภาคประชาชน ในการสร้างกระบวนการ สู่การแย่งชิงพลังอำนาจ ต่อรองอำนาจจึงจำเป็นต้องรวมกลุ่มก่อให้เกิดเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน

แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) จุดเน้นคือ ปัจจัยที่ทำให้คนเหล่านั้นมาร่วมกันมีสมมติฐานสำคัญว่าปัจเจกบุคคลที่มีเหตุผลจะเข้าร่วมการกระทำเพื่อให้ได้มาซึ่ง “ผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม” (Collective goods) (ประภาส ปนตบแต่ง, 2538-2539: 54-55) อย่างกรณี “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ก็เช่นเดียวกันจึงนำมาสู่การวิเคราะห์ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางเมืองภาคประชาชน การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมที่จะประสบผลสำเร็จก็คือ ขบวนการที่มีการจัดองค์กรที่มีประสิทธิภาพ และสามารถฉวยใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น ความสามารถในการใช้สื่อมวลชนการประสานงานกับพรรคการเมือง เป็นต้น

2.2 ปัจจัยภายนอก (External Factors) ได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportunity) โครงสร้างโอกาสทางสังคม (Social opportunity) และฝ่ายต่อต้าน (Counter-movement) ดังรายละเอียดดังนี้

โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportunity) หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์

การเดินขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของภาคประชาชน จะเห็นได้ชัดเจนในบริบททางการเมืองยุคประชาธิปไตย ซึ่งมีเงื่อนไขเปิดโอกาสให้มีการรวมตัวของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ มีความชอบธรรมมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้กรอบกติกาทางการเมืองรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2540 นี้ถือเป็นโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่สำคัญเป็นแหล่งอ้างอิง ความชอบธรรม โดยยืนยัน สิทธิเสรีภาพของภาคประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น สองประการที่สำคัญคือ ประการแรก ด้านการมีส่วนร่วม ดังจะปรากฏชัดเจนใน มาตรา 46 ที่ขยายสิทธิทางการเมืองของประชาชนไปสู่สิทธิในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและมีส่วนในการจัดการทรัพยากร มาตรา 56 ที่รับรองสิทธิของประชาชนร่วมกับรัฐในการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ประการที่สองคือด้านการตรวจสอบ ถ่วงดุล ทวงถามดังปรากฏในรัฐธรรมนูญ มาตรา 59 ให้สิทธิในการรับรู้ข้อมูลจากรัฐในเรื่องที่ส่งผลกระทบต่างๆ และให้สิทธิในการแสดงความเห็นตามกระบวนการฟังความเห็นของ ประชาชนตลอดจนถือว่าเป็นแหล่งอ้างสิทธิอันชอบธรรม ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของภาคประชาชน ที่จะรวมตัวกันแสดงออกทางการเมืองด้วยการเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับแนวนโยบาย ของภาครัฐดังปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน มาตรา 44 และ มาตรา 45 จากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเป็นการเปิดโอกาสทางการเมืองและเป็นการ เปิดพื้นที่ทางการเมืองของภาคประชาชน ชุมชน อันจะนำมาสู่การแก้ปัญหาพื้นฐาน ด้านโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของไทย ที่ระดับของความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางการเมืองอยู่ในเชิงลักษณะแปลกแยกทางการเมือง (political alienation) ทั้ง 3 ส่วน คือ โครงสร้างทางการเมือง ส่วนบน (super structure) ซึ่งประกอบด้วยสถาบันอำนาจหลักทั้งฝ่ายนิติบัญญัติฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการนั้นเป็นกลไกที่มีอำนาจมากแต่มีความชอบธรรมต่ำ เนื่องจากขีดความสามารถในการผูกพันธะ (commitment) ด้านความรับผิดชอบ และการตอบสนองต่อประชาชนยังอยู่ในระดับต่ำ ขณะที่โครงสร้างทางการเมืองส่วนกลาง ซึ่งมีพรรคการเมืองและการเลือกตั้งเป็นกลไกหลักนั้น ยังคงขาดการกระจายความหลากหลายของความ เป็นตัวแทน (Pluralism) และไม่สามารถทำหน้าที่พื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนและเป็นเบ้าหลอมทางความคิด เจตจำนงและอุดมการณ์ทางการเมืองที่มีความแน่นอนชัดเจนได้ ส่วนในโครงสร้างทางการเมือง ส่วนล่างซึ่งประกอบด้วยกลุ่มผลประโยชน์องค์กรภาคเอกชน และในส่วนมวลชนนั้นยังขาดการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างมีประสิทธิผล (political efficacy) ทำให้ขาดอิทธิพล และไร้พลังในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมักถูกโดดเดี่ยวทางการเมือง (เชาวนะ ไตรมาศ, 2546: 8)

จากปัญหาของความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางการเมืองของไทยอันทำให้รัฐธรรมนูญ

ฉบับปัจจุบันออกแบบเพื่อเปิดโอกาสทางการเมือง ให้บุคคล/กลุ่มบุคคลสามารถที่จะแสดงออกทางการเมืองในลักษณะการต่อต้านทั้งในระดับบุคคล (Individual based resistance) และการต่อต้านในระดับกลุ่ม (organization base resistance) เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างทางการเมืองในระดับต่าง ๆ

เห็นได้ว่าปัจจัยด้านโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportunity) ส่งผลให้การก่อตัวของการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นผลพวงภายใต้บริบททางการเมืองที่เอื้อให้ภาคประชาชนได้รวมตัวกันอย่างชอบธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยเหตุปัจจัยแหล่งอ้างอิงสิทธิ นำมาสู่การรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มโดยการอาศัยอ้างอิงหลักการสองประเด็นที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยภาคประชาชน และร่วมคิด ร่วมฟัง ร่วมตรวจสอบ ถ่วงดุล หรือว่าการคัดค้าน นโยบาย/โครงการของภาครัฐ เพื่อช่วงชิงพื้นที่สาธารณะทั้งทางการเมืองสังคม ในการจัดการทรัพยากรแร่โปแตซ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการของภาครัฐที่ร่วมกับทุนภายในและกลุ่มทุนข้ามชาติ โดยเน้นการจัดตั้งเป็นกลุ่มฯ โดยคนในพื้นที่สู่พื้นที่สาธารณะและไปไกลมากกว่ารัฐเป็นโอกาสทางการเมืองที่ตอบโต้กระแสทุนโลกาภิวัตน์สภาวะปัจจุบัน

โครงสร้างโอกาสทางสังคม (Social opportunity) หากพิจารณาประเด็นนี้จะพบว่าในบริบทปัจจุบันกระแสความสนใจด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับชาติและระดับโลกได้ก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหด้านสิ่งแวดล้อมทั้งนี้ กรณีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นได้รับการส่งเสริมและช่วยเหลือจากเครือข่ายการจัดการทรัพยากรแร่ภาคอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ กลุ่มนิเวศวัฒนธรรม วัด ตลอดจนกลุ่มเครือข่ายปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น “กลุ่มรักษ์บ้านเกิด” ตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กลุ่มรักษ์อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร เป็นต้น และอีกปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อ การก่อตัวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” สื่อจากกรณีประเด็นการกอเกิดการพัฒนาการเคลื่อนไหวของกลุ่มฯ ได้รับการตอบสนอง และตอบโต้จากสื่อในระดับท้องถิ่นและระดับชาติทำให้การเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นที่รับรู้รับฟังของ สังคมในวงกว้างออกไป

ฝ่ายต่อต้าน (Counter-movement) จากการรวมตัวกันของชาวบ้านในการจัดตั้ง “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้นำมาสู่การตอบโต้ของฝ่ายต่อต้าน ไม่ว่าจะเป็นทั้งส่วนของภาครัฐ ภาคเอกชน หรือแม้แต่ภาคประชาชน ด้วยกันเองที่ไม่เห็นด้วยกับการรวมตัวเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จากข้อมูลที่นำเสนอไปแล้วจะพบว่าฝ่ายต่อต้าน ได้ส่งผลให้การ

เคลื่อนไหว “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้มีการปรับเปลี่ยนบริบทตลอดจนมีการศึกษาและปรับปรุงแนวทางการเคลื่อนไหวต่างๆ เพื่อตอบโต้ฝ่ายต่อต้าน ทั้งในระบบการเมืองปกติและระบบการเมืองไม่ปกตินั้นเอง

โดยสรุปจากการศึกษาปัจจัยที่นำมาสู่การก่อตัวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” พบว่า ปัจจัยที่สำคัญต่อการก่อตัวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ปัจจัยแรกคือจากบทเรียนการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม อย่างกลุ่มสมัชชาคนจน กลุ่มสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน กลุ่มเครือข่ายสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ แนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ “กลุ่มรักษ์บ้านเกิด” ตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กลุ่มรักษ์อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร เป็นต้น ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายและโครงการพัฒนา ของภาครัฐในช่วงทศวรรษที่ 20 ได้นำมาสู่บทเรียนที่ว่าภาคประชาชนจะไม่เป็นฝ่ายรอรับปัญหา ที่เกิดจากการตัดสินใจดำเนินการตามนโยบายของภาครัฐ ที่จะส่งให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน สังคม ดังกรณีอื่นๆ ที่รัฐได้ดำเนินการจัดการทรัพยากรแล้วส่งผลให้เกิดปัญหารอบด้านต่อ ระดับชาติ สังคม ท้องถิ่น และชุมชนแล้วจึงออกมาเคลื่อนไหวต่อต้าน ดังในกรณีของการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ในพื้นที่อื่นๆ อย่างที่เคยเกิดขึ้นแล้ว และยังเกิดมาอีกเป็นรอบวงกลมที่ไม่รู้จบ

ดังนั้น การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นี้จึงได้ก้าวออกมาจากกรอบแนวคิดเดิม ๆ ของขบวนการชาวบ้านที่เน้นเป็นฝ่ายตั้งรับมาเป็นฝ่ายรุกเข้าไปมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินนโยบาย ตรวจสอบถ่วงดุลหรือคัดค้านกระบวนการในการดำเนินการของโครงการเหมืองแร่โปแตชอาเซียน จังหวัดชัยภูมิ จากมุมมองดังกล่าว จึงกล่าวได้ว่าเป็นก้าวย่างของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญครั้งนี้ ที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทั้งในแง่ร่วมคิด ตัดสินใจดำเนินการ ตลอดจนร่วมรับผิดชอบจากโครงการเหมืองแร่โปแตชอาเซียน จังหวัดชัยภูมิ อย่างเข้มข้น ปัจจัยที่สองคือจากปัญหาเชิงโครงสร้าง ทั้งในแง่ปัญหาเชิงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เน้นการจัดการโดยรัฐและเอกชน โดยขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ตลอดจนมองทุนทางสังคมเป็นทุนทางการผลิตเพื่อการ ส่งออกและปัญหา เชิงโครงสร้างในการจัดการเศรษฐกิจและสังคม ที่ใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลโดยให้ความสำคัญกับการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม พาณิชย์กรรม ที่เน้นการส่งออก

ดังที่กล่าวมาจากปัจจัยดังกล่าวได้ส่งผลให้ก่อตัวของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ" และเงื่อนไข ปัจจัยที่เอื้อให้การรวมกลุ่มสามารถพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง เกิดการพัฒนาองค์กร ด้วยปัจจัยเอื้อที่สำคัญคือ ปัจจัยภายใน คือ ด้านวัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) โดยถ่ายทอด

ผ่านกิจกรรม เช่น การนั่งโสเร่ จับเข่าคุยของชาวบ้านกับเครือข่าย การร้องหมอลำพื้นบ้าน หรือการถ่ายถอด เรื่องราวความทุกข์ใจที่ชาวบ้านได้รับสถานีวิทยุชุมชน ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น เหตุเนื่องจากบริเวณพื้นที่ของชุมชนนั้นมีประวัติศาสตร์ ความเป็นมาที่ยาวนาน ประเพณีค่านิยม ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนการเคารพสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ทำให้ปัจจัยดังกล่าวได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ ชาวบ้านสามารถที่จะพัฒนาองค์การ การเคลื่อนไหวครั้งนี้ได้และการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) ไม่ว่าจะเป็นด้านบุคคล กลุ่มบุคคล สถาบันการศึกษา องค์กรทางศาสนา สื่อมวลชน และมีการสร้างเครือข่ายร่วมกับองค์กรเอกชน ตลอดจนมีการปรับปรุงองค์กรอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งมีการสื่อสารภายในและภายนอกองค์กรอย่างต่อเนื่อง และอีกปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาองค์กรคือ ปัจจัยภายนอก (External Factors) ได้แก่โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportunity) โครงสร้างโอกาสทางสังคม (Social opportunity) และฝ่ายต่อต้าน (Counter-movement) ดังที่กล่าวมาแต่ข้างต้น ปัจจัยภายนอกถือว่าเป็นแรงเสริมที่ช่วยให้ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีความเข้มแข็งและกล้าที่จะเผยตัวออกมาเพื่อเข้าไปมี ส่วนในพื้นที่ทาง การเมืองสาธารณะ นำเสนอการจัดสรรอำนาจใหม่ในกระบวนการนโยบายของภาครัฐและภาคเอกชน โดยทั้งนี้มีขอสังเกตที่สำคัญในแง่ของปัจจัยภายนอกที่สำคัญ คือ เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ซึ่งถือว่าเป็นพันธมิตรที่สำคัญยิ่งของขบวนการ ในการที่มีส่วนในการส่งเสริมสนับสนุนหลายต่อหลายด้านทั้งในแง่แนวคิด อุดมการณ์ ข้อมูล แนวทางการเคลื่อนไหวของกลุ่มฯ บุคลากร เงินทุน ตลอดจนการสร้างแนวร่วมเครือข่ายติดต่อเชื่อมโยงกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในกรณีอื่นๆ เช่น ภาคเหนือ “กลุ่มรักษ์บ้านเกิด” ตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กลุ่มรักษ์อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร ฯลฯ อย่างไรก็ตามบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาร่วมเป็นพันธมิตรนั้น มีแนวทางที่จะผลักดันและชี้แนะ เปรียบเสมือนพี่เลี้ยงที่สำคัญและจำเป็นสำหรับขบวนการภาคประชาชน ที่จะได้รับรู้ถึงสิทธิทางการเมืองของประชาชนในฐานะพลเมืองของรัฐที่ถูกเอาเปรียบเพราะจัดวางในฐานะชนชั้นล่างที่ยากจนที่ถูกขูดรีด การเกิดขบวนการ เคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน หรือการชุมนุมประท้วงของชาวบ้านเป็น “การเมืองของคนจน” คนจนต้องพยายามสร้างเงื่อนไขการเมืองของตัวเองขึ้นมา เพราะในสังคมปัจจุบันคนจนไม่สามารถอิงกับระบบอุปถัมภ์เพื่อเป็นช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างที่เคยเป็นมาในอดีตในทางตรงกันข้ามคนจนกับถูกแย่งชิงทรัพยากรที่เคยใช้อยู่ไป (นิธิ เอียวศรีวงศ, 2542: 14-19)

ดังนั้น “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหว

ทางสังคม โดยมุ่งเป้าไปที่การเปิดประเด็นในการจัดสรรอำนาจทางการเมืองและสังคมที่เป็นอยู่เดิม การเคลื่อนไหวของกลุ่มนี้มีเป้าหมายในการเพิ่มบทบาทของภาคประชาชนในกระบวนการตัดสินใจและการจัดการทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง และกลุ่มนี้เผชิญกับความท้าทายจากการตอบโต้ของฝ่ายต่าง ๆ ที่เป็นในส่วนของภาครัฐและเอกชน รวมถึงบริบทของสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย การตอบโต้เหล่านี้อาจรวมถึงความพยายามในการบ่อนทำลายหรือสร้างอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ดังนั้น การต่อสู้ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมและความโปร่งใสในสังคม โดยเน้นให้ความสำคัญกับการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและการปกป้องสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนไหวของกลุ่มนี้จึงเป็นกระบวนการที่มุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่เป็นอยู่เดิมให้มีความเป็นธรรมและมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนมากขึ้น ซึ่งเป็นการตอบสนองต่อสถานการณ์และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมปัจจุบัน

บทที่ 5
องค์การการเคลื่อนไหวยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

จากการศึกษาบทที่ผ่านมาพบหลักฐานการนำเสนอข้อมูลที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวถึงพัฒนาการในการรวมกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นับตั้งแต่การที่ภาครัฐเริ่มเข้ามาสู่พื้นที่ได้เกิดการสำรวจ ตลอดจนมีการเปิดดำเนินโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของบริษัทเอกชน เห็นได้ว่ามีปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวนับตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านที่เคลื่อนไหวต้องพบเจอกับสถานการณ์แต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกันทั้งทางด้านการเมืองและสังคม ทำให้มองเห็นการเคลื่อนไหวต่อต้านของชาวบ้านได้สะท้อนออกมาที่หลากหลายรูปแบบไม่ได้จำกัดเฉพาะแบบใดแบบหนึ่งที่ตายตัว ปรับเปลี่ยนสถานการณ์ไปตามสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น จึงทำให้เกิดความลื่นไหลของการเคลื่อนไหว เพื่อตอบวัตถุประสงค์ในการเข้ามาร่วมกลุ่มของชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่ตั้งไว้คือ การยกเลิกการดำเนินโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ที่เป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน

ในส่วนนี้จึงเป็นข้อมูลที่จะนำเสนอจะถึงโครงสร้างองค์การ ผู้นำ สมาชิกและบทบาทของสมาชิก กลไกและวิธีการทำงาน ความสัมพันธ์ของขบวนการ เครือข่ายและการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายต่างๆ กระบวนการเรียนรู้ภายในของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ ข้อมูลเหล่านี้จะแสดงให้เห็นถึงกลไก และวิธีการที่ใช้ในการทำงาน และเคลื่อนไหวเชิงยุทธศาสตร์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

5.1 การจัดการในองค์การของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

5.2 การจัดองค์การของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

5.3 จากสาเหตุปัญหาสู่ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอรายละเอียดดังนี้

5.1 การจัดการในองค์การของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

โครงสร้างและการจัดการภายในของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีการทำงานภายใต้ข้อจำกัดที่มากพอสมควร ไม่ว่าจะเป็นทั้งเรื่องของระยะเวลาที่ใช้ร่วมกันของกลุ่ม หรือกระทั่งงบประมาณ และเป้าหมายในการเคลื่อนไหว เพราะเห็นได้ว่าการต่อต้านนั้นเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับหน่วยงานของทั้งภาครัฐและกลุ่มเอกชนที่มากมาย รวมถึงกลุ่มเครือข่ายผลประโยชน์ทับซ้อนที่มหาศาล การรับรู้ข้อมูลที่มีอยู่อย่างจำกัดเพียงด้านเดียวของประชาชนส่วนใหญ่ทั้งนอกและในพื้นที่โครงการนั้นมีความเชื่อว่า โครงการเหมืองแร่นี้จะเป็นโครงการ

พัฒนาขนนาดใหญ่ที่จะนำมาซึ่งความเจริญให้กับท้องถิ่นของตน รวมถึงการสร้างโอกาสในการจ้างงานของประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียง และสุดท้ายจะเป็นการนำประโยชน์มาสู่ท้องถิ่นอย่างมหาศาลทำให้เกิดความเจริญในพื้นที่

การกล่าวถึงองค์การในภาคการเมืองภาคประชาชนนั้นเป็นองค์กรที่ปรับเปลี่ยนไปตามเป้าหมายวิธีการต่างๆ เงื่อนไข แนวโน้ม บริบทหรือนิเวศวิทยาองค์กรจะส่งผลต่อรูปแบบหรือลักษณะองค์กรสัมพันธ์กับธรรมชาติขององค์กรตามแนวคิดทฤษฎีที่นักวิชาการอย่าง Gareth Morgan (1986) อุปมาอุปมัย (Metaphor) ลักษณะธรรมชาติขององค์การไว้จำนวน 8 อุปมาอุปมัย แต่ในที่นี้ผู้เขียนจะพิจารณาการจัดกลุ่มองค์การของการเมืองภาคประชาชนผ่านองค์การในฐานะวัฒนธรรม (Organizations as The Cultures) ตามความเป็นจริงที่ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ประเพณี ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ ค่านิยม ซึ่งเป็นบรรทัดฐานทางสังคม หรือวัฒนธรรมเป็นเหมือนวิถีชีวิตของคนหรือคนทำงาน ทำให้มีความสัมพันธ์กับการบริหารด้วย ซึ่งมีตัวอย่างในประเทศญี่ปุ่น เป็นวัฒนธรรมของคนงาน อันเนื่องมาจากผลของชาวนาและซามูไร โดยที่ “วัฒนธรรมชาวนา” และ “วัฒนธรรมซามูไร” เป็นลักษณะนิสัยที่มีพื้นฐานและการปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่มีอิทธิพลสำคัญต่อการพัฒนาสังคมและอุตสาหกรรม “วัฒนธรรมชาวนา” มีพื้นฐานจากความร่วมมือและการช่วยเหลือเกื้อกูลในการผลิตและเก็บเกี่ยวพืชผลอย่างรวดเร็วเพื่อรับมือกับสภาพธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ช่วยให้การทำงานร่วมกันในชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมมีประสิทธิภาพสูงขึ้น “วัฒนธรรมซามูไร” เน้นการบริการและการอุทิศตน โดยสมาชิกในสังคมมีความเชื่อฟังคำสั่งผู้นำอย่างสูง และมุ่งมั่นในการทำงานที่โรงงานอุตสาหกรรม มีการนำคุณธรรมและสปิริตมาใช้ ทำให้คนงานญี่ปุ่นมีความตั้งใจและอุทิศตนอย่างเต็มที่ต่อการทำงานและชีวิตในโรงงาน เหมือนกับการดำเนินชีวิตในครอบครัว ทั้งสองวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาทั้งในด้านการเกษตรและอุตสาหกรรม โดยวัฒนธรรมชาวนาช่วยให้การผลิตในชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนวัฒนธรรมซามูไรช่วยเสริมสร้างความมุ่งมั่นและคุณธรรมในโรงงาน ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ญี่ปุ่นมีบทบาทสำคัญในอุตสาหกรรมของโลก

รูปแบบ คุณภาพ และความสำเร็จขององค์กรขึ้นอยู่กับค่านิยม ความรู้สึก ความเชื่อ และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในองค์กร บริบททางสังคมและวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการจัดการองค์กร การดึงพลังจากวัฒนธรรมมาช่วยสร้างผลสำเร็จจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยลักษณะของกลุ่มหรือองค์กรที่มีผลต่อการพัฒนาการเมืองภาคประชาชนควรพิจารณาจากองค์ประกอบเหล่านี้ (ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2551) การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนมักประกอบด้วยประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1) การเกิดกลุ่ม, องค์กร, ขบวนการ การก่อเกิดกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมมักเป็นผลมาจากการรวมตัวของบุคคลที่มีความต้องการหรือปัญหาที่เหมือนกัน ซึ่งกระตุ้นให้เกิดการจัดตั้งขบวนการเพื่อจัดการกับปัญหาหรือข้อเรียกร้องร่วมกัน

2) เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และลักษณะของกลุ่ม องค์กร ขบวนการ กลุ่มหรือองค์กรมักมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน เช่น การปกป้องสิทธิมนุษยชน การพัฒนาชุมชน หรือการคัดค้านนโยบายของรัฐ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้จะมีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนถึงภารกิจและเป้าหมายของพวกเขา

3) ลักษณะการจัดโครงสร้างองค์กรกลุ่ม องค์กร การจัดโครงสร้างภายในกลุ่มหรือองค์กรมักจะมีลักษณะการแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบที่ชัดเจน เช่น การตั้งคณะกรรมการหรือกลุ่มผู้นำที่มีบทบาทในการตัดสินใจและการจัดการกิจกรรม

4) เงื่อนไขของการเกาะเกี่ยวร่วมกันในกลุ่มองค์กร ขบวนการ การเกาะเกี่ยวร่วมกันของสมาชิกในกลุ่มหรือองค์กรขึ้นอยู่กับความเชื่อมโยงทางอุดมการณ์ ความต้องการร่วมกัน หรือความสนใจที่เป็นเอกภาพ ซึ่งช่วยเสริมสร้างความร่วมมือและการทำงานร่วมกัน

5) ทิศทางของกลุ่มองค์กร ขบวนการ ทิศทางหรือแนวทางที่กลุ่มหรือองค์กรจะดำเนินการขึ้นอยู่กับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ รวมถึงการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ตามสถานการณ์และการตอบสนองต่อความท้าทาย

6) ผู้นำ ผู้นำของกลุ่มหรือองค์กรมีบทบาทสำคัญในการชี้นำทิศทาง การตัดสินใจ และการกระตุ้นสมาชิกให้ร่วมมือกัน โดยมีความสามารถในการบริหารจัดการและสื่อสารที่ดี.

7) มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง ขบวนการหรือองค์กรมักจะมีการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเพื่อสนับสนุนเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เช่น การจัดประชุม การรณรงค์ หรือการสร้างสรรค์โครงการใหม่ๆ.

8) เน้นศักยภาพภายใน การพึ่งพาศักยภาพและทรัพยากรภายในกลุ่มหรือองค์กรเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินกิจกรรมและบรรลุเป้าหมาย รวมถึงการพัฒนาศักยภาพของสมาชิก.

ดังนั้น การวิเคราะห์การเมืองภาคประชาชนควรพิจารณาถึงปัจจัยเหล่านี้เพื่อให้เข้าใจการทำงานและอิทธิพลของกลุ่มหรือองค์กรในสังคม(มนตรี เจนวิทย์การ, 2528, น. 523-524) คือ 1) อธิบายว่า คนมักจะไม่เข้าร่วมกลุ่มใหญ่เพราะค่าใช้จ่ายในการเป็นสมาชิกสูงกว่าผลประโยชน์ที่ได้รับ, แต่จะเข้าร่วมเมื่อมีผลประโยชน์พิเศษหรือการบังคับ, และเมื่อกลุ่มมีขนาดเล็กพอที่สมาชิกสามารถเห็นบทบาทของตนเองต่อความสำเร็จของกลุ่ม 2) ทฤษฎีแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ของ Robert Salisbury อธิบายว่ากลุ่มเกิดจากการที่ผู้นำชักชวนคนเข้าร่วมด้วยแรงจูงใจ เช่น ผลประโยชน์ทางวัตถุ (เงิน, งาน) การให้ความรู้สึกทางอารมณ์ร่วมกัน (solidarity) และจุดมุ่งหมายด้านอุดมการณ์ Salisbury เชื่อว่ากลุ่มการเมืองมักจะเน้นแรงจูงใจด้านอุดมการณ์ แต่การมีเพียงอุดมการณ์ไม่เพียงพอที่จะทำให้กลุ่มมั่นคงถาวร ขณะที่กลุ่มที่เน้นผลประโยชน์ทางวัตถุจะมีค่าใช้จ่ายสูงในการจัดตั้ง แต่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างถาวร การเกิดกลุ่มประชาสังคมสัมพันธ์กับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย พร้อมกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วย (Baker, 1999, p. 131; LoGerfo,

1997, p. 64; Haynes, 1997) การก่อเกิดกลุ่มและองค์กรประชาสังคมมีหลายปัจจัยหลัก 1) พัฒนาการของขบวนการปลดปล่อยจากการเป็นอาณานิคม 2) การต่อสู้เพื่อแก้ไขข้อจำกัดของการเมืองประชาธิปไตยแบบตัวแทน 3) การท้าทายระบอบเสรีนิยมใหม่ในประเทศอุตสาหกรรม, โดยเฉพาะกลุ่มคนชายขอบที่ต่อต้านการเอาเปรียบจากรัฐและตลาด 4) การปรับตัวทางสังคมจากการพัฒนาเศรษฐกิจมหาภาคที่ทำให้ประชาชนรวมกลุ่มเพื่อรับมือกับผลกระทบ 5) เงื่อนไขของชนชั้นที่เป็นปัจจัยในการรวมกลุ่มและองค์กรประชาสังคม (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 30 พฤษภาคม 2547) เป็นเงื่อนไขในการเกาะเกี่ยวซึ่งกันและกันเป็นกลุ่มองค์การ เป็นต้น

กรณีของไทยนี้การรวมกันของกลุ่ม องค์กร ขบวนการที่สามารถอธิบายกับการเมืองภาคประชาชนหรือการเมืองภาคพลเมืองมีเป็นจำนวนมากในระยะกว่าทศวรรษที่ผ่านมา แม้นว่าจะมีพื้นฐานสถานภาพทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจที่แตกต่างกัน แต่การเกิดกลุ่ม องค์กรในพื้นที่ต่างและปรากฏการณ์ต่าง ๆ พบการก่อเกิดกลุ่มองค์กรต่าง ๆ โดยสรุปผ่านงานของจากการสังเคราะห์ของผู้วิจัยผ่านงาน ฉันทัส เพียรธรรม, 2542; ชูชัย ศุภวงศ์, 2540, หน้า4-7; ไวทิสย์ สมุทรกลิน และเพ็ญพักตร์ ทองแท้, 2530; สีลาภรณ์ บัวสาย, 2542; จามะรี เชียงทอง, 2543, p. 19; มันทนา สามารถ, 2543; โอภาส ปัญญา และ พิเชษฐ์ หนองช้าง, 2542, หน้า 123-129 ว่า “สมาชิกของกลุ่ม ชุมชนมีคุณค่า ความรู้สึกหรือสำนึกร่วมกัน” นั่นคือ อาจจะมาจากพื้นที่และมาจากการที่สมาชิกดำรงชีวิตอยู่ภายใต้โครงสร้างระบบความคิดความเชื่อ คุณค่าหรืออุดมการณ์ร่วมกัน นอกจากนี้การก่อเกิดมาจากความเป็นชุมชนพื้นที่ร่วมกัน มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน มีประสบการณ์ของชุมชนร่วมกัน ตัวอย่างการก่อเกิดกลุ่มองค์กร ขบวนการจากการศึกษาหรืองานวิจัย เช่น งานของมณีรัตน์ มิตรปราสาท (2539, หน้า126-128) อธิบายถึง การก่อเกิดขององค์กรประชาชนในอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง มาจากสมาชิกชุมชนภายในชุมชนมีความรู้สึกเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ ขาดความสมบูรณ์ และปัจจัยภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ สื่อสารมวลชน, การมีประเด็นร่วมกัน จากการกระทำของรัฐหรืออื่นๆ งานของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541, หน้า 67-68) ได้ศึกษาสมัชชาคนจนพบว่าศึกษาการก่อเกิดของเครือข่ายหรือขบวนการทางสังคมที่มีพลังจากความเดือดร้อนที่เกิดจากการพัฒนาประเทศ โดยพบว่าปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาของรัฐกระตุ้นให้พลังในชุมชนรวมตัวกันสร้างกลุ่มองค์กรและขบวนการชาวบ้าน เช่น สมัชชาคนจน และกลุ่มพิทักษ์รักษ์ถิ่นในคลองด่าน ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าโครงการพัฒนาของรัฐที่สร้างผลกระทบที่ไม่คาดหวังสามารถกระตุ้นการเกิดกลุ่มองค์กรประชาสังคมที่มุ่งประท้วงและแสดงความไม่พอใจต่อการกระทำของราชการได้ (ชูชัย ศุภวงศ์, 2546) ในกรณีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหว ประการแรก ประชาชนวิตกกังวลกับการดำเนินงานของเหมืองแร่ฯ ที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนรอบเหมือง และมีความคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะ

เกิดขึ้นในชุมชน ปัญหาเรื่องกลิ่นเหม็นจากขยะและกากแร่ ปัญหาดินเค็มเกิดขึ้น ไร่นาของชาวบ้านที่อยู่ใกล้พื้นที่เหมืองกลายเป็นทุ่งเกลือ ปัญหาด้านสาธารณสุข ที่เกิดจากมลภาวะทางกลิ่นเหม็นที่มาจากกระบวนการแต่งแร่ฯ และสาธารณูปโภคและบริโภค ที่ไม่สามารถจะนำน้ำในหนองสาธารณะมาใช้ประโยชน์ ในการอุปโภค บริโภคได้ ดังคำอธิบายของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นสมาชิกของกลุ่มการเคลื่อนไหว รายหนึ่งว่า

> “หากเหมืองแร่โปแตซไม่มีระบบป้องกันที่ดี ในพื้นที่โดยรอบก็จะเกิดความเสี่ยงต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยอยากให้ทางภาครัฐและกลุ่มนายทุนเปิดโอกาสให้ประชาชนโดยรอบเหมืองนั้นเข้าไปมีส่วนร่วมในเรื่องของผลกระทบเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันปัญหาดินเค็ม เมื่อความเค็มของเกลือและโปแตซขุดออกมาสัมผัสกับหน้าดิน ก็จะทำให้ดินนั้นเค็ม การเพาะปลูกก็ไม่สามารถทำได้อีก รวมทั้งน้ำที่ต้องนำไปใช้ในเหมืองก็จะเกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A2, 30 มกราคม พ.ศ.2565)

ทั้งนี้เห็นได้ว่า ปัจจัยที่นำไปสู่การรวมกลุ่มการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินนั้น “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เกิดขึ้นจากการร่วมกลุ่มกันของชาวบ้านที่มีความรักในท้องถิ่น และมีความห่วงใยต่อทรัพยากรชุมชนรอบเหมือง ในพื้นที่ครอบคลุมทั้ง 4 ตำบล บ้านตาล บ้านเพชร บ้านชวน และหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ รอบโครงการเหมืองแร่โปแตซที่เริ่มออกมาเคลื่อนไหวในการต่อต้าน และติดตามข้อมูลข่าวสารและประเด็นการรับทราบผลกระทบในประเด็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นโดย “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีจุดยืนที่สำคัญในการออกมาเคลื่อนไหวหลักอยู่ที่การต่อต้านการทำเหมืองแร่โปแตซ อย่างไรก็ตามการออกมาเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น เป็นการตอกย้ำความล้มเหลวของนโยบายภาครัฐในการบริหารจัดการทางด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมและประชาชนในชุมชนรอบเหมืองแร่ฯ ตั้งแต่การเริ่มเข้ามาสำรวจความคิดเห็นหรือผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ของประชาชนจนนำไปสู่การเกิดความรุนแรงในการออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านการดำเนินนโยบายของภาครัฐ จากประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากการต่อต้านการดำเนินนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อมของรัฐ เกิดขึ้นแทบจะทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

ประการที่สอง พบว่ารัฐบาลโดยมีมติให้กระทรวงการคลังเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินโครงการได้ดำเนินการไปได้ระยะหนึ่งปรากฏว่าได้มีเสียงคัดค้านจากชาวบ้าน ขอให้ทบทวนการก่อสร้างโครงการเหมืองฯ ก่อนเพื่อให้ศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) และผลกระทบที่จะเกิดกับตัวชาวบ้านและชุมชน จึงทำให้รัฐบาลได้จัดเวทีประชาคมเพื่อลงประชามติและรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมี บริษัททีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริ่ง แอนด์ แมเนจเมนท์ จำกัด เป็นผู้จัดเวทีรับฟังขึ้น ซึ่ง

ปรากฏว่าในเวทีรับฟังผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) กระบวนการทำอีไอเอ ถือว่าเป็นชนวนความไม่พอใจ ซึ่งกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ ได้เดินทางไปที่ว่าการอำเภอบำเหน็จณรงค์ เพื่อให้ข้อมูลแก่คณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงจากเหตุการณ์เมื่อวันที่ 24 ก.ค. 2560 ความเมื่อ 1 พ.ค. 2563 กรณีการปิดกั้นประชาชนไม่ให้เข้าร่วมเวทีรับฟังความคิดเห็นในการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมโครงการโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนร่วมสำหรับโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ ของบริษัท อาเซียนโปแตซชัยภูมิ จำกัด (มหาชน)

โดยชาวบ้านได้มีการร้องเรียนขอให้ตรวจสอบกรณีปิดกั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่และข่าวลือเกี่ยวกับการที่ผู้นำหมู่บ้านมีผลประโยชน์ทับซ้อนจากบริษัทฯ โดยชาวบ้านได้รับทราบข้อเท็จจริงมาว่าบริษัท ได้ให้ผู้นำหมู่บ้านหารายชื่อชาวบ้านในพื้นที่ หมู่บ้านละ 50 คน เพื่อเข้าร่วมในการประชุมรับฟังความคิดเห็น โดยที่จะได้รับเงินนายหน้าหาคนเข้าร่วมหัวละ 100 บาท ในครั้งนี้ยิ่งทำให้ประชาชนเกิดความไม่พอใจและเกิดความไม่โปร่งใสในการลงประชามติในครั้งนั้น จากประเด็นดังกล่าวจึงทำให้ประชาชนไม่ไว้วางใจว่าโครงการดังกล่าวจะมีความโปร่งใสหรือตรวจสอบได้ เพราะประชาชนในพื้นที่ไม่ยินยอมก่อสร้างโรงงานตั้งแต่เริ่มแรก ปรากฏการณ์ดังกล่าวที่ประชาชนเกิดความวิตกกังวล และขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพราะมีการปิดกั้นการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ (Prachatai, 2022) ขณะที่กฎหมายระบุว่าการรับฟังความเห็นต้องรอบด้านและทุกฝ่าย ด้วยมีความห่วงแหนทรัพยากรท้องถิ่นมีความห่วงใยต่อชุมชนของประชาชนในพื้นที่ จึงนำมาสู่การการร่วมกลุ่มกันเคลื่อนไหวของภาคประชาชนต่อการต่อต้านโครงการฯ ดังกล่าวจึงสรุปว่า ยุทธวิธีและจุดมุ่งหมายของการเมืองภาคประชาชนนั้น ในการสร้างผลสะเทือน จนนำมาสู่ความเข้มแข็งของภาคประชาชน อย่างไรก็ตามนั้นได้มีการกล่าวถึงการรวมกลุ่มทางสังคม (Social Group) ที่จะมีพลังอำนาจในการต่อรองเพื่อกระบวนการปฏิบัติงานของตนเอง (People Empowerment) กล่าวโดยสรุปประกอบด้วย (1) ประโยชน์ร่วมกันหรือประโยชน์เป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดกลุ่ม (2) โครงสร้างระบบความคิดความเชื่อ คุณค่า อุดมการณ์และประสบการณ์ร่วมกัน (3) การเกิดประเด็นต่างๆ เช่น มีปัญหาความต้องการร่วมกัน (4) พื้นที่บ้านย่านภูมิศาสตร์เดียวกัน (5) ปัจจัยอื่นๆ หนุนเสริม เช่น รัฐหรือสังคม เปิดโอกาสและสื่อมวลชน เป็นต้น เพียงแต่หากพินิจพิจารณาว่ากลุ่ม องค์กรขบวนการทางสังคมอันเป็นฐานสำคัญของการเมืองภาคประชาชนนั้น “การพัฒนาการเมืองภาคประชาชน” ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญที่จะสร้างกระบวนการทางอำนาจให้ประชาชนได้อย่างเข้มแข็งมากขึ้น (สุเนตร ธนศิลปะพินิต, 2562: 46-47)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ด้านผู้นำ/แกนนำ ขบวนการเกิดจากการประกอบสร้างขึ้นของผู้คนทั้งแบบกลุ่ม และปัจเจกชน จำนวนมากและหลากหลาย ลักษณะปฏิบัติการที่เกิดขึ้นก็มีอยู่อย่างหลากหลายตามแต่แนวทางของแต่ละกลุ่ม

ที่มาร่วมกัน เช่น การที่กลุ่มเยาวชนของอำเภอบำเหน็จณรงค์ ทั้งในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียงที่ไม่ยอมให้มีการเกิดขึ้นของโครงการ ได้รวมตัวกันต่อต้านบริษัทเจ้าของโครงการและมาร่วมจัดให้มีเวทีสาธารณะในการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะการประกอบสร้าง ดังกล่าวเป็นการยึดเหนี่ยวกันไว้ด้วยเป้าหมายที่มีร่วมกัน คือ การต่อต้านไม่ให้เกิดโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) ขึ้นในพื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ด้วย ลักษณะการเคลื่อนไหวเช่นนี้จึงมิได้มีใคร หรือคนกลุ่มใดเป็นแกนนำของขบวนการโดยตลอด จากการศึกษาพบว่าโครงสร้างของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ไม่ได้มีการแต่งตั้งหรือกำหนดว่าสมาชิกคนใดดำรงตำแหน่งอะไรภายในกลุ่ม เช่นเดียวกันตำแหน่งผู้นำหรือประธานกลุ่มที่ระบุแบบตายตัว จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้สัมผัสการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุผลของกลุ่มจึงมีแกนนำที่คอยประสานงานอย่างจริงจังประมาณ 3 คน โดยมีแม่งานหลักคือ คุณ A1 ที่คอยเป็นผู้ประสานงานที่เปรียบเสมือนหัวจักรให้ฟันเฟืองดำเนินงานร่วมกันได้อย่างราบรื่น จากการศึกษาผู้วิจัยสัมผัสได้ถึงความมุ่งมั่นและภาวะความเป็นผู้นำของคุณ A1 ถึงแม้ไม่มีการระบุเป็นทางการว่าเธอคือผู้นำของกลุ่มก็ตาม

จากประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง โดย McAdam (1982) ที่กล่าวถึงระดับความพร้อมด้านผู้นำ/แกนนำว่า มีบทบาทในการจัดตั้งการเคลื่อนไหว (organizer) หรือผู้ประกอบการทางการเมือง (political entrepreneurs) ซึ่งทำหน้าที่ระดมทรัพยากรและชักนำผู้คนที่ได้รับความเดือดร้อนเข้ามาร่วมเคลื่อนไหวและเป็นผู้ตัดสินใจเพื่อดำเนินงาน ประเภทของผู้นำสอดคล้องกับแนวคิดของ Wilson (1973) ที่กล่าวถึงประเภทของผู้นำ ดังกรณีของ A1 ที่มีลักษณะเป็นผู้นำแบบอุดมการณ์ (ideological) ที่มีจุดยืนต้องการความถูกต้องและการมีส่วนร่วมต่อการตัดสินใจของที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สัมผัสได้สมาชิกเห็นพ้องและมีจุดยืนร่วมกันของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นองค์การที่มีโครงสร้างแบบกระจายอำนาจ (decentralized/federated) กล่าวคือ ไม่มีการแบ่งงานที่ชัดเจน มีอุดมการณ์เพื่อเรียกร้องความถูกต้องและต้องการมีส่วนร่วมต่อการตัดสินใจของที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน การบริหารและการตัดสินใจจึงสามารถปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ มีส่วนร่วมกับกลุ่มเคลื่อนไหวอื่นๆ อย่างเต็มใจ ส่งผลให้มีความเป็นหนึ่งเดียวกันและฝ่ายตรงข้ามควบคุมหรือปราบปรามได้ยาก (Jenkins, 1983) จากบทบาทและความรับผิดชอบในการปฏิบัติงานของ A1 จึงมีความสามารถในการนำและมีความกระตือรือร้นในสืบค้นหาข้อมูล ติดตามข่าวสารต่างๆ เช่น การติดต่อประสานงาน การเข้าร่วมประชุมหรือสัมมนากับหน่วยงานหรือกลุ่มเครือข่ายต่างๆ เป็นการสอดรับกับแนวคิดของ Ganz (2003) ก่อเกิดเป็นประสบการณ์และเป็นข้อมูลนำมาแลกเปลี่ยน เล่าสู่กันฟังแก่สมาชิกภายในกลุ่ม ส่งผลให้เกิดการยอมรับและปฏิบัติตาม (commitment) ของเพื่อนสมาชิก จากการได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลโดยการ

สัมภาษณ์สมาชิกของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” แต่ละท่านจะกล่าวถึง A1 ในเชิงมุมมองด้านของการเป็นแม่งานใหญ่ในการติดต่อประสานงาน และเป็นศูนย์กลางในการกระจายของข้อมูลข่าวสารให้สมาชิกกลุ่มได้รับทราบถึงข้อมูลและข่าวสารต่าง ๆ

> A3 กล่าวว่า กลุ่มของเรานั้นไม่ได้มีการกำหนดใครนำใครหรือใครที่เป็นแกนนำ พวกมีอะไรก็ช่วยๆ กันแจ้งข่าวสารต่าง ๆ แล้วออกมารวมตัวกัน แต่คนที่เป็นคนที่เป็นเสมือนหัวเรือในการต่อต้านก็คือ A1 ที่เป็นคนคอยประสานงานกับเครือข่ายและกลุ่มนักวิชาการหรือเครือข่ายประชาสังคมภายนอก และมาบอกข่าวกับพวกเราสมาชิกอีกที่ พวกก็เหมือนฟันเฟือง พอรู้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวเราก็ช่วยกันทำงาน" (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A3, 29 มกราคม 2565)

> A4 กล่าวว่า “พวกเราก็เป็นสมาชิกของกลุ่มเหมือนกัน แต่เราไม่ได้เป็นแกนนำที่มีบทบาทในการติดต่อกับเครือข่ายภายนอกหรือประสานกับภาคส่วนต่างๆ ข้อมูลส่วนมากเราจะได้มาจาก A1 ที่เป็นคนมาคอยประสานกับพวกเราสมาชิกในกลุ่มทุกคน” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A4, 29 มกราคม 2565)

จากการศึกษาถึงความพร้อมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ด้านผู้นำ/แกนนำ นั้นพบว่ามีความพร้อม และมีความมุ่งมั่นต่ออุดมการณ์ที่ชัดเจนในการเคลื่อนไหวต่อต้านการดำเนินการของโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ของบริษัทอาเซียนโปแตซชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) อย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่การเริ่มต้นเข้ามาของกลุ่มนายทุนและภาครัฐที่เข้ามาสำรวจพื้นที่ในการดำเนินสร้างเหมืองแร่ฯ จนถึงปัจจุบันที่ดูเหมือนภาพของการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จะหยุดนิ่ง แต่ในอีกมุมหนึ่งนั้นเบื้องหลังของกลุ่มฯ ที่อยู่ภายใต้การนำของแกนนำนั้นยังมีความกระตือรือร้นในการติดต่อ และประสานงานกับเครือข่ายต่างๆ ที่มีการเชื่อมโยงกันในเชิงการจัดกิจกรรมต่างๆ ให้สมาชิกกลุ่มได้มีส่วนร่วมเสมอ เช่น การเข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองหินดงมะไฟ ของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาเหล่าใหญ่-ผาจันได จังหวัดหนองบัวลำภู

ด้านสมาชิกของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จากการศึกษานั้นพบว่ารูปแบบการขับเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีทรัพยากรด้านต่างๆ เพื่อจะทำให้การดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มฯ ต้องอาศัยสมาชิกเป็นกลไกที่สำคัญในการเคลื่อนไหวนั้นเอง โดยโครงสร้างของสมาชิก “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่ได้เก็บข้อมูลนั้นประกอบไปด้วย

1. สมาชิกที่เข้าร่วมในการเคลื่อนไหวต่อต้านด้วยความสมัครใจหรือกลุ่มที่มีความตั้งใจเข้าร่วมโดยมีจุดยืนที่ชัดเจนในการเคลื่อนไหวต่อต้าน และไม่ได้มีใครชักจูงให้เข้าร่วม ซึ่งสมาชิกกลุ่มนี้จะ

เป็นกลุ่มที่มีพื้นฐานสำคัญจากประสบการณ์ที่เคยผ่านมาหรือมีอุดมการณ์ที่ชัดเจน แม้นแต่การติดตามข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ทางบ้านเมืองที่เป็นชนวนเหตุในการเข้าร่วม เช่น

> A5 แรงจูงใจในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในการเคลื่อนไหวนั้น เพราะเราต้องการรักษาธรรมชาติของชุมชนนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตลอด เพราะแร่นั้นจากการติดตามข่าวสารมาเป็นระยะนั้นทำให้เราได้เห็นหนึ่งผลกระทบด้านลบที่มากกว่าที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนเราจึงตระหนักถึงเห็นผลเสีย รวมถึงตัวพี่มีแนวคิดที่อยากจะรักษาพื้นที่รอบชุมชนให้มีธรรมชาติที่ปราศจากมลพิษจากการดำเนินการของโครงการเหมืองแร่นั้นเองพี่เลยตัดสินใจเป็นสมาชิกเข้าร่วม (สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล A5, 28 มกราคม 2565)

> A6 หนึ่งในชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบเปิดเผยว่า ตนเองก็ได้ติดตามข้อมูลมาอย่างต่อเนื่อง จึงมีความกังวลมากกับการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน เพราะจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทำให้เกิดน้ำเสีย และคุณภาพชีวิตของคนในหมู่บ้านเดือดร้อน จึงได้มารวมตัวเพื่อคัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินในครั้งนี้รวมทั้งจะไม่เอาโรงไฟฟ้าชีวมวลด้วย เพราะมีผลกระทบเช่นกัน อยากให้มีคำสั่งยกเลิกใบอนุญาตการก่อสร้างออกทั้งหมด (สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล A6, 28 มกราคม 2565)

2. กลุ่มที่เข้าร่วมเป็นสมาชิกของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เนื่องเพราะเหตุผลสภาพแวดล้อมและผลกระทบที่เกิดขึ้นในครอบครัว ส่งผลให้เกิดแรงดึงดูดและมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวของต่อต้านเหมืองแร่โปแตซ ดังกรณีศึกษาของ A6 ที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฯ

> “เพราะตนและครอบครัวนั้นจากเดิมไม่ได้มีความสนใจกับการเคลื่อนไหวของกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มากเท่าไหร่แต่ก็ยังเห็นบ้างครั้งที่เขารวมตัวกันจนกระทั่งพื้นที่ทำกินของตนและครอบครัวนั้นได้รับผมกระทบจากการที่เหมืองแร่ฯ เริ่มดำเนินการเพราะไม่สามารถที่จะทำการเกษตรได้ เนื่องด้วยดินในบริเวณนั้นได้มีความเค็มเพิ่มมากขึ้น และการใช้น้ำในการทำเกษตรก็ถูกจำกัด เนื่องด้วยมีการผันน้ำเข้าสู่โรงการเหมืองแร่ฯ มากกว่าจึงทำให้ตนนั้นได้เริ่มศึกษาและมีความสนใจที่จะเข้าร่วมการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฯ ครั้งนี้และได้มีการพูดคุยกันในครอบครัวว่าเราต้องออกมาเคลื่อนไหวช่วยกันเป็นปากเป็นเสียงนั้นเอง” (สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล A6, 28 มกราคม 2565)

> หรือ A7 พี่นั้นเดิมที่ไม่ไสนใจมากกับการที่ชาวบ้านเขาร่วมกลุ่มกัน

> เคลื่อนไหว ถามว่าเรารู้เรื่องไหมนั้นพี่ก็พอรู้ว่าเขาเคลื่อนไหวทำไม แต่เราก็คิดว่าเรามีอาชีพที่ค้าขายอยู่แล้ว คงไม่ได้เดือดร้อนอะไรมากแต่กลับจะเป็นผลดีกับอาชีพเราอีก จึงไม่ได้สนใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับเขา (ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ) แต่จนพอมาหลังๆ ที่โครงการเหมืองแร่ฯ ได้เริ่มดำเนินการสำรวจและขุดเจาะจริงๆ นั้นพี่และครอบครัว จึงได้รับผลกระทบอย่างจริงจัง เพราะบริเวณบ้านนั้นอยู่ใกล้กับโรงงานนั้นแค่ 1 กิโลเมตร จึงทำให้ครอบครัวได้รับผลจากการที่มีรถบรรทุกที่วิ่งเข้าออกประจำทำให้เกิดฝุ่นมากขึ้น ครอบครัวเริ่มไม่สบายจากการเป็นภูมิแพ้นั้นเอง ตัวพี่เองจึงตัดสินใจเข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ เพราะอยากให้หมู่บ้านกลับมามีอากาศที่ดีเหมือนเดิม(สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล A7, 28 มกราคม 2565)

จากการเข้ามาเป็นสมาชิกที่มีความหลายหลากประเภทนี้เองจึงมีความเชื่อมโยงกับทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization theory) ที่เป็นการกล่าวถึงการระดมทรัพยากร ที่ล้วนถือว่าเป็นเจ้าของหรือเป็นผู้ที่ครอบครองทรัพยากร (เหมืองแร่ฯ) ซึ่งประกอบด้วย ประชาชนผู้เฝ้ามอง (by stander pubic) คือ ผู้ที่ไม่ได้เข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มฯ แต่ก็สามารถที่จะรับรู้จุดหมายและการกระทำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แล้วสามารถเชื่อมโยงมาเป็นสมาชิกผู้ร่วมจุดหมายเดียวกัน (adherent) กับกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” คือปัจเจกชนกลุ่มองค์กรที่มีศรัทธาและมีความเชื่อในความต่อเนื่องของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นเอง

จากการศึกษาด้านสมาชิก พบว่ามีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกยังคงมีความเข้มแข็งและต่อเนื่องกันดี มีการช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้อง ถึงแม้ปัจจุบันภาพของการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ดูเหมือนจะหยุดนิ่งไม่มีการเคลื่อนไหวใด แต่สมาชิกเองยังคงมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านสังคมและการเมืองเป็นประจำ เพื่อดำรงความสัมพันธ์ที่ดีของสมาชิกให้คงอยู่ต่อไป โดยเป้าหมายของการพบปะกันไม่เพียงแต่เป็นการพบกันของสมาชิกเท่านั้น แต่กลุ่มฯ ก็มีการเตรียมความพร้อมต้อนรับประชาชนจากกลุ่มอื่นไม่ว่าจะเป็นประชาชนจากกลุ่มเครือข่ายหรือฝ่ายใดก็ตาม รูปแบบเหล่านี้จะสามารถชักจูงประชาชนผู้เฝ้ามอง (bystander pubic) เข้ามาเป็นสมาชิกและร่วมสร้างจุดมุ่งหมายเดียวกัน (adherent) มีจำนวนสมาชิกเพิ่ม มากขึ้น และยังส่งผลให้สมาชิกที่เชื่อในเป้าหมายร่วมยังเป็นผู้ให้การสนับสนุนทรัพยากรแก่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสืบไป

5.2 การจัดองค์การภายในและภายนอกของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

การจัดองค์การที่สำคัญมีการอาศัยตามทฤษฎีการระดมทรัพยากร หน่วยย่อยที่สำคัญ ในการวิเคราะห์ขบวนการจึงหนีไม่พ้น องค์กรของขบวนการทางสังคม (Social Movement Organization:

SMO) ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งองค์กรที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ หรือเป็นเพียงเครือข่ายซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหลวมกว่าองค์การ และหลาย ๆ องค์การที่เคลื่อนไหวในประเด็นทางสังคมเดียวกัน ก็อาจประกอบกันเป็นอุตสาหกรรมขบวนการทางสังคม (Social Movement Industrialization: SMI) ในส่วนนี้ McCarthy และ Zahl เสนอว่า องค์การของขบวนการทางสังคมเปรียบเสมือนองค์การทางธุรกิจที่มีหน้าที่ในการตอบสนองต่ออุปทานของผู้บริโภค ซึ่งผู้บริโภคเหล่านี้จะอาจมีค่าใช้จ่ายในการแลกเปลี่ยนคือ ทรัพยากรต่าง ๆ ในขณะที่องค์การก็สามารถทำให้ผู้บริโภคบรรลุเป้าหมายในด้านต่าง ๆ

หากองค์การเป็นช่องทางการติดต่อระหว่างกลุ่มและสมาชิก ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและองค์การของขบวนการทางสังคมจึงเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องนำมาวิเคราะห์ และเพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ ผู้วิจัยได้นำการจัดประเภทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับองค์การ โดยแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ

1. รูปแบบเครือข่ายภายในองค์การ

“ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านในพื้นที่ท้องถิ่นชนบท ซึ่งแต่เดิมชุมชนเคยมีศักยภาพในการจัดการและแก้ไขปัญหาภายในบริบททางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพแต่ภายหลังจากการขยายอิทธิพลเข้ามาของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ กระแสวิธีคิดและระบบการให้คุณค่าแบบใหม่จากภายนอกที่สลับซับซ้อนได้เข้ามาครอบงำและกัดเซาะชุมชนอย่างรวดเร็วจึงทำให้ชุมชนไม่สามารถปรับตัวได้ทันและไม่สามารถนำศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่ใช้ตอบโต้กับสิ่งเหล่านี้ได้อย่างเท่าทัน ซึ่งทำให้ชุมชนต้องยอมรับกับวิธีคิด ระบบคุณค่าแบบใหม่และต้องตกอยู่ต่อสถานการณ์ที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาฯลฯ ผู้นำจึงเป็นผู้ประกอบการทางการเมืองที่สำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน โดยเฉพาะในบริบทของการเคลื่อนไหวที่ชาวบ้านต้องต่อสู้กับการดิ้นรนเพื่อความมีชีวิตรอดทางเศรษฐกิจไปพร้อมกันด้วย อีกทั้งยังต้องมีความทุ่มเทเสียสละและเอาการเอางานอีกด้วย โครงสร้างองค์การของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีลักษณะที่สำคัญเป็นรูปแบบเครือข่ายปัจเจกบุคคล (individual network) โดยการเข้ามารวมตัวกันเพื่อวัตถุประสงค์ในการเพิ่มอำนาจในการต่อรองของชาวบ้าน ที่มีต่อภาครัฐและภาคเอกชน

ภาพ 6 รูปแบบโครงสร้างเครือข่ายภายในองค์การ

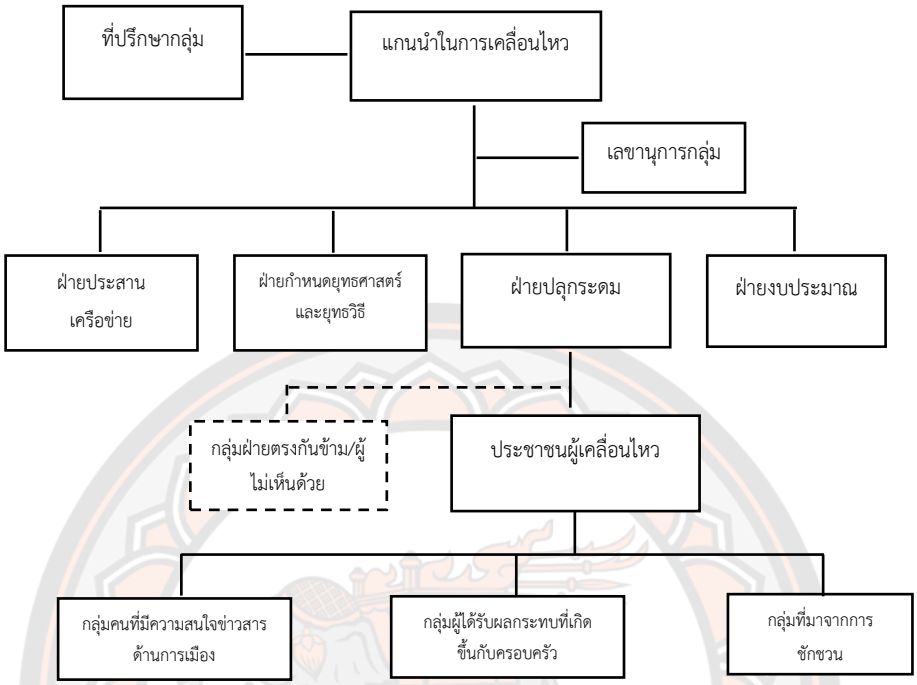

ที่มา : ผู้เขียน

โครงสร้างภายในและอำนาจการตัดสินใจที่มีองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อกระบวนการเคลื่อนไหวที่เป็นการสื่อถึงความพร้อมของขบวนการเคลื่อนไหว โดยสามารถเป็นตัวชี้วัดจากประสิทธิภาพของการกระจายอำนาจข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อกระบวนการเคลื่อนไหวนั้น Mario and McAdam (2003) ได้แบ่งเครือข่ายการสื่อสารของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกเป็น 4 รูปแบบที่มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาดังนี้

เครือข่ายปัจเจกบุคคล (individual network) ที่ชัดเจนในการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ระยะเริ่มต้น คือ

(1) กลุ่มคนที่มีความสนใจข่าวสารด้านการเมือง และอยากมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองด้วยตนเอง โดยไม่ได้ถูกใครชักจูง โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการยกเลิกการดำเนินการของเหมืองแร่ฯ

(2) กลุ่มคนสมาชิกเพราะเหตุผลสภาพแวดล้อมและผลกระทบที่เกิดขึ้นในครอบครัว ส่งผลให้เกิดแรงดึงดูดและมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ เข้ามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวของต่อต้านเหมืองแร่โปแตซ

(3) กลุ่มคนสมาชิกที่มีสายสัมพันธ์เป็นเครือญาติ บางส่วนเป็นเพื่อนรู้จักกันมาก่อนจึงชักชวนกันมา และการซึมซับข้อมูลข่าวสารจากบริบทแวดล้อม บ้างก็ร่วมเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง บ้างก็มาเพียงแค่ตามกระแสหรือสมัครตามเพื่อนเท่านั้น จึงไม่ได้เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวอย่างจริงจังนัก ซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม โดยรับทราบข้อมูลผ่านการประชาสัมพันธ์ในรูปแบบของการโทรศัพท์แจ้งข่าว บอกปากต่อปาก แจกใบปลิว รถประกาศประชาสัมพันธ์และระยะแรกการสื่อสารของกลุ่มนี้มีการประชาสัมพันธ์ผ่านหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น

(4) ฝ่ายตรงกันข้าม คือ ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับเป้าหมายและการกระทำเพื่อนำไปสู่การบรรจุเป้าหมายของขบวนการทางสังคม ซึ่งแบ่งออกเป็นฝ่ายต่อต้านที่เป็นชนชั้นนำ (elite opponent) ที่เป็นบุคคล องค์กร สถาบันทางการเมือง เป็นต้น โดยสามารถครอบครองทรัพยากรขนาดใหญ่และฝ่ายต่อต้านที่เป็นมวลชน (mass opponent) ทั้งนี้หมายถึง ปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์การที่มีการครอบครองทรัพยากรอย่างจำกัด ในพื้นที่ของโครงการเหมืองแร่ฯ

จากปรากฏการณ์การขับเคลื่อนของขบวนการทางสังคม McCarthy and Zald (1977; อ้างอิงจาก ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552: 80) ยังสามารถแบ่งปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มองค์การที่เกี่ยวข้องโดยพิจารณาจากการได้รับหรือไม่ได้รับประโยชน์จากความสำเร็จ ได้ดังนี้

(1) ผู้ได้รับประโยชน์โดยตรง (potential beneficiary) คือ ปัจเจกหรือกลุ่มองค์กรที่มีความเชื่อมโยงกับขบวนการทางสังคม และได้รับประโยชน์จากความสำเร็จขององค์กรเคลื่อนไหว

(2) ผู้ให้การสนับสนุนแต่ไม่ได้รับประโยชน์ (conscience adherent) คือ ปัจเจกหรือกลุ่มองค์การที่มีความเชื่อมโยงกับขบวนการทางสังคม โดยเป็นกลุ่มที่เห็นอกเห็นใจให้ความช่วยเหลือ แต่ไม่ได้รับประโยชน์จากความสำเร็จขององค์กรการเคลื่อนไหว

อย่างไรก็ดี การจัดโครงสร้างขององค์การเป็นเพียงการจัดรูปแบบฝ่ายทำงานการเคลื่อนไหวที่เป็นไปตามความสมัครใจของประชาชนที่เข้าร่วมกลุ่ม โดยไม่ได้มีการจัดสายบังคับบัญชาการแต่อย่างไร แต่ผู้วิจัยนั้นพบถึงข้อสังเกตว่า ในสายงานนั้นบุคคลที่เป็นหัวหน้าจะเป็นบุคคลที่รู้จักในวงกว้างขวางและเป็นที่ยอมรับของสังคม ทั้งในพื้นของของบริเวณปัญหาเองหรือในพื้นที่ใกล้เคียงอำเภอบำเหน็จณรงค์ที่เข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหว

2. รูปแบบเครือข่ายภายนอกองค์การ

จากจุดเริ่มต้นการต่อต้านโครงการจากชาวบ้านในพื้นที่ ได้ขยายการเชื่อมต่อความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับเครือข่ายพันธมิตร และภาคส่วนอื่นๆ ในสังคมเพิ่มขึ้น เช่น ร่วมมือกันเคลื่อนไหวของชาวบ้านทั้งในตำบลที่ได้รับผลกระทบและเครือข่ายจากกลุ่มเคลื่อนไหวอื่นที่อยู่ต่างจังหวัด

ความร่วมมือจากนักวิชาการ อาจารย์จากสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ที่เข้ามามีบทบาทในระดมทรัพยากรทางด้านข้อมูลข่าวสาร และเป็นกลุ่มพลังที่ส่งเสริมในการขับเคลื่อนกิจกรรมการเคลื่อนไหว การเชื่อมต่อความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้การสนับสนุนด้านข้อมูล การรณรงค์เคลื่อนไหว และประชาสัมพันธ์สร้างการรับรู้สู่พื้นที่สาธารณะ และมีการติดต่อกับองค์กรของรัฐที่ให้การขอความช่วยเหลือสนับสนุนด้านข้อมูลข่าวสาร และเปิดช่องทางการเข้าถึงขั้นตอนของการยื่นเสนอข้อมูลจากชุมชนเข้าสู่กระบวนการอนุมัติโครงการด้วย จากเครือข่ายและผู้ร่วมเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ได้เรียงร้อยเชื่อมประสานทั้งจุดมุ่งหมายข้อมูล และการเคลื่อนไหวเข้าด้วยกัน จนสามารถกลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่อต้านโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือที่ออกมาในรูปแบบของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ในที่สุด

จากที่กล่าวมาว่าขบวนการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีองค์ประกอบของกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย จากการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้เขียนจัดจำแนกองค์ประกอบสำคัญที่ประกอบสร้างขึ้นเป็นขบวนการไว้เป็น 2 รูปแบบคือ เครือข่ายองค์การ (organizational network) และเครือข่ายอัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงผ่านเหตุการณ์ (identity network)

ภาพ 7 รูปแบบโครงสร้างเครือข่ายภายนอกองค์การ

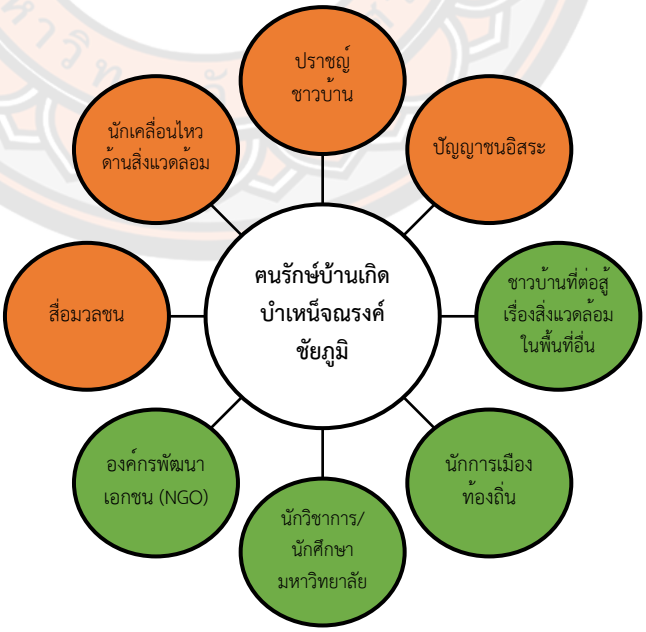

ที่มา : ผู้เขียน

เมื่อพิจารณากลุ่มเครือข่ายของขบวนการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ อาจแบ่งตามรูปแบบของบทบาทและฐานคิดไว้ 8 กลุ่มด้วยกัน คือ ปราชญ์ชาวบ้าน ปัญญาชนอิสระ ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อื่น นักการเมืองท้องถิ่น นักวิชาการ/นักศึกษามหาวิทยาลัย องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) สื่อสารมวลชน และนักเคลื่อนไหวอิสระ ซึ่งเมื่อแยกส่วนออกเพื่อให้ได้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นผู้เขียนได้แบ่งสีตามฐานคิดที่มีความแตกต่างกัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เครือข่ายองค์การ (organizational network) เป็นการเชื่อมโยงระหว่างองค์การหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นที่มีฐานคิดเกี่ยวกับเรื่องด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและแนวคิดในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งพันธมิตรเครือข่ายเหล่านี้ล้วนต้องการที่จะเข้ามาช่วยเหลือให้ขบวนการเคลื่อนไหวบรรลุเป้าหมาย และให้ชุมชนมีวิถีการดำรงชีวิตอย่างที่ต้องการและสร้างชุมชนที่น่าอยู่โดยมีสิ่งแวดล้อมที่ดี ที่ส่งผลถึงคนรุ่นต่อไปได้อยู่ในสังคมที่มีสิ่งแวดล้อมดีเหมือนเช่นที่เคยมีมา อย่างไรก็ตามการเข้ามาของเครือข่ายพันธมิตรเหล่านั้นไม่ได้เข้ามาช่วยเหลือเพราะความสงสารหรือความเมตตาของชาวบ้าน แต่เป็นการเข้ามาในมุมมองเรื่องของสิทธิมนุษยชน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) นักการเมืองท้องถิ่น นักวิชาการ/นักศึกษามหาวิทยาลัย ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อื่น (กลุ่มเครือข่ายที่เป็นวงสีเขียวในรูป 5.2.1) การเข้ามาเป็นเครือข่ายของขบวนการเคลื่อนไหวเป็นไปในรูปของการเชื่อมโยงในแบบของลักษณะร่วมเป็นเครือข่ายกับชาวบ้าน จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้พร้อมทั้งสร้างองค์ความรู้ร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง: 2541,108-109) จากการศึกษาพบว่า

(1) “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีการเชื่อมโยงกับกลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการต่อต้านเหมืองแร่ในแต่ละภูมิภาคอื่นๆ กล่าวคือ ในการเคลื่อนไหวหรือชุมนุมแต่ละครั้งหากได้รับการประสานงานขอความร่วมมือให้ช่วยระดมมวลชนไปร่วมชุมนุม การระดมมวลชนไปร่วมกิจกรรม เช่น การไปร่วมงานกิจกรรมเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองทองคำกับกลุ่มพี่น้องคนรักษ์บ้านเกิด จังหวัดเลย เป็นการจัดเชื่อมความสัมพันธ์เพื่อระดมทุนด้านบุคคลใช้ในการเคลื่อนไหวทาง “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ก็ได้ให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือและสนับสนุนตามศักยภาพที่มีแต่ในขณะเดียวกันเมื่อกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีการจัดกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวต่างๆ จะมีการประสานเพื่อขอความช่วยเหลือจากขบวนการเคลื่อนไหวอื่น ก็จะได้รับการตอบรับและพร้อมให้ความช่วยเหลือเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2559 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ร่วมกันจัด “งานบุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” ณ วัดหัวทะเล บ้านหัวทะเล

อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ ในช่วงเช้า ชาวบ้านกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิด อ.บำเหน็จณรงค์ จากหลายหมู่บ้าน ร่วมแห่ขบวนต้นบุญและช่วยกันสื่อสารต่อพี่น้องตามรายทางต่อข้อกังวลที่อาจจะเกิดหากมีโรงไฟฟ้าถ่านหินจากนั้น ได้เคลื่อนขบวนมายังบึงทะเลสีดอ เพื่อขอพรจาก "เจ้าเซ" สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบึงให้ช่วยปกป้องผืนน้ำ จากการคุกคามของโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน และเหมืองแร่โปแตซ ในช่วงบ่ายพระอาจารย์ไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาสวัดป่าสุคะโต ร่วมแสดงธรรมเทศนา “พลังชุมชนในการปกป้องบ้านเกิด” ต่อด้วยเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์การต่อสู้จากพี่น้องกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิด จ.เลย และกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี

ท้ายสุดชาวบ้านแสดงจุดยืนผ่านแถลงการณ์ว่าไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน และยืนยันว่าจะต่อสู้ไม่ถอยอย่างสันติวิธี (กลุ่มเสรีนนทรี, 2559) ซึ่งผลตอบกลับคือได้รับความร่วมมือและทำให้การจัดกิจกรรมในครั้งนั้นบรรลุผลอย่างราบรื่น

(2) ร้านค้าต่างๆ ที่อยู่ในเขตของอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ และพื้นที่อำเภอและจังหวัดที่ใกล้เคียงคือ เครือข่ายองค์การที่ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” มีการประสานงานด้านการระดมทุนในด้านต่าง ๆ (ด้านเงินทุน, ด้านบุคคล, ด้านข้อมูลข่าวสาร) เพื่อนำมาเป็นแรงเสริมให้กลุ่มสามารถขับเคลื่อนไปข้างหน้า โดยมีการทำหนังสือชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมการเคลื่อนไหวในแต่ละครั้งให้กับองค์การ ร้านค้าต่าง ๆ ที่ทางกลุ่มไปขอสนับสนุนทางด้านทรัพยากร ซึ่งทางกลุ่มจะประสานงานกับร้านหรือองค์การที่อยู่ในเขตจังหวัดชัยภูมิและอำเภอที่ใกล้เคียงเท่านั้น ผลจากการประสานงานของเครือข่ายได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี จากภาพของการเคลื่อนไหวอย่างมีขอบเขตของกิจกรรมที่กลุ่มได้จัดขึ้น จึงทำให้ทางกลุ่มได้รับการสนับสนุนทั้งในรูปของเงินทุนและวัตถุดิบที่มีความสำคัญต่อการจัดกิจกรรมเคลื่อนไหว ทั้งนี้ยังเป็นผลจากรูปแบบและแนวปฏิบัติที่เกิดขึ้นอย่างกระตือรือร้นของเหล่ามวลชนจึงส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนและช่วยเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์เกิดความร่วมมือรวมทั้งช่วยเผยแพร่ถึงความเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

เครือข่ายอัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงผ่านเหตุการณ์ (identity network) จากการเข้าไปศึกษาและสัมภาษณ์การเคลื่อนไหวของชาวบ้าน รูปแบบการเคลื่อนไหวหรือกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม มีอยู่อย่างต่อเนื่อง และได้ร่วมกับเครือข่ายอื่นที่เข้ามาร่วมในการเคลื่อนไหว เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ปัญญาชนอิสระ สื่อมวลชน และนักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม (กลุ่มเครือข่ายที่เป็นวงสีส้มในรูป 5.2.1) ซึ่งกลุ่มเครือข่ายเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีความตระหนักถึงระบอบโครงสร้างของปัญหาทางการเมืองที่ไม่ได้เอื้อชาวบ้านที่เป็นชายขอบ (เศษฐกิจ สังคม การเมือง) ที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร

ในสังคม และถูกละเมิดสิทธิ ด้านปัจเจก และระดับชุมชน คนกลุ่มนี้ได้มีมุมมองถึงปัญหาระบอบการเมืองเป็นปัญหาของคนทุกชนชั้นในสังคม จึงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหว (ประภาส ปิ่นตบแต่ง: 2541,108-109) ที่มีส่วนร่วมในมีเหตุการณ์ที่เป็นการขับเคลื่อนหลัก ๆ ประกอบด้วย

2 กันยายน 2559 ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ร่วมกันจัด “งานบุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” ณ วัดหัวทะเล บ้านหัวทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ

4 เมษายน 2562 ได้เข้าร่วมงานบุญภูทับฟ้า ต่อชะตาภูซำป่าบอน หาบคอนภูเหล็ก ครั้งที่ 10 ณ บริเวณสี่แยกกำแพงใจ บ้านนาหนองบง ต.เขาหลวง อ.วังสะพุง จ.เลย

25 กันยายน 2560 “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้ร่วมตัวกันเคลื่อนไหวมายื่นฟ้องต่อศาลปกครองนครราชสีมา เพื่อให้ศาลปกครองมีคำสั่งเพิกถอนใบอนุญาตการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินและโรงไฟฟ้าชีวมวล

จากการศึกษา ปราชญ์ชาวบ้าน ถือเป็นคนกลุ่มแรกที่เริ่มตื่นตัวต่อการเข้ามาของโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จนเริ่มมีการค้นหาข้อมูล และก่อให้เกิดการร่วมตัวกัน นำไปสู่การต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และการเคลื่อนไหวเพื่อหาแนวร่วมในระยะถัดมา โดยคนที่สำคัญของกลุ่มนี้ คือ A1 ที่ริเริ่มในการศึกษาถึงผลกระทบจากการเข้ามาของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ถึงอย่างไร A1 นั้นจะกล่าวว่าตนนั้นเป็นเพียงเกษตรกรเท่านั้น แต่ตนอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ของโครงการเหมืองแร่ฯ แห่งนี้และยังถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย คือพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมของตนนั้นอยู่นพื้นที่ของโครงการ จึงได้เริ่มศึกษาถึงข้อมูลต่างๆ และตีแผ่เรื่องราวของโครงการเหมืองแร่ฯ มาตลอดจึงทำให้รู้จักชาวบ้านจำนวนมาก

จากคำบอกเล่าของ A1 (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A1, 30 มกราคม 2565) และคำบอกเล่าของผู้ร่วมขบวนการต่อต้านโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน พบว่า ความสงสัยของ A1 เริ่มเกิดการตั้งคำถามกับบริษัทที่เริ่มเข้ามา พบปะและบอกข้อมูลเฉพาะกับผู้นำในแต่ละชุมชน แต่ไม่ได้มีการกระจายข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริงและมีความชัดเจนในการเข้ามาของบริษัท ให้กับชาวบ้านได้รับรู้เช่นเดียวกัน พวกเราจึงเริ่มศึกษาข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ทั้งในมุมมองด้านบวก และด้านลบที่ชาวบ้านจะได้รับจากการดำเนินการของเหมืองแร่ฯ ด้วยตนเอง ซึ่งก็คงยังไม่สามารถที่จะสืบค้นหาข้อมูลได้เพียงพอ จึงได้ประสานกับลูกหลานของพวกเราที่ศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นผู้ช่วยค้นหาเกี่ยวกับข้อมูลบริษัทและการดำเนินโครงการเหมืองแร่ฯ ของบริษัท จนทำให้ได้ข้อมูลมากพอและเห็นว่าการดำเนินโครงการเหมืองแร่ฯ ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในประเทศหรือต่างประเทศเองนั้นล้วนเป็นการส่งผลด้านลบในพื้นที่ชุมชนมากกว่าผลประโยชน์ ด้านบวกต่อชาวบ้านรอบๆ บริเวณโครงการจะได้รับ และชาวบ้านจึงพยายามนำข้อมูลดังกล่าวเผยแพร่บอกกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ แต่ในระยะเริ่มต้นนั้นไม่มีใครเชื่อหรือสนใจเกี่ยวกับ

ข้อมูลเลย ดังนั้นชาวบ้านจึงได้หันมาสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายในระดับที่เป็นปัญญาชนอิสระในพื้นที่อื่นๆ มาเป็นพลังในการขับเคลื่อนของกลุ่มอีกทางหนึ่ง

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวและยังมีบทบาทสำคัญในการระดมทรัพยากรด้านสังคม คือ สื่อมวลชน เครือข่ายและกลุ่มองค์การอื่นๆ ประสานเข้าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฯ จะเห็นได้จากการที่ A1 นั้นสามารถชักชวนและขอความร่วมมือจากปัญญาชนอิสระ และเครือข่ายภาคประชาชนในเขตจังหวัดอื่นๆ เข้ามาช่วยในการร่วมเคลื่อนไหวจัดกิจกรรมในช่วงแรกได้

นอกจากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ปราชญ์ชาวบ้านกล่มนี้ยังเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการระดมองค์ความรู้ที่มีจำเป็นต่อขบวนการเคลื่อนไหว ทั้งความรู้ในเชิงยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี อาทิเช่น เรื่องการจัดประชุมกลุ่ม การศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล เป็นต้น จากกลุ่มองค์กรปัญญาชนอิสระ ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อื่นๆ หรือการใช้สื่อมวลชนในทุกรูปแบบและให้เข้ามาร่วมเคลื่อนไหว รวมทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการผลิตความรู้ที่เป็นวาทกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้าน ที่ใช้เป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวของขบวนการอีกด้วย

การเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นนี้ล้วนเป็นภาพสะท้อนของความมุ่งมั่นและการขับเคลื่อนองค์การด้วยศรัทธาและความรักความห่วงแหนต่อชุมชนของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่นำเสนอผ่านสื่อมวลชนและสื่อโซเชียลต่าง ๆ โดยสื่อมวลชนที่มีบทบาทต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการนั้นแบ่งได้ 2 รูปแบบ คือ สื่อสาธารณะและสื่อท้องถิ่น เช่น แหล่งข่าวออนไลน์ Today, เดอะอีสานเรคคอร์ด, สำนักข่าวชายขอบ, เพจ Facebook (เหมืองแร่โปแตซแอ่งโคราช) นอกจากสื่อสาธารณะนั้นยังพบว่าในช่องทางของสื่อท้องถิ่นมีการลงข่าวสารเผยแพร่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น (Koratdaily) ส่งผลให้ขบวนการเคลื่อนไหว ได้สัมผัสถึงรูปแบบการสื่อสารที่เข้าถึงมวลชน โดยเห็นได้จากคนภายนอกที่เป็นเครือข่ายอื่นที่อยู่ต่างตำบล ต่างอำเภอ ต่างจังหวัด ได้รับทราบแล้วได้เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเครือข่ายค่อยประสานงาน และให้การสนับสนุน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ซึ่งเขาได้รับทราบข้อมูลจากการติดตามข่าวสารการเคลื่อนไหวและการจัดกิจกรรมของกลุ่ม เมื่อได้ทราบถึงข่าวของการเคลื่อนไหวก็จะแวะเวียนมาช่วยด้วยความสมัครใจ เครือข่ายการสื่อสารเหล่านี้ยังมีความสำคัญต่อการคงอยู่ของการเคลื่อนไหว เพราะเครือข่ายทำให้เกิดปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญ 3 ประการ คือ ทำให้เกิดการไหลเวียนข้อมูล การไหลเวียนของอิทธิพล และการเคลื่อนไหวร่วมกัน (Oliver and Myer, 2003) จากผลการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้น เครือข่ายปัจเจกชน องค์กร อัตลักษณ์และการเชื่อมโยงผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จนสามารถที่จะทำให้เกิดผลต่อการไหลเวียน 3 ส่วนด้วยกัน

(1) เกิดการไหลเวียนข้อมูล (the flow of information) Ellram et al. (2004) ได้กล่าวถึงการไหลของข้อมูลและการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพภายในองค์การ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งส่งให้การเคลื่อนไหวขององค์การประสบความสำเร็จ โดยการไหลของข้อมูลจะมีผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มีประโยชน์ ทำให้การตัดสินใจต่าง ๆ สามารถทำได้อย่างรวดเร็วและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด อาทิ มีการเผยแพร่ข้อมูลและประสบการณ์เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวผ่านทางสื่อและตัวแสดงต่าง ๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมด้วยช่วยกันของสมาชิกในกลุ่มเดียวกันและขบวนการเคลื่อนไหว/องค์กรภายนอกอื่นๆ การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องของระดับการให้บริการหรือขอบเขตของการให้บริการ และยังเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกิดกระบวนการไหลย้อนกลับของข้อมูลที่เกี่ยวกับประสิทธิภาพของการให้บริการ ซึ่งจะช่วยในการควบคุมและติดตามผลการดำเนินงาน

(2) เกิดการไหลเวียนของอิทธิพล (the flow of influence) กล่าวคือการไหลเวียนของอิทธิพลทางด้านความคิดที่เกิดจาการกระทำของศูนย์รวมความเชื่อมโยงอย่างหนึ่ง (node) ที่ส่งผลต่อความคิดเห็นหรือการกระทำของศูนย์รวม (the flow of influence) กล่าวคือ อิทธิพลทางด้านความคิดที่เกิดจาการกระทำของศูนย์รวมความเชื่อมโยงอันหนึ่ง (node) ที่ส่งผลต่อความคิดเห็นหรือการกระทำของศูนย์รวมความเชื่อมโยงอีกอันหนึ่ง (node) ในการศึกษาครั้งนี้หมายรวมถึงแกนนำของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการจัดตั้งกลุ่มและนำพาสมาชิกกลุ่ม เข้าสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง ถือได้ว่ากลุ่มที่เป็นแกนนำนั้นได้เป็นหัวเรือใหญ่ในการติดต่อประสานงาน ให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างข่าวสารและสถานการณ์ที่พร้อมเคลื่อนไหว รวมทั้งประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ในการระดมทรัพยากรทั้งทุนที่อยู่ในรูปของเงิน หรือการระดมทรัพยากรรูปของการหาเครือข่ายสมาชิกเพิ่ม จากการที่เป็นบุคลากรที่ร่วมกันเป็นแกนนำของกลุ่มที่ปฏิบัติงานอย่างเข้มแข็งนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้เลยว่าแกนนำเหล่านั้น คือแกนนำของกลุ่มที่เพื่อนสมาชิกให้การยอมรับและการสนับสนุนในความคิดเห็น และการสนับสนุนในความคิดเห็นหรือรูปแบบยุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่บุคคลเหล่านี้ได้ร่วมเสนอแนะในแต่ละครั้ง ถือเป็นเป้าประสงค์ร่วมที่สอดคล้องกับเจตจำนงของเพื่อนสมาชิกทุกคนเช่นกัน

(3) เกิดการเคลื่อนไหวร่วมกัน (joint action) ไม่ว่าจะเป็นการระดมทรัพยากรเพื่อเข้าร่วมในกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่าง ๆ รวมทั้งการระดมปัจเจกและองค์การให้เข้ามารวมตัวเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวโดยอาศัยความร่วมมือในเครือข่ายทั้งที่เป็นภาครัฐและภาคเอกชน ให้เกิดความสอดคล้อง

กับการดำเนินงานที่มีการวางแผนเพื่อเป็นแนวทางในการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฯ ด้วยความร่วมมือกันกับสมาชิกของกลุ่มและเพื่อนมวลชนจากองค์การอื่นที่ต้องการมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือเครือข่ายที่เกิดขึ้นเหมือนกัน จึงร่วมกันคิดหาแนวทางที่จะทำให้เกิดความต่อเนื่องของขบวนการให้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนสมาชิกกับสังคมให้ยังคงอยู่ต่อไป

โดยสรุปมุมมองผู้เขียนเห็นว่า ลักษณะของการเข้าร่วมในเครือข่ายของขบวนการเคลื่อนไหว “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” เป็นไปในรูปแบบของความเป็นพันธมิตรต่อกันโดย ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541,109) กล่าวว่าการเป็นพันธมิตรกันของเครือข่ายขบวนการการเคลื่อนไหวที่มีลักษณะของ “พันธมิตร” นั้นได้มีการแบ่งแยกกลุ่มที่ชัดเจน 2 รูปแบบคือ กลุ่มที่เป็นชาวบ้านท้องถิ่น ที่เน้นเรื่องที่เป็นผบประโยชน์ส่วนใหญ่ในเรื่องของปัญหาปากท้องและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ส่วนอีกกลุ่มนั้นคือ กลุ่มอนุรักษ์และ NGO เป็นผลประโยชน์ในอีกมิติหนึ่งที่เกี่ยวข้องในเรื่องของ “คุณค่า” ที่เป็นนามธรรมหรือความหมายของชีวิตที่ดีในสิ่งแวดล้อมที่ดี ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นนิสิตนักศึกษาในแต่ละมหาวิทยาลัยที่เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวด้านความคิดที่อยากเห็นสังคมที่มีความเป็นธรรมมีความเสมอภาค

นอกจากนี้ เนื่องจากการต่อสู้ไม่ได้เป็นเพียงการเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะหน้า แต่เป็นความขัดแย้งในมุมมองวิธีการคิดในการจัดการและหารใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้มีการต่อสู้ในมิติขององค์ความรู้ความคิด เป็นการสู้ในเรื่องข้อมูลทางวิชาการ และพันธมิตรในส่วนของวิชาการและ NGO ได้เข้าไปทำงานร่วมกับชาวบ้านและช่วยเสริมสร้างทักษะ ให้แก่ชาวบ้านในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสนอทางเลือกในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

แต่จุดร่วมที่เหนือกว่าผลประโยชน์ของคนแต่ละกลุ่มก็คือ ทุกกลุ่มมองว่าการบรรลุเป้าหมายจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองที่ดี และมีประชาธิปไตยที่สมบูรณ์นั้นเอง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 109)

5.3 จากสาเหตุปัญหาสู่ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ”

เห็นได้ว่าสาเหตุปัญหาเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินอาจจะเหมือนว่า ไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันมาก แต่เมื่อเราพิจารณาลงให้ลึกซึ่งนั้นกลับพบอีกด้านที่มีความรุนแรงในความขัดแย้งนั้นที่เกิดจากการที่ประชาชนบ้างส่วนนั้นได้รับผลกระทบจากการเข้าทำของบริษัทฯ จึงได้เกิดกระบวนการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นัยยะของการรวมกลุ่มกันนั้นก็เพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านการเข้ามาทำเหมืองแร่ฯ ของบริษัทเหมืองแร่โปแตซอาเซียน

ตลอด 10 ปีที่ผ่านมา นับจาก ปี พ.ศ. 2554 – 2563 การเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างและหลากหลายที่สำคัญ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง และมีการเปลี่ยนแปลงตัวแสดงทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อการเคลื่อนไหวมากพอสมควร จึงทำให้รูปแบบหรือวิธีการต่อสู้เคลื่อนไหวของ ชาวบ้านที่สะท้อนออกมาจึงมีการเคลื่อนไหวในรูปแบบต่างๆ ความลื่นไหลไม่ตายตัวกับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่มีลักษณะตายตัว เพื่อให้เหมาะสมกับจังหวะ สถานการณ์ และเป้าหมายของขบวนการที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา เพื่อนำไปสู่การตอบสนองต่อจุดมุ่งหมายของการออกมาเคลื่อนไหวในครั้งนี้ ที่ได้ตั้งเป้าหมายไว้ตั้งแต่เข้ามาร่วมการเคลื่อนไหวนั่นคือ “ยกเลิกสัมปทานเหมืองแร่โปแตชและเกลือหิน” ของบริษัทฯ ซึ่งเป็นโครงการที่มีขนาดใหญ่ที่จะนำไปสู่การก่อเกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงต่อชุมชนที่ชาวบ้านภายในชุมชนได้และยังได้เข้ามาสร้างความขัดแย้งให้กับผู้คนในชุมชนและเคยอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขมาช้านาน ดังนั้น ด้วยความร่วมมือจากเครือข่ายพันธมิตรที่เคลื่อนไหวในประเด็นของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เครือข่ายนักวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรของรัฐ ประชาชนจากในและนอกพื้นที่ ฯลฯ ทำให้เกิดการกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการมีความแตกต่างหลากหลายทางทั้งยุทธศาสตร์และเทคนิควิธีการจัดกิจกรรมการเคลื่อนไหว ชาวบ้านเองก็ได้มีความพยายามในการคิดค้นรูปแบบและวิธีการที่ใช้ในการเคลื่อนไหวต่าง ๆ จากการศึกษา ประสบการณ์การต่อสู้ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เองหรือการต่อสู้ของขบวนการอื่น จนพบว่าการเคลื่อนไหวต่อต้าน จะต้องมีการกำหนดยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวเพื่อที่จะเป็นเป้าหมายมในการกำหนดยุทธวิธีต่อสู้ให้เกิดความหลากหลาย โดยที่ยึดอาศัยแนวทางการเคลื่อนไหวขัดขวางท้าทายในระบบการเมืองแบบปกติปกติเป็นแนวทางหลักเพื่อเอาชนะในการ ออกมาเคลื่อนไหวครั้งนี้ และสร้างเงื่อนไขในการต่อรองให้สามารถเข้าไปสู่การมีส่วนร่วมตัดสินใจในระบบ การเมืองปกติได้และอาศัยการต่อสู้ผ่านกลไกของระบบราชการตามจังหวะโอกาสทางการเมืองที่เปิดกว้าง เพื่อยกระดับและพัฒนาเงื่อนไขการเจรจาต่อรองในระบบปกติให้สูงขึ้นควบคู่กับการใช้วิธีการขัดขวางท้าทาย ระบบปกติอยู่ตลอด ดังนั้นรูปแบบการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” สามารถจำแนกได้เป็น รูปแบบระบบการเมืองปกติ รูปแบบการขัดขวางท้าทายระบบปกติ และการเคลื่อนไหวเชิงวัฒนธรรม โดยยึดแนวทางการเคลื่อนไหวแบบสันติวิธี ไม่ใช้ความรุนแรงเป็นแนวทางในการเคลื่อนไหว รวมถึงการใช้ประเพณีและวัฒนธรรม ที่ถือเป็นกลุ่มพลังอำนาจอย่างหนึ่งที่แฝงอยู่ภายในชุมชนมาช่วยเป็นตัวเสริมการ เคลื่อนไหวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

จึงได้มีการกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวดังต่อไปนี้

ตาราง 5 ตารางแสดงยุทธศาสตร์และรูปแบบยุทธวิถีในการเคลื่อนไหว

ยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหว	ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหว
1. ยุทธศาสตร์ด้านกฎหมาย	1. การเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติ 2. การต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตาม กฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม
2. ยุทธศาสตร์ด้านต่อรองต่อภาครัฐ/เอกชน	1. รูปแบบการขัดขวางท้าทายระบบปกติ - การเดินขบวนประท้วง
3. ยุทธศาสตร์ด้านสื่อสารกับสื่อ	1. วิธีการต่อสู้ใช้สื่อสารกับสาธารณะ - การรณรงค์ - การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อสาธารณะกระแสหลักและกระแสรอง - การสร้างเครือข่าย
4. ยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม	1. รูปแบบการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม - การสร้างประเพณี - การคว่ำบาตร

ที่มา : ผู้เขียน

5.3.1 รูปแบบที่ใช้ในการเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติและการต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตาม กฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม

โดยชาวบ้านยื่นหนังสือผ่านกลไกของระบบราชการ วิธีการนี้ชาวบ้านได้ใช้ในการเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ในช่วงที่ยังไม่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” โดยตัวแทนของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านได้รวมตัวกันออกไปยื่นหนังสือเรียกร้องต่อหน่วยงานราชการ และนักการเมืองเพื่อคัดค้านโครงการเหมืองแร่โปแตซ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ และขอคำอธิบายข้อเท็จจริง เกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่ฯ และโรงงานไฟฟ้าถ่านหินชีวมวล ให้ชาวบ้านได้รับรู้การออกมาเคลื่อนไหวใน ลักษณะของระบบการเมืองปกติ ได้มี A3 ซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านครั้งนี้ เล่าว่า

“การเคลื่อนไหวของกลุ่มศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ในครั้งนี้ เริ่มมาจาก 3 ตำบล ประกอบไปด้วย ต.หัวทะเล, ต.บ้านตาล และ ต.บ้านเพชร ซึ่งมีประชากรผู้อยู่

อาศัยใน 3 ตำบลที่ได้รับผลกระทบกว่า 2,000 ครัวเรือน ทุกคนไม่ต้องการให้มีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน และโรงไฟฟ้าชีวมวลในพื้นที่ เนื่องจากที่ผ่านมาพบว่าหลายแห่งประสบกับปัญหาด้านมลภาวะพิษเป็นอย่างมาก แม้ว่าชาวบ้านจะพยายามยื่นหนังสือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อต่อต้านแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่เป็นผล ดังนั้นจึงได้พากันเดินทางมายื่นฟ้องต่อศาลปกครอง" (สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล A3, 28 มกราคม 2565)

หลังจากมีการรวมตัวกันของชาวบ้าน 3 ตำบล ได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่ม "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ" ขึ้นได้มีการยื่นหนังสือผ่านกลไกของระบบราชการก็ถูกชาวบ้านใช้เคลื่อนไหวตอบโต้ต่อเนื่องมาโดยตลอด ซึ่งแต่ละช่วงเวลา แต่ละสถานการณ์ที่เกิดขึ้นก็จะมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไปไม่ว่าจะเป็นช่อง ทางการติดต่อประสานงานกับรัฐเพื่อต่อต้าน ชุมนุมประท้วง การกระทำของฝ่ายรัฐและบริษัทหรือฝ่ายต่อต้าน กลุ่มอื่นๆ เพื่อเสนอประเด็นที่ต้องการเรียกร้องอย่างเป็นทางการแก่รัฐ เพื่อเรียกร้องให้รัฐทำตามข้อเสนอของ ชาวบ้าน และเพื่อการตรวจสอบ และยกเลิกใบอนุญาตในการดำเนินการเกี่ยวกับเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินทั้งหมด ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าการเคลื่อนไหวโดยผ่านกระบวนการยื่นหนังสือต่อระบบราชการของ ศนรักษ์ บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ไม่ว่าจะมีเป้าหมายเพื่ออะไรก็ตาม แต่วิธีการนี้เป็นหนทางแรกที่ชาวบ้านจะเลือกใช้ เป็นวิธีการตอบโต้กลับกลุ่มนายทุนแรกสุด กระนั้นเมื่อการดำเนินการเคลื่อนไหวตามแนวทางนี้ไม่สามารถ นำไปสู่ความสำเร็จที่วางเป็นเป้าหมายไว้หรือแม้นจะถูกเพิกเฉยจากฝ่ายราชการเอก ชาวบ้านจึงนำหาวิถีในการวิธีการเคลื่อนไหวตอบโต้ในรูปแบบอื่นๆ เข้ามาช่วยหนุนเสริมโดยเฉพาะรูปแบบการเคลื่อนไหวขัดขวาง ท้าทายระบบปกติ เช่น การเดินขบวนประท้วงหรือการชุมนุมประท้วง ฯลฯ ดังที่ A8 ได้มีการ ให้ข้อมูลว่า

"แต่ก่อนพวกพี่กะโฮมกันไปยื่นหนังสือที่ผู้ว่าเพิ่นก่อนนั้นแล้วให้มีการเซาขุดเหมือง แต่ว่ามันบ่มีหยัง เกิดขึ้นมันเรื่องเงียบไปเลย แล้วประมาณสิเบิ่ดปี 60 กลุ่มศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ เฮานี้นี้ได้มีการเว้า กันแล้วกะเลยได้ไปปรึกษากับทางน้อง ๆ ที่พออยู่กฎหมายเลยพากันไปยื่นหนังสือฟ้องให้ยกเลิกใบอนุญาตใส่ อ่างลำคันฉู แล้วกะผลการสำรวจ EIA ที่ชาวบ้านบ่ได้มีส่วนร่วมเลย อยู่ศาลโคราช" (สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูล A8, 30 มกราคม 2565)

(แปล: เมื่อก่อนรอบแรกนั้นทาง กลุ่มพี่ก็ได้มีการไปยื่นหนังสือให้กับผู้ว่าฯ เพื่อให้มีการหยุดดำเนินการของเหมืองแร่ฯ แต่เรื่องที่ส่งไปมันก็เงียบ จนต่อมาเมื่อประมาณสิ้นปี 2560 ศนรักษ์บ้านเกิดฯ ก็ได้มีการปรึกษากับทางน้อง ๆ ที่มาจาก

เครือข่ายต่างๆ และน้อง ๆ ที่ทำงานกลุ่ม NGOs ในการยื่นฟ้องที่ศาลปกครองที่นครราชสีมา ให้มีการยกเลิกใบอนุญาตใช้น้ำในอ่างลำคันฉู และเพิกถอนรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมฉบับสมบูรณ์ (EIA) ที่ได้รับมติเห็นชอบในปี 2557

และยังมีการต่อหน่วยงานขององค์กรระหว่างประเทศ กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ ที่คัดค้าน การโรงไฟฟ้าในโครงการการสร้างเหมืองแร่โปแตซอาเซียน จำนวนกว่า 30 คนเดินทางไปยื่นหนังสือกับตัวแทน เอกอัคราชทูตในประเทศอาเซียน 5 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ บรูไน สิงคโปร์ และมาเลเซีย ซึ่งเป็น ผู้ถือหุ้นสำคัญของบริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (มหาชน) ที่ดำเนินการทำเหมืองแร่โปแตซในพื้นที่ เพื่อให้แสดงความรับผิดชอบต่อการกระทำที่กลุ่มบริษัทต่างๆ เตรียมสร้างโรงไฟฟ้าในพื้นที่เหมืองโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่

ภาพ 8 ชาวบ้านอำเภอบำเหน็จณรงค์ร่วมตัวกันยื่นหนังสือที่ สถายทูต ทั้ง 5 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ บรูไน สิงคโปร์ และมาเลเซีย

ที่มา : (สำนักข่าวชายขอบ, 2015)

ชาวบ้านรายหนึ่งที่ร่วมเดินทางมายื่นหนังสือ กล่าวว่า ในผลักดันโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินขึ้น เพราะมีข้อสงสัย เนื่องจากเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมใดๆ ในระดับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ถือว่า เป็นส่วนหนึ่งของข้อตกลงที่ประเทศไทยได้ผูกพันกับกลุ่มประเทศอาเซียน

เป็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หรือที่เกี่ยวกับองค์การระหว่างประเทศที่มีผลผูกพันรัฐบาลไทย ซึ่งหากมีนโยบายให้โรงไฟฟ้าถ่านหินเข้ามาเป็น อีกหนึ่งโครงการ หรือเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบของโครงการเหมืองแร่โปแตซอาเซียน ก็ตาม ประเทศไทย จำเป็นต้องพิจารณายกเรื่องนี้ขึ้นหารือกับประเทศภาคี ก่อนที่จะดำเนินการตามกฎหมายและข้อตกลงระหว่าง ประเทศที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประชาชนไทยถือว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องได้รับอนุมัติอย่างน้อยในเชิงหลักการ

> “ในการเดินทางของพวกเราวันนี้ เราโดนเจ้าหน้าที่ตามประกบตั้งแต่ออกจากหมู่บ้าน คือ เราไม่อยากให้ เป็นแบบนี้เลยนะ บรรยากาศดูวังเวงเกินไป เราแค่อยากแต่ละอย่างไม่เป็นธรรม พวกเราถูกลิดรอนสิทธิ เราก็สื่อสารให้ประเทศต่างๆ ได้รับรู้ถึงว่ากระบวนการเรื่องโรงไฟฟ้าถ่านหินไม่สมบูรณ์ ดังนั้นควรที่จะทำให้ถูกต้อง อย่างไรก็ตามในการประชุมรับฟังความคิดเห็นครั้งใหม่ 17 ธันวาคม 2558 นี้ ชาวบ้านพร้อมจะร่วมเสนอแนวทางแต่ทางเวทีต้องรับฟังชาวบ้านบ้าง และรับรู้ว่าเรื่องสิ่งแวดล้อมมันเรื่องใหญ่ พวกเราไม่อยากให้โรงไฟฟ้าเกิดขึ้น” ชาวบ้านกล่าว (สำนักข่าวชายขอบ, 2015)

การต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตามกฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม จากการศึกษาพบว่าตลอด ระยะเวลาการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการเหมืองแร่โปแตซของชาวบ้าน ได้ต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตามกฎหมาย และผ่านกระบวนการทางยุติธรรม การรวมกันเคลื่อนไหวโดยใช้แนวทางดังกล่าวนั้น ได้เกิดขึ้นในแต่ละช่วง ระยะเวลาที่มีความแตกต่างกัน การเคลื่อนไหวตามแนวทางของการเมืองปกตินั้น ชาวบ้านได้ต่อสู้เป็นหนทาง แรกที่เลือกใช้แต่การเคลื่อนไหวในช่องทางของระบบการเมืองปกติ นั้นถูกว่ามีความล้าช้าในกระบวนการของการดำเนินงานเรียกร้องจึงทำให้ชาวบ้านหันมาอาศัยการต่อสู้ตามแนวทางกฎหมาย ดังที่ตัวแทนชาวบ้านได้ให้ สัมภาษณ์

โดยหนึ่งใน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่หมู่บ้านปิง ต.บ้านเพชร อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ ผู้อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการก่อสร้าง โรงไฟฟ้า และเป็นตัวแทนกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ ที่เข้ายื่นเอกสารคำฟ้องคดี กล่าวว่า สาเหตุที่ทำให้รายงานอีไอเอ ครั้งที่ 4 ไม่ชอบด้วยกฎหมายและต้องการให้ศาลปกครองพิจารณาเพิกถอนรายงานฉบับดังกล่าว เนื่องจากการทำรายงานอีไอเอ ครั้งที่ 4 เมื่อวันที่ 24 ก.ค. 2560 ไม่ปฏิบัติตามขั้นตอนของกฎหมาย เนื่องจากบริษัทไม่เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้ต่อต้านโครงการเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลกระทบของเชื้อเพลิงชีวมวล เช่น ผลกระทบเรื่องกลิ่น มลพิษทางอากาศ เขม่าควันจากการเผาไหม้ ฯลฯ โดยเจ้าหน้าที่ทหารและเจ้าหน้าที่ตำรวจปิดประตูทางเข้า–ออกห้องประชุม จนในที่สุดรายงานอีไอเอผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการ

ผู้ชำนาญการพิจารณารายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (คชก.) และสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) โดยปราศจากการรับฟังความคิดเห็นที่รอบด้านนั้นเอง

> “บริษัทไม่ทำตามกฎหมาย ทั้งเรื่องการเปลี่ยนถ่านหินเป็นกะลาปาล์ม ซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญของโครงการ”

ตัวแทนชาวบ้านกล่าวย้ำว่า บริษัทควรรับฟังความเห็นทั้งข้อดีและข้อเสียของกะลาปาล์มจากคน หลายฝ่าย ทั้งที่เป็นฝ่ายให้การสนับสนุนให้เกิดโครงการ และฝ่ายที่ต่อต้านไม่เห็นด้วยกับโครงการเพื่อเกิดการตกผลึกของความคิดเห็นของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รอบโครงการ

กล่าวอีกว่า หลังจากรายงานอีไอเอฉบับนี้ผ่านความเห็นชอบจาก คชก. และ สผ. ซึ่งสมาชิกกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดฯ ได้ทำหนังสือถึง สผ. เพื่อขอรายงานอีไอเอครั้งที่ 4 หลังจากได้อ่านรายงานอีไอเอ จึงพบว่า มีการนำข้อมูลการรับฟังความเห็นครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ซึ่งจัดทำขึ้นตั้งแต่ปี 2558 มาแนบในรายงานอีไอเอครั้งที่ 4 ด้วย โดยเฉพาะสาระสำคัญเกี่ยวกับความต้องการใช้เชื้อเพลิงถ่านหินยังมีอยู่ และมีการเพิ่มเติมเนื้อหา ความเห็นเกี่ยวกับการใช้เชื้อเพลิงจากกะลาปาล์มบางส่วนเข้าไปในช่วงท้ายของรายงาน ทำให้คาดเดาได้ว่า บริษัทอาจจะนำเอาถ่านหินกลับมาเป็นเชื้อเพลิง

> “ถ้าบริษัทจะเปลี่ยนเชื้อเพลิงควรทำกระบวนอีไอเอใหม่ทั้งหมด” ตัวแทนกล่าว สมาชิกกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ผู้นี้กล่าวทิ้งท้ายว่า แม้ว่ากลุ่มพวกตนได้เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการก่อสร้างโครงการ เหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ตลอดจนผลพ่วงของการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน จนทำให้บริษัทตัดสินใจ เปลี่ยนแปลงเชื้อเพลิงแล้ว ก็ยังถือว่าไม่ใช่ชัยชนะของกลุ่ม เพราะมติของกลุ่มคือไม่ต้องการให้มีโครงการโรงไฟฟ้าทุกประเภทเกิดขึ้นในพื้นที่ เนื่องจากกังวลผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากโรงไฟฟ้า (The Isaan Record, 2018)

และยังมีอีกหนึ่งรายที่มีการให้สัมภาษณ์โดยผ่านสื่อ ที่กล่าวถึงการเคลื่อนไหวต่อสู้ผ่านกระบวนการ ของกฎหมาย นางสาวชฎาพร ชินบุตร ผู้ช่วยทนายความกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ กล่าวว่า รายงาน อีไอเอฉบับนี้ไม่ชอบด้วยกฎหมาย เพราะมีการปิดกั้นการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ ขณะที่กฎหมายระบุว่าการ รับฟังความเห็นต้องรอบด้านและทุกฝ่าย

> “พี่น้องฝ่ายคัดค้านก็ควรมีสิทธิเข้าแสดงความเห็นเรื่องข้อเสียและผลกระทบจากกะลาปาล์มเช่นกัน” นางสาวชฎาพรสัมภาษณ์ผ่านสื่อ Issan Record (The Isaan Record, 2018)

นางสาวชฎาพรเน้นอีกว่า ถึงแม้บริษัทบอกว่าได้เปลี่ยนแปลงเชื้อเพลิงจากถ่านหินเป็นชีว

มวลแล้วแต่ตนและผู้คัดค้านคิดว่าเป็นแค่คำกล่าวอ้าง เนื่องจากไม่มีการระบุในรายงานอีไอเอว่าจะไม่ใช้ถ่านหินเป็นเชื้อเพลิงผลิตไฟฟ้า เมื่อคนในกลุ่มประชุมกันจึงได้ข้อสรุปว่า ต้องยื่นฟ้องต่อศาลปกครองขอให้พิจารณาเพิก ถอนรายงานอีไอเอ และถ้าบริษัทจะเปลี่ยนเชื้อเพลิงเป็นกะลาปาล์ม บริษัทก็ควรจัดทำรายงานอีไอเอเชื้อเพลิง กะลาปาล์มใหม่ตามขั้นตอนทางกฎหมายตั้งแต่ต้น ซึ่งก็หมายความว่าต้องจัดเวทีรับฟังความเห็นประชาชนใหม่อีกรอบด้วย

อีกหนึ่งรายที่ได้ให้สัมภาษณ์กับสื่อ The Isaan Record เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2018 คือนางสุวรรณี ศรีสูงเนิน เกษตรกรผู้ปลูกพริก ซึ่งพักอาศัยที่บ้านหัวสระ ต.หัวทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ พื้นที่ก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน หนึ่งในผู้ ฟ้องคดี กล่าวว่า เหตุผลที่ตนออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้าเนื่องจากกังวลว่า ถ้าหากมีโรงไฟฟ้าไม่ว่าจะเป็นโรงไฟฟ้าถ่านหินหรือโรงไฟฟ้ากะลาปาล์มจะเกิดผลกระทบต่อชุมชน เช่น ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในอากาศ อากาศจะเกิดมลพิษจากการเผาไหม้ของเชื้อเพลิงของโรงไฟฟ้า โดยตนเคยเห็นตัวอย่าง ผลกระทบในอากาศจากโรงไฟฟ้าถ่านหินแม่เมาะ จ.ลำปาง จากในข่าว

> “ทุกวันนี้แค่เขม่าควันจากการเผาขยะ เผาเศษไม้ เศษหญ้าที่หมู่บ้านเราก็ได้กลิ่นเหม็น เห็นฝุ่นละออง ลอย ลองคิดดูถ้าเป็นการเผาไหม้เพื่อผลิตไฟฟ้า ฝุ่นละอองจะมีขนาดไหน” (The Isaan Record, 2018)

นางสุวรรณีกล่าว เกษตรกรปลูกพริกผู้นี้กล่าวว่า ความกังวลผลกระทบจากโรงไฟฟ้าอีกอย่างคือ น้ำฝนอาจมีสิ่งปนเปื้อนจากการเผาไหม้เชื้อเพลิง ซึ่งจะทำให้คนในชุมชนไม่สามารถใช้น้ำฝนเพื่อการบริโภคและเพาะปลูกได้นั้นเอง การเคลื่อนไหวครั้งที่นี้เป็นต่อสู้ผ่านกระบวนการยุติธรรมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความ ต้องการที่จะเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องสิทธิชุมชน จนทำให้จนทำให้บริษัทตัดสินใจเปลี่ยนแปลงเชื้อเพลิงและ บริษัท เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จำกัด (มหาชน) นั้นหยุดการดำเนินการชั่วคราวก่อน ก็ยังถือว่าไม่ใช่ชัยชนะของการออกมาเคลื่อนไหว เพราะมติของชาวบ้านนั้นคือ ไม่ต้องการให้มีโครงการเหมืองแร่และเกลือหิน ตลอดจนโครงการโรงไฟฟ้าทุกประเภทเกิดขึ้นในพื้นที่ เนื่องจากกังวลผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะตามมาพลังให้กับขบวนการต่อสู้ของชาวบ้านเนื่องจากความกลัวต่อความผิดในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับอำนาจรัฐที่กดทับศักยภาพของชาวบ้านได้ถูกไล่ออกไปจากความรู้สึกของชาวบ้านเป็นลำดับ การเคลื่อนไหวต่อสู้ผ่านการใช้กฎหมายจนนำไปสู่ผลความสำเร็จที่จะให้มีการทบทวนและหยุดดำเนินการของ เหมืองแร่ฯ ถือว่าเป็นแหล่งอ้างอิง ตามช่องทางของระบบการเมืองปกติของ คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ ทุกครั้งจึงได้นำมาซึ่ง การระดมทรัพยากร ที่เป็นการกล่าวถึงด้านความชอบธรรมและสิทธิของชุมชน ให้กับ

ขบวนการต่อต้านของชาวบ้าน ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ มาโดยตลอดเนื่องจากผลสรุปจากการเคลื่อนไหวต่อต้านได้เป็นเครื่องพิสูจน์ให้สาธารณะได้เห็นว่าการเคลื่อนไหว ปกป้องสิทธิ ปกป้องทรัพยากรของชาวบ้านนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่ไร้เหตุไร้ผลและสามารถสร้างแรงสะท้อนให้สังคมตัดสินใจ ให้การสนับสนุนการต่อสู้ของชาวบ้านได้อย่างกว้างขวาง

5.3.2 รูปแบบการขัดขวางท้าทายระบบปกติ ซึ่งการขัดขวางท้าทายของชาวบ้านนั้นได้เลือกใช้ วิธีการการกดดัน การเคลื่อนไหวของชาวบ้านทำให้พวกเขารู้ว่าการต่อสู้เรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาการเรียกร้องให้รัฐปฏิบัติตามข้อเสนอ หรือแม้กระทั่งการเรียกร้องให้รัฐและบริษัทเหมืองแร่ฯ ดำเนินกระบวนการ ตัดสินใจโครงการและการผลักดันโครงการให้เกิดความเป็นธรรม เคารพสิทธิของชุมชน ด้วยวิธีการเคลื่อนไหว ตามช่องทางระบบการเมืองปกติ มักถูกเพิกเฉยและถูกละเมิดต่อกติกาที่ตกลงทำร่วมกันอยู่เสมอ การกดดันจึงเป็นวิธีการเคลื่อนไหวที่อยู่นอกเหนือกลไกของรัฐ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ใช้ตอบโต้ที่เพื่อให้ข้อเรียกร้องได้รับ การตอบสนอง กดดันให้ฝ่ายต่างๆ หยุดการกระทำที่ไม่เป็นธรรม รวมทั้งกดดันให้ภาครัฐและนายทุนยอม เจรจาและให้กลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างเสมอหน้าเท่าเทียมกัน โดยตลอดทั้งนี้ รูปแบบการกดดันที่ชาวบ้านได้เลือกใช้มีอยู่หลากหลายรูปแบบ โดยมีคำนึงถึงเป้าหมายและผลสะเทือนที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเงื่อนไขที่เกี่ยวพันกับประเด็นการเคลื่อนไหวในแต่ละห้วงระยะเวลาด้วย ดังนั้นจึงสามารถจำแนกรูปแบบการการกดดันที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้เลือกใช้ตอบ โต้ภาครัฐและเครือข่ายนายทุนในสถานการณ์ต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

การเดินขบวนประท้วง ถือว่าเป็นรูปแบบของการกดดันอย่างหนึ่งที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” นำมาใช้ใน สถานการณ์ที่ช่องทางการต่อต้าน ในประเด็นใดประเด็นหนึ่งตามช่องทางของระบบการเมืองปกติไม่ได้รับการตอบสนองเท่าที่ควร การเดินขบวนประท้วงจึงเป็นรูปแบบที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” นำมาใช้ในการกดดันแก่ผู้ที่มี ส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหานั้นๆ ในทางอ้อม ที่มุ่งจะสื่อสารให้สังคมภายนอกทั่วไปได้รับรู้ถึงความไม่เป็นธรรม ความไม่โปร่งใสของกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้น ตลอดทั้งตีแผ่ ข้อมูลที่ไม่ใช่เป็นข้อมูลจากฝ่ายของทางภาครัฐหรือกลุ่มนายทุนมาให้สังคมได้รับรู้ถึงโฉมหน้า และพฤติกรรม ของผู้เกี่ยวข้องที่ก่อให้เกิดประเด็นปัญหา ที่จำต้องออกมาเคลื่อนไหวต่อต้าน เพื่อให้สิ่งที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” พยายามที่จะสื่อสารออกไปสู่สังคมนั้นกลายเป็นประเด็นที่อยู่ในกระแสของสังคม และย้อนกลับมากดดันผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาดังกล่าวให้ปฏิบัติทางหนึ่งทางใดที่เป็นการตอบสนองข้อเรียกร้องของชาวบ้าน

อย่างไรก็ตามการเดินขบวนประท้วงของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ก็ไม่ได้เป็นรูปแบบที่ถูกนำมาใช้ในการ เคลื่อนต่อต้านครั้งนี้อย่างโดดเดี่ยว แต่การมักถูกใช้คู่ไปกับรูปแบบของการชุมชุมประท้วงอยู่เสมอๆ ที่อยู่ภายใต้รูปแบบของการกดดัน รูปแบบการเคลื่อนไหว การเดินขบวนประท้วงนี้จะถูกนำออกมาใช้ก่อนที่เป็น รูปแบบของการกดดันจะเคลื่อนตัวไปสู่การใช้รูปแบบของการชุมนุมประท้วงที่ถือว่าจะเป็นสิ่งท้ายที่จะทำ หากพิจารณาในแง่เป้าหมายของมันที่นอกเหนือจากที่กล่าวไปข้างต้น การเดินขบวนประท้วงจึงเป็นเสมือน เครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยในการปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึกของผู้ร่วมขบวนการต่อประเด็นปัญหาที่พวกเขาเป็น ฝ่ายถูกกระทำให้เกิดขึ้นร่วมกัน ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญในการหนุนเสริมให้การกดดันด้วยรูปแบบของการชุมนุม ประท้วงมีความเกรี้ยวกราดและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านตัวแทนของการ เคลื่อนไหวครั้งนี้ได้พูดถึงการออกมาเดินขบวนประท้วง จนถึงขั้นการชุมชนประท้วง

> A4 “ช่วงก่อนที่สิมีโรคระบาดนั้น พวกแม่พี่น้องที่บ่เห็นนำ ในตำบลเฮา (ตำบลหัวทะเล) กะได้ออกไปประท้วงนำผู้อื่นอยู่ แต่ก่อนนั้นกะพากันไปชุมชนประท้วงเขาแรกๆ แกไปหย่างจากแต่ละ หมู่บ้านไปหน้าโรงงานเขา และพากันติดป้ายต่อต้านเขาไปนำทาง แล้วต่อมาการได้พากันไปชุมนุมประท้วงอยู่ ศาลากลาง กับไปชุมนุมกันอยู่หน้าศาลโคราช ตอนเขาตัดสินว่าทางนายทุนเขาบ่ผิดหมาแม่กะไปนำเขาแล้วไป ย้อนหยังไปเพราะเหลือโตนหมู่บ้านเฮาถ้ามันเกิดขึ้นอีหลีภายภาคหน้าลูกหลานเขาสิบ่ยากคือจั่งหม่องอื่นๆ (เครือข่ายจากลำปาง จากเลย จากสกลนคร) ที่เขาเป็นอยู่นั้นติ แม่ได้ยินเขามาเว้าสู่ฟังกะคึดว่ามันสิแม่ควมเขาอยู่แล้ว” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A4, 30 มกราคม 2565)

แปล : ก่อนการเกิดโรคระบาดโควิด – 19 ชาวบ้านกลุ่มที่ต่อต้านในตำบลหัวทะเล นั้นได้มีการสลับสับเปลี่ยน กันออกไปร่วมเคลื่อนไหวประท้วงกับกลุ่มต่างๆ ซึ่งช่วงแรกของการชุมนุมชาวบ้านต่างๆ ก็ได้มีการเดินประท้วง จากหมู่บ้านของตนเองไปยังหน้าโรงงานเพื่อแสดงเจตนารมณ์ที่ไม่เห็นด้วยในการเข้ามาดำเนินการของบริษัทฯ โดยใช้วิธีการติดป้ายต่อต้านไปเป็นระยะๆ และถึงขั้นรวมตัวกันไปชุมนุมประท้วงที่หน้าศาลากลางจังหวัด เพื่อให้ทางภาครัฐนั้นเห็นถึงความต้องการหรือเจตนารมณ์ของชาวบ้านในการไม่เห็นด้วยกับนโยบายการให้มี เหมืองแร่ฯ ในชุมชน และยังได้มีการเดินทางไปชุมนุมกันที่ศาลปกครองจังหวัดนครราชสีมา เมื่อครั้งที่ศาล ตัดสินยกฟ้องในกรณีที่เจ้าบ้านฟ้องร้องการจัดทำ EIA และการขออนุญาติใช้น้ำของอ่างเก็บน้ำลำคันฉู นั้นเองถ้ากล่าวถึงสาเหตุที่

ออกไปเพราะเรามีความห่วงใยต่อทรัพยากรของชุมชน ว่าอนาคตถ้าเกิดมีการดำเนินการของเหมืองแร่ฯ ตลอดจนมีการสร้างโครงการโรงงานไฟฟ้าขึ้นลูกหลานจะได้รับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมเหมือนกับที่อื่นๆ ที่กำลังได้รับผลกระทบหรือเปล่าซึ่งเมื่อได้ไต่ตรองก็เห็นด้วยถึงได้ออกมาร่วมการเคลื่อนไหวครั้งนี้ (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A4, 30 มกราคม 2565)

ภาพ 9 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดร่วมกันชุมนุมแสดงออกในการต่อต้านคำสั่งศาลที่หน้าศาลปกครองจังหวัด นครราชสีมา

ที่มา : (The Isaan Record, 2018)

ภาพ 10 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดชุมนุม คัดค้านการจัดทำ EIA ในปี 2558

ที่มา : (ประชาไท, 2015).

จากการที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ใช้รูปแบบของการเคลื่อนไหวที่เป็นรูปแบบของการเดินประท้วงจึงเป็นการกดดันที่หวังผลเฉพาะหน้าในแต่ละสถานการณ์ อย่างไรก็ตามการใช้วิธีการกดดันนี้ก็จะไม่ได้ประสบ ผลสำเร็จในทุกครั้ง แต่กลับกันนั้นการกดดันได้เคลื่อนตัวจากรูปแบบการเดินประท้วงนี้ไปสู่การกดดันด้วย รูปแบบอื่นที่สามารถเพิ่มมีอิทธิพลก่อให้กับการกดดันและการเปลี่ยนแปลงได้มากกว่าโดยเฉพาะรูปแบบการ “ชุมนุมประท้วง” นี้ชาวบ้านได้มีการอ้างสิทธิของตนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ฝ่ายของตนในการชุมนุม ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับ พ.ศ. 2550 ได้กำหนดสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการชุมนุมและการสมาคมไว้ในส่วนที่ 11 มาตรา 63 กำหนดว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ การจำกัดเสริภาพตามมาตรานี้จะทำไม่ได้ เว้นแต่อาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยการชุมนุมสาธารณะ " มาตรา 64 กำหนดว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการรวมตัวกันเป็นสมาคม สหภาพ สหพันธ์ สหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร องค์การเอกชนหรือหมู่คณะอื่น และมาตรา 65 กำหนดว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการรวมตัวจัดตั้งเป็นพรรคการเมือง เพื่อสร้างเจตนารมณ์ทางการเมืองของประชาชนและเพื่อดำเนินกิจกรรมทางการเมืองให้เป็นไปตามเจตนารมณ์นั้นตามวิถีทางแห่งการปกครองระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข.....” (เพ็ชรัตน์ ไสยสมบัติ, 2555, น.149)

การกดดันด้วยการชุมนุมประท้วงเป็นรูปแบบการกดดันที่มีการเลือกใช้บ่อยครั้ง เพราะเมื่อช่องทางการต่อสู้ด้วยรูปแบบการเคลื่อนไหวในระบบปกติถึงที่สุดแล้ว หรือรูปแบบการกดดันด้วยวิธีการอื่น ไม่สามารถสร้างผลสะเทือนให้ภาครัฐหรือกลุ่มนายทุน ตอบสนองต่อเป้าหมายของขบวนการใน ประเด็นที่มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องได้ เรื่องของการชุมนุมนั้น แกนนำท่านหนึ่งได้ให้สัมภาษณ์ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เหตุที่ลุกขึ้นมาการสร้างโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ตลอดจนการก่อสร้าง โรงไฟฟ้าถ่านหิน โดยมีการพยายามบอกกล่าวทั้งด้วยวาจา ทำหนังสือร้องเรียน สอบถามข้อมูล และยื่นหนังสือ คัดค้านไปยังหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่รับผิดชอบแล้ว เช่น การร้องเรียนที่ศูนย์ดำรงธรรม การยื่นสอบถามไปยังสถานทูตอาเซียนทั้ง 5 ประเทศการยื่นหนังสือคัดค้านบริษัทผู้ถือหุ้น เป็นต้น แต่ทางบริษัทฯ ก็มิได้นำพาต่อเสียงของประชาชนที่อาศัยโดยรอบเหมือง กลับยังคงผลักดันและเดินหน้าโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินต่อไป

โดยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาในกรณีที่กลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” มีการจัดกิจกรรมใดๆ ในพื้นที่มักถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐกดดันห้ามปราม ข่มขู่ด้วยมาตรา 44 พ.ร.บ.การชุมนุม

สาธารณะ มีการส่ง สายสืบทั้งตำรวจ ทหาร ทั้งในและนอกเครื่องแบบเข้ามาจับตา และบังคับให้กลุ่มฯ ขออนุญาตเจ้าหน้าที่รัฐทุก ครั้งหากมีการจัด รวมทั้งมีการใช้กลไกการปกครองในพื้นที่ข่มเหงจิตใจชาวบ้านซ้ำเติม เช่น ผู้ใหญ่บ้านและกำนัน

จากเหตุการณ์ข้างต้น การชุมนุมจึงเป็นรูปแบบการกดดันที่ “ศนรักษ์บ้านเกิด” ได้นำมาใช้อย่างสม่ำเสมอเพื่อเพิ่มอำนาจหรือสร้างอิทธิพลให้ “ศนรักษ์บ้านเกิด” สามารถกดดันให้ยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง หรือการกดดันให้รัฐและนายทุนยอมเจรจาเพื่อให้เกิดการต่อรองและสร้างความเสมอหน้าเท่าเทียม

นอกจากการชุมนุมจะมีเป้าหมายเพื่อการกดดันให้เกิดการเจรจาแก้ไขปัญหาแล้วในแง่ของการพัฒนา ความเข้มแข็งให้กับขบวนการเคลื่อนไหวเอง การชุมนุมประท้วงยังได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของ ชาวบ้านในหลายมิติ เช่น การเรียนรู้ในเรื่องของความเหน็ดเหนื่อย ความทุกข์ยากร่วมกัน การถ่ายทอด อารมณ์ความรู้สึก และการช่วยเหลือแบ่งปัน ในการออกมาเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการ สร้างความสัมพันธ์ที่เชื่อมร้อย ชาวบ้านผู้ร่วมขบวนการให้เกิดความแน่นแฟ้น กลมเกลียวและเกิดสำนักร่วมกัน ในความเป็นกลุ่มก้อน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ขบวนการต่อสู้เกิดความเป็นปึกแผ่น (Solidarity)

บริบททางสภาพแวดล้อมการชุมนุมประท้วง ยังคงมีส่วนที่ช่วยให้ชาวบ้านผู้ร่วมเคลื่อนไหวบางส่วนที่ ไม่เคยได้รับโอกาสให้แสดงบทบาทของตนเอง ได้เรียนรู้ที่จะพัฒนาศักยภาพและปลดล็อกศักยภาพของตนเอง ที่ถูกซ้อนไว้ภายใน เนื่องด้วยความกลัวการผิดพลาด ความกลัวการทำไม่สำเร็จออกมา เพื่อหนุนเสริมให้ องค์กรการเคลื่อนไหวมีทรัพยากรสำหรับการเคลื่อนไหวเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำชาวบ้านระดับรอง ที่ไม่ค่อยจะมีโอกาสในการแสดงบทบาทนำในการเคลื่อนไหวมากนักต่อประเด็นนี้ A9 หนึ่งในผู้ที่เป็นชาวบ้านที่ได้มีการสัมภาษณ์ว่า

> “ใหม่ๆ แม่มาสิกล้าไปออกหน้านำเขา แม่ลื้อยู่ทางหลังพุ้นแล้ว ไปอยู่แต่แม่กะบ่กล้าที่จะไปทางหน้าย่าน แนวย่านแม่กะคึดย่านเขามาฆ่า ย่านเขาจับ ปาดพี้มาเข้ากลุ่มนำหมู่ไปนำกันจั่งค่อย ได้เบิ่งเขาเรียนรู้นำเขาจั่งรู้ว่าแม่กะเป็นได้คือกัน แม่กะเลยเว้าเลยที่แม่เดือดร้อน” (แปล : แรกเริ่มที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว ไม่กล้าที่จะเป็นแกนนำออกมาเคลื่อนไหว ก็ได้แต่ไปหลบยืนอยู่แถวหลัง เพราะกลัวว่าจะโดนทางเจ้าหน้าที่รัฐจับกุม หรืออาจจะโดนฆ่าตามข่าวลือ แต่หลังจากที่ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวและได้เรียนรู้ต่างๆ จากแกนนำคนอื่นนั้นก็ทำให้มีความกล้าที่จะสะท้อนความเดือดร้อนตัวเอง”) (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A9, 30 มกราคม 2565)

สำหรับ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ นั้นการเคลื่อนไหวด้วยรูปแบบนี้ในแต่ละครั้งจึงมีต้นทุนที่องค์กรการ เคลื่อนไหวจะต้องจ่ายที่สูง เพราะมันไม่ใช่แค่การประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวในเชิงเป้าหมายของ การเคลื่อนไหวเท่านั้น แต่ยังส่งผลถึงสัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกและความคาดหวังของผู้ร่วมขบวนการที่ มีต่อองค์การการเคลื่อนไหว ซึ่งถือเป็นตัวชี้วัดความอยู่รอดและการเติบโตขององค์การการเคลื่อนไหวต่อไปอีก ด้วย เพราะหากผู้ร่วมขบวนการหมดศรัทธาต่อองค์การการเคลื่อนไหวพวกเขาก็พร้อมที่จะหยุดการสนับสนุน ทรัพยากรให้แก่องค์การการเคลื่อนไหวและหันหลังกับไปสู่ชีวิตปกติของพวกเขาเช่นเดิมด้วยเหตุนี้การเลือก เคลื่อนไหวด้วยรูปแบบของการชุมนุมประท้วงในแต่ละเหตุการณ์ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” กลุ่มที่เป็นแกนนำ ที่มีอำนาจตัดสินใจสูงสุด ในการกำหนดทิศทางการเคลื่อนไหวของกลุ่ม จึงต้องมีการประเมินเงื่อนไข สถานการณ์และโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ตลอดจนการทำความเข้าใจกับชาวบ้านผู้ ร่วมขบวนการอย่างต่อเนื่องก่อนมีการตัดสินใจเคลื่อนไหวด้วยวิธีการชุมนุมประท้วง เพราะการชุมนุมประท้วงต้องประสบความสำเร็จตามเป้าหมายและชนะใจชาวบ้านด้วยนั้นเอง

5.3.3 วิธีการต่อสู้ใช้สื่อสารกับสาธารณะ

การสื่อสารกับสาธารณะถือเป็นวิธีการรูปแบบหนึ่งที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ใช้ในการสื่อสารกับสังคม กว่าหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้หันมาใช้วิธีการในการสื่อสารที่ขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม ที่มีการใช้อยู่เป็นการทั่วไปมาใช้และประดิษฐ์แนวทางที่เป็นในการสื่อสารกับสาธารณะ รูปแบบใหม่ๆ ขึ้นมาอย่างหลากหลายรูปแบบ ได้แก่

การรณรงค์ เป็นวิธีการเคลื่อนไหวที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” พยายามใช้สื่อสารกับสังคมภายนอก โดยเริ่มจากการรณรงค์ในชุมชนต่างๆ รอบพื้นที่โครงการเหมืองแร่ บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) แล้วขยายการรณรงค์ไปสู่ชุมชนในเขตชุมชนเมืองในตัวจังหวัด ซึ่งเครื่องมือที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ใช้ในการ สื่อสารในขบวนรณรงค์มีอยู่ด้วยกันหลายรูปแบบไม่ว่าจะเป็นการถือป้ายผ้าเขียนข้อความที่ต่างๆ ตามแต่ประเด็นที่ต้องการสื่อสารออกไป เช่น **“หยุดความเค็ม หยุดเหมืองโปแตช” “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ ไม่เอาเหมืองแร่” “ชีวิตเรา บ้านเรา เราตัดสินใจเอง”** และใช้การปราศรัยของแกนนำชาวบ้านผ่านรถขยายเสียง การแจกใบปลิวตามบ้านเรือนและผู้คนที่สัญจรไปมา บางส่วนนั้นเยาวชนได้เข้ามาเป็นแกนนำร่วม ในการเดินเข้าหาผู้คนตามบ้านเรือนเพื่อบอกเล่าข้อมูลอีกด้านของผลกระทบการทำเหมือง รูปแบบของขบวนรณรงค์ยังปรากฏให้เห็นอยู่สองลักษณะด้วยกันคือ การเดินขบวนรณรงค์ และการนั่งรถรณรงค์ซึ่งขบวนรณรงค์

จะมีรูปแบบไหนก็มักจะขึ้นอยู่กับระยะทางในการรณรงค์เป็นหลัก

การรณรงค์ นั้นถือได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่มีความแตกต่างจากรูปแบบของการเดินขบวนประท้วง กล่าวคือ การรณรงค์นั้นเป็นการที่จะมุ่งสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสังคมเป็นหลัก และมีท่าทีที่ไม่ใช้ความ รุนแรงเหมือนการเดินขบวนประท้วง ที่มักมุ่งสื่อสารกับสังคมด้วยนัยแห่งการประท้วงต่อต้านความอยุติธรรม และสร้างบรรยากาศแห่งการประท้วงเพื่อกดดันให้เกิดผลสะเทือนไปถึงทางภาครัฐและนายทุน ที่ชาวบ้านนั้น ได้กล่าวว่าเป็นผู้สร้างปัญหา หรือเป็นต้นตอแห่งปัญหาความขัดแย้งในสถานการณ์หนึ่งๆ ในแง่ของอารมณ์ และความรู้สึกของผู้ร่วมเคลื่อนไหวเอง การรณรงค์จะมีประนีประนอมมากกว่าการเดินขบวนประท้วง อีกทั้ง การรณรงค์ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นเพื่อเตรียมความพร้อมของผู้ร่วมขบวนการตื่นตัวต่อบรรยากาศ การเคลื่อนไหวและสำรวจกำลังพลไปพร้อมๆ กับการสร้างบรรยากาศให้เกิดการสื่อสารภายในองค์กรการ เคลื่อนไหว ให้ผู้ร่วมขบวนการได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสร้างการไหลเวียนของข้อมูลทักษะ ประสบการณ์ความรู้สึกนึกคิดระหว่างผู้ร่วมขบวนการด้วยกันเอง รวมถึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันให้องค์การการเคลื่อนไหวเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดจนเป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้ร่วมขบวนการ นอกเหนือจากหมู่แกนนำได้มีส่วนร่วมกับองค์การ การเคลื่อนไหวมากขึ้นโดยเฉพาะเยาวชนลูกหลานของ ชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ถูกคาดหวังให้ต้องเข้ามาสานต่อแนวทางของรุ่นเราให้มีโอกาสได้รับการขัดเกลา เพื่อให้มีค่านิยมและแนวทางปฏิบัติเดียวกัน และมีการปรับเปลี่ยนการเคลื่อนไหวโดยมีการปรับเปลี่ยนเชิง สัญลักษณ์สมัยใหม่ ผ่านสังคมโซเชียลมีเดียอย่างต่อเนื่อง เช่น การตั้งกลุ่มในเฟซบุ๊ก (Facebook) “ศนรักษ์ บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”, “เหมืองแร่โปแตซแอ่งโคราช” เพื่อเป็นการประกาศเจตจำนงค์หรือเผยแพร่ข่าวสาร ของกลุ่มในพื้นที่สาธารณะอย่างต่อเนื่อง (Kamudhamas and Klongdumnoenkit, 2017)

ในปัจจุบันขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแต่ละขบวนการเป็นปรากฏการณ์ที่มีบริบทเฉพาะของตนเองมากยิ่งขึ้นจากอดีต แต่การที่ขบวนการเคลื่อนไหวจำนวนมากหันมาใช้สื่อออนไลน์ โดยเฉพาะเฟซบุ๊ก (Facebook) และทวิตเตอร์ (Twitter) ในการระดมทรัพยากรและระดมคนให้เข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหว ก็มีแนวโน้มที่จะทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเหล่านี้มียุทธศาสตร์และกลยุทธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกันมากขึ้น โดยในปัจจุบันการเข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นผ่านการปรากฏตัวในการเดินขบวนตามท้องถนนหรือการประท้วงเสมอไป แต่สามารถเกิดขึ้นผ่านการมีส่วนร่วมในโลกออนไลน์ อันหมายรวมถึง การกดถูกใจ (like) กดแชร์ (share) การแสดงความคิดเห็น (comment) ในเฟซบุ๊ก หรือการรีทวีต

(retweet) ในทวิตเตอร์ด้วย (Thanyawat Ippoodom, 2017)

ภาพ 11 กลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดฯ เดินรณรงค์ให้ชุมชนตื่นตัว

ที่มา : (ผู้จัดการออนไลน์, 2559)

ภาพ 12 ตัวแทน “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” ติดป้ายรณรงค์ต่อต้านในรถยนต์

ที่มา : (Facebook : เหมืองแร่โปแตชแอ่ง โคราช, 2560)

การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อสาธารณะกระแสหลักและกระแสรอง จากการลงพื้นที่เห็นได้ว่า “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” นั้นได้รับการช่วยเหลือและคอยให้คำแนะนำ จากเครือข่ายของนักพัฒนาเอกชนหนุ่ม สาวที่มีไฟในการต่อสู้เพื่อประชาชน ในพื้นที่คอยเป็นพี่เลี้ยงที่ช่วยทำงานและการเคลื่อนไหวในส่วนนี้ เพราะงานด้านนี้ยังถือว่าชาวบ้านยังมีข้อจำกัดทางด้านองค์ความรู้ในการเคลื่อนไหวและต่อสู้ทางด้านกฎหมายอยู่ ค่อนข้างมาก ซึ่งนักพัฒนาเอกชนกลุ่มนี้ถือว่ามีทักษะในด้านนี้ที่ดีกว่าชาวบ้าน จึงได้อาสาเข้ามารับหน้าที่แทน ชาวบ้านในการเขียนข่าวเกี่ยวกับการคิดค้นหาแนวทางในการเคลื่อนไหวของ “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” หรือข่าวการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการดำเนินโครงการของภาครัฐหรือการเคลื่อนไหวของนายทุนที่เกี่ยวข้อง เพื่อส่งข่าวไปลงตามหนังสือพิมพ์และข่าวออนไลน์ ทั้งในส่วนของหนังสือพิมพ์ในท้องถิ่นในจังหวัด เช่น หนังสือพิมพ์ข่าวท้องถิ่น และหนังสือพิมพ์ระดับประเทศ เช่น มติชน ผู้จัดการ คมชัดลึก ประชาไท ฯลฯ ตลอดจนมีการเชิญให้สื่อมวลชนสำนักต่างๆ เข้ามาทำข่าวในพื้นที่เมื่อมีการเคลื่อนไหวของ “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” ในการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวนั้นแม้จะมีการสื่อสารในกระแสหลักมาตลอดก็ตามแต่ชาวบ้าน “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” ก็ได้มีการใช้การสื่อสารกระแสรองในการเคลื่อนไหวนั้น แม้นจะมีการเคลื่อนไหวตามกระแสหลัก แต่การเคลื่อนไหวกระแสรองเป็นแนวทางหนึ่งที่ในการตอบโต้ต่อกลุ่มเป้าหมายที่ เป็นเครื่องมือในการติดต่อกับสังคมที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างข่าวและเขียนบทความส่งไปลงเว็บไซต์ขององค์กร พัฒนาเอกชน ได้แก่ Thai NGO.org, esaanvoice.net, The Isaan Record และสำนักข่าวชายขอบ เป็นต้น และวารสารกึ่งวิชาการและการเมือง อย่างเช่น ฟ้าเดียวกัน เป็นต้น การติดต่อวารสารที่ดำเนินการโดยองค์การ พัฒนาเอกชนหรือนิตยสารที่สามารถเข้าถึงชนชั้นกลางได้อย่าง วารสารโลกสีเขียวและนิตยสารคดี มาเก็บข้อมูลในพื้นที่และจัดทำสิ่งพิมพ์ที่ นลินี ตันธุวนิตย์ (2550) เรียกว่าสิ่งพิมพ์ที่มีรูปแบบอยู่นอกขนบของสิ่งพิมพ์ “ทางวิชาการ” ซึ่งเป็นการเขียนบทความขนาดสั้นมีภาพประกอบ มีบทสัมภาษณ์ชาวบ้านเป็นการยืนยันว่าเป็นคำพูดของ “คนใน” (ฐากูร สรวงศ์สิริ, มณีมัย ทองอยู่, 2010)

จากการศึกษาจึงพบว่า “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” นั้นจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางในการสื่อสารกับสังคม ให้มีความหลากหลายรูปแบบเพื่อใช้สื่อสารกับสาธารณะให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ทั้งการสื่อสารภายในชุมชนรอบพื้นที่โครงการฯ เขตชุมชนเมืองในตัวจังหวัด และสังคมภายนอกให้ครอบคลุมกับกลุ่มเป้าหมายทุกชนชั้นไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งเป็นเจ้าของปัญหาโดยตรง กลุ่มคนชั้นกลางในตัวจังหวัด รวมถึง นักศึกษา นักวิชาการ อาจารย์ นักธุรกิจ ข้าราชการ และกลุ่มชนชั้นกลางที่มีสำนึกสาธารณะทั่วไปในสังคม เพื่อสร้างความเข้าใจถึงสภาพปัญหาและข้อเรียกร้อง

อีกทั้งยังมีนัยยะของการประท้วง การตีแพร่ความ เดือดร้อนพร้อมกับแพร่สภาพการถูกกดขี่ข่มเหง การเป็นผู้ถูกรุกรานแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากรัฐและทุน ความไม่ชอบมาพากลและความอยุติธรรมของกระบวนการผลักดันโครงการฯ บางครั้งสิ่งที่ชาวบ้านพยายามที่ จะสื่อสารออกไปยังเป็นการสะท้อนให้สาธารณชนได้เห็นถึงแนวทางของขบวนการเคลื่อนไหวในมิติของผู้พิทักษ์และมีความห่วงใยต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” นั้นเป็นการแสดงออกในเชิงปริมาณ ที่เป็นการแสดงให้เห็นถึงจำนวนผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อประเด็นปัญหาเพื่อเน้น การขับเคลื่อนให้กลุ่มคนต่างๆ เห็นอกเห็นใจ คล้อยตาม ต่อปัญหาและข้อเรียกร้องของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ที่พยายามสื่อสารออกไป และการตัดสินใจที่จะเข้าร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวขบวนการ นอกจากนี้การสื่อสารบางรูปแบบ เช่น การรณรงค์ ยังมิใช่มีเป้าหมายเพื่อสารสื่อสารกับสังคมเพียงมิติเดียวหากแต่ยังมี เป้าหมายในการเชื่อมความสามัคคีของผู้ร่วมขบวนการให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การสร้างเครือข่าย “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” มีความตระหนักมาตลอดว่า การต่อสู้อย่าง โดดเดี่ยว เหมือนที่ทำกันนั้นไม่สามารถเคลื่อนไหว ให้เกิดแรงสะเทือนไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายได้ เพราะขาดทรัพยากร ในหลายๆ ด้านที่จะนำมาเปลี่ยนเป็นพลังในการต่อสู้จึงได้มีการระดมทรัพยากรให้เกิดความช่วยเหลือจากเครือข่ายและองค์กรจากภายนอก เพื่อให้เกิดการผนึกพลังให้มีอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐ และนายทุนอย่างเสมอหน้ามาต่อเนื่อง ซึ่งเครือข่ายที่สำคัญของ “ศนรักษ์บ้านเกิด” ล้วนเป็นกลุ่มผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Beneficiary Constituency) เช่น เครือข่ายชาวบ้านผู้ได้รับ ผลกระทบจากโครงการเหมืองแร่โพแทช 6 แห่งทั่วภาคอีสาน ได้แก่ จ.นครราชสีมา จ.ขอนแก่น จ. มหาสารคาม จ.สกลนคร และจ.ชัยภูมิที่รวมตัวกันเป็นคณะทำงานศึกษาและติดตามผลกระทบจากเหมืองแร่ ภาคอีสาน (คตร.อีสาน) และเครือข่ายชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการทำอุตสาหกรรมเกลือ อ.โนนไทย จ. นครราชสีมา ซึ่งเครือข่ายเหล่านี้ได้ผนึกพลังในการเคลื่อนไหวร่วมกับ “ศนรักษ์บ้านเกิด” เพื่อมุ่งผลักดันให้รัฐบาลมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการเกลือและโปแตซในภาคอีสานเสียใหม่ เนื่องจากแนวทางที่รัฐได้ดำเนินการอยู่นั้นไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนพื้นที่ปัญหา และจะนำมาซึ่งปัญหาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงต่อชุมชน ดังนั้นเครือข่ายเหล่านี้จึงถือเป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ในการเคลื่อนไหวโดยตรง หากสามารถผลักดันให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการทรัพยากรเกลือหินและโปแตซในภาคอีสานได้ชาวบ้านในชุมชนพื้นที่ปัญหาของแต่ละเครือข่ายก็จะไม่ต้องรับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของทางภาครัฐด้วย กลุ่มนี้จึงเข้ามาร่วมเคลื่อนไหวคัดค้าน

และมีบทบาทในส่วนของการเคลื่อนไหว ต่อรองภายองค์กรทางเศรษฐกิจ เช่น หอการค้า สภาอุตสาหกรรมในจังหวัด

ดังนั้น เครือข่ายบรรดาผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Beneficiary Constituency) จึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ในลักษณะของแนวร่วมในการ เคลื่อนไหวเรียกร้องในบางประเด็น โดยเฉพาะประเด็นเรียกร้องให้ภาครัฐ นั้นมีการเปลี่ยนแปลง ตลอดจน ตัดสินในเกี่ยวกับนโยบายเกลือหินและโปแตซ ในพื้นที่เครือข่ายพันธมิตรเหล่านี้ได้เข้ามาช่วยเสริมความชอบ ธรรมให้กับขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ให้เกิดความชอบธรรมมากยิ่งขึ้น และสอดคล้องต้องกันกับข้อเรียกร้องที่ให้มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย เนื่องจากได้สะท้อนให้ภาครัฐ ได้เห็นว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นกับแนวทางดำเนินนโยบายของภาครัฐที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้น ไม่ได้ส่งผลกระทบกับชาวบ้าน เพียงแค่ในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โปแตซ ของจังหวัดชัยภูมิ เพียงพื้นที่เดียวเท่านั้น แต่ผลกระทบนั้นได้ส่งผลแพร่ออกไปวงกว้างทั่วภาคอีสาน เช่น ในพื้นที่ของ อ.ด่านขุนทุด จังหวัดนครราชสีมา และส่วนของอำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ฯลฯ การแก้ไขปัญหาในพื้นที่เฉพาะจุดจึงไม่ใช่แนวทางที่เหมาะสม สำหรับเครือข่ายบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหานั้น แต่ไม่มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Constituencies) ได้แก่ เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในระดับภูมิภาค เช่น เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีสาน กลุ่มศึกษาปัญหาดินเค็มและการจัดการทรัพยากรแร่ภาคอีสาน คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนา เอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช. อีสาน) เครือข่ายสื่อภาคประชาชน ฯลฯ เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนใน ระดับประเทศ เช่นโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.) เครือข่าย นักกฎหมายสิทธิมนุษยชน องค์กรทนายสิ่งแวดล้อม โครงการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะด้านทรัพยากรแร่ โครงการนิติธรรมเพื่อสิ่งแวดล้อม คณะติดตามผลกระทบทรัพยากรแร่ (คตร.) และมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอส.) ฯลฯ เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในระดับโลก เช่น กลุ่มเฝ้าระวังด้านเหมืองแร่ทั่วโลก (Mining Watch) เครือข่ายภาคประชาสังคมในพื้นที่ เช่น เครือข่ายนักวิชาการนิเวศน์วัฒนธรรม ศึกษาอีสาน กลุ่มนักวิชาการอิสระ และกลุ่มนักศึกษา

นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายชาวบ้านที่ประสบปัญหาจากการพัฒนาของ รัฐทั่วประเทศ เช่นเครือข่ายค้านแก่งเสือเต้น สะเอียบ แพร่ กลุ่มต้านเหมืองโปแตซ วานรนิวาส กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาเหล่าใหญ่ผาจันได เครือข่ายค้านเหมืองเลย และกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ฯลฯ จากการ สัมภาษณ์ของ A5 (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A5, 28 มกราคม พ.ศ.2565) ได้กล่าวว่า การ

เคลื่อนไหวของเรานั้น เรามีช่วงแรกเรามีการร่วมตัว กันเอง แล้วมีการติดตามแค่ข่าวสารการเข้ามาดำเนินการของเหมืองฯ แต่การเคลื่อนไหวของเรานั้นได้มีการ ติดต่อกับเครือข่ายอื่นๆ ซึ่งเราได้รู้จักจากการที่เราสร้างตัวในสื่อสาธารณะ คือการที่เราใช้เฟซบุ๊ก (Facebook) ในการช่วย เครือไหว จนทำให้เรามีเครือข่ายเพิ่มขึ้นและส่งเสริมช่วยให้เรามีช่องทางในการเคลื่อนไหวที่หลากหลายขึ้น และ กลุ่มเราได้มีการเดินทางไปแลกเปลี่ยนร่วมกับกลุ่มต่างๆ เช่น เราได้เดินทางไปศึกษาแนวทางการเคลื่อนไหว ของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี และกลุ่มของการเคลื่อนไหวกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาเหล่าใหญ่ผาจันได ที่ได้เดินทางมาเข้าร่วมหนุนเสริมให้การจัดกิจกรรมของเรานั้นมีศักยภาพมากยิ่งขึ้นนั้นเอง ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ล้วน เป็นเครือข่ายที่สำคัญกับเรา เพราะกลุ่มเหล่านั้นเป็นพันธมิตรที่ดีกับเรามาโดยตลอดและมีการให้ความ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

กล่าวได้ว่า เครือข่ายทั้งหมดที่กล่าวมาล้วนเป็นกลุ่มที่ไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรง จากการที่เข้าร่วม เคลื่อนไหว และเครือข่ายเหล่านี้ได้มีส่วนช่วยให้การสนับสนุนด้านทรัพยากรสำหรับการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ในหลายมิติด้วยกัน เช่น ช่วยหาแนวช่องทางในการต่อสู่เคลื่อนไหว หรือช่วยในการระดม ทรัพยากรทุนในการจัดกิจกรรมเคลื่อนไหว ซึ่งมีความแตกต่างกันไปแต่ละสถานการณ์และบทบาทของแต่ละ กลุ่มองค์กร กล่าวคือกลุ่มเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่จะหนุนเสริมในเรื่องของการเคลื่อนไหว ต่อต้าน ตรวจสอบ และช่วยผลักดันในประเด็นเชิงนโยบาย การติดตามตรวจสอบคัดค้านกระบวนการอนุมัติ โครงการฯของรัฐ สนับสนุนในด้านข้อมูลทางวิชาการข้อมูลทางกฎหมายให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งถือว่า เป็นพี่เลี้ยงของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้แลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในรูปแบบของการจัด อบรม จัดสัมมนา ฯลฯ และถ่ายทอดความรู้ทักษะ สำหรับการพัฒนาองค์กรการเคลื่อนไหว ตลอดจนการ สนับสนุนด้านบุคลากรให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นพี่เลี้ยงให้กับ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” โดยตลอด

ดังนั้น เครือข่ายบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหานั้น แต่ไม่มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Constituencies) จึงเป็นแหล่งที่มาของทรัพยากรที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรสำหรับการ เคลื่อนไหวและทรัพยากรสำหรับพัฒนาองค์กร เช่น องค์ความรู้ ข้อมูลที่มีความจำเป็นต่อการเคลื่อนไหว ทรัพยากรเงินทุน และทรัพยากรมนุษย์ รวมถึงเป็นแนวร่วมเคลื่อนไหวกดดันในแต่ละประเด็นปัญหาที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา อีกทั้งยังมีส่วนสำคัญที่ทำให้ประเด็นเรียกร้องของชาวบ้านกลายเป็นที่รับรู้ในวงกว้างมากยิ่งขึ้นในสังคม

ส่วนเครือข่ายผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการแต่ถูกจำกัดบทบาทเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน (The Non constituency Institutional) เช่น กลุ่ม ส.ว. ส.ส ภาคประชาชน มหาวิทยาลัยราชภัฏ ชัยภูมิและอาจารย์ประจำบางส่วนที่ออกมาเคลื่อนไหวส่วนตัว ครูโรงเรียนมัธยมในเขตรอบพื้นที่โครงการฯ และข้าราชการระดับปฏิบัติการที่มีความเข้าอกเข้าใจการต่อสู้ของชาวบ้าน รวมถึงนักข่าวในองค์กรสื่อมวลชน ระดับประเทศ แม้เครือข่ายและองค์กรเหล่านี้จะถูกจำกัดบทบาทในการแสดงออกเนื่องจากเป็นบุคลากรและ หน่วยงานของรัฐ แต่เครือข่ายทรัพยากรดังกล่าวก็มีส่วนสนับสนุน “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้เป็นอย่างมาก ทั้งใน ส่วนของการช่วยเหลือข้อมูลในด้านวิชาการ การทำให้ประเด็นเรื่องเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน เป็นที่รับรู้และเข้าใจของสาธารณะทั้งภายในและภายนอกจังหวัด การต่อต้านและตรวจสอบในระบบการเมืองปกติ ดังเช่น ภาคประชาชนได้ยื่นฟ้องเรื่องให้ศาลปกครอง ตีความ เรื่องของการจัดทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (อีไอเอ)

ดังนั้นเครือข่ายบรรดาผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการแต่ถูกจำกัดบทบาทเพราะเป็น ส่วนหนึ่งของสถาบัน จึงหันกลับมาเป็นแหล่งของทรัพยากรเพื่อการเคลื่อนไหวที่สำคัญ เช่น ทรัพยากรด้านความรู้ต่างๆ ด้านของการส่งเสริมให้ประชาชนหรือผู้ที่สนใจทั่วไปได้รับทราบข้อมูลในหลายๆด้านให้เกิดการมองเห็นภาพโดยครอบคลุมทุกมิติ และการเป็นแนวร่วมในการเคลื่อนไหวในรายประเด็น

จนสามารถวิเคราะห์สรุปได้ว่า “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้ใช้รูปแบบการสร้างเครือข่ายในการระดมทรัพยากรจากกลุ่มผู้ถือครองทรัพยากร 3 ประเภทด้วยกันคือ 1) ทรัพยากรที่ได้จากบรรดาผู้มีโอกาสได้รับ ผลประโยชน์โดยตรง (The Beneficiary Constituency) 2) ทรัพยากรที่ได้จากบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็น ปัญหานั้น แต่ไม่มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง (The Constituencies) 3) ทรัพยากรที่ได้จากบรรดาผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการแต่ถูกจำกัดบทบาทเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน (The Non constituency Institutional) การสร้างเครือข่ายเพื่อระดมทรัพยากรจากภายนอกจึงนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ สำหรับการออกมาเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” เพราะในความเห็นของผู้วิจัยนั้น เห็นได้ว่าหากที่จะ อาศัยเฉพาะทรัพยากรจากภายในองค์การการเคลื่อนไหวเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีการระดมทรัพยากรจาก ภายนอกเข้าสู่ภายในองค์การการเคลื่อนไหวคงเป็นการยากที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” จะพัฒนาองค์การการเคลื่อนไหวให้มีความเติบโตและสร้างผลสะท้อนต่อภายรัฐให้ขยายพื้นที่ทางการเมืองในระบบปกติที่เอื้อให้เกิดการเจรจาต่อรองที่เท่าเทียมเสมอหน้าได้ ดังนั้น การสร้างเครือข่ายกับภายนอกของขบวนการ

เคลื่อนไหวทาง สังคมที่มีพื้นที่ทางการเมืองอยู่ภายนอกวงขอบของการเมืองปกติจึงถือเป็นอาวุธสำคัญที่จะก่อให้เกิดพลัง อำนาจในการสร้างผลสะเทือนทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5.3.4 รูปแบบการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ”เห็นได้ว่าบริเวณพื้นที่ชุมชนรอบโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ส่วนใหญ่มีลักษณะพื้นที่เน้นการทำเกษตรกรรมที่หมุนเวียนตลอดทั้งปี และมีลักษณะการอยู่ร่วมกันของชุมชนต่างๆ ที่อิงบนฐานของระบบนิเวศ วัฒนธรรมเดียวกันซึ่งมี ประเพณี พิธีกรรม ภูมิปัญญา ความเชื่อ ตำนานท้องถิ่น วีถีชีวิต เศรษฐกิจชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความกลมเกลียวและสะท้อนตัวตนของชาวบ้านสิ่งที่สะท้อนออกมาเหล่านี้ ถือเป็นพลังทางวัฒนธรรมในการจัดการชีวิตความเป็นอยู่ภายในชุมชนท้องถิ่นและการตอบโต้ ต่อรองกับกระแสต่างๆ จากภายนอกที่เป็นกระแสคลื่นเข้ามากระทบใส่วิถีชุมชนอยู่ตลอดเวลา

จากการศึกษาพบว่า ท่ามกลางสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการพยายามผลักดันของนโยบาย จากภาครัฐและนายทุนเข้ามาสู่ชุมชน ในพื้นที่ของการดำเนินโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน โดยผ่านนโยบายที่ กล่าวว่าเป็นการนำพาความเจริญเข้ามาสู้ชุมชน โครงการพัฒนาและกฎหมายเพื่ออ้างสิทธิในการ ตักตวงทรัพยากรธรรมชาติโดยการปฏิบัตินั้นแสดงให้เห็นถึงความไม่เคารพเกียรติและศักดิ์ศรีของชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ ดังนั้นจึงเกิดพลังทางวัฒนธรรมที่ได้กล่าวไปข้างต้น อันเป็นอำนาจหนึ่งเดียวที่ยังคงเหลืออยู่ในมือของชาวบ้านผู้ที่ถือว่าเป็นชายขอบทางการเข้าถึงอำนาจ ไร้สิทธิ ไร้เสียงในพื้นที่ทางการเมืองระบบปกติได้ถูกชาวบ้านหยิบยกมาใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้เพื่อปกป้องวิถีชีวิตและทรัพยากรชุมชนของพวกเขา ที่สะท้อนออกมาในหลายรูปแบบด้วยกัน ดังนั้นจึงสามารถนำเสนอในรูปแบบการสร้างพลังทางวัฒนธรรมมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ที่เน้นให้ชาวบ้านภาครัฐหรือภาคเอกชนได้เห็นถึงคุณค่าทางสิ่งแวดล้อม คุณค่าทางความทรงจำ และคุณค่าความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนี้

การสร้างประเพณี คือ “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทุนในการ ต่อสู้ต่อต้านการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จณรงค์” ผู้วิจัยได้กล่าวไปในข้างต้นบ้างแล้วเรื่องของพื้นที่ ขอบเขตการขอสัมประทานบัตรโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ส่วนใหญ่ครอบคลุมชุมชนที่มีการทำอาชีพเกษตรกรรมที่ชาวบ้านต่างทำไร่ ทำนา และทำสวน เพื่อหล่อเลี้ยงชีพและเหลือก็นำมาเป็นสินค้าในการจำหน่ายดังนั้น “น้ำ” จึงถือว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวบ้านมาช้านาน และยังมีเรื่องของประเพณี ความเชื่อ จารีตของชาวบ้านที่ดำเนินการขับเน้นให้

ส่งออกให้สังคมภายนอกได้สัมผัสรับรู้กับเรื่องราวของพื้นที่ มักจะสัมพันธ์และเชื่อมโยงอยู่กับเรื่องของน้ำ ดังนั้น บุญการสืบชะตาบึงทะเลสีดอ จึงถูกประดิษฐ์ขึ้นมาถือเป็นประเพณีที่ชาวบ้าน “คนรักษ์บ้านเกิดฯ” นำมาเครื่องมือในการรับใช้ชุมชนในสถานการณ์ที่กำลังเผชิญกับการบุกรุก และการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวต่อต้านภาครัฐและนายทุนในยุค ปัจจุบัน

“บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี” เพื่อระดมทุนในการต่อสู้คัดค้านการ ก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จณรงค์” ซึ่งจากการสัมภาษณ์ของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนหลายแห่งรอบพื้นที่ ของโครงการที่ได้ร่วมลุกขึ้นต่อต้านโครงการฯ ทำให้ผู้วิจัยรับรู้ได้ถึงความไม่ลงรอยกันของชาวบ้าน เพราะการจัดประเพณีนั้นมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและฝ่ายที่ต่อต้าน ฝ่ายที่ต่อต้านการจัดประเพณีนั้นส่วนมากจะเป็นกลุ่ม ที่ให้การสนับสนุนทางภาคของโครงการฯ เสียส่วนใหญ่โดยให้เหตุผลถึงการที่บอกว่าในอดีตนั้นทางหมู่บ้านไม่ เคยมีการจัดประเพณีนี้ขึ้น สร้างประเพณีใหม่แบบนี้อาจจะส่งผลเสียให้กับคนรุ่นหลังนั้นเข้าใจผิด แต่ฝ่ายที่จัดประเพณีนี้ขึ้นมานั้นก็ได้มีการกล่าวถึงความเป็นมาของการจัด บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอนั้น ชาวบ้านได้ ประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นการระลึกถึงบุญคุณของ “น้ำ” หรือ “แม่คงคา” ตลอดทั้ง “เจ้าเซ” ที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นเทวดาดูแลและคอยหล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านมา ดังคำที่ P1 ที่เป็นจ้ำบ้าน (ผู้นำทางจิตวิญญาณ) กล่าวว่า

> “แม่คงคากับเจ้าเซนั้น “บุญคุณเพิ่นผู้ค้ำน้ำให้กินผู้เลี้ยงเฮามา พาเฮาใหญ่” บุญคุณเพิ่นล้น หัวเฮาจั่งได้พากันมาสืบชาตาเพิ่นย่านเพิ่นบ่พอใจเพราะเขามาเฮ็ดของบ่ดีลงในเพิ่น” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล P1, มกราคม พ.ศ.2565)

อีกนัยหนึ่งก็คือการ แสดงออกถึงการสำนึกในบุญคุณของ “แม่คงคา”และ “เจ้าเซ” ซึ่งชาวบ้านต่างเชื่อว่าเป็นผู้ที่ให้รักษาดูแลน้ำ และบึงทะเลสีดอ ตลอดทั้งจิตวิญญาณที่สถิตอยู่ในทุกอณูละอองน้ำ ฉะนั้นสำหรับชาวบ้านแล้วนั้น “น้ำ” จึงไม่ใช่แค่เพียงสิ่งที่เป็นอาหาร หรือการใช้อุปโภค, บริโภค แต่น้ำนั้นเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตที่สำคัญ ซึ่งไม่สามารถที่จะขาดไปได้เลย น้ำมีลักษณะเป็นวัตถุที่เคลื่อนไหว จึงทำให้มองเห็นน้ำนั้นว่า เหมือนสิ่งที่มีจิตวิญญาณแฝงเร้นอยู่ตลอด

ทั้งนี้การประกอบพิธีกรรม “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” นั้นชาวบ้านจะมาร่วมกันโดยมีการนำสิ่งของ ต่างๆ ที่เกี่ยวกับการสืบชะตา โดยสิ่งของต่างๆ นั้นมีความคล้ายคลึงกับการสืบชะตาให้กับตัวของบุคคล ที่มี องค์ประกอบ เช่น 1) กระบอกน้ำ 108 2) กระบอกทราย 108 3) บันไดชะตา 1 อัน 4) ลวดเงิน 4 เส้น 5) ลวดทอง 4 เส้น 6) หมากพลูผูกติดเส้นด้ายในลวดเงินลวดทอง 108 7) ไม้ค้ำ 1 อัน 8) ขัวไข่ (สะพานข้ามน้ำ ขนาดยาว 1 วา) 1 อัน 9) ช่อ (ธงเล็ก) 108 10) ฝ้ายค่าคิงจุน้ำมัน (ด้ายยาวเท่ากับตัวผู้สืบชะตา) 1 สาย 11) กล้วยมะพร้าว 1 ต้น 12) กล้วยดิบ 1 เครือ

13) เสื่อ 1 ผืน 14) หมอน 1 ใบ 15) หม้อใหม่ 2 ใบ (หม้อเงิน หม้อ ทอง) 16) มะพร้าว 1 คะแนง (ทะลาย) 17) ธงค่าคิง (ธงยาวเท่าตัว) 1 ผืน 18) เทียนเล่มบาท 1 เล่ม 19) ด้ายสายสิญจน์ล้อมรอบผู้สืบชะตา 1 กลุ่ม 20) บาตรน้ำมนต์ 1 ลูก 21) ปลาสำหรับปล่อยไปเท่าอายุผู้สืบชะตา 22) นก หรือ ปู หรือ หอย และ 23) พานบายศรีนมแมว 1 สำหรับ (กระทรวงวัฒนธรรม, 2563) จากนั้นจะนิมนต์พระสงฆ์ที่เป็นที่เคารพของชาวบ้าน จำนวน 9 รูป มาทำบุญเพื่อเป็นสิริมงคลในตอนเช้า เมื่อเสร็จจากพิธีทาง ศาสนาแล้วก็จะเชิญหมอสูดทำพิธีบายศรีสู่ขวัญบวงสรวงเจ้าแห่งบึงทะเลสีดอ หรือ ‘เจ้าเซ’ ขอให้ท่านได้ปกปักษ์รักษาบึงทะเลสีดอไว้ให้เป็นสมบัติสาธารณะของลูกหลานชาวตำบลหัวทะเลและชาวบำเหน็จณรงค์ต่อไป และมีการจัดทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อระดมทุนต้านภัยเหมืองแร่โปแตซและโรงไฟฟ้าชีวมวลสอดไส้ถ่านหิน ใช้ใน การดำเนินกิจกรรม “เสวนาสาธารณะ เรื่อง แหล่งแร่โปแตซแอ่งโคราช : สถานการณ์ปัญหาและผลกระทบ จากการสำรวจและการทำเหมืองแร่ใต้ดินสู่กระบวนการแก้ไขรัฐธรรมนูญ 60 ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและสิทธิชุมชน” เครือข่ายต่างๆ ร่วมงานเสวนาและแลกเปลี่ยนความคิดกัน ในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และรักษาวิถีชีวิตของชุมชนให้ยั่งยืนสืบไป โดยไม่ให้เกิดความเสียหาย ผลกระทบ และมลพิษที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งยากที่จะฟื้นฟูให้กลับมาดังเดิมได้ และกลุ่มฯ จะต่อสู้ต่อต้านจนกว่าจะแน่ใจได้ว่าเหมืองแร่จะไม่กลับมาอีก จึงมีการเชิญชวนผู้มีจิตศรัทธาและผู้ที่มีอุดมการณ์ในการร่วมรักษาปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมงาน

ดังนั้นประเพณีสืบชะตา จึงสื่อความหมายในมุมมองของการแสดงความเคารพและสำนึกต่อบุญคุณ ของแม่คงคา และเจ้าเซ ที่ดูแลหล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้าน มาจนเติบใหญ่และเป็นพิธีกรรมในระดับครัวเรือน มากกว่าระดับชุมชน ทว่าเมื่อภูมิปัญญาต่างๆ ของชาวบ้านนั้นถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ ประกอบกับบริบทที่เปลี่ยนไปทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การประกอบ พิธีกรรมต่าง ๆ จึงค่อยๆ เลือนหายไปจากชุมชน

ภาพ 13 ชาวบ้านและกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ร่วมกันทำบุญประเพณีสืบชะตา

ที่มา : (Facebook : เหมืองแร่โปแตซแอ่ง โคราช, 2560)

จากข้างต้น บุญสืบชะตา นั้นมีความลื่นไหลทางวัฒนธรรม สามารถถูกปรับเปลี่ยนเพื่อรับใช้กับบริบทชุมชนในสถานการณ์ใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา ดังที่ Hobsbawm ให้คำอธิบายว่าวัตถุดิบทางวัฒนธรรม นั้นจะเอื้ออำนวยต่อการ “ประดิษฐ์” ทางวัฒนธรรมก็ต่อเมื่อ วัตถุดิบทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีคุณลักษณะบาง ประการ เช่น มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขทางสังคมในห้วงเวลานั้น อีกทั้งยังสัมพันธ์กับ สังคมนั้นๆในบางแง่มุม (Hobsbawm, 1983 อ้างถึงใน เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2545) ลักษณะของบุญสืบชะตา ดังกล่าวจึงเอื้ออำนวยให้ชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” สร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” ขึ้นมารับใช้ชุมชนใน สถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างแยบคาย กล่าวคือ ท่ามกลางบริบทแวดล้อมที่ชุมชนในเขตของโครงการเหมืองแร่ฯบริษัทเหมืองแร่โปแตซอาเซียนชัยภูมิที่ต้องเผชิญกับการรุกรานแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและการลิดรอนสิทธิในการดูแลรักษาและใช้

ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน และยังต้องเผชิญกับข้อจำกัดในเรื่องของทรัพยากรเงินทุนสำหรับใช้ในกิจกรรมการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรของชุมชน

“ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ในฐานะองค์กรตัวแทนชาวบ้าน ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านจาก ชุมชนต่างๆ อาศัยอยู่รอบพื้นที่โครงการ จึงได้พยายามคิดค้นหาวิธีเพื่อระดมทุนสำหรับการเคลื่อนไหวปกป้อง ทรัพยากรของชุมชน โดยการหยิบยกเอาประเพณีบุญสืบชะตา และงานทอดผ้าป่าสามัคคี ซึ่งเป็นประเพณี ปฏิบัติของชุมชนในช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยวมาสร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” ผ่านกระบวนการผลิตซ้ำและต่อเติม ตีความใหม่จนกลายเป็น “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทุนในการ ต่อสู้คัดค้านการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จณรงค์” ซึ่งเป็นประเพณีดังกล่าวนั้นชาวบ้านได้ “ประดิษฐ์” ขึ้นมาครั้งแรกนั้นในปี พ.ศ. 2559 และได้สถาปนาเป็นงานบุญประเพณีประจำของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ที่ได้ยกออกมาจากประเพณีที่มีการจัดขึ้นในปกติของชุมชน เพื่อทำหน้าที่ใหม่คือรับใช้ชุมชนในการต่อสู้ กับโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน โดยเฉพาะการเป็นเครื่องมือในการระดมทรัพยากรทุน สำหรับใช้ในการดำเนิน กิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการ

ในรายละเอียดของการจัดประเพณีนั้น เริ่มจากช่วงเช้าชาวบ้านจากหลายชุมชน ตลอดจนพี่น้องจาก เครือข่ายภาคประชาชนต่างๆ จะเริ่มทยอยกันมาสมทบ บางส่วนได้ช่วยกันตระเตรียมงานตั้งแต่คืนก่อนเริ่ม งานทั้งนี้กิจกรรมในช่วงเช้าที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมาเป็นประจำทุกปี ก็คือ เดินขบวนแห่ต้นบุญของแต่ละชุมชน และเป็นการรณรงค์ของชาวบ้าน ผ่านชุมชนต่างๆ ในละแวกพื้นที่ของ บึงทะเลสีดอ บ้านหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิเมื่อขบวนรณรงค์เคลื่อนตัวเข้าสู่ภายใน ลานหน้าศาลเจ้าเซ ก็มีการดำเนิน พิธีการต่อไปก็จะเป็นการเปิดงาน “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทุนใน การต่อสู้คัดค้านการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จณรงค์” ซึ่งในแต่ละปีก็จะมีการเชิญหัวหน้าส่วน ราชการทั้งในพื้นที่และจังหวัด เช่น นายอำเภอ และผู้ว่าราชการจังหวัด มาเป็นประธานกล่าวเปิดงาน ซึ่งงาน กลายเป็น “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทุนในการต่อสู้คัดค้านการ ก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จณรงค์” นี้ค่อยข้าวที่จะแตกต่างจากงานบุญต่างๆ ในรอบปีของชุมชนโดยทั่วไป เพราะผู้ร่วมงานไม่ได้มีเพียงชาวบ้านในชุมชน หลังจากฝ่ายราชการกล่าวเปิดงานเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ลำดับถัดมาจึงเป็นหัวใจสำคัญของการจัดงานคือ การประกอบพิธีกรรมทางด้านศาสนาที่กลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” พยายามที่จะสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเป็นแนวการปฏิบัติสืบต่อไปในทุกๆปีที่ถูกนำมาผลิตเพิ่มเติม และการให้คุณค่าและการสร้างสำนึกเกี่ยวกับน้ำ ที่สื่อสาร

ออกมาในลักษณะความเชื่อทางจิตวิญญาณ หรืออีก นัยยะคือ การสร้างความสำคัญให้กับน้ำ โดยยึดโยงถึงการระลึกบุญคุณและการแสดงออกถึงความเคารพต่อ แม่คงคา ตลอดทั้งเจ้าเซที่เป็นอารักษ์ที่รักษา แหล่งน้ำแห่งนี้ตามความเชื่อของชาวบ้านในพื้นที่ และนำมา เชื่อมโยงเข้ากับประเด็นผลกระทบของโครงการเหมืองแร่ปแตซและเกลือหิน ที่จะนำหายนะเข้ามาสู่บึงทะเล สีดอ ที่เป็นแหล่งน้ำสำคัญของชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านได้มีความตระหนักถึงบุญคุณของน้ำและอารักษ์ที่รักษาแหล่งน้ำ ให้เกิดการตื่นตัวที่จะลุกขึ้นมาปกป้อง แหล่งน้ำที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของตนเองและ ชุมชน ดังนั้นบุญสืบชะตาและการทอดผ้าป่าสามัคคี จึงถือว่าอยู่ในฐานะของสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” และประเพณีนี้จึงไม่ใช่เพียงถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการระดมทรัพยากรทุนเท่านั้น แต่ยังถูกหยิบมาประดิษฐ์ใช้ในเชิงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่อกระตุ้นสำนึกของชาวบ้านให้รู้จักหวง แหนแหล่งน้ำที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของตนเอง ดังที่ A3 แกนนำชาวบ้านผู้ที่มีบทบาทสำคัญเป็นผู้ประสานให้ชาวบ้านและเครือข่ายในการมาร่วมกันสร้างสรรค์ ประเพณีบุญสืบชะตา ได้เล่าถึงเบื้องหลังความเป็นมาของการสร้างประเพณีบุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ และทอดผ้าป่าสามัคคี มาประดิษฐ์สร้างเป็นงานประเพณี เพื่อเสริมสร้างความเชื่อมโยงและรับใช้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมว่า

> “บึงสีดอนั้นติในอดีตตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ตายาย มาก็มีเรื่องเล่าว่า บึงนี้ในอดีตนั้นได้มีช้างคู่หนึ่งที่เป็นช้างสีดอ มาลงน้ำที่บึงแล้วเกิดล้มตายที่นี้ เลยได้ชื่อเรียกกันมาตลอดว่าบึงสีดอ และชาวบ้านระแวงนี้ล้วนแต่ต้องมีการอาศัยน้ำจากบึง ในการทำเกษตรกรรมต่าง ๆ เช่น การทำนา หรือทำส่วนปลูกพริก เฮาจั่งได้พากันคึดหาวิธี ว่าสิเฮ็ดแนวได่ บึงสีดอนี้จั่งสิอยู่นำเฮาไปตลอดมีความอุดมสมบูรณ์ เฮาเลยพากันคิดว่าต้องสืบชาตาเพิ่นแม่คงคานั้น แล้วกะตลอดทั้งเจ้าเซ เพราะเพิ่นเป็นเทวดาอารักษ์ที่รักสมรักษาบึงสีดอนี้ พวกป้ากะเลยว่าถ้ามีเหมือง แล้วเขาปล่อยของเสียมันออกมาลงใส่บึงนี้ เฮาสิมีน้ำใส่น้ำสอยบ่ มันสิเค็มจนใส่บ่ได้อีกต่อไป กะเลยตัดสินใจ พากันจัดงานชขึ้นแล้วกะพยายามที่ สิ จัดให้เป็นประเพณีทุกๆ ปีเพื่อให้ลูกให้หลานผู้เกิดใหม่ ใหญ่ลุน เขาได้ฮู้ได้เล่น ตลอดจนได้ใส่น้ำในบึงสีดอนี้” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A3, 31 มกราคม พ.ศ. 2565)

(แปล : บึงสีดอ ในอดีตนั้นมีความเชื่อที่สืบทอดกันมาว่า เดิมทีบึงได้พบช้างสีดอ คู่หนึ่งที่ลงมาเล่นน้ำในบึงนี้ แต่แล้วก็เสียชีวิตภายในบึง ชาวบ้านจึงได้เรียกกันต่อมาว่า บึงทะเลสีดอ โดยบึงทะเลสีดอนั้นมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่รอบๆ บึงได้อาศัยน้ำในแห่งนี้ ในการ

ดำเนินชีวิตทั้งด้านเกษตรกรรม และการใช้อุปโภคและบริโภค ต่างๆ ชาวบ้านจึงมีการรวมกลุ่มกัน และปรึกษาถึงแนวทางใน การที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมของบึงให้คงความอุดมสมบูรณ์ไว้ เพราะถ้าเกิดมีเหมืองดำเนินงานขุดเอาแร่มาแล้ว มีของเสียที่ลงในน้ำบึงสีดอ จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่ไม่สามารถใช้น้ำได้อีกตลอดไป จึงได้เกิดประเพณีบุญ สืบชะตานี้ขึ้น และมีการจัดประเพณีบุญสืบชะตาชขึ้นในทุกๆ ปีเพื่อเป็นการอนุรักษ์และรักษาน้ำ รักษาบึงทะเลสีดอนี้ให้อยู่ถึงรุ่นลูก รุ่นหลานต่อไปภายหน้า

โดยสรุป การสร้างประเพณี “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อระดมทุนในการต่อสู้คัดค้านการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จณรงค์” จึงเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่ชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” ได้ประดิษฐ์สร้างประเพณีขึ้นมาได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการ เคลื่อนไหวต่อสู้ เพื่อปกป้องทรัพยากรของชุมชนจากการรุกรานของทางภาครัฐและนายทุนในหลายแง่มุม หลายมุมด้วยกัน ได้แก่ การใช้เป็นเครื่องมือในการระดมทรัพยากรทุนสำหรับการเคลื่อนไหว การเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีของผู้ร่วมขบวนการเคลื่อนไหว ให้เกิดความเป็นปึกแผ่น การสร้างพื้นที่สาธารณะให้เกิดการสื่อสารและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของผู้คนที่เข้ามาร่วมภายในงาน ตลอดจนถูกใช้ในฐานะของสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในการกระตุ้นสำนึกของชาวบ้านผู้ร่วมขบวนการให้เกิด ความตระหนักและหวงแหนในวัฒนธรรม วิถีชีวิต และทรัพยากรของชุมชน และเป็นการการตอบโต้ต่อถ้อยคำของฝ่ายนายทุนเจ้าและชาวบ้านฝ่ายสนับสนุนที่มักมีการโจมตีชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ว่าเป็น “ม๊อบรับจ้าง” รับเงินมาเคลื่อนไหวถ่วงความเจริญ และการสะท้อนคุณค่าของตัวตนและวิถีชีวิตออกไปสู่สาธารณะ เพื่อเรียกร้องให้สังคมภายนอกและรัฐให้ความเคารพต่อวัฒนธรรม เคารพต่อคุณค่าในความเป็นมนุษย์ และเคารพต่อสิทธิในการจัดการดูแลทรัพยากรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพวกเขา เพราะว่าชีวิตของ พวกเขานั้นผูกพันกับการทำเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำสวน หากเหมืองแร่ฯเกิดขึ้นนั้น มันจะไม่มีวิถีชีวิตแบบนี้ หลงเหลืออยู่อีกต่อไป ดังนั้นหากมีการพิจารณาในแง่มุมบทบาทของประเพณีประดิษฐ์ “บุญสืบชะตาบึงทะเล สีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทุนในการต่อสู้คัดค้านการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าถ่านหินบำเหน็จ ณรงค์” จึงสะท้อนนัยยะของขอบวนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” ในการใช้ตอบโต้ ต่อรอง และท้าทายอยู่ในท่วงทีของความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

สุดท้ายเป็นการปฏิบัติการคว่ำบาตรทางสังคม การตอบโต้ด้วยรูปแบบวิธีนี้ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” โดยมีเป้าหมายเพื่อแสดงสัญญะ แห่งการประท้วงให้เกิดผลสะเทือนใน

ระดับชุมชนให้เกิดขึ้น โดยการใช้กลไกทางสังคมภายในชุมชนเป็นเครื่องมือในการตอบโต้กันของกลุ่มเป้าหมายคือชาวบ้านที่ไปเข้าร่วมสนับสนุนบริษัทเจ้าของโครงการเหมืองแร่ฯ รูปแบบวิธีการที่ใช้ก็คือ คว่ำบาตร การไม่คบค้าสมาคมด้วย การติฉินนินทา การกีดกัน ไม่ให้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ที่ได้จัดขึ้น และปฏิเสธการเข้าร่วมงานที่อีกฝ่ายจัดขึ้นเช่นกัน การไม่ซื้อสินค้าในร้านที่ชาวบ้านฝ่ายสนับสนุนโครงการฯ เป็นผู้ขาย ดังนั้นการคว่ำบาตรทางสังคมจึงเป็นการประท้วงเชิงวัฒนธรรมแบบสันติวิธี ไร้ความรุนแรงซึ่งเป็นการแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์เพื่อให้ฝ่ายต่อต้านรู้ว่าชาวบ้านไม่ต้องการเหมืองแร่ ไม่ต้องการมีเหมืองแร่เกิดขึ้นในชุมชน

สรุป

“ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” นั้นได้ใช้รูปแบบวิธีการในการต่อสู้ที่หลากหลายและปรับเปลี่ยนเพิ่มเติม สร้างใหม่ ตามสถานณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละหวงเวลา มีการเลือกใช้ให้สอดคล้องกับจังหวะและการโอกาสของการ เคลื่อนไหวและสถานการณ์ที่เผชิญอยู่โดยตลอด จึงสะท้อนให้เห็นแนวทางในการเคลื่อนไหวต่อต้านของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” มีการใช้วิธีผสมผสานในหลายรูปแบบทั้งตามช่องทางระบบการเมืองปกติ และรูปแบบการ ขัดขวางท้าทายระบบปกติตลอดจนการเคลื่อนไหวโดยใช้วัฒนธรรมชุมชน ที่เป็นพลังสำคัญอย่างหนึ่งของ ชาวบ้านมาเป็นตัวขับเน้นในขบวนการการเคลื่อนไหวต่อต้านและปกป้องทรัพยากรชุมชน

เนื่องจาก “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” นั้นเป็นการเคลื่อนไหวและกระทำร่วมของกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มชายขอบ ของการเข้าถึงอำนาจ และการต่อรอง ทั้งทางด้านสังคม และกฎหมาย ตลอดจนการแสวงหาเครื่องมือ หรือแหล่งทรัพยากรเพื่อหนุนเสริม พลังอำนาจในการต่อรองได้อย่างเสมอหน้าเท่าเทียม และผลสั่นสะเทือนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจของผู้มีอำนาจตัดสินใจเชิงนโยบายจึงเป็นสิ่งจำเป็น อย่างไรก็ตามแต่ แนวทางการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ก็ยังคงเน้นการเคลื่อนไหวนอกระบบการเมืองปกติ ซึ่งถือว่าเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของ ขบวนการเคลื่องไหวของชาวบ้าน อีกทั้งยังสัมพันธ์กับการก่อเกิดและการพัฒนาขบวนการให้เติบโตต่อไป เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจในมิติอื่นๆ ให้ชุมชนสามารถปลดปล่อยตนเองไปสู่อิสรภาพจากโครงสร้างที่ครอบงำ ถึงกระนั้นก็ตามการเคลื่อนไหวหรือรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ได้ขับเคลื่อนก็มิใช่ว่าจะมีแต่มิติของการเคลื่อนไหวต่อต้าน ให้ได้มาซึ่งข้อเรียกร้องหรือก่อเกิดผลทางการเมืองเพียงมิติเดียว หากแต่โดยตัวของมันเองยังถูกใช้ในมิติของการสร้างความเป็นปึกแผ่นภายในขบวนการ และการพัฒนาขบวนการในเติบโต

อีกทั้งไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549) ยังได้กล่าวว่า ลักษณะร่วมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ ได้แก่ การสร้างวัฒนธรรมการต่อต้านขัดขืน (Resistance) ขึ้นมาโดยมี วัตถุประสงค์ที่หลากหลายมาก เช่น เพื่อระดมคน เพื่อยกระดับจิตสำนึก การรับรู้ของประชาชนในเรื่องที่ ต่อต้าน ขัดขืน หรือเพื่อสร้างคุณค่า ความเชื่อชุดใหม่ นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเองก็ เช่นเดียวกัน ที่มิใช่มีความหมายในแง่ของการเป็นเครื่องมือในการต่อสู้เพียงมิติเดียว หากแต่โดยตัวของมันเอง ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ อย่างที่ พฤทธิสาน ชุมพล (2546, อ้าง ถึงในประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) ได้อธิบายว่า ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ พยายามที่จะนำมาซึ่งการ เปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งโดยการเปลี่ยนแปลงค่านิยม และโดยการพัฒนาวิถีชีวิตใหม่ๆ ขึ้นเป็นทางเลือก (Alternative life-styles) ดังนั้น รูปแบบการเคลื่อนไหวต่อต้านที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” ที่นำเสนอออกมาใช้ จึงแฝงไปด้วยคุณค่าและเป้าหมายของมันที่สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมของการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ รวมทั้งการ สร้างค่านิยมของผู้ที่นำมันออกมาใช้ด้วย สิ่งที่สำคัญที่ผู้วิจัยพบในการลงพื้นที่นั้นพบว่า “ศนรักษ์บ้านเกิดฯ” มีรูปแบบการเคลื่อนไหวโดยยึดแนวทางหลักคือ การเคลื่อนไหวแบบสันติ ไม่ใช้ความรุนแรง พราะการต่อสู้ทางการเมืองสมัยปัจจุบันนี้ เน้นการที่ปฏิเสธการต่อสู้ด้วยความรุนแรง ซึ่งการใช้ความรุนแรงเป็นรูปแบบในการ เคลื่อนไหวที่มีแต่จะนำมาซึ่งความอ่อนแอของขบวนการ เพราะจะไม่สามารถที่จะระดมความเห็นอกเห็นใจ จากสาธารณะได้เลย ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของขบวนการต่อสู้ของชาวบ้านที่เป็นกลุ่มชายขอบของอำนาจ และมีพื้นที่ทางการเมืองอยู่นอกวงขอบการเมืองปกติ การใช้ความรุนแรงจึงเป็นเสมือนการปิดเกมส์แพ้ ของขบวนการชาวบ้านตั้งแต่ต้นนั้นเอง

บทที่ 6
ผลสะเทือนและข้อวิพากษ์ต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

เนื้อหาในส่วนนี้เป็นการอธิบาย 2 หัวข้อสำคัญ ได้แก่ 1) ผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” และ 2) ข้อวิพากษ์ต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เพื่อทำความเข้าใจดังกล่าว ผู้วิจัยได้อาศัยข้อมูลจากการศึกษาบริบทเชิงโครงสร้างการพัฒนาการของการเคลื่อนไหว และยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของการเคลื่อนไหว ซึ่งได้ทำการศึกษามาแล้วในบทที่ 4 และ 5 มาเป็นฐานในการวิเคราะห์ โดยจะทำให้เห็นชัดเจนถึงกระบวนพัฒนาการของกลุ่มฯ และผลการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวต่อด้านเหมืองแร่ ดังรายละเอียดตามตารางต่อไปนี้

ภาพ 14 ผลสะเทือนของการเคลื่อนไหวที่มีต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

ขบวนการเคลื่อนไหว	ผลของขบวนการเคลื่อนไหว
ผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหว	ผลสะเทือนด้านกฎหมาย
	ผลสะเทือนด้านนโยบาย
	ผลสะเทือนด้านขบวนการเคลื่อนไหว
ข้อวิพากษ์ต่อขบวนการเคลื่อนไหว	ประเด็นคำถามต่อยุทธศาสตร์และยุทธวิธี
	การต่อสู้แยกส่วนหรือองค์รวม

6.1 ผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

แนวคิดกลุ่มรากหญ้าหรือคนชนชั้นล่าง (Grass Roots Organization) มุ่งเน้นการใช้ปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้า (Direct Action) เพื่อเปิดพื้นที่สาธารณะและสร้างเครือข่าย (Network) โดยเชื่อว่าการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนจะส่งผลสะเทือนและช่วยพัฒนาประชาธิปไตยได้ อย่างไรก็ตาม กลุ่มมาร์กซิสต์ใหม่วิพากษ์แนวคิดนี้ว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางสังคมได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ เนื่องจาก

1. ไม่ให้ความสำคัญกับรัฐและอำนาจ แนวคิดนี้มักละเลยบทบาทของรัฐและโครงสร้างอำนาจที่มีผลต่อการเคลื่อนไหว ทำให้การวิเคราะห์ไม่ครอบคลุมและไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมอำนาจได้

2. ขาดการวิเคราะห์ความสลับซับซ้อนของรัฐและสังคม แนวคิดนี้ไม่พิจารณาถึงความสลับซับซ้อนของโครงสร้างรัฐและสังคม ซึ่งส่งผลให้ไม่สามารถเข้าใจหรือจัดการกับปัญหาที่เกิดจากการรวมกลุ่มและการเจรจาประนีประนอมได้

3. ละเลยมิติของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ การวิเคราะห์ไม่ครอบคลุมถึงการต่อสู้ทางอุดมการณ์และความหลากหลายทางอุดมการณ์ภายในกลุ่มเคลื่อนไหว ซึ่งทำให้การจัดการกับอุดมการณ์ที่ขัดแย้งกันไม่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

4. ปฏิเสธการวิเคราะห์ทางชนชั้น แนวคิดนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ทางชนชั้น (Class Analysis) และไม่สามารถอธิบายการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวของชนชั้นที่มีอุดมการณ์แตกต่าง ซึ่งอาจขัดแย้งกับเป้าหมายการพัฒนาประชาธิปไตย

5. ไม่สามารถอธิบายการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวที่หลากหลาย แนวคิดนี้ไม่สามารถอธิบายถึงการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวที่มีอุดมการณ์หลากหลาย และความเป็นไปได้ที่กลุ่มเหล่านี้อาจมีความขัดแย้งกันในเรื่องของการพัฒนาประชาธิปไตย ซึ่งการวิพากษ์นี้ชี้ให้เห็นว่าการใช้แนวคิดกลุ่มรากหญ้าอาจต้องการการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งกว่านี้ เพื่อให้สามารถจัดการกับปัญหาและความท้าทายที่เกิดขึ้นในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และ เควิน ฮิววิสัน, 2552) และปัจจุบันมีความสนใจที่ถกเถียง แลกเปลี่ยนในมุมมองมิติด้านการเมืองของขบวนการทางสังคมทั้งในส่วนของนักเคลื่อนไหวในขบวนการทางสังคม เช่น อาจารย์ประภาส ปิ่นตบแต่ง ภาควิชากาปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เขียนหนังสือ “แนวการวิเคราะห์การเมืองแบบขบวนการทางสังคม” ที่มุ่งเน้นสำรวจองค์ความรู้การวิเคราะห์การเมืองในแนวการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคม ที่มีการแบ่งเนื้อหาในการวิเคราะห์ไว้ 2 ส่วน ด้วยกันคือ ส่วนที่ 1 จะเป็นการการสำรวจกรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิเคราะห์การเมืองแบบขบวนการทางสังคม โดยชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการแนวการวิเคราะห์ของสำนักคลาสสิก อันได้แก่สำนักจิตวิทยาสังคม สำนักพฤติกรรมร่วม ฯลฯ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดสำคัญของการมองการรวมตัวกัน

ของผู้คนแบบฝูงชน ซึ่งต่อมาได้ถูกวิพากย์วิจารณ์จากกระแสการศึกษาโดยทฤษฎีขบวนการทางสังคมแบบใหม่ (new social movement) สำนักวัฒนธรรม (cultural approach) และการเมืองแบบอัตลักษณ์ (identity politics) ซึ่งเป็นแนวการวิเคราะห์ในสายนักวิชาการด้านขบวนการทางสังคมในยุโรป และส่วนที่ 1 จะเป็นการการสำรวจกรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิเคราะห์การเมืองแบบขบวนการทางสังคม โดยชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการแนวการวิเคราะห์ของสำนักคลาสสิก อันได้แก่ สำนักจิตวิทยาสังคม สำนักพฤติกรรมร่วม ฯลฯ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดสำคัญของการมองการรวมตัวกันของผู้คนแบบฝูงชน ซึ่งต่อมาได้ถูกวิพากย์วิจารณ์จากกระแสการศึกษาโดยทฤษฎีขบวนการทางสังคมแบบใหม่ (new social movement) สำนักวัฒนธรรม (cultural approach) และการเมืองแบบอัตลักษณ์ (identity politics) ซึ่งเป็นแนวการวิเคราะห์ในสายนักวิชาการด้านขบวนการทางสังคมในยุโรป ถึงแม้จะเป็นหนังสือเล่มดังกล่าวจะเผยแพร่มาหลายปีแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ยังมีสาระสำคัญที่สามารถอธิบายสถานการณ์และปรากฏการณ์ทางสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะหนังสือได้นำเสนอบทความนี้ก็ยังมีขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นในประเทศไทย เช่น การต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินในพื้นที่ภาคใต้ของประเทศไทย อาจารย์ประภาส ปิ่นตบแต่ง ได้อธิบายการเกิดปรากฏการณ์ขบวนการประชาชนในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาที่ทำให้เกิดข้อคิด ข้อโต้งแย้งและนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทางความคิดในด้านมิติการเมืองของขบวนการทางสังคม อาจจะกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้สามารถเป็นแนวคิดพื้นฐานสำหรับผู้อ่านได้เป็นอย่างดี เพื่อการวิเคราะห์ปรากฏการณ์และพฤติกรรมในสังคมปัจจุบัน ซึ่งการศึกษาขบวนการทางสังคมจะทำให้เราเข้าใจพฤติกรรมทางสังคมรวมไปถึงการทำงานของโครงสร้างอำนาจในสังคมนั้นๆ ได้นอกจากนี้ แนวคิดเชิงสังคมวิทยาว่าด้วยขบวนการทางสังคมก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในสาขาพฤติกรรมศาสตร์ ยกตัวอย่าง การวิเคราะห์พฤติกรรมทางสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจกจนถึงระดับกลุ่มคน การวิเคราะห์กระบวนการสร้างกรอบความคิดทางการเมืองและทางสังคมวัฒนธรรม รวมไปถึงวิเคราะห์แนวคิดของผู้ปกครอง (ผู้มีอำนาจรัฐ) และผู้ถูกปกครอง (ประชาชน) ที่ต้องพยายามต่อต้านและไม่ให้ได้รับการถูกเอาเปรียบจากผู้มีอำนาจ เช่นเดียวกันกับการศึกษาของฐากูร สรวงศ์สิริ ที่ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคัดค้านเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี โดยมีการศึกษาถึงเงื่อนไขที่นำมาสู่การก่อเกิดและการเติบโตของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี และเพื่อศึกษายุทธวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี โดยมีพื้นที่ศึกษาอยู่ในเขตอำเภอประจักษ์ศิลปาคม

จังหวัดอุดรธานี ที่เป็นพื้นที่การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเหมืองแร่โพแทช ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการทั้งด้านของการต่อสู้ในเชิงยุทธวิธีตามช่องทางระบบการเมืองปกติที่อาศัยการเรียกร้องผ่านหน่วยงานของรัฐ และการดำเนินการทางยุทธวิธีที่อาศัยการขัดขวางโดยเริ่มจากการกดดันภาครัฐ ถึงการเคลื่อนไหวที่เดินประท้วงและชุมชุมในส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการของเหมืองแร่ และก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวที่เป็นการรวมตัวของชาวบ้านที่เป็นแกนนำคัดค้านจากระบบเครือญาติ ถึงระดับของการสร้างองค์กรที่เป็นรูปธรรมในการเคลื่อนไหวในนามของ “กลุ่มคนรักบ้านเกิด” ซึ่งจากข้อมูลที่นำเสนอในบทที่ 5 ที่เกี่ยวกับการจัดการการเคลื่อนไหวขององค์การ ตลอดจนยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ในการเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับการต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ จะเห็นได้ว่า “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นได้เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านเหมืองฯ ที่ได้ส่งผลสะเทือนต่อการเคลื่อนไหว 3 ประเด็นที่ผู้วิจัยได้นำเสนอดังนี้

6.1.1 ด้านกฎหมาย

โครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ ถือได้ว่าเป็นโครงการที่มีขนาดใหญ่ เพราะโรงการเหมืองแร่ฯ ครั้งนี้เป็นการร่วมมือกันของทางภาครัฐและนายทุนทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศที่มีการทำข้อตกลงกันระหว่างประเทศที่ผ่านการประชุมในระดับผู้นำของอาเซียน โดยตลอดระยะเวลา 20 ปี ได้มีการเปลี่ยนผ่านของนายทุนที่เข้าร่วมแต่กลับอีกด้านนั้น ประชาชนชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบๆ เหมืองฯ ยังไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ฯ อย่างตรงไปตรงมา ที่ผ่านมานั้นชาวบ้านได้ทราบเพียงข้อมูลเกี่ยวกับด้านผลตอบแทนของทางภาครัฐที่จะได้จากการดำเนินของเหมืองฯ และการจ้างงานที่มากกว่า 300 ตำแหน่ง ที่มีมูลค่าหลายล้านบาทต่อชุมชน ตลอดจนยังจะส่งผลทางอ้อมต่อเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นในชุมชนอีกมาก แต่ข้อมูลดังกล่าวที่ชาวบ้านได้รับ เป็นเพียงข้อมูลด้านเดียวที่พูดถึงเฉพาะด้านที่ดีของการมีเหมืองแร่ฯ ในพื้นที่ โดยผ่านการประชาสัมพันธ์ของบริษัทฯ แต่ข้อมูลดังกล่าวยังมีอีกด้านหนึ่งที่ชาวบ้านนั้นได้แสดงออกมาให้ว่าการดำเนินการของภาครัฐและภาคเอกชนนั้นไม่ได้แสดงคาวมจริงใจต่อชาวบ้าน ผลสะเทือนของการที่ชาวบ้านได้ศึกษาถึงผลกระทบที่เป็นด้านลบของการมี เหมืองแร่ฯ ในพื้นที่นั้นคือการเคลื่อนไหวด้านกฎหมาย

ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน (2559) ได้กล่าวถึง รายงานการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้าน

ทรัพยากรแร่ ก่อนการทำเหมือง ได้เกิดกระบวนการลัดขั้นตอนและสร้างข้อมูลเท็จในเรื่องทรัพยากรแร่มักพบเห็นปัญหาพื้นฐานอยู่เสมอว่า มีการลัดขั้นตอนและสร้างข้อมูลเท็จในการขอสัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่ หรือมีกลโกงในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น มีการประชุมหมู่บ้าน อบต./เทศบาล ในวาระอื่นๆ แต่มีการจัดทำบันทึกการประชุมแทรกเนื้อหาการขอสัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่ลงไปในภายหลัง หรือมีการประชุมหมู่บ้าน อบต./เทศบาล ในวาระเรื่องการขอสัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่จริง แต่จัดทำบันทึกการประชุมเท็จว่าประชาชนหรือสมาชิก อบต./เทศบาลส่วนใหญ่เห็นชอบให้มีการขอสัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่ได้ทั้ง ๆ ที่เสียงส่วนใหญ่ในวันประชุมจริงไม่เห็นชอบ เป็นต้น

ประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่มักถูกหลอก ล่อลวง เช่นนี้เสมอ และก็ยากที่จะดำเนินการเอาผิดทั้งในทางฟ้องร้องต่อหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องและฟ้องต่อศาล เนื่องจากหน่วยงานราชการมักสนับสนุนหรือให้ท้ายเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นที่มีการทำความผิดเช่นนี้อยู่เสมอ โดยอ้างหลักฐานไม่เพียงพอไม่ชัดเจน หรือเป็นอำนาจหน้าที่ที่เจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นสามารถตัดสินใจได้เองไม่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานกำกับดูแลแต่อย่างใด ในส่วนของการฟ้องคดีต่อศาล โดยเฉพาะศาลปกครองก็มีความล่าช้ามาก บางคดีมีคำพิพากษาออกมาว่าขั้นตอนเหล่านั้นผิดชัดเจน ก็ไม่สามารถนำไปบังคับย้อนเหตุการณ์ได้ ยกตัวอย่างกรณีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่ได้มีการฟ้องร้องในระหว่างพิจารณาคดีของศาลปกครอง 3 หน่วยงาน คือ กรมชลประทาน ผู้ออกใบอนุญาตใช้น้ำ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) และคณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณารายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (คชก.) ผู้ให้ความเห็นชอบรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ทั้งสองฉบับและศาลได้มีการเรียก บริษัทอาเซียนโปแตช จำกัด มาเป็นผู้ถูกฟ้องคดีที่ 4 ด้วย ซึ่งศาลศาลปกครองนครราชสีมาได้มีคำพิพากษายกฟ้อง[1] (สำนักงานศาลปกครอง, 2565) โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. กรณีใบอนุญาตใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำลำคันฉู มีประเด็นที่ต้องพิจารณา คือ ประชาชนมีสิทธิในการฟ้องคดีหรือไม่ และการออกใบอนุญาตใช้น้ำของกรมชลประทานชอบด้วยกฎหมายหรือไม่

2. การมีมติเห็นชอบรายงาน EIA ทั้งสองฉบับ ชอบด้วยกฎหมายหรือไม่

ประเด็นที่ 1 ศาลเห็นว่าประชาชนมีสิทธิในการฟ้องคดี เพราะเป็นผู้ใช้น้ำที่อาจได้รับ

[1] คำพิพากษา เรื่อง คดีพิพาทเกี่ยวกับหน่วยงานทางปกครองหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย

ผลกระทบจากการอนุญาตให้ใช้น้ำดังกล่าว และกรมชลประทานได้ออกหนังสืออนุญาตโดยชอบด้วยกฎหมายแล้ว เนื่องจากหนังสืออนุญาตนั้นออกตามมติ คณะรัฐมนตรี (ครม.) และเป็นเพียงการแจ้งสิทธิต่อผู้ประกอบการว่ามีสิทธิในการใช้น้ำ แต่จะได้รับอนุญาตก็ต่อเมื่อมีการยื่นเอกสารตามแบบ ผย.33 ให้ครบถ้วนเสียก่อน เมื่อไม่มีการยื่นจึงไม่ถือว่ามีการอนุญาตแต่อย่างใด

ประเด็นที่ 2 ศาลเห็นว่าทางบริษัทได้มีการทำตามกระบวนการขั้นตอนที่ถูกต้องตามกฎหมายแล้วโดยบริษัทที่จัดทำ EIA ก็เป็นบริษัทที่มีใบอนุญาตถูกต้องตามกฎหมายเช่นกัน ส่วนการนำข้อมูลในเวทีโครงการโรงไฟฟ้ามาใส่ในรายงาน EIA เหมืองแร่นั้น ศาลเห็นว่าโรงไฟฟ้าเป็นส่วนหนึ่งของเหมือง ข้อมูลจากทั้งสองเวทีย่อมเป็นสิทธิของผู้ประกอบการ การนำมาใส่ในอีกโครงการย่อมไม่ถือว่าเป็นข้อมูลเท็จ ศาลจึงเห็นควรให้ยกฟ้อง (ประชาไท, 2564)

จากการพิจารณาของศาลนั้นแม้นผลออกมาเป็นการยกฟ้องจนหลายคนนั้นรู้สึกผิดหวัง และเสียใจต่อคำพิพากษาครั้งนี้ แต่ชาวบ้านก็ยังได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านกระบวนการของโครงการเหมืองแร่โปแตซ ต่อไปโดยชาวบ้านและเครือข่ายฯ จะได้ดำเนินการยื่นอุทธรณ์ต่อศาลปกครองสูงสุดต่อไป ดังข้อความของผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นกลุ่มแกนนำ ได้สะท้อนความคิดเห็นหลังจากทราบผลการพิจารณา

> ผมคนหนึ่งที่ได้เดินทางไปร่วมรับฟังผลการตัดสินของศาลปกครองโคราช (นครราชสีมา) วันนั้นเราเหมือนการสู้โดดเดี่ยวเพราะแม่นแต่ศาลก็ตัดสินว่าฝ่ายนั้นเขาไม่ผิด แต่เราก็ยังยืนยันว่าการทำ รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) โครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และโครงการไฟฟ้าพลังงานความร้อนร่วม (เป็นผู้จัดทำรายงานอีไอเอ 2 ฉบับให้บริษัทฯ) นั้นได้ขาดกระบวนการที่ให้ฝ่ายไม่เห็นด้วยเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น โดยฝ่ายเรา (ฝ่ายต่อกันข้าม) เป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ตั้งโดยรอบของแหมืองแร่ และเมื่อผลออกมาในรูปแบบนี้แล้วเราก็ยอมรับว่าเสียใจต่อกระบวนการทางกฎหมาย แต่เราก็จะสู้ในรูปแบบต่อไปและยื่นอุทธรณ์ต่อไป (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A3, 30 มกราคม พ.ศ.2565)

เช่นเดียวกับตัวแทนเครือข่ายองค์กรภาคประชาสังคม ที่ได้เข้าร่วมรับฟังผลการพิจารณาความ ได้มีความคิดเห็นเกี่ยวกับผลการสำรวจผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) ในทัศนะที่คล้ายคลึงกันในผลของการสำรวจครั้งนี้ ผ่านการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยโดยมีความว่า

“เรามีความหวังต่อกระบวนการทางกฎหมายเป็นอย่างมากที่จะช่วยให้เราชาวบ้านนั้นได้รับความเป็นธรรมกับการที่บริษัทและหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และผลพวงคือการดำเนินการสร้างโรงงานไฟฟ้าชีวมวล ที่เราต่อสู้ในศาลวันนี้เรามาต่อสู้ในกระบวนการที่เราเห็นว่าการทำ EIA ในครั้งนี้ไม่ชอบด้วยกฎหมายหลายประการ แต่สุดท้ายเราก็ผิดหวังกับผลที่ออกมาแต่อย่างไรก็ตามเราจะต่อสู้ในกระบวนการทางกฎหมายจนถึงที่สุด กระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (EIA) ในประเด็นที่ต่อสู้การฟ้องให้ศาลปกครองเพิกถอนรายงาน EIA ครั้งที่ 4 โดยที่ชาวบ้านได้ยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง พิจารณาเพิกถอนรายงานอีไอเอฉบับดังกล่าว และพิจารณาลงโทษเจ้าหน้าที่รัฐและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการอนุมัติ ในข้อหาใช้อำนาจปกครองไม่ชอบด้วยกฎหมาย กรณีการพิจารณารายงานอีไอเอ ตามมาตรา 48 และ 49 แห่ง พ.ร.บ.ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เป็นต้น โดยทางเราได้มีการเสนอให้มีการจัดทำ EIA ใหม่อีกรอบเพื่อให้ฝ่ายที่แจ้งว่าไม่ได้เข้าร่วมนั้นได้เข้าร่วมการจัดทำอีกครั้งจะถือว่าสเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญที่เกิดขึ้น” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล B2, 30 มกราคม พ.ศ. 2565)

แต่ในมุมมองของฝ่ายที่เป็นภาครัฐ ในฐานะที่เป็นหนึ่งในกลไกที่มีบทบาทในการเข้ามาร่วมกระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (EIA) ได้สะท้อนความคิดเห็นต่อประเด็นนี้ว่า

“เราได้มีการประกาศเชิญให้ประชานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องนั้น ได้มาเข้าร่วมและรับฟังกระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ตามที่กฎหมายได้กำหนด และเรายังได้มีการประชาสัมพันธ์ไปที่หมู่บ้านโดนมีการส่งเรื่องให้กับผู้นำหมู่บ้านให้มีการประกาศประชาสัมพันธ์ให้กับประชาชนทุกคนได้รับทราบ วันเวลาในการที่จะจัดทำ เพื่อให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม เพราะเราเองก็ได้คำนึงถึงข้อกฎหมายในส่วนนี้ และในวันนั้นเราเองก็ได้มีการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นและมีกรับวนการรับฟังอย่างถูกต้อง เราเองจึงมีความมั่นใจในกระบวนการของศาลที่ว่าเรานั้นไม่ได้ทำผิดกฎหมายตามที่หน่วยงานเราโดนฟ้อง” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล C1, 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2565)

ดังนั้น การที่มีการฟ้องร้องในกระบวนการชั้นศาลปกครอง และมีความเห็นต่างกับคำตัดสิน

ของศาลฯ ที่มีการถกเถียงและเคลื่อนไหวของชาวบ้าน จะเป็นช่องทางที่อาจจะนำไปสู่แนวทางการแก้ไขปัญหา ตามที่นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ได้ชี้นำให้ชาวบ้านเห็นว่า ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่นั้นจำเป็นที่จะต้องได้รับการแก้ไขด้วยการปรับปรุงสิ่งที่เป็นปัญหาอยู่ให้ดีขึ้น โดยทำให้กฎหมายมีลักษณะเอื้อต่อชาวบ้านมากขึ้น ซึ่งจะเป็นการคืนอำนาจและการจัดการให้กับชาวบ้าน ให้ได้มีตัวตนอยู่ในโครงสร้างของการจัดการทรัพยากร มีส่วนร่วมในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรไม่น้อยไปกว่ารัฐและทุน มิใช่ปล่อยให้รัฐผูกขาดและเป็นเจ้าของแต่เพียงผู้เดียว

6.1.2 ด้านนโยบาย

ถ้าจะพูดถึงผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินทางด้านนโยบาย นั้นมีผลกระทบที่มีขนาดใหญ่ทั้งทางภาครัฐและภาคเอกชน ต่อไปนี้คือบางประการที่อาจมีผลสะเทือนที่เกิดขึ้นคือ

การเปลี่ยนแปลงในนโยบายสาธารณะที่เกี่ยวข้อง การเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินอาจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในนโยบายของรัฐ การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเกี่ยวข้องกับการตรวจสอบหรือปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่โดยเฉพาะ กฎหมายแร่ พ.ศ. 2560 จากการศึกษา (ชินพรรธน์ ธนพงษ์วัฒน์, 2563) ยังพบว่า

กฎหมายเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรแร่มีข้อบกพร่องหลายประการ ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้ง เนื่องด้วยการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในคณะกรรมการแร่จังหวัดในฐานะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในสัดส่วนที่น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับคณะกรรมการทั้งหมด ทำให้ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรแร่เพียงพอ นอกจากนี้ กฎหมายยังขาดการบัญญัติถึงขั้นตอน วิธีการ และระยะเวลาในการฟื้นฟูพื้นที่หลังการปิดเหมือง ซึ่งอาจส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมในระยะยาว จึงทำให้ไม่มีบทบัญญัติกฎหมายที่ชัดเจนในการกำหนดขั้นตอน วิธีการ และระยะเวลาในการฟื้นฟูพื้นที่หลังปิดเหมือง อาจก่อให้เกิดผลกระทบด้านมลพิษตกค้างในพื้นที่ดังกล่าว และการกำหนดขอบเขตความรับผิดของผู้ได้รับอนุญาตดำเนินกิจการแร่ ต่อความเสียหายหรือความเดือนร้อนรำคาญที่เกิดขึ้นภายนอกเขตที่ได้รับอนุญาตไม่ชัดเจนเพียงพอส่งผลให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบนั้นไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาอย่างเหมาะสม ซึ่งในการศึกษาของ Paul D. Schumker ได้ทำการศึกษากลุ่มประท้วง (protest group) ในประเด็นเกี่ยวกับการตอบสนองทางนโยบายของระบบการเมืองท้องถิ่นที่มีต่อข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทาง

สังคมโดยมีตัวชี้วัดที่ใช้พิจารณาการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทางนโยบายสาธารณะ หรือการตอบสนองจากนโยบายรัฐซึ่งมี 7 ลักษณะ ดังนี้ (วิภาดา เอี่ยมคง, 2553; เอกพล เสียงดัง, 2550: 29-30)

1) การตอบสนองจากภาครัฐ โดยที่รัฐยอมรับฟังข้อเรียกร้องจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

2) การตอบสนองจากภาครัฐ โดยการนำข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวเข้าสู่วาระทางการเมือง

3) การตอบสนองจากภาครัฐ โดยที่ได้นำข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงมาจัดทำเป็นนโยบายใหม่ของรัฐ ซึ่งในขั้นตอนนี้ภาครัฐจะนำวาระทางการเมืองไปออกระเบียบ ข้อบังคับ หรือกฎหมายต่างๆ

4) การตอบสนองจากภาครัฐ โดยการนำข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาเป็นนโยบายใหม่ของรัฐ

5) การนำนโยบายใหม่ที่เกิดจากการเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไปปฏิบัติ

6) การตอบสนองที่ประสบความสำเร็จ คือการบรรเทาความเดือดร้อนของกลุ่มประท้วง

7) การตอบสนองในระดับที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโครงสร้างทางการเมือง

ผลสะเทือนต่อกระบวนการนโยบายสาธารณะ วิเคราะห์ได้จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบาย การนำนโยบายไปปฏิบัติ การบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งนโยบายที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเข้าไปเกี่ยวข้องนั้นไม่ได้จำกัดว่าจะต้องเป็นนโยบายประเภทใดโดยเฉพาะ แต่ส่วนใหญ่จะเป็นนโยบายที่มักเกี่ยวกับวิถีชีวิตหรือสิทธิเสรีภาพของประชาชน (วิภาดา เอี่ยมคง, 2553: 38) แต่อย่างไรก็ดีผลสะเทือนของกระบวนการนโยบายสาธารณะก็อาจส่งผลต่อภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคมอย่างมีนัยยะ เช่น ข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหนึ่งๆ อาจมีผลโดยอ้อมที่ก่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจจากสาธารณชน แม้ว่าข้อเรียกร้องนั้นจะไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐ แต่ข้อเรียกร้องนั้นอาจได้รับการสนับสนุนจากสังคมหนึ่งและข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอาจส่งผลถึงมติมหาชน และอีกประการสำคัญ คือการมีพื้นที่สาธารณะที่ถือว่าเป็นปัจจัยหลักในการตัดสินใจของรัฐ (วิภาดา เอี่ยมคง, 2553: 38)

การเปลี่ยนแปลงในการดำเนินการของบริษัทเหมืองแร่ การต้านทานต่อการทำเหมืองแร่อาจส่งผลให้บริษัทที่ดำเนินกิจกรรมดังกล่าวต้องปรับปรุงกระบวนการทำงานหรือการดำเนินกิจกรรมของพวกเขาเพื่อรองรับต่อต้านจากสังคมและเพื่อปฏิบัติตามกฎหมายและนโยบายที่เปลี่ยนแปลง

การบรรลุความยั่งยืนทางสังคม การเคลื่อนไหวทางสังคมนี้สามารถเป็นกรรมวิธีที่ช่วยในการสร้างความยั่งยืนทางสังคม โดยเน้นให้มีการพิจารณาความต้องการและประโยชน์ของทุกกลุ่มสังคมที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้จะช่วยลดข้อขัดแย้งและสร้างความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ที่มีการดำเนินการเหมืองแร่

การเพิ่มความโปร่งใส การต้านทานต่อกิจกรรมเหมืองแร่อาจส่งผลให้มีการเพิ่มความโปร่งใสในกิจกรรมของบริษัทและในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งสามารถช่วยให้มีการควบคุมและติดตามกิจกรรมที่เกี่ยวข้องได้

การกระตุ้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เป็นต้านทานต่อการทำเหมืองแร่อาจกระตุ้นให้มีการตรวจสอบหรือเปลี่ยนแปลงในกระบวนการทำเหมืองเพื่อลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

การเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ส่งผลให้เกิดผลกระทบที่หลากหลายทั้งทางด้านนโยบาย ธุรกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม การทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และสังคมมีความสำคัญในการพัฒนาแนวทางที่ยั่งยืนและอาจตอบสนองต่อความต้องการของทุกฝ่ายได้ รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นเครื่องมือในการป้องกันล่วงหน้าสำหรับสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชน สังคม วัฒนธรรมและสุขภาพของบุคคลที่มีส่วนร่วมกับโครงการหรืออยู่ในพื้นที่ของโครงการ เมื่อเกิดการให้น้ำหนักระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา จึงนำมาสู่ประเด็นความขัดแย้งทางด้านสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง เพราะทั้งสองประเด็นไม่ว่าจะเป็น “สิ่งแวดล้อม” และ “การพัฒนา” ล้วนส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและการพัฒนาชีวิตมนุษย์ทั้งสิ้น เนื่องจากรัฐในฐานะเป็นผู้กุมอำนาจขั้นต้นในการกำหนดการพัฒนาหรือการอนุญาตให้เกิดการพัฒนานั้น ยังต้องตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงชุมชนที่จะได้รับผลกระทบจากการพัฒนานั้น ซึ่งในการศึกษาการเคลื่อนไหวทางด้านนโยบาย การดำเนินการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) กับการผลักดันโครงการโรงงานไฟฟ้าถ่านหิน ที่เป็นการร่วมมือกันของภาครัฐและกลุ่มนายทุนนั้น เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ (2560) ได้กล่าวถึงการเคลื่อนไหวที่เป็นมุมมองด้านว่า จุดเริ่มต้นจากที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณา

รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ด้านโรงไฟฟ้าพลังความร้อน (คชก.) ทำจดหมายถึง บริษัท อาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) บริษัทที่ปรึกษารับจ้างทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง แจ้งว่าในการประชุมของ คชก. ครั้งที่ 36/2559 เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2559 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2560) เพื่อพิจารณารายงานชี้แจงเพิ่มเติม ครั้งที่ 1 ประกอบการพิจารณารายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนร่วม (โดยใช้ถ่านหินบิทูมินัสเป็นเชื้อเพลิง) หรือ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน สำหรับโครงการเหมืองแร่โปแตชและเกลือหิน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ของบริษัทฯ ดังกล่าว ตั้งอยู่ที่ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ มีมติ ไม่ให้ความเห็นชอบ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินดังกล่าว รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) โครงการโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนร่วม สำหรับโครงการเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ ของบริษัทอาเซียนโปแตชชัยภูมิ จำกัด (มหาชน) ตั้งอยู่ที่ ต.หัวทะเล อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ โดยให้ทำการแก้ไขเพิ่มเติมตามแนวทางหรือรายละเอียดที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการฯ กำหนด 19 ประเด็น ดังนี้ 1) ด้านรายละเอียดโครงการ 2) ด้านน้ำ 3) จัดการน้ำทิ้ง 4) ระบบการระบายน้ำและการป้องกันน้ำท่วม 5) ด้านน้ำใต้ดิน 6) ด้านคุณภาพอากาศ 7) ด้านเสียง 8) ด้านทรัพยากรดิน 9) ด้านทรัพยากรชีวภาพ 10) ด้านการจัดการกากของเสีย 11) ด้านสารเคมี 12) ด้านคมนาคม 13) ด้านสุขภาพ 14) ด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัย 15) ด้านโบราณคดี 16) ด้านเศรษฐกิจและสังคม 17) ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน 18) แผนปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมและมาตรกาการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมและมาตรการติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อม 19) ประเด็นคัดค้านของประชาชนบริเวณพื้นที่โครงการและกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์

ที่ผ่านมาในจดหมายยังระบุไว้ด้วยว่า การมีมติไม่ให้ความเห็นชอบ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่ 2 นี้ถือว่าเป็นการจบกระบวนการพิจารณา EIA ทั้งนี้ หากบริษัทฯ ไม่เห็นด้วยกับความเห็นของ คชก. ก็มีสิทธินำคดีขึ้นสู่ศาลปกครองภายใน 90 วันนับแต่วันที่ได้รับแจ้ง แต่กรณีที่บริษัทฯ เห็นด้วยกับคำสั่งของ คชก. และต้องการเสนอ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินใหม่ ก็ไม่ตัดสิทธิที่จะเสนอ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินที่ได้ทำการแก้ไขเพิ่มเติมทั้งฉบับให้ คชก. พิจารณาให้ความเห็นชอบ ซึ่งกรณีนี้จะกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 แห่ง

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (กฎหมายสิ่งแวดล้อม)

ผลจากมติของคณะกรรมการฯ แล้วนั้นแต่เมื่อทางกลุ่มทุน ไม่เห็นด้วยจึงมีประเด็นให้ต้องพิจารณาว่า การกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมมีรายละเอียดอย่างไร เมื่อพินิจบทบัญญัติของมาตรา 48[2] และ 49[3] ของกฎหมาย

---

[2] มาตรา 48 ในกรณีที่โครงการหรือกิจการซึ่งต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมตามมาตรา 46 เป็นโครงการหรือกิจการซึ่งจะต้องได้รับอนุญาตจากทางราชการตามกฎหมาย ก่อนเริ่มการก่อสร้างหรือดำเนินการ ให้บุคคลผู้ขออนุญาตเสนอรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมต่อเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจตามกฎหมายนั้น และต่อสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการเสนอรายงานดังกล่าวอาจจัดทำเป็นรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมเบื้องต้นตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่รัฐมนตรีกำหนดตามมาตรา 46 วรรคสอง ก็ได้ ให้เจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจอนุญาตตามกฎหมายรอการสั่งอนุญาตสำหรับโครงการหรือกิจการตามวรรคหนึ่งไว้ก่อนจนกว่าจะทราบผลการพิจารณารายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมตามมาตรา 49 จากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ให้สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตรวจสอบรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และเอกสารที่เกี่ยวข้องที่เสนอมา หากเห็นว่ารายงานที่เสนอมามิได้จัดทำให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ในมาตรา 46 วรรคสอง หรือมีเอกสารข้อมูลไม่ครบถ้วน ให้สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแจ้งให้บุคคลผู้ขออนุญาตที่เสนอรายงานทราบภายในกำหนดเวลาสิบห้าวันนับแต่วันที่ได้รับการเสนอรายงานนั้น ในกรณีที่สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพิจารณาเห็นว่า รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมและเอกสารที่เกี่ยวข้องที่เสนอมาถูกต้อง และมีข้อมูลครบถ้วน หรือได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องครบถ้วนตามวรรคสามแล้ว ให้สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพิจารณาเสนอความเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับรายงานดังกล่าวให้แล้วเสร็จภายในกำหนดสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับการเสนอรายงานนั้น เพื่อนำเสนอให้คณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณาต่อไป

การแต่งตั้งคณะกรรมการผู้ชำนาญการตามวรรคสี่ ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติกำหนด ซึ่งจะต้องประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และจะต้องมีเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจอนุญาตตามกฎหมายสำหรับโครงการหรือกิจการนั้น หรือผู้แทนร่วมเป็นกรรมการอยู่ด้วย

[3] มาตรา 49 การพิจารณาของคณะกรรมการผู้ชำนาญการตามมาตรา 48 ให้กระทำให้แล้วเสร็จภายในสี่สิบห้าวันนับแต่วันที่ได้รับรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถ้าคณะกรรมการผู้ชำนาญการมิได้พิจารณาให้เสร็จภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ถือว่าคณะกรรมการผู้ชำนาญการให้ความเห็นชอบแล้ว ในกรณีที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการให้ความเห็นชอบ หรือในกรณีที่ให้ถือว่าคณะกรรมการผู้ชำนาญการให้ความเห็นชอบแล้ว ให้เจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจตามกฎหมายสั่งอนุญาตแก่บุคคลซึ่งขออนุญาตได้ ในกรณีที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการไม่ให้ความเห็นชอบ ให้เจ้าหน้าที่รอการสั่งอนุญาตแก่บุคคลผู้ขออนุญาตไว้ก่อนจนกว่าบุคคลดังกล่าวจะเสนอรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมตามที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการสั่งให้ทำการแก้ไขเพิ่มเติมหรือจัดทำใหม่ทั้งฉบับ ตามแนวทางหรือรายละเอียดที่คณะกรรมการผู้ชำนาญการกำหนด

เมื่อบุคคลดังกล่าวได้เสนอรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมซึ่งได้ทำการแก้ไขเพิ่มเติมหรือได้จัดทำใหม่ทั้งฉบับแล้ว ให้คณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณารายงานดังกล่าวให้แล้วเสร็จภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับการเสนอรายงานดังกล่าว แต่ถ้าคณะกรรมการผู้ชำนาญการมิได้พิจารณาให้แล้วเสร็จภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้ถือว่าคณะกรรมการผู้ชำนาญการเห็นชอบ และให้เจ้าหน้าที่ดังกล่าวสั่งอนุญาตแก่บุคคลผู้ขออนุญาตได้ ในกรณีที่เห็นเป็นการสมควร รัฐมนตรีจะประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดให้โครงการหรือกิจการตามประเภทและขนาดที่ประกาศกำหนดตามมาตรา 46 ต้องเสนอ

สิ่งแวดล้อม จะมีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อม ดังนี้

ข้อแรก สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ต้องตรวจสอบ EIA และเอกสารที่เกี่ยวข้อง หากเห็นว่า EIA ที่เสนอมามิได้จัดทำให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ในมาตรา 46[4] หรือมีเอกสารข้อมูลไม่ครบถ้วน ให้ สผ. แจ้งให้บริษัทฯ ทราบภายใน 15 วัน นับแต่วันที่ได้รับ EIAในกรณีที่ สผ. พิจารณาเห็นว่า EIA และเอกสารที่เกี่ยวข้องที่เสนอมาถูกต้อง และมีข้อมูลครบถ้วน หรือได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องครบถ้วนดีแล้ว ก็ให้ สผ. พิจารณาเสนอความเห็นเบื้องต้นให้แล้วเสร็จภายในกำหนด 30 วันนับแต่วันที่ได้รับ EIA เพื่อนำเสนอให้ คชก. พิจารณาต่อไปในส่วนของการพิจารณาของ คชก. ให้กระทำให้แล้วเสร็จภายใน 45 วันนับแต่วันที่ได้รับ EIA มาจาก สผ.

ดังนั้น เงื่อนไขแรกของการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมคือระยะเวลา 75 วัน[5] เสมือนเป็นการส่ง EIA มาให้ สผ. และ คชก. พิจารณาเป็นครั้งแรก ไม่ใช่ระยะเวลา 30 วันซึ่งเป็นระยะเวลาสำหรับใช้ในการพิจารณา EIA ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม

รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการขอต่ออายุใบอนุญาตสำหรับโครงการหรือกิจการนั้น ตามวิธีการเช่นเดียวกับการขออนุญาตด้วยก็ได้

[4] มาตรา 46 เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ให้รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดประเภทและขนาดของโครงการ หรือกิจการของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ หรือเอกชนที่มีผลกระทบสิ่งแวดล้อมซึ่งต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อเสนอขอความเห็นชอบตามมาตรา 47 มาตรา 48 และมาตรา 49 ในการประกาศตามวรรคหนึ่ง ให้กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ ระเบียบปฏิบัติ แนวทางการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้องซึ่งต้องเสนอพร้อมกับรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมสำหรับโครงการหรือกิจการแต่ละประเภทและแต่ละขนาดด้วย

ในกรณีที่โครงการหรือกิจการประเภทหรือขนาดใด หรือที่จะจัดตั้งขึ้นในพื้นที่ใดมีการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมไว้แล้ว และเป็นมาตรฐานที่สามารถใช้กับโครงการหรือกิจการประเภทหรือขนาดเดียวกัน หรือในพื้นที่ลักษณะเดียวกันได้ รัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติอาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา กำหนดให้โครงการหรือกิจการในทำนองเดียวกันได้รับยกเว้นไม่ต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมก็ได้ แต่ทั้งนี้ โครงการหรือกิจการนั้นจะต้องแสดงความยินยอมปฏิบัติตามมาตรการต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมสำหรับโครงการหรือกิจการนั้นตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่รัฐมนตรีกำหนด

[5] จำนวนวันอาจมากกว่า 75 วัน หากในชั้นการพิจารณาของ สผ. ไม่ได้ส่งให้ คชก. ทันทีทันใดนับจากระยะเวลา 30 วันแรกที่อยู่ในการพิจารณาของ สผ. หรือจำนวนวันอาจน้อยกว่า 75 วัน หาก สผ. และ/หรือ คชก. ใช้เวลาน้อยกว่าที่กำหนดไว้ แต่โดยหลักคือ 75 วัน (เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์, 2560)

ข้อสอง เจตนารมณ์ของการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมก็คือให้ปฏิบัติตามประกาศที่เกี่ยวกับการกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ ระเบียบปฏิบัติ และแนวทางการจัดทำ EIA สำหรับโครงการหรือกิจการแต่ละประเภทและแต่ละขนาดตามมาตรา 46 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมด้วย

ในกรณีนี้ประกาศดังกล่าวก็คือ “ประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ณ วันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2555 เรื่อง “กำหนดประเภทและขนาดของโครงการหรือกิจการซึ่งต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และหลักเกณฑ์ วิธีการ ระเบียบปฏิบัติ และแนวทางการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม” รวมถึงฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ซึ่งได้มีรายละเอียดกำหนดไว้ในเอกสารท้ายประกาศ 4 ในเรื่องแนวทางการจัดทำ EIA ในส่วนของรายงานฉบับหลักว่าจะต้องดำเนินตามแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนและ “การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม” และ “แนวทางการประเมินผลกระทบทางสุขภาพใน EIA ด้วย”

ปัจจุบัน สผ. ได้จัดทำเอกสารแนวทางการประเมินผลกระทบทางสุขภาพใน EIA[6] เอาไว้แล้ว โดยมีหลักการทั่วไปให้ต้องคำนึงถึงหลายข้อที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยให้มีการประชุมหารือร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมให้ข้อเสนอแนะต่อโครงการตั้งแต่ขั้นตอนของการกลั่นกรองโครงการ การกำหนดขอบเขตการศึกษา ไปจนถึงการประเมินผลกระทบ การพิจารณารายงาน และการติดตามตรวจสอบและประเมินผล

ดังนั้น เงื่อนไขที่ 2 ของการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมคือการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยให้มีการจัดเวทีประชุมเพื่อหารือร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คล้อยหลังประมาณครึ่งปีนับจากวันที่ คชก. มีมติไม่เห็นชอบ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่ 2 เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2559 สผ. และ คชก. กลับรับ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน ในรอบที่ 3 เข้ามาพิจารณาใหม่ในคราวประชุม คชก. ครั้งที่ 7/2560 เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2560

โดยสามารถพินิจพิเคราะห์ได้ว่าการรับ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่ 3 ของ สผ.

---

[6] แนวทางการประเมินผลกระทบทางสุขภาพในรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์, 2560)

และ คชก. เข้ามาพิจารณาไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมตามที่ คชก. เองได้ทำหนังสือแจ้งมีมติไม่เห็นชอบ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่ 2 ที่ผ่านมา

กล่าวคือ สผ. และ คชก. ดำเนินตามเจตนารมณ์ของการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมไม่ครบถ้วน มีเพียงข้อแรกข้อเดียว นั่นคือ การพิจารณา EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่สามโดยใช้เงื่อนไขระยะเวลา 75 วัน ตามที่ได้แจ้งทางวาจาต่อชาวบ้านกลุ่มคนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ที่เดินทางไปยื่นหนังสือในวันนั้นให้รับทราบ แต่ สผ. และ คชก. ทำผิดเจตนารมณ์ของการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมในเงื่อนไข ข้อที่ 2 ที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่ 3 นี้ปรากฏข้อมูลที่ได้จากการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นเมื่อครั้งเก่า ๆ เต็มไปหมด ซึ่งเป็นข้อมูลที่สร้างความขัดแย้งกับประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากนำรายชื่อและรูปถ่ายของชาวบ้านที่คัดค้านโครงการมาบิดเบือนว่าเป็นรายชื่อและรูปถ่ายชาวบ้านที่สนับสนุนโครงการ

โดยเฉพาะในการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินครั้งที่ 2 ที่โรงเรียนมัธยมบางอำพันธ์วิทยาคมในเขตท้องที่ตำบลบ้านตาลเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2558 มีประชาชนที่แสดงตัวคัดค้านโครงการออกมาร่วมเวทีเกือบพันคน แต่บริษัทที่ปรึกษารับจ้างทำ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินให้เหมืองโปแตซกลับสร้างหลักฐานเท็จด้วยการนำรูปถ่ายของผู้ที่คัดค้านโครงการมาบิดเบือนว่าเป็นผู้สนับสนุนโครงการ เป็นต้น

ปัญหาสำคัญข้อนี้เกี่ยวโยงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ไม่เป็นไปตาม “แนวทางการประเมินผลกระทบทางสุขภาพในรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม” ที่กำหนดเอาไว้ใน “ประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ณ วันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2555 เรื่อง กำหนดประเภทและขนาดของโครงการหรือกิจการซึ่งต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และหลักเกณฑ์ วิธีการ ระเบียบปฏิบัติ และแนวทางการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม” ตามมาตรา 46 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อม

จึงมีข้อร้องเรียนจากประชาชนในพื้นที่ส่งให้กับ สผ. และ คชก. มาตลอดปีครึ่งที่ผ่านมาว่าข้อมูลหลักฐานที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ปรากฏอยู่ใน EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน

ในรอบแรกและรอบที่ 2 ที่ สผ. และ คชก. มีมติไม่ให้ความเห็นชอบนั้นเป็นข้อมูลเท็จ ไม่ถูกต้องและไม่ชอบธรรม

ดังนั้น การที่ สผ. และ คชก. รับ EIA ในรอบที่ 3 มาพิจารณาโดยใช้ข้อมูลที่เกิดจากเวทีรับฟังความคิดเห็นครั้งเก่า ๆ ที่มีปัญหาตามที่ได้กล่าวไป จึงถือว่าเป็นการกระทำผิดไปจากเจตนารมณ์ของการกลับสู่กระบวนการพิจารณา EIA ใหม่ ตามมาตรา 48 และ 49 ของกฎหมายสิ่งแวดล้อมในเงื่อนไขข้อที่ 2 ที่เกี่ยวกับเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน เสมือนเป็นการเหยียบย่ำหลักการอันเป็นสาระสำคัญตามที่กฎหมายกำหนดไว้เสียเอง

แม้การพิจารณา EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในรอบที่ 3 วันที่ 20 เมษายน 2560 สผ. และ คชก. จะมีมติไม่ให้ความเห็นชอบ จนถึงกับทำให้เหมืองโปแตช ต้องร่อนจดหมายชี้แจงไปตามหน่วยงานราชการ ชาวบ้านในพื้นที่ และสื่อมวลชนสาขาต่าง ๆ ว่าจะขอเปลี่ยนเชื้อเพลิงจากถ่านหินเป็นกะลาปาล์มก็ยังเป็นที่สงสัยกันในพื้นที่ว่าบริษัทฯ จะจริงใจแค่ไหน หรือหลอกล่อเพียงเพื่อหวังจะให้การยื่น EIA โครงการโรงไฟฟ้า (กะลาปาล์มเพื่อทดแทน) ถ่านหินในรอบที่ 4 ที่จะนำส่งต่อ สผ. และ คชก. ในอนาคตอันใกล้นี้ ผ่านความเห็นชอบให้ได้เสียก่อน ต่อจากนั้น เมื่อก่อสร้างโรงไฟฟ้าขึ้นแล้วค่อยเปลี่ยนกลับมาใช้เชื้อเพลิงถ่านหินในภายหลังก็ได้

สองเหตุการณ์นี้ได้สร้างความพอใจให้กับชาวบ้านที่ต้องเสียสละรวบรวมเงินทองกันคนละเล็กละน้อยเช่ารถตู้โดยสารสาธารณะเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อขอร่วมประชุมและเสนอความเห็นในการประชุม คชก. ในวันดังกล่าวได้พอสมควร แต่ก็ไม่ทำให้ความผิดของ สผ. และ คชก. ต้องพ้นผิดตามไปด้วย เพราะเป็นความผิดสำเร็จแล้ว เพื่อเตือนสติแก่ สผ. และ คชก. ว่า หากประชาชนไม่ร้องเรียนให้เอาผิดกับ สผ. และ คชก. ในคราวนี้ หน่วยงานทั้ง 2 ก็จะทำผิดซ้ำซากอีกหลายหน และก็จะนิ่งดูดายในความผิดของตัวเองเมื่อเหมืองโปแตชบำเหน็จณรงค์นำส่ง EIA โครงการโรงไฟฟ้า (กะลาปาล์มเพื่อทดแทน) ถ่านหินเป็นรอบที่ 4 เข้ามาในอนาคตอันใกล้นี้ และไม่เฉพาะที่เกี่ยวกับ EIA โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหินในเหมืองโปแตชบำเหน็จณรงค์เท่านั้น แต่ยังรวมถึง EIA โครงการพัฒนาอื่น ๆ อีกมากมายที่ประชาชนจะต้องทนเห็นพฤติกรรมที่ชอบฟอกผิดให้เป็นถูกเช่นนี้ของ สผ. และ คชก. ไปอีกนานแสนนาน

การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหา และที่สำคัญประเด็นนี้กลับทำให้การคัดค้านต่อต้านโครงการเกิดขึ้น เพราะอาจเป็นเพราะการถูกกดขี่โดยภาครัฐและกลุ่มทุน โครงการขนาดใหญ่ที่มัก

สร้างปัญหาในพื้นที่ทั้งหมด กลุ่มทุนมักอ้างรายงาน EIA เป็นตัวช่วยให้เห็นว่ากลุ่มทุนมี EIA เพื่อเป็นทางออกและเป็นใบเบิกทางเพื่อเดินหน้าโครงการ แต่ปัจจุบันจะเห็นว่า EIA เป็นปัญหาที่ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่โครงการและเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบต่อโครงการไม่เชื่อถือ EIA จึงไม่สามารถเป็นตัวช่วยได้อีกต่อไป มีความพยายามจากหลายฝ่ายที่จะแก้ปัญหาของการทำ EIA ตั้งแต่กรอบการศึกษา งบประมาณการทำหรือแม้แต่ผู้ที่ต้องรับผิดชอบว่าใครควรรับผิดชอบเพื่อให้ตัวรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมนี้ได้รับการแก้ปัญหาและสามารถทำให้เกิดการยอมรับควบคู่กับการกำหนดการพัฒนาประเทศต่อไปได้ ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมามักยึดงานวิชาการ ไม่ปรากฏว่างานวิชาการให้ความสำคัญเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านที่พยายามบอกเล่าเรื่องราวที่พวกเขาเห็นว่างานวิชาการไม่บรรจุหรือให้ความสำคัญ ต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ของเขา การที่รัฐพูดอย่างทำอย่างนี้เองที่ทำให้การพัฒนาของรัฐไม่ได้รับการตอบสนองจากภาคประชาชน เพื่อแลกกับอุตสาหกรรมหลายครั้งที่เกิดการโต้แย้งในประเด็นที่ท้าทายต่อการพัฒนาที่สุดรัฐบาลเอง ก็มาสามารถใช้อำนาจที่มีในมือได้ (จินตนา แก้วขาว, 2555)

อย่างไรก็ตามทางโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือ ก็ยังยืนยันว่าการดำเนินการเกี่ยวกับการก่อสร้างโรงไฟฟ้าชีวมวล โดยการดำเนินโครงการยังได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านที่สนับสนุนให้ดำเนินโครงการ จากการสัมภาษณ์ที่ได้สะท้อนผ่านตัวแทนฝ่ายที่สนับสนุนการดำเนินงานของโครงการ

> “ทางเราขอยืนยันในการสนับสนุนว่าอยากให้การดำเนินการก่อสร้างเหมืองแร่ และโรงงานไฟฟ้าชีวมวลของบริษัทฯ ให้สำเร็จ เราเชื่อว่าทางบริษัทจะมีมาตราการในการรักษาความปลอดภัยที่จะไม่ก่อให้เกิดมลภาวะต่อชุมชน หรือเมื่อเกิดเหตุใดก็ตามทางบริษัทฯ ก็จะเป็นผู้รับผิดชอบกับผลที่เกิดขึ้น ซึ่งเราเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่ผ่านมาในที่ต่างๆ ในโลก เมื่อมีโครงการขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้น ณ ที่ใดก็จะดึงดูดให้ประชาชนเคลื่อนย้ายเข้าไปอยู่อาศัยประกอบอาชีพต่างๆ ดังนั้นจึงเป็นโอกาสสำหรับพวกเราคนท้องถิ่นเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนแล้วจะมีอาชีพที่มั่นคง และมีรายได้ที่แน่นอน และไม่ต้องเดินทางออกนอกพื้นที่ในการไปทำงาน” (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A10, 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2565)

6.1.3 ด้านขบวนการเคลื่อนไหว

ผลสะเทือนของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” ซึ่งผลการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ อันเกิดจากการกระทำของขบวนการเคลื่อนไหว ที่บางครั้งอาจจะไม่ใช่จุดหมายปลายทางโดยตรงแต่สัมพันธ์กัน โดยแบ่งเป็น 2 ด้าน ได้แก่ ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายในขบวนการ และผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการทั้งต่อระบอบการเมืองและพื้นที่สาธารณะ

ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Internal Impacts of Social Movement Sector) องค์การถือว่าเป็นส่วนสำคัญคือเป็น “กระดูกสันหลัง” ของขบวนการเคลื่อนไหวในการดำเนินกิจกรรมหรือระดมทรัพยากร ทั้งในแง่ผู้คน เงินทอง ทรัพย์สิน หรือการสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆ โดยที่ความสามารถในการระดมทรัพยากรถือเป็นหัวใจสำคัญในการบรรลุเป้าหมาย ในมิตินี้เราสามารถประเมินผลสะเทือนภายในขบวนการเคลื่อนไหวได้จากการขยายตัวหรือเพิ่มจำนวนของผู้ที่มีความสามารถในการเป็นผู้นำ ผู้ปฏิบัติงาน สมาชิกขบวนการ หรือผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้น การเปลี่ยนใจหรือการระดมการสนับสนุนในรูปแบบต่าง ๆ จากผู้เฝ้ามองแต่ไม่มีความผูกพันกับขบวนการได้มากขึ้น และการมีเครือข่ายหรือพันธมิตรที่มีเป้าหมายร่วมกันเพิ่มขึ้น (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2563) “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้ก่อให้เกิดผลสะเทือนภายในกับพื้นที่ความขัดแย้งเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการศึกษาของการเคลื่อนไหวโดยแรกเริ่มเป็นการรวมกลุ่มกันเฉพาะคนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบพื้นที่ของโครงการเหมืองแร่ฯ เท่านั้นแต่เมื่อกลุ่มได้เริ่มการเคลื่อนไหวและมีการระดมทรัพยากร (คน) ให้เข้าใจเกี่ยวกับเป้าหมายของการเคลื่อนไหวและผลกระทบที่จะเกิดกับชุมชน เมื่อมีเหมืองแร่ฯ เกิดขึ้น ทำให้เริ่มขยายเครือข่ายออกไปทางกลุ่มคนเล็ก เป็นหมู่บ้าน จากหมู่บ้านได้ขยายเป็นระดับตำบล และอำเภอ ทั้งยังมีการขอความร่วมมือกับเครือข่ายที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่เป็นประเด็นคล้ายคลึงกันของจังหวัดอื่น ๆ รวมทั้งมีการประสานงานการเคลื่อนไหวกับนักวิชาการ และองค์กรภาคประชาสังคม (NGO) ที่เคลื่อนไหวกับประเด็นเหมืองแร่ และทรัพยากรธรรมชาติ และสิทธิชุมชน มีการเคลื่อนไหวที่ใช้รูปแบบต่าง ๆ ทั้งการเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติและการต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตาม กฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม การขัดขวางท้าทายระบบปกติ ที่ใช้รูปแบบการกดดันทั้งภาครัฐและเอกชนให้เกิดการแก้ไขปัญหา การสร้างวาทกรรมให้เกิดแนวคิดรักษ์ชุมชน ในการสร้างประเพณี “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทรัพยากร (ทุน) ในการเคลื่อนไหวในการสื่อสารผ่านช่องทางสื่อสาธารณะกระแสหลักและกระแสรอง หรือใช้ในการสร้างและติดต่อกับ

เครือข่ายต่าง ๆ ของขบวนการเคลื่อนไหว ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ โดยใช้วิธีการสื่อสารทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมชนหรือสังคมภายนอกให้เกิดการครอบคลุมทุกกลุ่มหมาย เพื่อให้เกิดการรับรู้และสามารถที่จะระดมทรัพยากร (คน) เพื่อเข้าร่วมให้เกิดการรับรู้และเป็นการสะท้อนให้เหฌนถึงความเป็นอัตลักษณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวในมิติของผู้อนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และเป็นการแสดงออกแบบจำนวนตัวเลขของจำนวนผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวต่อปัญหา เพื่อขับเน้นให้กลุ่มคนต่าง ๆ เกิดความเห็นอกเห็นใจ เห็นพ้องต่อปัญหาต่อข้อเรียกร้องที่ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่ได้พยายามสื่อสารออกไปร่วมกันและตัดสินใจเข้าร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวขบวนการ นอกจากนี้การสื่อสารบางรูปแบบ เช่น การรณรงค์ ยังมิใช่มีเป้าหมายเพื่อสารสื่อสารกับสังคมเพียงมิติเดียว หากแต่ยังมีเป้าหมายในการเชื่อมร้อยความสมัครสมานสามัคคีของผู้ร่วมขบวนการให้เกิดความเป็นปรึกแผ่นอีกด้วย

นอกจากเชิงปริมาณแล้ว เรายังประเมินผลสะเทือนภายในขบวนการเคลื่อนไหวในเชิงคุณภาพได้เช่นกันดูได้จากการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึก ทักษะ ความสามารถของผู้เข้าร่วม ผู้ปฏิบัติงาน และแกนนำ อย่างเช่นทักษะในการสื่อสารในเวทีสาธารณะ-การปราศรัย การรักษาความปลอดภัย การอำนวยการการชุมนุม การระดมทรัพยากร ความเข้าใจต่อปัญหาอย่างเป็นระบบและรอบด้าน ความหนักแน่นและยืนหยัดในการต่อสู้เมื่อเผชิญหน้ากับการกดปราบ และความสมานฉันท์ในขบวนการ เป็นต้น

สำหรับขบวนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นการเคลื่อนไหวที่เน้นการยอมรับในอัตลักษณ์ของตนเอง สามารถประเมินว่าขบวนการนั้น ๆ ได้สร้างและขยายอัตลักษณ์ของผู้เข้าร่วมขบวนการหรือชุมชนมากน้อยแค่ไหน หรือมีคุณค่าที่เกิดขึ้นต่อส่งคมหรือไหมนั้น จึงมีการวัดจากการสร้างผลสะเทือนในการเคลื่อนไหวที่เป็นภายในและภายของของขบวนการเคลื่อนไหว ดังต่อไปนี้

ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (External Impacts of Social Movement Sector) หนังสือ กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม (กรุงเทพฯ: มูลนิธิไฮน์ริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 2552) ของประภาส ปิ่นตบแต่ง นักวิชาการผู้บุกเบิกขบวนการเคลื่อนไหวศึกษาของไทย ได้แบ่งมิติผลสะเทือนภายนอกที่ค่อนข้างครอบคลุม ไว้ 4 ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์

ชัยภูมิ” ดังต่อไปนี้

1. ผลสะเทือนด้านการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ ขบวนการเคลื่อนไหวเป็นการกระทำรวมหมู่ภายนอกสถาบันทางการเมืองปกติ ซึ่งมักถูกเรียกว่า “การเมืองบนท้องถนน” ผลสะเทือนในมิตินี้ คือ ระบบการเมืองและสถาบันทางการเมือง เช่น รัฐบาล รัฐสภา หน่วยงานราชการหรือกลไกต่างๆ เปิดโอกาสให้ขบวนการเคลื่อนไหวเข้าสู่กระบวนการนโยบายหรือตัดสินใจทางการเมือง โดยมีหลายรูปแบบและหลายระดับ เช่น การเข้าร่วมประชุมชี้แจงหรือปรึกษาหารือ การเป็นคณะกรรมการแก้ไขปัญหาซึ่งมีลักษณะชั่วคราว หรือการมีตัวแทนในโครงสร้างที่ถาวร ผลจากบทที่ 5 ที่ได้ศึกษา การเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติและการต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตาม กฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม นั้นได้ก่อให้เกิดผลสะเทือนถึงการเรียกร้อง และเสนอทางออก

2. ผลสะเทือนด้านเนื้อหาหรือนโยบาย ประเทศเรานั้นมีการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งโดยหลักการหนึ่งในหน้าที่หลักของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย คือ การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนพื้นฐาน เช่น เสรีภาพในการพูด การมีส่วนร่วมทางการเมือง และสิทธิในการได้รับความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน ภายใต้กฎหมาย นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงการคุ้มครองโอกาสของประชาชน ระบอบประชาธิปไตยถือเสียงของคนส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์ควบคู่กับการคุ้มครองสิทธิของคนส่วนน้อยประเทศประชาธิปไตยทุกประเทศเคารพเจตนารมณ์ของคนส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกันก็ให้ความคุ้มครองสิทธิพื้นฐานของแต่ละบุคคลและคนส่วนน้อยด้วย อีกทั้งต้องให้ความสำคัญกับความเสมอภาคเท่าเทียมในการมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะซึ่งถือเป็นพื้นที่เปิดสำหรับทุกคน แต่ในหลายเหตุการณ์กลับพบว่าพื้นที่สาธารณะดูจะเป็นพื้นที่ปิดสำหรับคนหลายกลุ่ม ความแตกต่างในการแสดงออกทางการเคลื่อนทางสังคมและขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดบ่อยครั้งในการกีดกันคนกลุ่มต่างๆ ออกจากการมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ เป็นผลจากการตัดสินใจทางนโยบายของผู้มีอำนาจทางการเมืองหรือเกี่ยวข้องกับข้อเรียกร้องมีทั้ง ผลสะเทือนทางนโยบายด้านลบ ซึ่งสามารถช่วยหลีกเลี่ยงความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นได้ และผลสะเทือนเชิงนโยบายด้านบวก ซึ่งทำให้เกิดนโยบายใหม่ๆ ที่ให้ประโยชน์หรือโอกาสกับขบวนการเคลื่อนไหวหรือประชาชนทั่วไป ซึ่งขบวนการเคลื่อนของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จรณชัยภูมิ” ที่ผ่านมาได้ต่อสู่เคลื่อนไหวกับปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เพื่อให้ได้มาซึ่งการยอมรับทางสังคม จนเกิดการรวมตัวกันเคลื่อนไหวผ่านช่องทางในกระบวนการทางนโยบายสาธารณะเพื่อให้เกิดผลสะเทือนต่อ

ภาครัฐ ให้เกิดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง และต่อเนื่องจากการต่อสู้เคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จรณชัยภูมิ” นั้นส่วนให้เป็นการเคลื่อนไหวที่ตอบโต้กรณีของการถูกละเมิดสิทธิเฉพาะหน้าและการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายสาธารณะ ที่เป็นการพยายามให้เกิดการแก้ไขกฎหมายในประเด็นของการดำเนินการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) กับการผลักดันโครงการโรงงานไฟฟ้าถ่านหิน จนทำให้เกิดการฟ้องร้องในประเด็นการต่อสู้ที่เป็นรักษาสิทธิของชุมชน ตามกฎหมายที่ชาวบ้านฟ้องหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำรายงานประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และการใช้แหล่งน้ำในอ่างลำคันฉู ที่ไม่เป็นธรรมต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่

3. ผลสะเทือนด้านโครงสร้าง เป็นการเปลี่ยนแปลง “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่มีส่วนช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวมีโอกาสประสบความสำเร็จมากขึ้นหรืออาจเป็นข้อจำกัดให้ล้มเหลวได้ง่ายขึ้น รูปแบบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโอกาสทางการเมืองหลักๆ ได้แก่

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสถาบันทางการเมือง คือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาบันการเมือง กระบวนการการเมืองและการตัดสินใจ กลไก หรือกฎหมาย รวมทั้งการเปลี่ยนรัฐบาลหรือระบอบการเมือง โดยในการเคลื่อนไหวของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นได้มีการเคลื่อนไหวโดยการการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสถาบันรัฐบาล ที่เราเคลื่อนไหวนั้นทั้งเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งในช่วงเวลาของรัฐบาลของนายกยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ในปี 2554 ที่มีการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับเหมืองแร่ฯ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการเคลื่อนไหวของ “คนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นยังได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงที่ถือว่าส่งผลกระทบต่อขบวนการเคลื่อนไหวอย่างมาก คือ การรัฐประหารในปี 2557 ผลพวงของการเกิดรัฐประหารคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) และรัฐบาลภายหลังรัฐประหาร ใช้อำนาจปิดกั้นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก การรวมกลุ่ม และการชุมนุม ของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย ส่งผลกระทบต่อสิทธิในด้านต่างๆ ตามมาอีกมากมาย หนึ่งในกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบคือ ประชาชนที่อยู่กับทรัพยากร หรืออยู่ในพื้นที่ที่มีโครงการพัฒนา ทั้งของรัฐและเอกชน ทั้งโครงการที่มีมาก่อนการรัฐประหาร และโครงการที่ผุดขึ้นจากนโยบายหลังรัฐประหาร ไม่ว่าจะเป็นการให้สัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่ ครั้งนี้ทำให้มีการจำกัด ลิดลอน สิทธิในการชุมชนของชาวบ้าน และยังมีการตอบโต้การเคลื่อนไหวของชาวบ้านของ

ภาครัฐ ได้มีการประกาศให้มีการสำรวจการดำเนินการของเหมืองแร่โปแตชและเกลือหิน และพ่วงด้วยโรงงานไฟฟ้าชีวมวล

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพันธมิตร คือ การเปลี่ยนแปลงกลุ่มก้อนพันธมิตรทางการเมืองเสียใหม่ เช่น การเปลี่ยนแปลงรัฐบาลทำให้พรรคการเมืองฝ่ายค้านเดิมที่เป็นพันธมิตรในการเคลื่อนไหวโดยช่วยเหลือในการสนับสนุนเรื่องประเด็นปัญหาความเดือดร้อนเข้าสู่เวทีของรัฐสภา กลายมาเป็นพรรคร่วมรัฐบาล ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวเข้าใกล้อำนาจมากขึ้น

4. ผลสะเทือนเชิงพื้นที่สาธารณะ มี 2 ระดับ คือ

1) การสร้างประเด็นหรือกำหนดวาระสาธารณะ ทำให้ข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวกลายเป็นประเด็นสาธารณะ ที่มีการข้อถกเถียงทางการเมือง และการมีส่วนร่วมของประชานในการรักษา ทรัพยากร การปกป้องสิทธิของชุมชน ที่ประชาชนนั้นได้รับผลกระทบต่อวิถีชีวิต จากการเข้ามาดำเนินการของภาครัฐภาคเอกชน โดยการแสดงออกที่ร่วมกับ นักวิชาการ องค์กรปาคประชาสังคม (NGO) และเครือข่ายของผู้เคลื่อนไหวในประเด็นเดียวกัน หรือถูกหยิบยกจากสื่อที่นำเสนอในส่วนของที่เป็นเอกสารและเป็นข่าวตลอดจนผู้มีอำนาจนำเสนอต่อสาธารณะ นั้นเอง

2) การสร้างทัศนคติสาธารณะ เป็นการขยายการยอมรับจากสาธารณะ เพิ่มระดับความรู้สึกเชิงบวกต่อขบวนการ เพราะการที่เคลื่อนไหวนั้นเป็นการที่เคยถูกกล่าวหาว่าเป็นการถ่วงความเจริญของชุมชน กลุ่มเครือข่ายจึงได้มีการจัดงานเสวนา ทั้งยังได้สร้างประเพณีที่เป็นการสืท่อถึงความเชื่อและวัฒนธรรมของชุม เพื่อสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนทั้งในชุมชน และภายนอกให้เข้าใจต่อการเคลื่อนไหวและหันกลับมาให้การสนับสนุนต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ทั้งนี้ การต่อสู้ผลักดันทางวาทกรรมและข้อถกเถียงในเรื่องต่างๆ การล้อเลียนเสียดสี สารพัดกิจกรรมที่เกิดขึ้นในการชุมนุมในขณะนี้ โดยส่วนมากจัดอยู่ในผลสะเทือน เชิงพื้นที่สาธารณะ การกำหนดว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ จะถูกประเมินในมิติใด ขึ้นอยู่กับลักษณะหรือเป้าหมายของขบวนการนั้นด้วย บางขบวนการอาจจะเน้นไปเฉพาะบางด้าน เช่น การสร้างความเข้มแข็งจากภายในกลุ่มหรือการเมืองของการยอมรับเป็นด้านหลัก ไม่ได้เน้นการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบันการเมืองเหมือนขบวนการเคลื่อนไหวอื่น

6.2 ข้อวิพากษ์ต่อขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์”

6.2.1 ประเด็นคำถามต่อยุทธศาสตร์และยุทธวิธี จากประเด็นการตั้งคำถามที่มีต่อยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” อุเชนทร์ เชียงเสน (2563) ได้เสนอสิ่งที่ต้องคำนึงถึงและปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ควรพิจารณาในการประเมินขบวนการเคลื่อนไหว ดังต่อไปนี้

แม้ผลสะเทือนมิติต่างๆ เหล่านี้ ในหลายกรณี จะไม่ได้เป็นเป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวโดยตรง แต่ถือว่าเป็นเส้นทางหรือกระบวนการที่จำเป็นในการเดินไปสู่ความสำเร็จของขบวนการ ผู้เขียนขอยกตัวอย่าง 2 กรณี สมาชิก การมีสมาชิกจำนวนมากเป็นฐานสำคัญของขบวนการมวลชน เป็นที่มาของทรัพยากรสำหรับการเคลื่อนไหว ทำให้เกิดการคิดค้นนวัตกรรมและใช้ยุทธวิธีได้หลากหลาย และสร้างแรงกดดันต่อระบบการเมืองหรือผู้มีอำนาจได้มาก แม้จะไม่เหมือนกับพรรคการเมืองเสียทีเดียวแต่ “การเมืองเรื่องจำนวน” ก็มีส่วนสำคัญกับขบวนการเคลื่อนไหวเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสะท้อนผ่านการสร้างฉันทมติหรือประชามติในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชุมชนหรือที่เป็นประเด็นปัญหาที่กำลังเคลื่อนไหว และพื้นที่สาธารณะ การแย่งชิงพื้นที่สาธารณะก็เป็นหัวใจสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะขบวนการเคลื่อนไหวไม่มีอำนาจในการตัดสินในเรื่องนั้นเสียเอง ท้ายที่สุด ขบวนการเคลื่อนไหวหลายแห่งต้องไปจบกันที่กระบวนการปกติไม่ว่าจะโดยรัฐบาล รัฐสภา หรือ ศาล ดังนั้นมีเพียงการทำให้เกิดเป็นกระแสของสังคมเพื่อทำให้เป็นจุดสนใจของสังคมให้เกิดการติดตามของสาธารณะชน หรือทำให้เสียงของตัวเองกลายเป็นเสียงส่วนใหญ่เท่านั้นจึงจะกดดันหรือเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจในกลไกปกติได้ ซึ่งจากที่ผลการศึกษานั้นเห็นได้ว่าการช่วงชิงพื้นที่สาธารณะนั้น “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้พยายามที่จะอาศัยช่องทางสื่อเป็นพื้นที่ในการแสดงออกทางความคิด และเป็นอีกช่องทางในการอาศัยให้เกิดความเห็นใจจากสังคมภายนอก เช่น ตัวแทนของผู้เคลื่อนไหวได้กล่าวถึงการใช้พื้นที่สื่อ เป็นเครื่องมือสื่อสารกับสังคมภายนอก

> “ตอนแรกพวกอ้ายก็บ่ได้คิดว่าจะใช้อินเตอร์เน็ตหรือช่องทางแบบนี้ในการเคลื่อนไหวดอก แต่เมื่อพวกอ้ายได้เริ่มศึกษา ค้นหาเรื่องราวต่างๆ ทางอินเตอร์เน็ตนั้นกลับพ้อว่าในประเทศเฮามันมีหลายหม่องเพิ่นกะเกิดปัญหาคือกันกับเฮา เลยได้ติดต่อ

ประสานกับคนอื่นๆ และได้เริ่มเรียนรู้ว่าปัจจุบันนั้นมันมีช่องทางในการเคลื่อนไหวที่เฮ็ดให้คนทั่วโลกได้รับรู้ถึงปัญหาของชาวบ้านเฮา พวกอ้ายกะเลยเริ่มที่สิใช้ช่องทางต่างๆ ในการแสดงออกเคลื่อนไหว เช่น เฮามีการเปิดเพจสาธารณะที่เป็นของกลุ่มเฮาเคลื่อนไหว" (สัมภาษณ์, ผู้ให้ข้อมูล A5, 30 มกราคม พ.ศ.2565)

เป้าหมายที่ต่างกันมีโอกาสหรือความยากง่ายในความสำเร็จต่างกัน เพราะขบวนการเคลื่อนไหวไม่ได้เป็นตัวแสดงเดียวในระบบการเมือง มีผู้ที่มีส่วนได้เสียจำนวนมาก หากเป็นการรณรงค์เชิงบวก มักจะไม่ต้องเผชิญหน้ากับแรงต้าน และได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ขณะที่ขบวนการเคลื่อนไหวที่มีเดิมพันเป็น "อำนาจรัฐ" หรือต้องการปรับเปลี่ยนอำนาจรัฐเสียใหม่ มีผู้คนทั้งสังคมเป็นผู้มีส่วนได้เสีย ดังนั้น นอกจากต้องเผชิญหน้ากับผู้ครองอำนาจที่มีฐานะเหนือกว่าแล้วยังต้องเผชิญหน้ากับผู้ที่สนับสนุนระบอบที่เป็นทุนอีกด้วย นอกจากนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวมักเป็นเพียงกลุ่มหนึ่งในกลุ่มพลังจำนวนมาก ที่มีจุดยืนและความเห็นที่แตกต่างหลากหลาย จึงต้องใช้ระยะเวลานานเพื่อทำให้สังคมโดยรวมหันมาสนับสนุนข้อเรียกร้อง หรือไม่เป็นปรปักษ์กับขบวนการเคลื่อนไหว ความสำเร็จเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างขบวนการเคลื่อนไหวกับฝ่ายที่เผชิญหน้า ทั้งนี้ชัยชนะของขบวนการเคลื่อนไหวเกิดจากการสร้างความเข้มแข็งให้กับตัวเองแล้วเอาชนะหรือลดความสามารถในการระดมของฝ่ายตรงกันข้ามได้ จนในที่สุดต้องยินยอมต่อข้อเรียกร้องแม้ไม่เต็มใจนัก รูปธรรมที่เห็นได้ชัดคือ ขบวนการเคลื่อนไหวมักเผชิญหน้ากับการกดปราบของรัฐ ครั้งแล้วครั้งเล่า ตั้งแต่ข่มขู่จนถึงปราบปรามถึงขั้นเอาชีวิต หากไม่สามารถพัฒนายุทธวิธีหรือการต่อสู้เพื่อเอาชนะในเรื่องนี้ก็จะพ่ายแพ้ในที่สุด ดังนั้น แทนที่จะประเมินเฉพาะการกระทำของขบวนการเคลื่อนไหวแล้วยังต้องประเมินการกระทำและศักยภาพของฝ่ายตรงกันข้ามด้วยเพื่อเป็นการที่ทำให้สามารถจะประเมินสถานการณ์ในการออกมาเคลื่อนไหว

เมื่อเห็นความซับซ้อนและหลากมิติของการประเมินขบวนการเคลื่อนไหวแล้วสุดท้ายนี้จึงอยากเชิญชวนผู้สนใจทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกขบวนการเคลื่อนไหว ลองใช้กรอบเหล่านี้ทดลองประเมินขบวนการเคลื่อนไหวของ "ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ" ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่านอกจากจะทำให้เข้าใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่แล้วยังเป็นการสร้างความเข้าใจในขบวนการเคลื่อนไหวมากขึ้น

6.2.2 การต่อสู้แยกส่วนหรือองค์รวม ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่

โปแตซและเกลือหินมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามบริบทและการดำเนินการของกลุ่มต่าง ๆ บางกลุ่มอาจเลือกต่อสู้แยกส่วน ส่วนบางกลุ่มอาจเลือกต่อสู้อย่างร่วมมือและเชื่อมโยงกัน เพื่อทำให้เสริมสร้างความเข้มแข็งและมีอิทธิพลที่มากขึ้น ด้านล่างนี้คือบางตัวอย่างของการเคลื่อนไหวที่เน้นการต่อสู้แยกส่วนหรือการทำงานร่วมกัน

1. การต่อสู้แยกส่วน ในขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน มักจะเน้นไปที่การปกป้องสิทธิมนุษยชน สิทธิของชุมชน และสิ่งแวดล้อมที่อาจได้รับผลกระทบจากกิจกรรมเหล่านี้ นี่คือบางลักษณะและวิธีที่การต่อสู้แยกส่วนสามารถเป็นไปได้

1.1 การก่อตั้งองค์กรที่เฉพาะเจาะจง

1.1.1 การก่อตั้งองค์กรการก่อตั้งองค์กรที่เน้นที่เฉพาะกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมหรือที่สร้างผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชนและสิ่งแวดล้อม

1.1.2 การสร้างแรงกดดันผ่านสื่อและการประชาสัมพันธ์ การใช้สื่อและการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความตื่นเต้นในสังคม และการสร้างแรงกดดันที่สามารถมีผลต่อกิจกรรมเหมืองแร่

1.1.3 การใช้กฎหมายและการร้องเรียน การนำคดีไปทางกฎหมายหรือการใช้ระบบการร้องเรียนเพื่อทำให้กิจกรรมเหมืองแร่ได้รับการตรวจสอบและถูกแก้ไข

1.2 การใช้พลังของสังคม

1.2.1 การรวมพล การรวมกันกับกลุ่มและองค์กรที่มีวัตถุประสงค์คล้ายกันเพื่อสร้างพลังทางการต่อสู้ที่มีน้ำหนักมากขึ้น

1.2.2 การใช้ช่องทางทางสังคม การใช้สื่อสังคม เว็บไซต์ และช่องทางอื่น ๆ เพื่อสร้างการติดตามและความเข้าใจจากสังคม

1.2.3 การสนับสนุนทางการเงิน การขอรับการสนับสนุนทางการเงินจากบุคคลที่สนใจหรือองค์กรที่มีส่วนร่วม

1.3. การใช้ความร่วมมือกับรัฐ

1.3.1 การเข้าร่วมกระบวนการตัดสินใจ การเข้าร่วมกับกระบวนการตัดสินใจของรัฐเพื่อสร้างนโยบายที่สนับสนุนสิทธิมนุษยชนและปกป้องสิ่งแวดล้อม

1.3.2 การสร้างการร่วมมือทางนโยบาย การสร้างความร่วมมือกับรัฐในการ

สร้างนโยบายที่สนับสนุนมนุษยชนและสิ่งแวดล้อม

1.3.3 การให้ข้อมูลและการความร่วมมือทางวิชาการ การให้ข้อมูลและความร่วมมือกับการวิจัยทางวิชาการที่สามารถสนับสนุนการต่อสู้

การต่อสู้แยกส่วนมักมีผลกระทบที่มีนัยสำคัญต่อกิจกรรมเหมืองแร่ โดยบางครั้งอาจเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในนโยบายหรือการดำเนินการของกิจกรรมเหมือง

2. การทำงานร่วมกันของเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน

การทำงานร่วมกันของเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินมีลักษณะที่หลากหลายและสามารถมุ่งเน้นไปที่หลายด้าน เคลื่อนไหวทางสังคมที่ร่วมมือกันนี้มักมีวัตถุประสงค์ที่รวมถึงการปกป้องสิทธิมนุษยชน การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และการสร้างสังคมที่ยั่งยืน นี่คือบางลักษณะและวิธีที่เคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินทำงานร่วมกัน

2.1 การรวมพล

2.1.1 การร่วมกับองค์กรและกลุ่มต่าง ๆ การเคลื่อนไหวทางสังคมมักทำงานร่วมกับองค์กรและกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นองค์กรที่ปกป้องสิทธิมนุษยชน องค์กรที่กระทำเพื่อสิ่งแวดล้อม หรือกลุ่มที่มีเป้าหมายทางสังคมตรงกัน

2.1.2 การรวมกับชุมชนท้องถิ่น การเคลื่อนไหวมักทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้จากประชาชนที่มีผลต่อกิจกรรมเหมืองแร่ในพื้นที่

2.2 การใช้พลังของสังคม

2.2.1 การสร้างการตื่นตระหนักรู้ การใช้สื่อและการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างการตื่นตระหนักรู้ในสังคมเกี่ยวกับผลกระทบของกิจกรรมเหมือง

2.2.2 การให้ข้อมูลและการศึกษา การให้ข้อมูลที่ถูกต้องและการศึกษาเกี่ยวกับกิจกรรมเหมืองแร่ที่มีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืน

2.3 การใช้ความร่วมมือกับรัฐ

2.3.1 การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจของรัฐที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมเหมือง

2.3.2 การสร้างนโยบายที่สนับสนุน การทำงานร่วมกับรัฐในการสร้างนโยบายที่สนับสนุนสิทธิมนุษยชน การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และความยั่งยืน

2.3.3 การให้ความร่วมมือทางการเงิน การร่วมมือกับรัฐเพื่อรับการสนับสนุนทางการเงินในการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมที่สนับสนุนความยั่งยืน

การทำงานร่วมกันของเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่มักเป็นทางเลือกที่มีประสิทธิภาพเนื่องจากมีพลังทางสังคมที่มีน้ำหนักมากขึ้น และสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนในระยะยาว

การต่อต้านการทำเหมืองแร่อาจมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามบริบทที่พวกเขาปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้แยกส่วนหรือการทำงานร่วมกัน ความหลากหลายนี้สร้างพื้นที่ที่น่าสนใจในการศึกษาและเข้าใจขนบการทำงานของการต้านทานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมเหมืองแร่

บทที่ 7
สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง องค์การการเคลื่อนของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เกี่ยวกับการรวมกลุ่ม และยุทธวิธีที่ใช้ในการเคลื่อนไหว และผลการเคลื่อนไหวที่เป็นการปกป้องทรัพยากรของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินการของภาครัฐและเอกชน ในการดำเนินโครงการเหมืองแร่โปแตซ ของบริษัทเหมืองแร่โปแตซอาเซียน

โดยการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม โดยประกอบด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth research) และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) เป็นการเก็บข้อมูลควบคู่กันไป วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ สามารถแบ่งออก 2 ส่วน ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) ทั้งเอกสารของทางราชการ เอกสารวิชาการทั่วไป และเอกสารที่กระทำขึ้นโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ รายงานการวิจัย บทความวิชาการ รวมถึงเอกสารจากแหล่งความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษา นอกจากนี้ยังได้ค้นคว้าจากเว็บไซต์ สื่อหนังสือพิมพ์ แผ่นพับ เอกสารรณรงค์ ฯลฯ

2. การใช้แนวทางการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ผู้วิจัยกระทำร่วมกับการใช้วิธีการสังเกต ทั้งสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ทั้งนี้การเข้าถึงแหล่งข้อมูล ทั้งข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้กระทำ เป็น 2 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนก่อนเข้าไปเก็บข้อมูลในสนาม และขั้นตอนของการเก็บข้อมูลในสนาม ที่สามารถสรุปผลการวิจัยและมีข้อเสนอแนะดังนี้

7.1 สรุปผลการวิจัย

1) สาเหตุการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” สาเหตุของการเคลื่อนไหวที่เป็นต้นสายการออกมาเคลื่อนไหวนั้นถือได้ว่าเป็นการที่เกิดขึ้นของความต้องการจากภาครัฐที่เป็นฝ่ายพยายามทำให้เกิดขึ้นมากกว่าการที่เป็นความต้องการของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งความขัดแย้งของเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน จังหวัดชัยภูมิ จน

นำมาสู่การก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ความขัดแย้งเกิดขึ้นในระดับของชุมชนกับผู้นำชุมชน แต่เดิมนั้นความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นการอาศัยกันแบบเครือญาติที่เป็นสายใย ร้อยเชื่อมความสามัคคีของชุมชน เมื่อหลังจากการเข้ามาดำเนินงานของเหมืองแร่นั้น ทำให้เกิดเสียงแตกซึ่งกัน แบ่งออกเป็นฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่านต่อต้าน ในสายสัมพันธ์เกิดมีความไม่ พอใจมีปากเสียงกัน ญาติพี่น้องที่เคยเคารพนับถือกันไปมาหาสู่กัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีอะไรก็เอามาแบ่งปันกันอยู่ตลอด ต้องกลายมาเป็นศัตรูต่อกัน ระหว่างชาวบ้านและกลุ่มผู้นำชุมชน ถึงแม้นว่าปัจจุบันนั้นเหมืองแร่ฯ จะมีการประกาศหยุดดำเนินการชั่วคราวก็ตาม แต่ความขัดแย้งก็ไม่ได้มี ทีท่าจะลดความรุนแรงลงหรือเกิดความสมานฉันท์ขึ้นในชุมชนแต่ประการใด ทางกลับกันความขัดแย้งยิ่งฝังลึก ติดแน่นอยู่ในชุมชนมากยิ่งขึ้น นั้นเพราะรัฐและบริษัทเจ้าของโครงการเองยังคงมุ่งมั่นในแนวทางเดิมอยู่เสมอมากล่าวคือการผลักดันให้เหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน เกิดขึ้นอีกในพื้นที่ชุมชนของชาวบ้านให้ได้ โดยมิได้ให้ความสำคัญ หรือมีความจริงใจที่จะร่วมมือกับชาวบ้านหรือให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในพื้นที่เพื่อจัดการความขัดแย้งที่มีการสะสมมาอย่างยาวนานไป จนได้พัฒนาเป็นกลุ่มก้อนในการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เรียกตัวเองว่า “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่เกิดขึ้นจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ปัจจัย คือ 1. ปัจจัยเชิงโครงสร้าง (structural Factors) 2. ปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม (facilitating and supporting Factors) โดยปัจจัยด้านที่ 1 คือปัจจัยเชิงโครงสร้าง (structural Factors) ที่ผู้วิจัยพบว่าสาเหตุของการก่อตัวขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นเป็นผลมาจากการเรียนรู้ จากบทเรียนของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านนครั้งแล้ว ครั้งเล่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ (2517-2522) สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (2535-ปัจจุบัน) สมัชชาคนจน (2538-ปัจจุบัน) เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) แนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ (นกน.) ฯลฯ จากการออกมาเคลื่อนไหวของกลุ่มคน ดังกล่าวผ่านห้องประวัติศาสตร์ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเดือนร้อนของชาวบ้านที่เกิดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านนท้องถิ่นอย่างรุนแรงจากโครงการขนาดใหญ่ของภาครัฐและภาคเอกชนที่ร่วมมือกันจัดการทรัพยากรทั่วทุกภาค เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนจึงมีการรวมตัวกันตอบโตในลักษณะต่างๆ ดังที่ปรากฏอยู่เรื่อยมาตลอดจนเป็นการต่อสู้ที่ยืดเยื้อเรื้อรัง บางครั้งถึงขั้นแสดงออกถึงความรุนแรง ในการจัดการความขัดแย้งต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่เนืองๆ (วิเชียร บุราณรักษ์, 2548: 128) จึงกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์” เกิดขึ้นภายใต้ความไม่ไว้ใจและความวิตกกังวล ในระบบที่เป็นอยู่ของระบบการเมือง

ระบบกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย (Decision Policy) มีการตั้งคำถามกับโครงการ นโยบาย ยุทธศาสตร์การพัฒนาและมาตรการของภาครัฐ ภาคเอกชน ที่จะเข้ามาจัดการทรัพยากรแร่ในพื้นที่ โดยที่ขาดการมีส่วนร่วมและการตรวจสอบ อย่างรอบด้านจากชาวบ้านในพื้นที่รอบๆ โครงการนั้นเอง

ขณะเดียวกันภาครัฐได้ใช้กลไกราชการเข้าควบคุมจัดการทรัพยากรในชุมชน กลไกด้านความมั่นคง ด้านการปกครอง การควบคุมและปราบปรามโดยตรงและอ้อมรัฐได้ใช้อำนาจผ่าน กฎหมาย นโยบาย มาตรการต่าง ๆ โดยผลิตวาทกรรมการพัฒนาเพื่อสร้างความชอบธรรมกับการใช้อำนาจ ภาครัฐไม่เพียงแต่รัฐ เข้ามาจัดการควบคุมเองเท่านั้น รัฐยังเอื้อโอกาสให้ภาคเอกชนได้เข้ามา ควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งภาคเอกชนก็มีแนวทางในการจัดตั้งมวลชนในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนใช้อำนาจสื่อ สร้างความชอบธรรมในการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสังคม ชุมชน ท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมครั้งนี้มิใช่มีการ นำเสนอมุมมองต่อต้านหรือคัดค้าน นโยบาย โครงการของภาครัฐเท่านั้น แต่เป็นการนำเสนอวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนต่อพื้นที่สาธารณะ ผ่านกระบวนการทางสื่อต่างๆ ไปยังภาคส่วนอื่นๆ พื้นที่อื่นๆ ตลอดจนถ่ายทอดวิถีภูมิปัญญา ในการจัดการดำรงชีวิต ดูแลตัวเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ที่สอดแทรกผสานไปกับแนวคิดความเชื่อศาสนาพุทธ ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ตลอดจนมีการสะท้อนและตอบโต กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ ซึ่งยึดถือว่ากลุ่นตนเป็นหน่วยงานที่ทรงประสิทธิภาพสูงสุด ขบวนการทางสังคมจึงสื่อผ่านพื้นที่เพื่อบอกเล่าการจัดการทรัพยากรโดยภาคประชาชน สังคม ที่ปราศจากภาครัฐและสามารถจัดการได้ดีกว่า

จึงอาจกล่าวได้ว่าการก่อตัวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จึงเป็นอีกก้าวหนึ่งของการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ที่พยายามก้าวข้ามกรอบปฏิบัติแบบเดิม ๆ ของขบวนการชาวบ้านที่ผ่านมาคือ เมื่อชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน จากโครงการของภาครัฐแล้วจึงรวมตัวกันออกมาตอบโต้เรียกร้องค่าชดเชย ค่าเสียหายต่าง ๆ แต่กรณีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นพยายามที่จะร่วมเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจสอบ คัดค้าน กระบวนการขั้นตอนของนโยบายมาตรการต่าง ๆ ของภาครัฐและภาคเอกชน ก่อนที่จะมีการเกิดและดำเนินการโครงการเหมืองแร่โปแตซตลอดมา และยังมีการแสวงหาความรู้ แสวงหาพันธมิตรเครือข่ายภาคประชาชนต่าง ๆ ศึกษาหาข้อมูลเพื่อมีส่วนร่วมโดยตรงกับโครงการที่จะเกิดในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

การก่อเกิดมิใช่เพียงประเด็นการตอบโต้ต่อทิศทางการพัฒนาของรัฐและทุนภายในประเทศเท่านั้น กรอบการเคลื่อนไหวดังกล่าวยังเป็นกรณีตัวอย่าง ของการเมืองภาคประชาชนที่ตอบโตทุนภายนอก/ทุนข้ามชาติ ที่ชาวบ้านธรรมดาออกมาต่อต้าน ภาครัฐแม้จะเห็นด้วยกับประเด็นการ

เคลื่อนไหวแต่ก็ไม่มีอำนาจพอที่จะแสดงบทบาท หรือจุดยืน เคียงข้างภาคประชาชนอย่างชัดเจน เสมือนหนึ่งว่าหลับหูหลับตาให้กับภาคทุนข้ามชาติ ยิ่งเป็นการแสดงถึงสภาพการณ์ของอำนาจรัฐชาติในปัจจุบันว่า บางเรื่องรัฐชาติมิอาจกล้าเผยตัวเอง ออกมาเคียงบ่าเคียงไหล่ภาคประชาชน ที่จะปกป้องผลประโยชน์ของประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการทรัพยากรอย่างกรณี เหมืองแร่โปแตซยิ่งมีความชัดเจนมาก ว่ารัฐชาติไม่อาจปกป้องจัดการผลประโยชน์ส่วนรวมไว้ได้ หรือสามารถดูแลผลประโยชน์แห่งชาติ (Interest nation) ไว้ได้อย่างที่ควรจะเป็น

การเผยตัวออกมาของของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวของทางสังคมจึงเป็นกระแสแนวคิดมุมมองเรื่อง ประชาสังคม ชุมชนนิยม ท้องถิ่นนิยม ตอบโต้โครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่จัดวางตำแหน่งแห่งที่ของตัวแสดง (actors) ต่าง ๆ จัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ภายใต้โครงสร้างที่วางไว้โดยรัฐและขยายกรอบอำนาจพื้นที่ให้กับภาคทุน แต่ปฏิเสธภาคส่วนอื่น ๆ ที่จะเข้ามาจึงนำมาสู่การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมที่จะตอบโตทิศทางการพัฒนาทั้งต่อต้าน และถวงดุลอำนาจการขยายตัวของภาคทุนโลกาภิวัตนตอบโตกระบวนการโลกาภิวัตนโดยเฉพาะ ทุนข้ามชาติต่าง ๆ ที่กำลังแสวงหาทรัพยากรทั่วทุกมุมโลกผันแปรไปเป็นทุนการผลิตตามทิศทาง ของระบบทุนนิยมเสรีที่ไม่ได้คำนึงถึงชุมชน วิถีการผลิต วิถีวัฒนธรรมที่หลากหลาย ดังนั้นจึงอาจกล่าว ได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจำเป็นต้องก่อเกิด เพื่อปกป้องตัวเองและชุมชน มากกว่าที่จะรอภาครัฐหรือทุนภายนอกคอยปกป้อง ช่วยเหลือ ผลประโยชน์ไว้ให้ เพราะบางที่ภาครัฐและทุนภายในมิใช่เพียงไม่สกัดกั้นปกป้องเท่านั้น แต่กลับกลายเป็นผู้ชักนำหรือเชื้อเชิญกลุ่มทุนข้ามชาติเหล่านั้นมา ดูดกลืนกินทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นเสียเอง และปัจจัยที่ 2 ที่มีส่วนสำคัญต่อการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เข้มแข็งนั้นคือ ปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม (facilitating and supporting Factors) แบงเป็น 2 ด้านคือ

1. ปัจจัยภายใน (Internal Factors) ได้แก่ วัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) จากการศึกษานั้นปัจจัยภายใน ถือเป็นเครื่องมือที่มีความโดดเด่น โดยการยึดเอาวัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) เน้นการสร้างสำนึกรักบ้านเกิดที่ยกเอาความเชื่อทางด้านศาสนา ศิลปะ การละเล่น ตลอดจนจนเป็นการสืบทอด และรักษาวัฒนธรรมของชุมชน ผ่านประเพณี ภูมิปัญญาของชุมชน นำมารับสถานการณ์ของภาครัฐสร้างการปรับตัวปรับเปลี่ยนจากภาครัฐมาให้แก่ชุมชน ยังถือเป็นแนวทางในการตอบโต้รัฐ และทุนข้ามชาติที่เน้นการพัฒนาแบบกระแสหลักมากกว่าการรักษาชุมชนให้ยั่งยืนกับทรัพยากรชุมชนที่มีอยู่ อีกหนึ่ง

ด้านที่เป็นการหนุนเสริมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมให้เกิดความเข้มแข็งมากขึ้นคือ การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization)

2. ปัจจัยภายนอก (External Factors) ได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportunity) โครงสร้างโอกาสทางสังคม (Social opportunity) และฝ่ายต่อต้าน (Counter-movement) โดยจากปัญหาของความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางการเมืองของไทยอันทำให้รัฐธรรมนูญ ฉบับปัจจุบันออกแบบเพื่อเปิดโอกาสทางการเมือง ให้บุคคล/กลุ่มบุคคลสามารถที่จะแสดงออก ทางการเมืองในลักษณะการต่อต้านทั้งในระดับบุคคล (Individual based resistance) และการต่อต้านในระดับกลุ่ม (organization baseresistance) เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างทางการเมืองในระดับต่าง ๆ

เห็นได้ว่าปัจจัยด้านโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (Political opportunity) ส่งผลให้การก่อตัวของการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นผลพวงภายใต้บริบททางการเมืองที่เอื้อให้ภาคประชาชนได้รวมตัวกันอย่างชอบธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยเหตุปัจจัยแหล่งอ้างอิงสิทธิ นำมาสู่การรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มโดยการอาศัยอางอิงหลักการสองประเด็นที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยภาคประชาชน และร่วมคิด ร่วมฟง ร่วมตรวจสอบ ถ่วงดุล หรือว่าการคัดค้าน นโยบาย/โครงการของภาครัฐ เพื่อช่วงชิงพื้นที่สาธารณะทั้งทางการเมืองสังคม ในการจัดการทรัพยากรแร่โปแตซ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการของภาครัฐที่ร่วมกับทุนภายในและกลุ่มทุนข้ามชาติ โดยที่เน้นการรวมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มฯ โดยคนในพื้นที่สู่พื้นที่สาธารณะและไปไกลมากกว่ารัฐเป็นโอกาสทางการเมืองที่ตอบโต้กระแสทุนโลกาภิวัตนสภาวะปัจจุบัน และเมื่อศึกษาถึงโครงสร้างโอกาสทางสังคมนั้นปัจจุบันกระแสความสนใจด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับชาติและระดับโลกได้ก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหว ด้านสิ่งแวดล้อม

ทั้งนี้กรณีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นได้รับการส่งเสริมและช่วยเหลือจากเครือข่ายการจัดการทรัพยากรแร่ภาคอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ กลุ่มนิเวศวัฒนธรรม วัด ตลอดจนกลุ่มเครือข่ายปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมต่างๆ เช่น “กลุ่มรักษ์บ้านเกิด” ตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กลุ่มรักษ์อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร เป็นต้น และอีกปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อ การก่อตัวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” สื่อจากกรณีประเด็นการกอเกิดการพัฒนาการเคลื่อนไหวของกลุ่มฯ ได้รับการตอบสนอง และตอบโต้จากสื่อในระดับท้องถิ่นและระดับชาติทำให้การเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นที่รับรู้รับฟังของ สังคมในวงกว้าง

ออกไป และปัจจัยอีกอย่างที่เกิดขึ้นมานั้นคือฝ่ายต่อต้าน (Counter-movement) จากการรวมตัวกันของชาวบ้านในการจัดตั้ง “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้นำมาสู่การตอบโต้ของฝ่ายต่อต้าน ไม่ว่าจะเป็นทั้งส่วนของภาครัฐ ภาคเอกชน หรือแม้แต่ภาคประชาชน ด้วยกันเองที่ไม่เห็นด้วยกับการรวมตัวเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จากข้อมูลที่นำเสนอไปแล้วจะพบว่าฝ่ายต่อต้านได้ส่งผลให้การเคลื่อนไหว “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้มีการปรับเปลี่ยนบริบทตลอดจนมีการศึกษา และปรับปรุงแนวทางการเคลื่อนไหวต่างๆ เพื่อตอบโต้ฝ่ายต่อต้าน ทั้งในระบบการเมืองปกติและระบบการเมืองไม่ปกตินั้นเอง

2. รูปแบบการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” การรวมตัวกันของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวในครั้งนี้ว่าได้รับผลจาก 1. ปัจจัยเชิงโครงสร้าง (structural Factors) 2. ปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม ทำให้การเคลื่อนไหว ได้มีพัฒนาการตลอดจนมีรูปแบบการเคลื่อนไหวที่เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการออกมาเคลื่อนไหว ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นรูปแบบการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่เคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ที่อาศัยยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวที่มีเป้าหมายการต่อสู้เพื่อไม่ให้เกิดการดำเนินโครงการของภาครัฐและภาคเอกชนที่ทำเหมืองแร่โปแตซและเกลือ และเรียกร้องความยุติธรรม ความเท่าเทียม และเสมอภาคให้กับชุมชนรอบบริเวณโครงการเหมืองฯ และสร้างแนวทางในการสถาปนาอำนาจในการต่อสู้เพื่อต่อต้านของการเคลื่อนไหวโดยการสร้างความเป็นตัวตน ผ่านกระบวนการองค์ความรู้ และสร้างวามทกรรมความเป็นตัวตนของชุมชน ตลอดจนการให้ความรู้ที่เกี่ยวกับประเด็น การสร้างภูมิ คุ้มกันที่หันไปสู่วิถีการดำเนินชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ (แร่)

โดยการเคลื่อนไหวของกลุ่มนั้นได้ยึดเอายุทธศาสตร์ที่ใช้ในการเคลื่อนไหวต่อต้านได้แก่ ยุทธศาสตร์ด้านกฎหมาย ที่อาศัยยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวที่เริ่มต้นจากการใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติและการต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตาม กฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม โดยชาวบ้านนั้นได้เริ่มจาการที่รวมตัวกันยื่นหนังสือร้องเรียนผ่านกลไกของทางระบบราชการ ซึ่งเป็นวิธีการที่กลุ่มเลือกใช้ลำดับต้นๆ ที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านตลอดระยะเวลาการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของชาวบ้านได้ต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตามกฎหมาย และผ่านกระบวนการทางยุติธรรม ตลอดจนมีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน ในรูปแบบของคณะกรรมการการแก้ไขปัญหาของการเข้ามาของเหมืองแร่ การรวมกันเคลื่อนไหวโดยใช้แนวทางดังกล่าวนั้น ได้เกิดขึ้นในแต่ละช่วง ระยะเวลาที่มีความแตกต่างกัน การเคลื่อนไหวตาม

แนวทางของการเมืองปกตินั้น ชาวบ้านได้ต่อสู้เป็นแนวทางแรกที่เลือกใช้แต่การเคลื่อนไหวในช่องทางของระบบการเมืองปกติ นั้นถูกว่ามีความล้าช้าในกระบวนการของการดำเนินงานเรียกร้องจึงทำให้ชาวบ้านหันมาอาศัยการต่อสู้ตามแนวทางกฎหมาย ยุทธศาสตร์การต่อสู้ตามยุทธวิธีการขัดขวางท้าทายระบบปกติ และการกดดัน ได้แก่ การเดินขบวนประท้วง การนั่งประท้วง และการชุมนุมประท้วง ยุทธศาสตร์การต่อสู้ตามยุทธวิธีการสื่อสารกับสาธารณะ ได้แก่ การรณรงค์ในชุมชนต่างๆ รอบพื้นที่โครงการเหมืองแร่ฯ การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อกระแสหลักการผลิตสื่อของตนเองเพื่อการสื่อสาร ยุทธศาสตร์การต่อสู้ตามยุทธวิธีการสร้างเครือข่าย ได้แก่ การสร้างเครือข่ายกับผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง การสร้างเครือข่ายกับบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหา การสร้างเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในระดับพื้นที่ภูมิภาค และประเทศ ภาคประชาสังคมในพื้นที่ กลุ่มนักวิจัยและนักวิชาการอิสระ เครือข่ายภาคประชานในพื้นที่ ภูมิภาคและพื้นที่ การสร้างเครือข่ายกับบรรดาผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการการสื่อสารทางสังคม นอกจากนี้กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี และเครือข่ายพันธมิตรยังได้ใช้ ยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม ที่อาศัยความเชื่อและบรรทัดฐานของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของชุมชนรอบๆ เหมืองแร่ฯ ในการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม รวมถึงการใช้กลไกทางสังคมที่เป็นลักษณะของการคว่ำบาตรทางสังคม โดยมีเป้าหมายเพื่อแสดงสัญญะ แห่งการประท้วงให้เกิดผลสะเทือนในระดับชุมชนให้เกิดขึ้น โดยการใช้กลไกทางสังคมภายในชุมชนเป็นเครื่องมือในการตอบโต้กันของกลุ่มเป้าหมายคือชาวบ้านที่ไปเข้าร่วมสนับสนุนบริษัทเจ้าของโครงการเหมืองแร่ฯ

3. การจัดองค์การการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ผลการถอดบทเรียนความสำเร็จและล้มเหลวในการจัดองค์การการเคลื่อนไหว ในพื้นที่ของการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน ได้ก่อให้เกิดผลสะเทือนและเกิดข้อวิพากษ์ของขบวนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” โดยผลสะเทือนที่มีการเคลื่อนไหว ดังต่อไปนี้

ผลสะเทือนด้านกฎหมาย โครงการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน อ.บำเหน็จณรงค์ จ.ชัยภูมิ เป็นโครงการที่เกิดจากความร่วมมือกันของผู้นำอาเซียน แต่การริเริ่มดำเนินงานของเหมืองแร่ฯ นั้นกับเป็นความต้องการของภาครัฐทางเดียว โดยปราศจากความเห็นชอบหรือการมีส่วนร่วมของชุมชนที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่โครงการ จนนำมาสู่การต่อสู้ในทางด้านกฎหมายระหว่างประชาชนที่ร่วมกลุ่มในนาม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” กลับหน่วยงานภาครัฐ ที่เป็นกรณีพิพาทที่มีการต่อสู้ในชั้นศาล จนถึงปัจจุบัน

ผลสะเทือนด้านนโยบาย ขบวนการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” นั้นได้เคลื่อนไหวแต่เพียงประเด็นของการต่อสู้ทางกฎหมายเท่านั้น แต่ด้านนโยบายก็มีส่วนสำคัญ โดยการเรียกร้องให้ภาครัฐให้มีการปรับนโยบายที่เกี่ยวข้องคือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำ รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยตรง เพราะจากที่ผ่านมานั้นการทำ รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) เป็นการจัดทำเฉพาะภาครัฐ นายทุน และกลุ่มชาวบ้านที่เห็นด้วยกับการดำเนินงานของโครงการเหมืองแร่ฯ เท่านั้น แต่ไม่ได้เปิดโอกาสให้กับฝ่ายที่เห็นต่าง ได้เข้าร่วมจัดทำ นั้นเอง

ผลสะเทือนด้านขบวนการเคลื่อนไหว สามารถสรุปการเคลื่อนไหวได้ 2 ด้าน คือ ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายในขบวนการ และผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการทั้งต่อระบอบการเมืองและพื้นที่สาธารณะ

ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายในขบวนการ นั้นก่อให้เกิดผลสะเทือนภายในกับพื้นที่ความขัดแย้งเป็นอย่างมาก เห็นได้จากการศึกษาของการเคลื่อนไหวโดยแรกเริ่มเป็นการรวมกลุ่มกันเฉพาะคนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบพื้นที่ของโครงการเหมืองแร่ฯ เท่านั้น แต่เมื่อกลุ่มได้เริ่มการเคลื่อนไหวและมีการระดมทรัพยากร (คน) ให้เข้าใจเกี่ยวกับเป้าหมายของการเคลื่อนไหว และผลกระทบที่จะเกิดกับชุมชน เมื่อมีเหมืองแร่ฯ เกิดขึ้น ทำให้เริ่มขยายเครือข่ายออกไปทางกลุ่มคนเล็กเป็นหมู่บ้าน จากหมู่บ้านได้ขยายเป็นระดับตำบล และอำเภอ ทั้งยังมีการขอความร่วมมือกับเครือข่ายที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่เป็นประเด็นคล้ายคลึงกันของจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งมีการประสานงานการเคลื่อนไหวกับนักวิชาการ และองค์กรภาคประชาสังคม (NGO) ที่เคลื่อนไหวกับประเด็นเหมืองแร่และทรัพยากรธรรมชาติ และสิทธิชุมชน มีการเคลื่อนไหวที่ใช้รูปแบบต่างๆ ทั้งการเคลื่อนไหวผ่านระบบการเมืองปกติและการต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตาม กฎหมายและกระบวนการทางยุติธรรม การขัดขวางท้าทายระบบปกติ ที่ใช้รูปแบบการกดดันทั้งภาครัฐและเอกชน ให้เกิดการแก้ไขปัญหา การสร้างวาทกรรมให้เกิดแนวคิดรักษ์ชุมชน ในการสร้างประเพณี “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี เพื่อระดมทรัพยากร (ทุน) ในการเคลื่อนไหวในการสื่อสารผ่านช่องทางสื่อสาธารณะกระแสหลักและกระแสรอง หรือใช้ในการสร้างและติดต่อกับเครือข่ายต่างๆ ของขบวนการเคลื่อนไหว

ผลสะเทือนที่เกิดขึ้นภายนอกขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ประภาส ปิ่นตบแต่ง ได้แบ่งมิติผลสะเทือนภายนอกที่ค่อนข้างครอบคลุม ไว้ 4 ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ดังต่อไปนี้

1) ผลสะเทือนด้านการเข้าถึงระบบการเมืองปกติ ขบวนการเคลื่อนไหวเป็นการกระทำรวมหมู่ภายนอกสถาบันทางการเมืองปกติ มักถูกเรียกว่า “การเมืองบนท้องถนน”

2) ผลสะเทือนด้านเนื้อหาหรือนโยบาย “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จรณงชัยภูมิ” เป็นการเคลื่อนไหวที่ตอบโต้กรณีของการถูกละเมิดสิทธิเฉพาะหน้าและการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางนโยบายสาธารณะ ที่เป็นการพยายามให้เกิดการแก้ไขกฎหมายในประเด็นของการดำเนินการเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) กับการผลักดันโครงการโรงงานไฟฟ้าถ่านหิน จนทำให้เกิดการฟ้องร้องในประเด็นการต่อสู้ที่เป็นรักษาสิทธิของชุมชน ตามกฎหมายที่ชาวบ้านฟ้องหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำรายงานประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และการใช้แหล่งน้ำในอ่างลำคันฉู ที่ไม่เป็นธรรมต่อชาวบ้าน

3) ผลสะเทือนด้านโครงสร้างเป็นการเปลี่ยนแปลง “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” การเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นการเคลื่อนไหวที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมืองทั้งในช่วงยุคของประชาธิปไตย หรือกระทั่งการต่อสู้ที่เป็นช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านในการยึดอำนาจของการบริหารราชการที่มาจากรัฐประหารคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) และรัฐบาลภายหลังรัฐประหาร โดยการปิดกั้นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก การรวมกลุ่ม และการชุมนุม ของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย ส่งผลกระทบต่อสิทธิในด้านต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย หนึ่งในกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบคือ ประชาชนที่อยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ

4) ผลสะเทือนเชิงพื้นที่สาธารณะ การเคลื่อนไหวเชิงพื้นที่สาธารณะ นั้นสารถที่จะสรุปเป็น 2 ประเด็น คือ การสร้างประเด็นสาธารณะ และการสร้างทัศนคติสาธารณะ การเคลื่อนไหวที่เป็นลักษณะของการสร้างเครือข่าย ตลอดจนพยายามที่จะทำให้การเคลื่อนไหวนั้นเป็นประเด็นที่จับหน้ามองของสังคม (พยายามเป็นข่าว) และการขยายการยอมรับจากสาธารณะ เพิ่มระดับความรู้สึกเชิงบวกต่อขบวนการ เพราะการที่เคลื่อนไหวนั้นเป็นการที่เคยถูกกล่าวหาว่าเป็นการถ่วงความเจริญของชุมชน โดยการจัดเสวนา หรือจัดนิทรรศการต่าง ๆ ให้กับประชาชนทั่วไปได้รับข้อมูลที่เป็นอีกด้านของการออกมาเคลื่อนไหวนั้นเอง

7.2 อภิปรายผล

กล่าวได้ว่าการศึกษาวิจัยนี้มีข้อค้นพบว่า สาเหตุการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นผลมาจากปัจจัยสองส่วน คือ ปัจจัยเชิงโครงสร้าง และปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม โดยปัจจัยเชิงโครงสร้าง นั้นประชาชนวิตกกังวลกับ

การดำเนินงานของเหมืองแร่ฯ ที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนรอบเหมือง และมีความคำนึกถึงผลกระทบที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในชุมชน ปัญหาเรื่องกลิ่นเหม็นจากขยะและกากแร่ ปัญหาดินเค็มเกิดขึ้น ไร่นาของชาวบ้านที่อยู่ใกล้พื้นที่เหมืองกลายเป็นทุ่งเกลือ ปัญหาด้านสาธารณสุข ที่เกิดจากมลภาวะทางกลิ่นเหม็นที่มาจากกระบวนการแต่งแร่ฯ และสาธารณูปโภคและบริโภค ที่ไม่สามารถจะนำน้ำในหนองสาธารณะมาใช้ประโยชน์ได้ สอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง “ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนต่อการคัดค้านโรงงานกำจัดขยะมูลฝอยครบวงจรบ้านป่าตึงน้อย ตำบลป่าป้อง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” โดย วินิจ ผาเจริญ (2018) พบว่า ประชาชนในพื้นที่มีความวิตกกังวลเกี่ยวกับผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากโครงการดังกล่าว เช่น กลิ่นเหม็นจากขยะ ปัญหาฝุ่นละออง ปัญหาการเกษตรและสาธารณูปโภค รวมถึงผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน นอกจากนี้ โครงการขาดความโปร่งใส ซึ่งกระตุ้นให้ประชาชนออกมาคัดค้านการก่อสร้างโครงการดังกล่าว ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนมีหลากหลายรูปแบบและวิธีการในการต่อสู้ (Pharcharuen, 2018)

ประการสอง เมื่อรัฐบาลมอบหมายให้กระทรวงการคลังรับผิดชอบการดำเนินโครงการเหมือง ชาวบ้านเริ่มคัดค้านโดยเรียกร้องให้ทบทวนการก่อสร้างเพื่อศึกษาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (EIA) และผลกระทบต่อชุมชน รัฐบาลจึงจัดเวทีประชาคมเพื่อลงประชามติและรับฟังความคิดเห็น ที่จัดโดยบริษัททีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริ่ง แอนด์ แมเนจเมนท์ จำกัด อย่างไรก็ตาม ผลการรับฟังความคิดเห็นพบว่ากระบวนการทำ EIA ไม่เป็นไปตามกฎหมาย แต่ฝ่ายรัฐบาลยังเห็นชอบรายงาน EIA ซึ่งทำให้ประชาชนไม่พอใจและรู้สึกถึงการขาดความโปร่งใสในการลงประชามติ การปิดกั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและการขาดความโปร่งใสทำให้ประชาชนเกิดความวิตกกังวลและไม่ไว้วางใจในโครงการตั้งแต่เริ่มแรก

ขณะที่กฎหมายระบุว่าการรับฟังความเห็นต้องรอบด้านและทุกฝ่าย ด้วยมีความห่วงแหนทรัพยากรท้องถิ่นมีความห่วงใยต่อชุมชนของประชาชนในพื้นที่ จึงนำมาสู่การรวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวของภาคประชาชนต่อการเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการเหมืองแร่ดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของกิตชัยยกุลย อินทรแก้ว, สุชาติ ศรียารัณย, ประภาส ปนตบแต่ง และพินิจ ลาภธนานนท์ เรื่อง พลวัตของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในการเมืองภาคประชาชน ในเรื่องของการขับเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวด้านนสิ่งแวดล้อมมีเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดการแก้ไขปัญหาด้วยแนวคิดประชาสังคม ผ่านการเชื่อมโยงของคนในชุมชน เป็นกลุ่มหรือชมรม เพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมืองภาคประชาชนในการเรียกร้องให้ หน่วยงานของรัฐและภาคเอกชน ให้การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และร่วม

คัดค้านการก่อสร้างโครงการที่มีผลกระทบ ต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเพราะมีปัญหาความไม่โปร่งใสของโครงการทั้งในการจัดทำรายงานผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและการทำประชาพิจารณ์ ซึ่งไม่เปิดโอกาสให้ประชาชน ได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เมื่อการคัดค้านหรือเรียกร้องไม่ได้รับการตอบสนอง ชาวบ้านจึงได้ประสานงานกับกลุ่มการเคลื่อนไหวและเครือข่ายนอกพื้นที่เพื่อให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นมากกว่าการที่จะออกมาคัดคานเพียงลำพังโดยเฉพาะในการวิเคราะห์ข้อมูลและข่าวสาร และประเด็นสาเหตุของการเคลื่อนไหวต่อต้านของภาคประชาชน Inkaew, Sriyaranya, Pintobtang, and apthananon (2020) .

ยังสอดคล้องกับผลการศึกษา เรื่องวาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่นของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2002) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) มุ่งเน้นไปที่การเปิดประเด็นปัญหาและข้อเรียกร้องในพื้นที่สาธารณะ (public space) ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต อาชีพ วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ ขบวนการเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตอบโต้แนวนโยบายการพัฒนาและการใช้อำนาจของรัฐ โดยไม่มุ่งหวังการยึดอำนาจรัฐ แต่เน้นการจัดการเรื่องราวที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน ผ่านการตรวจสอบและติดตามข้อมูล รวมถึงการรวมกลุ่มเพื่อคัดค้านโครงการที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน ขบวนการเหล่านี้อาศัยสิทธิตามรัฐธรรมนูญ เช่น สิทธิในการแสดงความคิดเห็น การรวมกลุ่ม การชุมนุมเรียกร้อง การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือกำหนดนโยบายต่างๆ ของรัฐ เพื่อพิทักษ์และอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม (Charoensin-o-larn, 2002)

ส่วนปัจจัยเอื้ออำนวยและหนุนเสริม ที่เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม เกิดขึ้นจาก 3 ปัจจัย คือ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง เติบโตของกลุ่มอนุรักษ์ฯ ได้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข 3 ประการคือ โครงโอกาสทางการเมืองที่มีลักษณะเปิดและการตระหนักรู้ของผู้ร่วมขบวนการถึงโอกาสที่เปิดออกโครงสร้างทางสังคม และฝ่ายต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหว กล่าวเฉพาะข้อค้นพบจากการศึกษาในประเด็นโครงการโอกาสทางการเมืองและฝ่ายต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหวนั้นได้สอดคล้องกับฐานคิดของทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process) ที่ได้ให้ความสำคัญกับการนำบริบททางการเมืองและการเคลื่อนไหวตอบโต้ของฝ่ายต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหวมาร่วมวิเคราะห์ ซึ่งเป็นการขยายกรอบการวิเคราะห์ของทฤษฎีการระดมทรัพยากรที่ให้ความสำคัญกับองค์กรการเคลื่อนไหว และการระดมทรัพยากรออกไปสู่เงื่อนไขภายนอกองค์กรการเคลื่อนไหว ส่วนในประเด็นโครงสร้างโอกาสทางสังคมนั้น เป็นข้อค้นพบจากงานศึกษาที่แตก

ออกไปจากการอธิบายของทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process) เนื่องจากการศึกษาพบว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์ฯ ไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับระบบการเมือง และฝ่ายต่อต้านขบวนการเคลื่อนไหวฯ เพียงสองมิติแต่ยังสัมพันธ์กับการเติบโตขององค์พัฒนาเอกชนในภาพรวม การเติบโตของประชาสังคมและการมีอิสระและเสรีภาพของสื่อมวลชน ซึ่งได้ก่อให้เกิดการหนุนเสริมและเอื้ออำนวยต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์ฯ มาโดยตลอด

ทั้งนี้ข้อค้นพบในประเด็นโครงสร้างโอกาสทางสังคมได้ไปสอดคล้องกับผลการศึกษาของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) ที่ศึกษาเรื่อง “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย” ซึ่งได้ใช้สมัชชาคนจนเป็นกรณีศึกษา นอกจากนี้ ข้อค้นพบในประเด็นยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของกลุ่มอนุรักษ์ฯ ที่พบว่ากลุ่มอนุรักษ์ฯ ได้ใช้ยุทธวิธีตามช่องทางระบบการเมืองปกติ ได้แก่ การยื่นหนังสือผ่านกลไกของระบบราชการ การผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมในรูปแบบของคณะกรรมการแก้ไขปัญหา การต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตามกฎหมายและผ่านกระบวนการยุติธรรม และยุทธวิธีการขัดขวางท้าทายระบบปกติ ได้แก่ การกดดัน ได้แก่ การเดินขบวนประท้วง การนั่งประท้วง การชุมนุมปิดล้อมสถานที่ราชการ การชุมนุมประท้วง และการชุมนุมปิดถนน การสื่อสารกับสาธารณะ ได้แก่ การรณรงค์ การสื่อสารผ่านสัญลักษณ์สมัยใหม่ การสื่อสารผ่านช่องทางสื่อกระแสหลักและกระแสรอง การสร้างเครือข่าย ได้แก่ การสร้างเครือข่ายกับผู้มีโอกาสได้รับผลประโยชน์โดยตรง การสร้างเครือข่ายกับบรรดาผู้มีจิตสำนึกในประเด็นปัญหานั้น

การสร้างเครือข่ายกับบรรดาผู้ที่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของขบวนการแต่ถูกจำกัดบทบาทเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบัน นั้นสอดคล้องกับกรอบการวิเคราะห์ของทฤษฎีการระดมทรัพยากรและทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองในเรื่องยุทธวิธีการเคลื่อนไหวแบ่งออกเป็นสามแนวทางหลัก 1) ยุทธวิธีการขัดขวางท้าทายระบบปกติ ซึ่งใช้กลยุทธ์ที่มุ่งหมายทำให้เกิดความสั่นคลอนและท้าทายต่อระบบที่มีอยู่ เช่น การประท้วงหรือการเคลื่อนไหวที่รุนแรง 2) ยุทธวิธีตามช่องทางระบบการเมืองปกติ ซึ่งดำเนินการผ่านช่องทางที่เป็นทางการและถูกต้องตามกฎหมาย เช่น การยื่นข้อเสนอหรือการใช้สิทธิเสรีภาพในการเข้าร่วมกระบวนการทางการเมือง 3) ยุทธวิธีการเจรจาและการประนีประนอม ที่มุ่งหาทางออกที่เป็นประโยชน์ร่วมกันผ่านการเจรจาและการตกลงกับฝ่ายตรงข้ามเพื่อหาข้อตกลงหรือการประนีประนอม ทั้งนี้ทั้งนี้การใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่ได้หยิบวัฒนธรรมชุมชนมาขึ้นมาใหม่เพื่อรับใช้การเคลื่อนไหวการต่อสู้ ไม่ว่าจะเป็นการประดิษฐ์ประเพณี “บุญสืบชะตาบึงทะเลสีดอ” และ “บุญทอดผ้าป่าสามัคคี” รวมทั้งมี การคว่ำบาตรทางสังคม ที่เป็นการใช้กลไกทางสังคม ตอบโต้ รูปแบบวิธีนี้ของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จ

ณรงค์ชัยภูมิ” โดยมีเป้าหมายเพื่อแสดงสัญญะ แห่งการประท้วงให้เกิดผลสะเทือนในระดับชุมชนให้เกิดขึ้น โดยการใช้กลไกทางสังคมภายในชุมชนเป็นเครื่องมือในการตอบโต้กันของกลุ่มเป้าหมาย ยังได้สอดคล้องกับทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่อีกด้วย

อย่างไรก็ตามในการเคลื่อนไหวของขบวนการการเคลื่อนไหวทางสังคมเมื่อประชาชนได้ดำเนินการตามยุทธวิธีต่าง ๆ แล้วนั้นแต่ยังไม่บรรลุเป้าหมาย อาจจะนำมาสู่การใช้วิธีการเคลื่อนไหวที่รุนแรงจนส่งผลต่อความเสียหายทั้งด้านทรัพย์สิน และร่างกายนั้นเอง จากการศึกษายุทธวิธีในการเคลื่อนไหวต่อต้านนั้นตามที่ทฤษฎีที่พบ ได้มีการอธิบายยุทธวิธีการเคลื่อนไหวตามกรอบทฤษฎีการระดมทรัพยากร ทั้งสามรูปแบบที่ศึกษา อาจจะไม่สามารถอธิบายการเคลื่อนไหวตามยุทธวิธีของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ได้เพียงพอแม้จะเป็นยุทธวิธีที่มีการนำกลับมาใช้อยู่อย่างเสมอของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” หรือในการเคลื่อนไหวของแต่ละรูปแบบอื่นๆ ที่เกิดขึ้นก็ตาม ผู้วิจัยยังพบยุทธวิธีอีกรูปแบบของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ยังได้มีการเคลื่อนไหวในอีกรูปแบบหนึ่งคือ ยุทธวิธีทางวัฒนธรรม โดยมีการประดิษฐ์สร้างใหม่ขึ้นมา มีการหยิบยกเอาเรื่องความเชื่อ ศาสนา มาเป็นเครื่องมือให้การกระตุ้น หนุนเสริมให้ผู้เข้าร่วมเครือข่าย มีความรักและห่วงแหนต่อสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ในทำให้กลุ่มเคลื่อนไหวนั้นมีความเป็นปึกแผ่น และยั่งยืน

ตามข้อค้นพบจากการศึกษาก็ได้ชี้ให้เห็นว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวของกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ไม่ได้เห็นด้วยกับแนวคิดของการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) อย่างเดียวเท่านั้นแต่“ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ยังได้อาศัยการเคลื่อนไหววัฒนธรรมชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบการต่อสู้ที่สอดคล้องกับทฤษฎีขบวนการทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) ที่ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวในมิติทางวัฒนธรรม สัญลักษณ์ความหมาย และความมีตัวตนของกลุ่มผู้ท้าทาย แทนที่จะมุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงผ่านระบบการเมือง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

จากการศึกษาผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตชและเกลือหิน ซึ่งได้วิเคราะห์ตามแนวทางของ Gamson (1975) คือการลดความสำคัญเรื่องผลการเคลื่อนไหวของขบวนการฯ ลงโดยเฉพาะผลในเชิงกระบวนการเคลื่อนไหว Gamson เสนอให้มองผลสำเร็จของการเคลื่อนไหวอยู่ที่เป้าหมายของขบวนการ “กลุ่มท้าทายจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อการเคลื่อนไหวได้รับการตอบสนองในเป้าหมายอย่างเต็มที่เท่านั้น” (Gamson, 1975) การมองความสำเร็จของขบวนกาเคลื่อนไหวทางสังคมตามทัศนะของ Gamson ยังคงไม่เพียงพอต่อการอธิบายผลที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมไทยโดยเฉพาะขบวนการเคลื่อนไหว

ต่อต้านเหมืองแร่ฯ เพราะอันที่จริงแล้ว จากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ โดยเฉพาะ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ที่มีแนวทางการเคลื่อนไหวแบบยื้อเยื้อยาวนาน เราจะเห็นได้ว่าชาวบ้านมองความสำเร็จจากการเคลื่อนไหวที่แตกต่างจาก Gamson หรือขบวนการเคลื่อนไหวของโลกตะวันตกมอง ที่ผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวนั้นจะเป็นการเคลื่อนไหวที่นาวนานและเน้นการกดดันให้ภาครัฐและภาคเอกชน ที่มีความสอดคล้องกับ Schumaker (1975) มองผลกระทบในเชิงนโยบายของรัฐ Kitschelt (1986) มองผลกระทบในเชิงกระบวนการ ผลกระทบในเชิงนโยบาย และผลกระทบในเชิงโครงสร้าง Burstein, Einwohner and Hollander (1995) วัดระดับผลกระทบในเชิงนโยบาย และ Kriesi (1995) มองระดับของผลกระทบในเชิงกระบวนการผลกระทบในเชิงนโยบาย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยยังได้ค้นพบในงานศึกษาชิ้นนี้แต่เป็นสิ่งที่แตกต่างจากมุมมองที่มิได้กล่าวถึงโดยเฉพาะระดับผลกระทบในเชิงปัจเจกบุคคล พยายามชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านมองระดับของการเคลื่อนไหวในเชิงปัจเจกด้วย เช่น ก่อให้เกิดจิตสำนึกของกลุ่ม เกิดความรักหวงแหนทรัพยากร ทัศนคติใหม่ ๆ ทางด้านสิทธิของตนเองและสิทธิของชุมชนหรือแม้กระทั่งการที่ชาวบ้านมีความรู้สึกอยากต่อสู้กับสิ่งที่เข้ามากระทบต่อตนเองและสังคมที่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนากระบวนการภายในของขบวนการฯ โดยนักพัฒนาเอกชน ซึ่งสามารถยกระดับจากชาวบ้านจากคนธรรมดา มาเป็นแกนนำในการเคลื่อนไหว ผลที่เกิดขึ้นกับขบวนการในลักษณะนี้ถือว่าเป็นระดับของผลกระทบในเชิงปัจเจกบุคคล นั้นเอง

7.3 ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยการเคลื่อนไหวของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” ผู้วิจัยยอมรับถึงข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในการวิจัยครั้งนี้คือ ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างบางกลุ่มได้อย่างสมบูรณ์ในการให้ข้อมูล เช่น กลุ่มแกนนำในการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหิน เนื่องจากแกนนำยังมีความหวาดระแวงในการให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัย ทั้งนี้เนื่องจากมีการให้เหตุผลว่า การต่อสู้นั้นอยู่ในกระบวนการทางกฎหมาย และด้วยสถานการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยนั้นอยู่ในห่วงระยะเวลาของการเผชิญกับโรคระบาด (โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (covid-19)) ดังนั้นผู้วิจัยถึงไม่สามารถที่จะเข้าถึงข้อมูลบางประการที่สมควรจะรวบรวมไว้ทั้งหมดในงานของข้าพเจ้าได้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้พยายามที่จะรวบรวมในมุมมองต่าง ๆ ที่สามารถเข้าถึงได้ในการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซและเกลือหินครั้งนี้ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเป็นการอธิบายถึงขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่แสดงออกถึงการปกป้องสิทธิของตนเอง และสิทธิของชุมชน จากการกระทำของภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งนี้แม้นว่างานวิจัยชิ้นนี้ไม่สามารถที่จะตอบคำถามของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้

อย่างครอบคลุมทุกๆ ด้าน แต่งานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่เติมเต็ม ในการศึกษาและอธิบายถึงกระบวนการของการเคลื่อนไหวทางสังคมในแนวทางของทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement theory) และแนวคิดความเป็นชายขอบร่วมกับการศึกษาเรื่องทฤษฎีการระดมทรัพยากร (RM) โดยทฤษฎีการระดมทรัพยากร ไม่ได้มองคน ว่าคนนั้นมีสถานะรอง แต่ทฤษฎีการระดมทรัพยากรนั้นได้มองว่าคนทุกคนนั้นมีเหตุผล เท่ากัน และเข้ามาร่วมกลุ่มกันก็เพื่อต่อสู้ร่วมกันในการรักษาผลประโยชน์ของตนเองและชุมชน ยังสามารถเติมเต็มทางด้านองค์ความรู้ในการเคลื่อนไหวทางสังคม เพราะว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่ม “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” จะช่วยเสริมสร้างการตื่นตัว การเรียกร้อง และปกป้องสิทธิของตน ผ่านการศึกษางานตามกระบวนการ ทั้งในรูปแบบของการสร้างเครือข่าย การวางแผนการเคลื่อนไหว ที่ออกมาอย่างเป็นระบบ จนนำไปสู่การสร้างเป็นเครื่องมือที่ประชาชน กลุ่มเครือข่ายอื่น ๆ สามารถที่จะได้เป็นแนวทางในการออกมาแสดงออกทางการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเองและชุมชน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป การศึกษานี้ได้ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นหลัก ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นความต้องการของชาวบ้านในอยากเข้าไปมีส่วนร่วมในจัดการกับทรัพยากรของชุมชนของตน การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดเชิงพื้นที่ ระยะเวลาในการวิจัย และกรอบความคิดการวิเคราะห์ที่ใช้ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นเพียงบทวิเคราะห์เท่านั้น โดยพยายามทำความเข้าใจถึงปัจจัยที่นำไปสู่การรวมกลุ่มของชาวบ้าน รูปแบบวิธีการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ดังนั้น ผู้ที่จะศึกษาวิจัยต่อไปควรศึกษาในอีกหลายด้านให้ครอบคลุม โดยควรมีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการศึกษานี้มีจุดเน้นที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มชาวบ้านเป็นหลัก ทั้งนี้ผู้ศึกษาพยายามทำความเข้าใจถึงกระบวนการในการระดมทรัพยากร รูปแบบยุทธวิธีการต่อสู้ต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นความเดือดร้อนของ “ศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ชัยภูมิ” เป็นการเฉพาะที่เคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่โปแตซ อาจไม่ครอบคลุมการเคลื่อนไหวของบางกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นผู้ที่จะศึกษาวิจัยต่อไปควรขยายขอบเขตการศึกษาให้มีความครอบคลุม โดยควรมีการวิจัยถึง มุมมองของกลุ่มสังคมอื่น ๆ เช่น กลุ่มเครือข่ายที่สนับสนุนการสร้างเหมือง นโยบายการจัดการทรัพยากรแหมืองแร่ของภาครัฐ แต่ผู้วิจัยขอเน้นย้ำของผู้ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านควรตระหนักถึงมุมมองอีกด้าน คือการตีแผ่วงจรการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านมากเกินไปอาจจะเป็นดาบสองคมที่ย้อนกลับทำร้ายชาวบ้านก็ได้ ซึ่งผู้ที่จะทำการศึกษาจึงควรให้ความตระหนักถึงข้อนี้ให้ดี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.(2554). “แร่” ทรัพย์ในดิน...สินใต้ถุนบ้าน? Mineral Mining Bonanza or Bust. *วารสารเส้นทางสีเขียว (ออนไลน์), (29)*, 12. https://greenworld.or.th/wp-content/uploads/2016/12/greenline29-PDF.pdf

กรมทรัพยากรธรณี. (2545). *110 ปี ตำนานสืบสานห้าแผ่นดิน.* กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรธรณี.

กรรณาภรณ์ สอนสมฤทธิ์. (2551) *ความเป็นชายขอบกับ การจัดการศึกษาไทยใน เขตพื้นที่ชายแดน ไทย- พม่า: กรณีศึกษาโรงเรียน บ้านปางคาม ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). https://dric.nrct.go.th/Search/ShowFulltext/1/213137

กระทรวงวัฒนธรรม. (2563). *พิธีสืบชะตา (ออนไลน์)* https://www.m-culture.go.th/th/article_view.php?nid=34298

กองเศรษฐธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม. (2544). หลักฐานการใช้แร่และหินในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย. *วารสารเศรษฐธรณี, 3*(7), 7. https://shorturl.asia/mwkc4

กวิน ชุติมา. (2534). ความร่วมมือระหว่างรัฐกับองค์กรเอกชน. *ทางใหม่, 5* (5).

กองบรรณาธิการ. “สภาประชาชน: บนเส้นทางการ ไม่ไว้ใจ "นักเลือกตั้ง”. *วารสารฟ้าเดียวกัน, 1*(2), 18.

เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และเควิน ฮิววิสัน. (2552). บทวิพากษ์ “การเมืองภาคประชาชน” ในประเทศไทย: ข้อจำกัดของแนววิเคราะห์และยุทธศาสตร์การเมืองแบบ “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่”. *วารสารฟ้าเดียวกัน, 7*(2), 120-155.

กฤษฎา บุญชัย. “ชิบโก้ ขบวนการนิเวศประชาชนยุคบุกเบิกกับบทเรียนการเคลื่อนไหวต่อสังคมไทย”. *วารสารฟ้าเดียวกัน. 2*(1), 182-193.

กฤษณา เชยพันธุ์, (2523). *ผลกระทบจากการทำเหมืองแร่ที่มีต่อสภาวะแวดล้อมบริเวณปากน้ำจังหวัดพังงา.* วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

คณะทำงานศึกษาและติดตามโครงการเหมืองแร่ โพแทช จังหวัดอุดรธานี. (2546). แถลงข่าวเหตุผลและความไม่เหมาะสมโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี. *เอกสารประกอบการ*

สัมมนาโครงการเหมืองแร่ โพแทชจังหวัดอุดรธานี. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

คัมภีร์ วรรณกร. (2526). ตะลุยหลุมเจาะทองคำกับโพแทช. *ข่าวสารการธรณี, 28*(4), 50-55.

งามพิศ แย้มนิยม . (2520). ทรัพยากรแร่ในประเทศไทย. *ข่าวสารการธรณี, 22*(10), 45-68.

จรัญญา วงษ์พรหม และธนะจักร เย็นบำรุง. (2550), *เกลืออีสาน องค์ความรู้สู่ยุทธศาสตร์การจัดการอย่างยั่งยืน.* ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.

จักรกฤษ กมุทมาศ, และศุภวรรณ คล่องดำเนินกิจ. (2017). การบริหารปกครองด้านทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมกับข้อสังเกตกรณี เหมืองแร่โปแตชอาเซียน จังหวัดชัยภูมิ. *วารสารการบริหารปกครอง, 6*(1), 151-184.

จันทรา ธนะวัฒนาวงศ์.(2014). การฆ่าผู้นำในความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาทรัพยากรแร่ธาตุ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:91260

จินตนา แก้วขาว. (2555). *ประชาธิปไตยกับการปกป้องทรัพยากรชุมชน.* ปาฐกาถา 14 ตุลาคม ประจำปี 2555. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ 14 ตุลา.

จรินทร์ ทองเกษม และคณะ. (2540). *ผลกระทบสิ่งแวดล้อมโรงไฟฟ้าแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง* (การค้นคว้าแบบอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

ฉลาดชาย รมิตานนท์. *“เอ็นจีโอ: ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมตามระบอบประชาธิปไตย”.* สยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์. 49(35), 94.

ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2556). *อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย (รัตนา โตสกุล, ผู้แปล).* มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 1967)

ชูชัย ศุภวงศ์. (2541). *ประชาสังคมทรรศนะนักคิดในสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

เชาวนะ ไตรมาศ. (2546). *รัฐธรรมนูญกับการออกแบบการเมืองใหม่.* กรุงเทพมหานคร: พี. เพรส จำกัด, 8.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2539). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังมรูปแบบใหม่.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ รัฐ+ชาติกับ (ความไร้) ระเบียบโลกชุดใหม่.* กรุงเทพฯ: วิภาษา.

ชินพรรธน์ ธนพงษ์วัฒน์. (2564). ปัญหาและอุปสรรคทางกฎหมายเกี่ยวกับการบังคับใช้พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2560. *วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 6*(2), 49-58.

ฐากูร สรวงศ์สิริ, มณีมัย ทองอยู่. (2010). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคัดค้านเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี. *KKU Research Journal (Graduate Studies), 10*(4), 135-150.

ฐานเศรษฐกิจ. (2566). *ฟื้น "เหมืองแร่โปแตชอาเซียน" จ.ชัยภูมิ 6.3 หมื่นล้าน แก้ปุ๋ยแพง.* https://www.thansettakij.com/business/economy/554580

ณรงค์ บุญสวยขวัญ. (2551). "พัฒนาการการเมืองภาคประชาชน : บทสังเคราะห์และข้อสังเกตปรากฏการณ์ในสังคมการเมืองไทย". *วารสารสถาบันพระปกเกล้า. 6*(2), 28-58.

ทรงทรัพย์ พิมพ์ชายน้อย. (2551). *สภาวะแวดล้อมในการทำงานและภาวะสุขภาพของผู้ปฏิบัติงานในเหมืองแร่* (วิทยานิพนธ์ปริญาสาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอนามัยสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น).

ธงชัย วินิจจะกูล. (2530). *"ประวัติศาสตร์สร้างตัวตน." ในอยู่เมืองไทย : รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสครบ 60 ปี,* 129-182. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธวัช จาปะเกษตร. (2521). การสำรวจแร่โปแตชและเกลือหิน. *ข่าวสารการธรณี, 23*(1), 28-31.

ธัญวัฒน์ อิพภูดม. (2560). *เหรียญสองด้านของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเจาะลึก Social Movement กับ ภาณุภัทร จิตเที่ยง.* https://thematter.co/social/two-side-of-social-movement/41000

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2549). *การวิเคราะห์สถานการณ์สังคมด้วนตนเอง.* กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการเมือง.

ธโสธร ตู้ทองคำ. (2556ก). "สภาพและปัจจัยที่มีนัยสำคัญต่อประเทศไทยกับความเปลี่ยนแปลงในบริบทระหว่างประเทศหรือระดับโลกหรือสังคมโลก." *ใน 31 ปี รัฐศาสตร์ มสธ. รวมบทความทางวิชาการ*, (น.75-88). นนทบุรี: ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์อักษร.

นลินี ตันธุวนิตย์. (2550). มิติวัฒนธรรมในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. *เอกสารการสัมมนาวิชาการเรื่องโลกาวิวัฒน์กับความไม่มั่นคงในชีวิตชนบท: สังคมวิทยาชนบทไทยสู่เวที ARSA ปักกิ่ง.* [ม.ป.ท.: ม.ป.พ.]. (ไม่ได้ตีพิมพ์).

นวรัตน์ พรหมอุปถัมภ์. (2542), การเคลื่อนไหวขององค์กรอิสระในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทาง

ธรรมชาติ กรณีศึกษาชมรมนักนิยมธรรมชาติ (การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

นฤมล ทับจุมพล, ประกาส ปิ่นตบแต่ง และสมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2539). “การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ (ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 – ปัจจุบัน)”. *รัฐศาสตร์สาร. 19*(3), 73.

นุชิต สิริทองคำ, วนิฐชยา ขัดศรี.(2561). *รายงานการประเมินสถานภาพและกำหนดแหล่งแร่ เพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (แร่โพแทช จังหวัดชัยภูมิ)*. กรุงเทพฯ : กองทรัพยากรแร่ กรมทรัพยากรธรณี.

นักข่าวพลเมือง องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย. (2015), *ดูเส้นทางโครงการเหมืองแร่โปแตซ จ.ชัยภูมิ “30 ปีที่รอคอย”*. https://thecitizen.plus/node/4899

บุหงา พุทธิปาโมกข์. (2548). การจัดการกรณีพิพาทของสิ่งแวดล้อมกรณีศึกษาการแพร่กระจายของสารตะกั่วในลำห้วยคลิตี้จังหวัดกาญจนบุรี. *วารสารร่มพฤกษ์, 24*(1-2), 141-164.

ปกรณ์ สุวานิช. (2528). *โพแทชและเกลือหินทรัพยากรธรรมชาติของอีสาน.* สิ่งแวดล้อม, 8 (พฤษภาคม), 30-36.

ปกรณ์ สุวานิช. (2546). ความเป็นมาและข้อดีของโครงการเหมืองโพแทชอุดรธานี. *เอกสารการสัมมนาวิชาการเรื่องโครงการเหมืองแโพแทช จังหวัดอุดรธานี: ปัญหาและแนวทางแก้ไข.* (14-21). กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประชาไท. (2015). *ชัยภูมิ: กลุ่มศนรักษ์บ้านเกิดบำเหน็จณรงค์ ค้านโรงไฟฟ้าถ่านหิน ตร.ไล่เก็บป้าย.* https://prachatai.com/journal/2015/12/63018

ประชาไท. (2564). *ศาลปกครองโคราชพิพากษายกฟ้องคดีเหมืองโปแตชชัยภูมิ ชาวบ้านบำเหน็จณรงค์ยันสู้ต่อไม่ยอมให้มีเหมืองแร่ในพื้นที่.* https://prachatai.com/journal/2021/12/96606

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2539). แนวคิดเกี่ยวกับขบวนการทางสังคม: บทสำรวจเบื้องต้นจากเอกสาร. *วารสารร่มพฤกษ์, 14*(2), 51-59.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2540). *การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสงแวดล้อมในสังคมไทย* (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). ThaiLIS. https://shorturl.asia/tWojq

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). *การเมืองบนท้องถนน: 99 วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวน ชุมนุมประท้วงในสังคมไทย*. (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก).

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2546). MST ขบวนการแรงงานไร้ที่ดินในชนบทของบราซิล. *ฟ้าเดียวกัน, 1*(2), 130-153.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2551). ประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) ในบริบท ปัญหาประชาธิปไตยแบบตัวแทน.” ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บ.ก), *ก้าว (ไม่) พ้นประชานิยม: แสวงหาประชาธิปไตย. (น. 9-66).* กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษา เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม.* เชียงใหม่: มูลนิธิไฮน์ ริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. [ม.ป.ป.]. *ทฤษฎีการระดมทรัพยากร.* [ม.ป.ท.: ม.ป.พ.]. (เอกสารอัดสำเนา).

ประเสริฐ กุมารจันทร. (2521). แหล่งแร่บริเวณเทือกเขาพับผา. *ข่าวสารการธรณี, 23*(7), 43-51.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2546). *อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ.* กรุงเทพ ฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา สิรินธร.

ปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์ เดชรัต สุขกำเนิด และนุศราพร เกษสมบูรณ์. (2546). ความจำเป็นและแนวทางในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ กรณีโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี. *เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการเหมืองแร่ โพแทช จังหวัดอุดรธานี.* มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

ปัญญาวุธ ลดาวัลย์ ณ อยุธยา. (2538), *ผลกระทบต่ออาชีพราษฎรที่อพยพอออกจากเหมืองแม่เมาะจังหวัดลำปาง (*การค้นคว้าแบบอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2550). การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่และวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมในยุคของ Post modemity. *วารสารรัฐศาสตร์สาร, 28*(พิเศษ), 183-192.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ.(2545). *วิถีชีวิต วิธีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย.* เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์ เวอร์มบุคส์),

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. (2542). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. (เชียงใหม่ : ซิลค์ เวอร์มบุคส์, 2542), 214.

ผู้จัดการออนไลน์. (2559). *ชาวบ้านขบวนการอีสานใหม่ จ.ชัยภูมิ เดินเท้าเยี่ยมยามกลุ่มต้าน*

เหมืองทองเขาหลวง. https://mgronline.com/local/detail/9590000059897

ผู้จัดการออนไลน์. (2559). *ก. อุตฯ ออกประทานบัตรเหมืองโปแตชชัยภูมิ 25 ปี.* https://mgronline.com/business/detail/9580000019290

พฤทธิสาน ชุมพล. (2546). ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. ใน เอก ตั้งทรัพย์วัฒน, สิริพรรณ นกสาน และพฤทธิสาน ชุมพล (บรรณาธิการ). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พฤทธิสาน ชุมพล. (2550). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ ร่วมสมัย เล่ม 1.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิภพ ธงไชย. (2546). *ศตวรรษแห่งความหวัง ขบวนการประชาชนในศตวรรษใหม่กับทางออกจากโลกาภิวัตน์.* กรุงเทพมหานคร.

เพ็ชรัตน์ ไสยสมบัติ. (2555). การเคลื่อนไหวทางสังคมในบริบทของสังคมไทย. *วารสารคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 15*(2555), 149

มลวิภา สิริโหราชัย. (2542). *กระบวนการรวมพลังของชุมชนท้องถิ่นเพื่อกัดค้านการกำจัดขยะมูลฝอยแบบฝังกลบในชุมชน กรณีศึกษาบ้านเกษตรใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่* (การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

มณีมัย ทองอยู่. (2552). เอกสารประกอบการบรรยายวิชา 415373 เรื่อง ขบวนการสังคมเปรียบเทียบ. ขอนแกน: สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษวิทยา คณะมนุษยศาสตรและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลยขอนแกน. (ไม่ได้ตีพิมพ์).

มนตรี เจนวิทย์การ. (2528). *ครูประชาบาลบทบาทการต่อสู้ทางการเมือง.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เยาวนิจ กิตติธรกุล. (2529). *ความแปลกแยกกับการเข้าร่วมการคัดค้านปัญหาสิ่งแวดล้อมของประชาชน : ศึกษากรณีโรงงานแทนทาลัมที่ภูเก็ต* (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

รุ่งทิวา หนักเพ็ชร์. *การเคลื่อนไหวทางการเมือง ของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในจังหวัดน่าน ต่อโครงการโรงไฟฟ้าลิกไนต์หงสา* (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

ราชัน กาญจนะวณิชย. (2522). การสำรวจเป็นหัวใจสำคัญของอุตสาหกรรมเหมืองแร่. *ข่าวสารการธรณี, 24*(2), 28-35.

เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์. (2552). พัฒนาการ การพัฒนาอีสานและลุ่มแม่น้ำโขง. ในธนะจักร เย็นบำรุง นโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาวะ, *การสัมมนาวิชาการเนื่องในโอกาสครบรอบ 30 ปี แห่งการก่อตั้งสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. (น. 269-277). เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์. (2560). ปัญหา ‘ม.48 -49’ กม.สิ่งแวดล้อม กรณี “เหมืองโปแตชพ่วงโรงไฟฟ้าถ่านหิน” บำเหน็จณรงค์. https://thecitizen.plus/node/20506

วรรณี พฤฒิถาวร. (2531). *การศึกษาปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการเลือกยุทธวิธีในขบวนการทางสังคมศึกษากรณีการคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

วสันต์ คงมั่น. (2545). *ทัศนคติของประชาชนในเขตอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ต่อการทำเหมืองแร่ถ่านหินลิกไนต์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย* (การค้นคว้าแบบอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

วัชรพล พุทธรักษา. (2549). *รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวการณ์ครองอำนาจนำ* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

วัชรพล พุทธรักษา. (2561). *อันโตนิโอ กรัมชี่ กับการจัดวางความคิดทางการเมือง ปรัชญาปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการปลดปล่อยมนุษย์.* กรุงเทพมหานคร : สมมติ

วัลลภัช สุขสวัสดิ์. (2564). (พิมพ์ครั้งที่ 3). *การวิจัยเชิงปริมาณทางรัฐศาสตร์.* พิษณุโลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร

วิชนี บุญนาค. (2530). *การระดมพลังและการเข้าร่วมการคัดค้านการสร้างกระเช้าลอยฟ้าดอยสุเทพ การศึกษาแนวจิตวิทยาสังคม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

วิภาดา เอี่ยมคง. (2553). *ผลสะเทือนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

วิริยะ สว่างโชติ. (2548, 9 กันยายน). การเมืองใหม่ ว่าด้วย "การเคลื่อนไหวทางสังคม" (New Politic of Social Movement). http://www.thaingo.org/view.php?id=144.

วิวัฒน์ชัย อัตถากร. (2542). *“หน่วยที่ 7 ภาพรวมเศรษฐกิจไทยในระยะดำเนินการตาม*

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ". ในเอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจไทย หน่วยที่ 1-7 (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1). นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

วิเชียร บุราณรักษ์. (2548). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ศึกษากรณี: กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี.* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่). ThaiLIS. https://tdc.thailis.or.th/tdc/search_result.php

ศูนย์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น. (2546). ผลการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อโครงการเหมืองแร่ไหโพแทช จังหวัดอุดรธานี. *เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี*. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2546). *องค์กรสาธารณะประโยชน์ในประเทศไทย.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สมพันธ์ เตชะอธิก. (2533). *ดินเค็มกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม: ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติภาคอีสานและผลประโยชน์มหาศาลที่ชาวบ้านไม่ได้ครอบครอง.* (ม.ป.ท.): กลุ่มประชาชนแก้ไขปัญหาลำลำน้ำเสียวเค็ม 3 จังหวัด.

สมเกียรติ วันทะนะ. (2533). รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ในสยาม 2435-2475. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์, 17*(1), 23-44.

สิริวัฒนา กังวาลเลิศ. (2543). *เงื่อนไขที่นำไปสู่การรวมกลุ่มในขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในระดับรากหญ้า ศึกษากรณีการต่อต้านการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน* (การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์. (2546), เหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ความเป็นมาและประเด็นปัญหา. *เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการเหมืองแร่โพแทชจังหวัดอุดรธานี.* มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์ และสมพร เพ็งค่ำ. (2546). เหมืองแร่โพแทชจังหวัดอุดรธานี: การประเมินผลกระทบต่อสุขภาพ แนวทางการประยุกต์ใช้ในสังคมไทย. *เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการเหมืองแร่ โพแทช จังหวัดอุดรธานี.* มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

สำนักข่าวชายขอบ. (2015). *ชาวบำเหน็จณรงค์บุกกรุง ยื่นหนังสือ 5 สถานทูตอาเซียน ไม่เอาโรงไฟฟ้าถ่านหิน (ออนไลน์)* https://transbordernews.in.th/home/?p=10936

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2017). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ*

สังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564).

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2560). *ผลการพิจารณารายงานการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดโครงการและมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมโครงการเหมืองแร่โพแทชและเกลือหิน ประทานบัตรที่ 31708/16118. สืบค้นเมื่อ 23 ตุลาคม 2566.* จาก http://eiadoc.onep.go.th/eialibrary/1mine/60/A60_121.pdf

สำนักงานศาลปกครอง. (2565). *คำพิพากษา คดีหมายเลขดำที่ ส.6/2561 และคดีหมายเลขแดงที่ ส.13/2565. ของศาลปกครองนครราชสีมา.* https://www.admincourt.go.th/admincourt/site/

สุกานต์ โรจนไพรวงศ์. (2542). *สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2540-2541.* กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พลับลิชชิ่ง.

สุชิดา ธรรมมณีวงศ์. (2541). การเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารอักษรศาสตร์, 23*(2), 33-53.

สุภีร์ สมอนา. (2555). *ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ในภาคอีสาน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น).

สุเนตร ธนศิลปะพินิต. (2562). *แบบแผนกระบวนการสร้างอำนาจทางการเมืองภาคประชาชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม). https://fulltext.rmu.ac.th/fulltext/2562/M128328/Thanasinjapaphichit%20Sunait.pdf

สุภัททา ปิณฑะแพทย์. (2021). การสัมภาษณ์ เพื่อการวิจัยเชิงคุณภาพ. *วารสารพัฒนาธุรกิจและอุตสาหกรรม, 1*(3), 2. https://so15.tci-thaijo.org/index.php/Journalbid/article/view/110/37

สุริชัย หวันแก้ว. (2546). *กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ Marginalization.* กรุงเทพ ฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.

แสงอรุณ เจริญจันทร์แดง. (2540). *ผลกระทบทางสังคมของการอพยพประชาชนเนื่องจากการขยายเหมืองลิกไนต์แม่เมาะ สำหรับโรงไฟฟ้าเครื่องที่ 8 และ 9 อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

ไสว สุนทโรวาท. (2520). โปแตชอยู่หนใด. *ข่าวสารการธรณี, 22*(11), 37-43.

โสพส ศิริไสย์. (ม.ป.ป.) *บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน : กรณีศึกษาสมัชชา*

เกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) และสมัชชาคนจน. มหาวิทยาลัยมหิดล : นครปฐม.

อกนิษฐ์ สุวรรณสิงห์. (2520). การสำรวจแหล่งแร่เบื้องต้น. *ข่าวสารการธรณี, 22*(10), 23-43.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. ในคณาจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม.* (น.161-169). เชียงใหม่: นพบุรี การพิมพ์.

อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล. (2542). *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง.* กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อนุสรณ์ ลิ่มมณี. (2539) *ที่มาด้านโครงสร้างของนโยบายการร่วมมือระหว่างรัฐกับทุน: การวิเคราะห์เชิงเศรษฐกิจ การเมืองเกี่ยวกับการปรับกลยุทธ์ของรัฐ ในประเทศไทย.* กรุงเทพ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อภิวัตน์ วิลาวดีไกร. “ซาปาติสต้าขบวนการชาวนาเม็กซิโกยุคใหม่”, *วารสารฟ้าเดียวกัน. 1*(1), 104-134.

อารยา อินต๊ะ. (2558). เหมืองแร่โปแตชอาเซียน อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ. http://thaiecoalert.org/th/pollution/8.

อุเชนทร์ เชียงเสน. (2563). การประเมินความสำเร็จและความล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. https://www.the101.world/social-movement-impact-assessment/

เอกพล เสียงดัง. (2550). *ผลสะเทือนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ ในสังคมไทยตั้งแต่ปี 2531-2549* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

ภาษาอังกฤษ

Best, B. (2012). Raymond Williams and the Structure of Feeling of Reality TV. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(7), 192-201.

Bourdier, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Richard Nice, Trans). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Byrne, P. (1996). *Social Movement in Britain.* London and New York: Routledge.

Ellram, L. M., Tate, W. L., and Billington, C. (2004). Understanding and managing the services supply chain. *Journal of Supply Chain Management*, 40(4), 17-32.

Feeny, D. (2003). The political economy of regional inequality: the Northeast of Thailand 1800-2000. Crossroads: *An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies*, 29-59.

Ganjanapan, A. (2011). Chonnabot Isan Prab Krongsang: Chao Ban Prab A-Rai. (In Thai) [Northeast Rural Restructuring: What the villagers]. *Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University, Special* (1), 5-41.

Hayes, S. P. (1971). *The Beginning of American Aid to Southeast Asia.* Massachusetts: Lexington Books, D.C. Health and Company.

Hoare, Q. and Smith, N.G. Eds. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci.* London: Lawrence and Wishart.

Hoggart, K. and Paniagua, A. (2001). What Rural Restructuring?. *Journal of Rural Studies*, 17, 41-62.

Holden, P. (2002) *The Subaltern: Political Discourse – Theories of Colonialism and Postcolonialism.* Singapore: National University of Singapore from http://www.usp.nus.edu.sg/post/poldiscourse/subaltern.html.

International Bank Reconstruction and Development (IBRD). (1959). *A Public Development Program for Thailand.* Baltimore Maryland: John Hobkins Press.

Jameson, F. (1991). *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism.* Durham, NC: Duke University Press.

Laclau, E. and Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics, (Second Edition).* London: Verso.

Laungaramsri, P. (2011). *Manothas Kan Damrong Cheep.* (In Thai) [Livelihoods]. Chiang Mai: Academic Development Fund, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

Louai, E. H. (2012). Retracing the concept of the subaltern from Gramsci to Spivak: Historical developments and new applications. *African Journal of History and Culture, 4*(1), 4-8.

Mathews, D. (1999). *Politics for People. Finding a responsible Public Voice.* 2nd edition. University of lllinois Press. 137

Marx, K. and Engels, F. (1988). *The Communist Manifesto.* New York: Penguin group

McCarthy, John D. and Zald, Myer N.. (1977). Resource Mobilization and Social Movement: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82 (6), 1212-1241.

Milligan, D. (2007). *Hope and Defeat in the Struggle for Socialism.* Retrieved September 28, 2012, from www.studiesinanti-capitalism.net.

Oliver, P. E., and Myers, D. J. (2003). Networks, diffusion, and cycles of collective action. *Social movements and networks: Relational approaches to collective action*, 173-203.

Olson, Mancur. (1971). *The Logic of Collective Action.* New York: Schocken.

Pasuk P. and Chris B. *Thailand: Economy and Politics*, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Patharathananunt, S. (2012**).** *Kan Maung khong Sangkhom Lang Chao Na: Ngaen Khai Kan Kor Tao khong Khon Saue Dang nai Phak Isan.* (In Thai) [The Politics of Post Peasant Society: Conditions for the Formation of Red Shirts in the Northeast]. Samesky Books, 10 (2), 122-142.

Quiping, Y. (2003). Space, Cultural Materialism and Structure of Feeling: Reflections on the Chinese Reception of Raymond Williams. *Academic Research*, 8, 163-179.

Ransome, P. (1992) *Antonio Gramsci: A New Introduction.* Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf Press.

Raynolds, L. (1997). Restructuring National Agriculture, Agro-Food Trade, and Agrarian Livelihoods in the Caribbean. In Goodman, David and Watts, Michael J. (Eds). *Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring.* (pp. 86-96). London and New York: Routledge.

Sattayanurak, A. (2010). *Rawang Prawadsart kab Khawm Song Jam: Prawatsat Chumchon Thong Thin Phak Naeu.* (In Thai) [Between History and Memory:

History of Northern communities]. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF).

Stephens C, Ahern M. (2001). *Worker and Community Health Impacts Related to USA: Prentic Hall.*

Suwanich, P. (1986). *Potash and rock salt in Thailand, Nonmetallic Minerals Bulletin No.2, Economic Geology Division, Department of Mineral Resources*, Bangkok, Thailand, 339 pp.

Tigges, L. M., Ziebarth, A. and Farnham, J. (1998). Social Relationships in Locality and Livelihood: The Embeddedness of Rural Economic Restructuring. *Journal of Rural Studies, 14*(2), 203-219.

Touraine, A. (1977). *Critique of Modernity.* Oxford & Cambridge USA: Blackwell.

Truman, M. S. (1966). "Inaugural Address of Harry S. Truman, January 20, 1949." In *Foreign Aid and American Foreign Policy*, 60-62. David A. Baldwin (ed.). New York: Frederick A. Praeger.

Turner, R. H. and Killian, L. M. (1957). *Collective Behavior.* Englewood Cliffs, NJ.: PrenticeHall.

Williams, R. (1960). *Culture and Society, 1780-1950.* New York: Anchor Books.

Winichakul, T. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation.* Honolulu: University of Hawaii Press, 1994.

Woods, M. (2011). *Rural.* London and New York: Routledge.